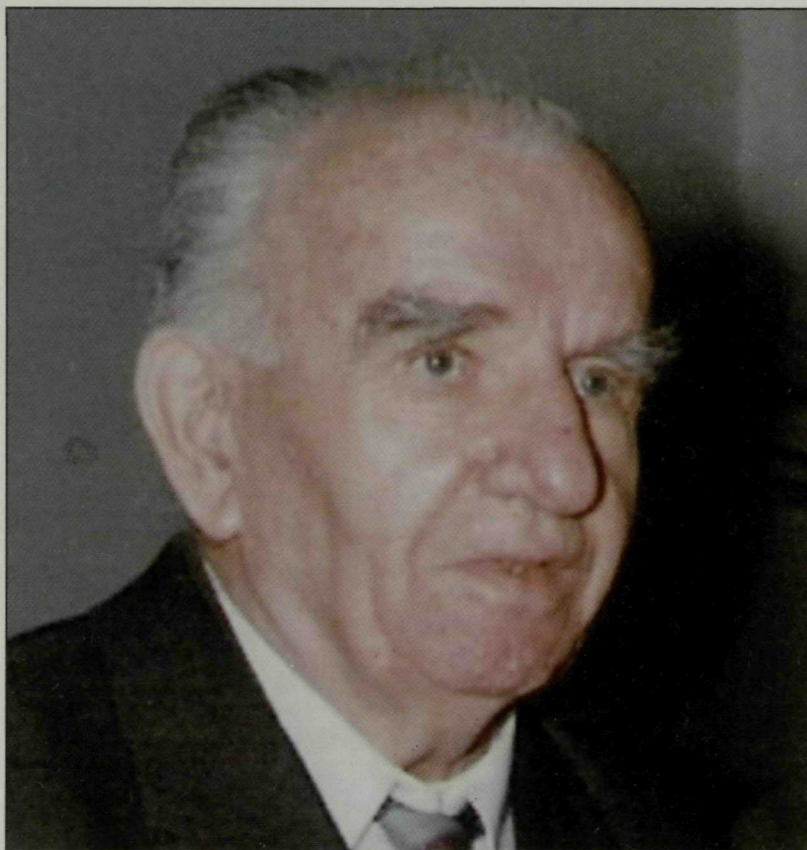

F083

JÁSZKUNSAÁG

AZ MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET FOLYÓIRATA

JÁSZKUNSÁG

AZ MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET
FOLYÓIRATA

L. évfolyam 1-2.szám

Szolnok, 2007

**AZ MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET
FOLYÓIRATA**

Szerkesztőbizottság:

H. Bathó Edit, Fábián Péter, Fülöp Tamás, Márki Gábor,
Nemes András, Örsi Julianna, Tóth Albert

Főszerkesztő: Örsi Julianna

Olvasószerkesztő: Fábián Péter
Korrektor: Márki Gábor

Szerkesztőség postacíme: dr. Örsi Julianna, 5420 Túrkeve, Attila u. 1.
Telefon: 06-56-554-413, 06-30-9383-777;
e-mail: jorsi@level.datanet.hu; mustkeve@enternet.hu

Fotók:

- első borítón: Kaposvári Gyula, a Jászkunság első főszerkesztője
- hátsó borítón: A Jászkunság címlapjai

ISSN 0448-9144

Kiadó:

MTA JÁSZ-NAGYKUN- SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET

Megjelent az NCA (019777/22/06 sz. projekt), az OTKA (50179. sz. projekt) és az MTA Debreceni Akadémiai Bizottság támogatásával.

© A szerzők, szerkesztő és a kiadó

Terjesztés:

Kapható: az MTA Jász–Nagykun– Szolnok Megyei Tudományos Egyesület
5000 Szolnok, Kossuth tér 4., Finta Múzeum 5420 Túrkeve, Attila u. 1.,
Damjanich Múzeum 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.,
Jász Múzeum 5700 Jászberény

Megrendelhető – postai úton: MTA Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Tudományos
Egyesület 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.;
Telefonon/faxon: 56-361-183; e-mailen: jorsi@enternet.hu

Készítette a Karcagi Nyomda KFT

Felelős vezető: Márkusné Tankó Orsolya, Nagyné Tankó Tímea

TARTALOM

BEVEZETŐ

<i>Örsi Julianna:</i>	A JÁSZKUNSAÉG folyóirat évfordulója	5
-----------------------	-------------------------------------	---

KIEMELT KUTATÁSI PROJEKTEK – INTÉZMÉNYI MUNKA

Zádorné Zsoldos Mária:

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár iratai és munkája a tudomány szolgálatában	9
--	---

<i>Örsi Julianna:</i>	Lokális közösségek, vérségi csoportok és az egyén helye, szerepe a változó társadalomban	16
-----------------------	---	----

<i>Örsi Julianna:</i>	Mikroközösségek vizsgálata. Nemzetközi tanácskozás Túrkevéen	34
-----------------------	--	----

<i>Füvessy Anikó:</i>	Faragással díszített fanyergék a Kárpát-medencében	37
-----------------------	--	----

<i>Bartha Júlia:</i>	Az emberi élet fordulóihoz fűződő szokások a kisázsiai törököknél	40
----------------------	---	----

<i>Tóth Csaba:</i>	Jász-Nagykun-Szolnok megye kunhalmainak állapotfelmérése	42
--------------------	--	----

GAZDASÁG – TERMÉSZET – KÖRNYEZETVÉDELME – EGÉSZSÉG

<i>Pénzes Ibolya Rózsa:</i>	A marketing szerepe a kisvállalkozások innovációjában	60
-----------------------------	---	----

<i>Szikszai Mihály:</i>	Adatok a Közép-Tisza géperező hajózásának történetéhez	69
-------------------------	--	----

<i>Ducza Lajos:</i>	Enzimkezelt mélyalom, egy lehetséges megoldás a környezet védelmében	83
---------------------	---	----

<i>Fodor István Ferenc:</i>	Egy jellegzetes jászjákóhalmi utca	88
-----------------------------	------------------------------------	----

<i>Csikos Mihály:</i>	A nyelvcső krónikus heges szűkületeiben kialakuló malignus elváltozás	94
-----------------------	--	----

RÉGÉSZET – TÖRTÉNELEM

<i>Cseh János:</i>	Késő római kori szórvány keramika Kengyel – Kiss-tanya mellől – Adatok a Közép-Tisza-vidék császárkori mázas edényeihez –	103
--------------------	--	-----

<i>Bagi Gábor:</i>	Szolnok kétszeri pusztulása 1706 őszén és telén	112
--------------------	---	-----

<i>Fülöp Tamás:</i>	Az eszmetörténeti vizsgálatok egyik lehetséges aspektusa a Széchenyi-historiográfiában	119
---------------------	---	-----

<i>Örsi Julianna:</i>	Kapcsolatrendszer a nagykunági és a bácskai települések között	129
-----------------------	--	-----

ÉLETUTAK – MEGEMLEKEZÉSEK

<i>Fodor István Ferenc:</i>	250 éve született Horváth Péter, a Jászkunsaég első történetírója	139
-----------------------------	---	-----

<i>Fehér Katalin:</i>	Egy tanári életút a XIX. század második feléből – Keszi Hajdu Lajos kisújszállási tanár élete és munkássága –	142
-----------------------	--	-----

<i>Szabó László:</i>	Negyed század a tudomány szolgálatában – Bánkiné Molnár Erzsébet hatvan éves –	152
----------------------	---	-----

<i>Bencsik Ferenc:</i>	Liska József	166
------------------------	--------------	-----

<i>Nemes András:</i>	Laki Kálmán életének szolnoki vonatkozásai	168
----------------------	--	-----

<i>Füvessy Anikó:</i>	Egy vidéki körorvos emlékényaga	171
-----------------------	---------------------------------	-----

<i>Örsi Julianna:</i>	A kutató és helyi közösség kapcsolata – Szűcs Sándor emlékére –	178
-----------------------	---	-----

TARTALOM

MŰVÉSZET

<i>Szabó István:</i>	Egy síremlék története	184
<i>Egri Mária:</i>	Laudáció Györfi Sándor Szervátiusz díjához	192
<i>Egri Mária:</i>	Lakatos Aranka szobrászművész	197

KÜLFÖLDI TANULMÁNYUTAK – KAPCSOLATOK

<i>Vig Márta:</i>	Tanulmányúton Izraelben a jeruzsálemi Yad Vashemben	200
<i>Örsi Julianna:</i>	Elismerés Erdély kutatóinak	203
<i>Örsi Julianna:</i>	A Kunságtól a Bácskáiig	205

KÖNYV – KULTÚRA

<i>Örsi Julianna:</i>	A megújulás kulcsa	208
	– Egy másfél évtizedes együttműködés tapasztalatai –	
<i>Bartha Júlia:</i>	Egy vidéki kisváros kulturális és művészeti egyesületének hatása – a Barbaricum Könyvműhely	213
<i>Elek György:</i>	A megőrzött hagyomány	217
<i>Bálint Sándor:</i>	Van min gondolkodni ...	219

KÖNYVISMERTETÉSEK

<i>Balogh Balázs – Fülemile Ágnes:</i>	Társadalom, tájszerkezet, identitás (Borbély Sándor könyvismertetése)	218
Gondolatok a Mikroközösségek. Társadalom- és gazdaságtudományi eredmények és módszerek recenziója című, Túrkevéen megjelent kiadványról (Bódi Erzsébet könyvbemutató beszéde)		222

KIÁLLÍTÁSOK

<i>A Jászságtól Beregig</i> – Az Észak-Alföldi Régió népművészete című kiállítás (Bartha Júlia)	235
<i>„Határok nélkül”</i> Hagyományörző kézművesség Jász-Nagykun-Szolnok megyében, a Sajó völgyében, Háromszéken, a Vajdaság északi tájain című kiállítás (Pusztai Gabriella)	236
<i>45 év a fazekaskorong mellett</i> – Szűcs Imre fazekas népi iparművész, a Népművészet Mestere gyűjteményes kiállítása (Füvessy Anikó)	238

SZERZŐK	239
---------	-----

KÖNYVAJÁNLÓ	240
-------------	-----

A Jászkunság folyóirat évfordulója

50. évfolyamát jelenti meg 2007-ben a Jászkunság folyóirat. Szinte egyedülálló az országban, hogy egy vidéken kiadott tudományos ismeretterjesztő lap öt évtizeden át, megannyi nehézségek árán is, de fennmaradt. Ebből az alkalomból röviden bemutatjuk Jász-Nagykun-Szolnok megye tudományos életének nyomtatott fórumát.

A folyóirat első száma 1954-ben jelent meg, amely abban az időben bátor és merész vállalkozás volt. Kaposvári Gyula szolnoki múzeumigazgató kezdeményezését igazolta az idő: szükség volt és van a megyében egy olyan időszakos folyóiraatra, amely ismeretterjesztő céllal bemutatja a megyében folyó társadalom-, és természettudományi kutatásokat, beszámol a kulturális és művészeti értékekről. Akkor a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Szolnok megyei Szervezete keretében lehetett megjelentetni a Jászkunságot. Időközben szerepet vállalt a kiadásban a Szolnok megyei Néplap is.

A szerkesztésben elévülhetetlen érdemei vannak Kaposvári Gyulának, megyei múzeumigazgatónak, Kisfaludi Sándornak, a Verseghy Könyvtár igazgatójának, Szurmay Ernőnek, középiskolai igazgatónak, irodalomtörténésznek, TIT elnöki minőségében is említve őt ezúttal. A hetvenes évek második felében Valkó Mihály igényes, tág szellemi horizontú szerkesztői működése alatt a folyóirat a tudományon kívül nyitott az irodalomra és a művészetekre. László Gyula szerkesztői periódusában a társadalomtudományokkal bővítette erőteljesen a folyóirat spektrumát. Mindez azt mutatja, hogy a Jászkunság kereste az újat, az új utakat, és kellően érzékeny volt az őt körülvevő változásokra, új igényekre.

A szerkesztők munkáját egyébként mindenkor szerkesztő bizottság segítette, amelynek tagjai elsősorban szolnoki értelmiségi körökből kerültek ki. Például a kezdetekben tagja volt Barna Gábor építészmérnök, Cservényák Emil vízépítő-mérnök és szellemi életünkben még sokan mások a következő évtizedekben.

A szerzői gárda ugyancsak a megye értelmiségét reprezentálta. Muzeológusok, történészek, levéltárosok, orvosok, mérnökök, agrárkutatók, jogászok, főiskolai oktatók, középiskolai tanárok, újságírók rendszeresen közzétették írásaikat, munkájuk eredményeit, véleményüket. A tudományos kutatóknak, Csc, illetve PhD. aspiránsoknak tág lehetőséget adott arra, hogy a publikációs követelményeknek is eleget telessenek. Sok disszertáció első közleményei a Jászkunságban jelentek meg először. Így az elmúlt öt évtized hiteles történelme, tudománytörténete, kultúrtörténete is nyomom követhető a Jászkunság számainak áttekintésével. A népes szerzői gárda és az olvasói kör kialakítása, a kapcsolattartás az időközben megalakult megyei múzeumi szervezet, a megyei könyvtárhálózat és a TIT szervezetek kapcsolatain keresztül volt biztosítható.

Amikor a kiadás költségeit a TIT országos központja nem tudta tovább vállalni a folyóiratot a Szolnok megyei Tanács mentette meg a megszűnéstől azzal, hogy átvette és a művelődési osztály gondozásában jelentette meg a folyóiratot. Ezért is tekinthetjük ma alapító lapgazdának Jász-Nagykun-Szolnok Megye Önkormányzatát. A nyomtatást a Szolnoki Nyomdára bízták, bár voltak időszakok, amikor a sokszorosítás Debrecenben történt.

1957 kivételével a folyóirat 2002-ig minden évben megjelent. Évenként általában négy szám jött ki a nyomdából. Az arculatát is sikerült elég hamar kialakítani, amely elfogadottá vált.

Az 1989-es rendszerváltás hozott változást a Jászkunsaég életében. Jász-Nagykun-Szolnok Megye Önkormányzata Körmendi Lajost bízta meg a főszerkesztői teendőkkal. Az író-újságíró újtó törekvéseivel új köntöst és új profilt adott a lapnak. Az irodalom felé fordulás azonban elnyomta a tudományos ismeretterjesztés szélesebb körét elveszítve ezzel a helyi érdeklődést mind a tollforgatók, mind az olvasók körében. Ezt tapasztalva a megyei önkormányzat 1995-ben nyilvános pályázat eredményeként átadta a lapkiadás jogát az akkor alakult MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesületének. A főszerkesztői teendőket 2002-ig dr. Szabó László egyetemi tanár, néprajzkutató látta el. A kiadás költségeit (munkatárs alkalmazása, nyomdaköltség) a megyei büdzsé fedezte. A szerzők és szerkesztők azonban nem kaptak honoráriumot, így valójában ők mentették meg a mának az 50. folyamába lépő Jászkunsaégot. Ezekben az években a Jászkunsaég a lapalapítás eredeti szándékának megfelelően, az elődök által megformált profilt és grafikai arculatot követve, évi négy számban került kiadásra és országos terjesztésre. A tudományos színvonal mérhető volt azon, hogy bármelyik egyetem valamennyi szakon a PhD-re való jelentkezéskor vagy időközbeni publikációként minden további nélkül elfogadta az itt megjelent cikkeket, ha a szerző benyújtotta publikációs listáját. A pályát kezdő, induló kutatók fórumaként is kitűnően működött, az MTA elnökei (Kosáry Domokos, Glatz Ferenc) évi beszámolóikban foglalkoztak a folyóirattal, partnerei voltunk és csere kapcsolatban álltunk a DAB, a SZAB, a MAB és a VEAB fórumaival. Emellett a középiskolai szintű oktatásban is számos tanár hasznosította a folyóirat friss eredményeit. 1996-1998 között 143 tanulmány, 75 recenzió és 109 tudományos hír jelent meg a Jászkunsaégban. Ebben a három évben 124 szerzője volt a lapnak, közülük 2 akadémikus, 5 tudományok doktora, 27 kandidátus (PhD). A szakmai sikerek ellenére sajnos a postai, azaz a szélesebb körben való lapterjesztés, a szűkülő anyagi források miatt egyre nehezebbé és ráfizetéssé vált és végül ellehetlenül. A megye múzeumainak, könyvtárainak köszönhetően a folyóirat mégis eljutott olvasóihoz.

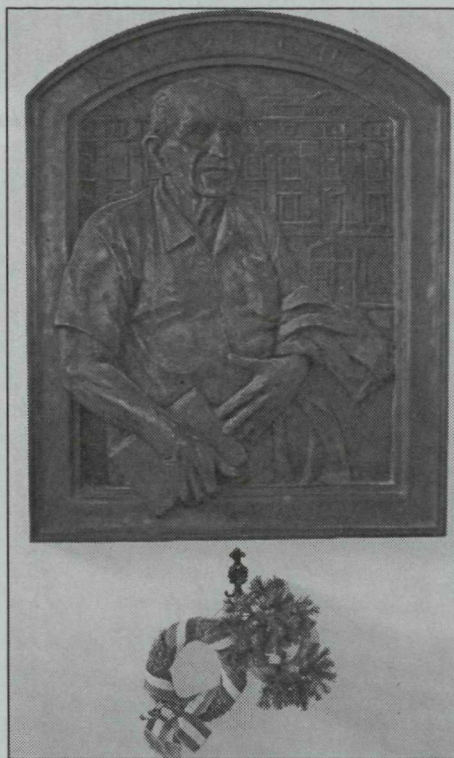
2003-tól a megjelentetése elsősorban az anyagi források elapadása miatt átmenetileg szünetelt. A megye közéletét azonban ez nem hagyta nyugodni. Az igények kielégítését az MTA Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tudományos Egyesület napirenden tartotta és mindent megtett annak érdekében, hogy ismét megjelenjen a Jászkunsaég. Ebben partner volt a Jász-Nagykun-Szolnok Megye Tudományáért Alapítvány. Jász-Nagykun-Szolnok Megye Önkormányzata is üdvözölte az Egyesület törekvését. 2006-ban pályázati források bevonásával sikerült egy számot megjelentetni, amely az 1956-os forradalom és szabadságharc megyei eseményeinek, szereplőinek állít emléket.

A lap kiadója szeretné a Jászkunsaég folyamatos megjelentetésén esett csorbát kiküszöbölni, így összeállított egy olyan összevont számot, amely a 2003-2007. évek közötti jelentősebb kulturális eseményeket, tudományos eredményeket, művészeti tevékenységeket mutatja be. Ez az 50. évfolyam ünnepi száma, amellyel köszöntjük a Jász-Nagykun-Szolnok megyében a tudományt, a kultúrát, a művészeteket építő-gyarápító elődeinket és mai társainkat és a folyóiratunkhoz hű Olvasókat.

Jelen ünnepi szám megjelentetését segítette az Országos Tudományos Kutatási Alap, a Debreceni Akadémiai Bizottság és a Nemzeti Civil Alap. A támogatást ezúttal is köszönjük.

A magyar vidék talán egyetlen olyan tudományos ismeretterjesztő folyóirata a Jászkunság, amely minden viszontagságot, sokszoros megújulás nehézségeit túlélve 50. folyamának megjelentetését kezdte meg 2007-ben. Ebben az évben még további két szám kiadását tervezzük. Így teljesítve az évi négy szám kiadását, évvégén elmondhatjuk, hogy a megye ezen tudományos ismeretterjesztő, kulturális, művészeti, közéleti lapja valóban újra él. A folyóirat jövője, működőképes fenntartása azonban csak biztosabb anyagi háttér megteremtésével lehetséges. Ehhez szükség van a lapalapító Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Önkormányzat, Szolnok megyei jogú Város Önkormányzata és más települések, valamint a szponzorok, mecénások segítségére. Bízunk abban, hogy sokan a nemes cél érdekében a Jászkunság kiadása mellett törnek lándzsát, és folyóiratunk tovább szolgálja a tudományos ismeretterjesztést.

Dr. Habil. Örsi Julianna
főszerkesztő

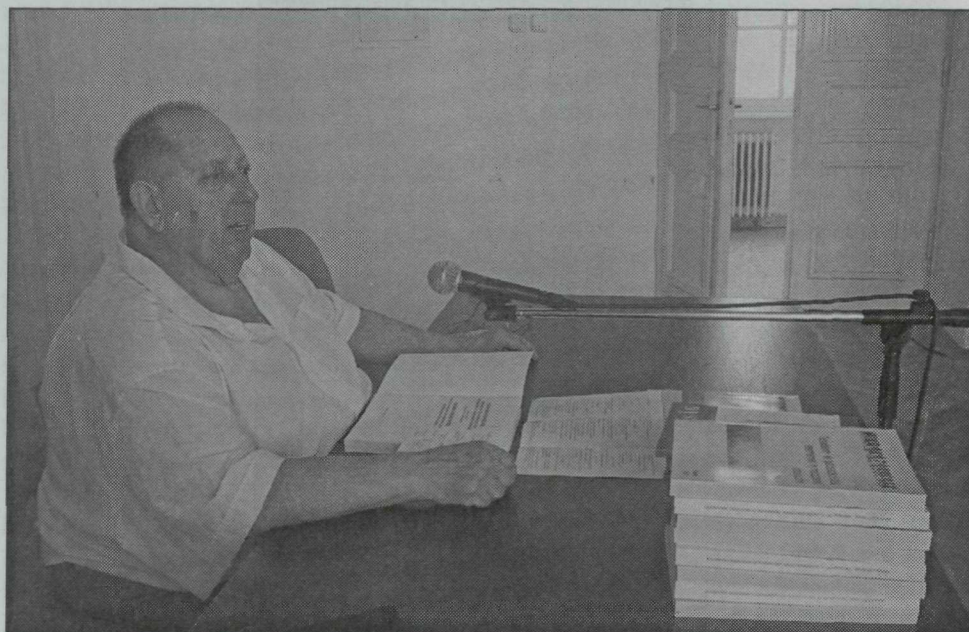

Kaposvári Gyula domborműve a Damjanich János Múzeum falán (fotó: Kapás J. Zs.)

BEVEZETŐ

Egyesületünk tagsága tájékoztatót kap a Jászokunsaégról – Szolnok, 2006

Szabó László kiadványaink bemutatóján – Szolnok, 2007

Zádorné Zsoldos Mária

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár iratai és munkája a tudomány szolgálatában

Az 1995. évi LXVI. törvény „a köziratokról, közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről”, – röviden a levéltári törvény – meghatározta a levéltárnak besorolását, helyét tevékenységét. A törvénynek megfelelően a megyei levéltár közlevéltár, amely a „nem selejtehető” köziratokkal kapcsolatos feladatokat – ideértve a tudományos és igazgatási feladatokat is – végző intézmény.

Ebben az ismertetőben, a levéltárban folyó tudományos munkára illetve az azt segítő lehetőségekre szeretnék kitérni. Ennek megfelelően az ismertetés két téma köré csoportosítható.

- I. A megyei levéltár mintegy 7.100 fm iratanyagára, mely a kutatók, a tudomány szakemberei számára rendelkezésre áll.
- II. A levéltárban dolgozó munkatársak tudományos tevékenységére.

Egy nép, népcsoport, táj és közigazgatási egység múltjának, történetének, önazonosságának, mástól eltérő arculatának kiderítéséhez, megismeréséhez szükséges alapvető írásos anyagok, történelmi forrásként a levéltárban vannak. A konkrét, hiteles helytörténeti feldolgozáshoz ennek az évszázadokat magába foglaló iratanyagának a megismerése, felhasználása nélkülözhetetlen. Ezekből derülnek ki az adott, távoli, vagy közelmúlt korok, időszakok eseményei. A fontosabb helyi intézkedések és azok hatásai. Az emberek élete, az országostól eltérő fejlődés vagy lemaradás és azok okai. A társadalmi élet egyes területeinek, állapotának, korabeli arculata. Az adott közigazgatási tájegység, település gazdálkodása, a gazdasági élet fejlettsége vagy elmaradottsága.

Az ott élők társadalmi, kulturális, egészségi helyzete, állapota egy adott település jelentősége, szerepe környezetében.

Megismerhetjük a kiemelkedő személyiségek életét, tevékenységét illetve hatásait.

A felsoroltak nagymértékben hozzájárulnak az adott táj és közigazgatási egység történetének sajátos, csak rá jellemző arculatának megismeréséhez.

Mindezzel segítik az önismeret és a szülőföld szeretetének kialakítását, elmélyítését. A helytörténet megismerése hozzásegít bennünket az ország történetének teljesebb megismeréséhez. A levéltárban őrzött anyagok közzétételével hozzájárulunk ahhoz, hogy ezek az ismeretek minél több ember számára ismertté váljanak.

I. Tájékoztatás a levéltárban őrzött iratokról

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár jogelődjét a Jászkun Kerület levéltárát 1751-ben Mária Terézia uralkodásának idején hozták létre Jászberényben. A megye megalakulásig itt működött a levéltár.

1876-ban a megye megalakulása után a levéltár Szolnokra, az újonnan felépített vármegyeháza épületébe került 1878-ban. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár elhelyezése sokat változott az elmúlt időszakban. Hosszú időn keresztül (1878–1950) a Szolnokon felépített megyeháza épületében őrizték a levéltári anyagot. Ezt követően a volt Pénzügyigazgatóság épülete adott otthont az iratoknak, ahol most a Megyei Versegly Könyvtár található. 1957-től 1980-ig viszonylag hosszú időn keresztül a Megyei Bíróság épületében működött az intézmény, amely akkor a kor követelményeinek megfelelően volt ellátva technikai eszközökkel, melyek segítették a kutatók munkáját. Az 1980-ban felépült új levéltár abban az időben a legmodernebb levéltári létesítménynek számított Magyarországon.

A megye megalakulásától kezdve a Jászság, Nagykunság és Külső-Szolnok vármegye területének írásos anyagát őrzi, amely teljes körűvé az 1950-es évektől kezdve lett. A községek, városok korábban önálló levéltárakkal rendelkeztek, melyeknek iratanyagát 1950 és 1952 között szállították be a megyei levéltárba.

Intézményünkben jelenleg 7.100 fm iratanyagot tárolunk, melynek körülbelül 30 %-a származik a feudális-kapitalista korszakból.

A régi korok története, Jász-Nagykun-Szolnok megye múltja iránt érdeklődők számára ezek az iratok sok, érdekes információt tartalmaznak. Valamennyi településre vonatkozóan található forrásanyag a levéltárban, természetesen nem egyforma értékkel és mennyiségben. Sok iratanyag a háborús események, illetve a nem szakszerű selejtezések miatt is megsemmisült. Eltűntek a főispánok, a járási főszolgabírók (a jászapáti és a kunhegyesi kivételével) iratai. Jórészt megsemmisültek Mezőtúr és Törökszentmiklós 1945 előtti iratai is. A meglévő dokumentumok közül mindenképpen meg kell említeni az alábbiakat, melyek a helytörténet iránt érdeklődők számára fontosak lehetnek.

– A XVIII. század közepétől, a redemptió korától viszonylag teljesnek tekinthető a *Jászkun Kerület* anyaga. Ebből külön említést érdemelnek a Nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek, a Törvényhatósági Bizottságok jegyzőkönyvei (1573–1876) a hozzátartozó iratokkal együtt.

– A *II. József* korabeli közigazgatási iratok, összeírások, a nagyobb városok iratai (1786–1790).

– A kerületi irat együttesben kell megemlíteni az *1848–1849-es forradalom és szabadságharc* történetével kapcsolatos iratokat. Erre az eseményre vonatkozóan bőséges forrással rendelkezünk, melyekből az akkori eseményeket rekonstruálni lehet.

– Jászkun Kerület törvényszékének *polgári- és büntetőperes* iratai (1701–1871)

– Jászkun Kerület *adószedőjének* iratai közül különösen jelentősek az összeírások (1713–1848)

– *Alispáni* iratok (1876–1949) szintén számottevők.

– *Járási főszolgabírói* iratok közül a Jászsági alsójárás (Jászapáti) 1895–1944, a Tiszai felsőjárás (Kunhegyes) 1885–1944-ig terjedő iratanyaga, melyek teljesnek mondhatók.

– Levéltárunk jelentős *városi* fondokkal rendelkezik. Közülük gazdag és viszonylag folyamatos a jászsági helységek közül: Jászapáti (1721–1950), Jászberény (1696–1950), Jászkisér (1670–1950) iratanyaga. A jászsági helységeken kívül meg kell még említeni

Karcag (1703–1950), Kisújszállás (1749–1950), valamint Túrkeve (1749–1950) dokumentumait. Ezeknél a városoknál nagyon értékesek a tanácsi és képviselőtestületi jegyzőkönyvek polgármesteri iratok.

– *Oktatási intézmények* közül elsősorban régebbi anyaguk miatt – a karcagi gimnázium (1848–1948), a kisújszállási gimnázium (1850–1948) a mezőtúri gimnázium (1848–1948), a szolnoki Versey Ferenc Gimnázium (1799–1947), a szolnoki Polgári Leányiskola (1899–1948), a jászkákóhalmi (1780–1948), és a jászladányi elemi népiskola (1894–1914), továbbá a kunszentmártoni belterületi iskolák igazgatósága (1856–1946) iratainak forrásértékét érdemes kiemelni.

– *Közigazgatás területi szakszervei* közül anyaggal rendelkezik még a Szolnoki Folyammérnöki Hivatal (1898–1944).

– *A Köztisztviselők irataiban* viszonylag gazdag céhes anyaggal rendelkezünk. Anyagunk nagy részét azonban az ipartestületek illetve az ármentesítő és belvízszabályozó társulatok iratai alkotják. A folyók szabályozására a belvizek lecsapolására alakult ármentesítő és belvízszabályozó társulatok anyaga közül a Középtiszai Ármentesítő Társulat Igazgatóságának (1811–1948) anyaga igen értékes. Az ármentesítő társaságok anyagának értékét az iratok mellékleteként megtalálható kéziratos térképek, rajzok, szelvények sokasága adja.

– A levéltár *Egyesületek* iratait is őrzi, számuk viszonylag sok (62), de minimális iratanyaggal rendelkeznek.

– *Gazdasági szervek* is szolgáltatnak iratokat a levéltárnak. Az ilyen jellegű szervek anyaga kevés és töredékes. A fondok nagyobb részét a takarékpénztárak és hitelszövetkezetek XX. századi iratai alkotják. Az ipari üzemek közül az iratanyag mennyisége és az üzem jelentősége miatt a szolnoki Cukorgyár (1913–1948), Papírgyár (1936–1970), törökszentmiklósi Lábassy-féle Gépgyár (1925–1968) valamint Gőzmalom (1918–1949) iratanyagai jelentősebbek.

– *A Családi és Személyi* anyag kevés és egyes családokra vonatkozó iratok nem teljeseek. A Blaskovich, Tahy, Szinyei Merse, Kálmán és Vincze család iratait kell megemlíteni. Közülük a Kálmán család kötődik szorosabban a megyéhez, ugyanis Kálmán Sándor a XIX. század közepén karcagi alkapitány volt.

– *Gyűjteményeink* közül rendkívül értékesek Bedekovich Lőrinc kéziratos térképei, melyek a feudális és kapitalista korban keletkeztek, számuk 300 db. Bedekovich Lőrinc a Jászkun Kerület első vízépítő mérnöke volt. Főleg a Jászság belvizeinek lecsapolásával, gátépítéssel, vízimalmok rendszerének kialakításával foglalkozott. Térképei kataszteri és vízrajzi információkat szolgáltatnak.

– *Okleveleink* közül meg kell említeni a három darab Mohács előtti oklevelet. Nagyon értékesek a jászberényi és mezőtúri török nyelvű oklevelek. A jászberényi oklevelek 1570–1678 közötti időszakból származnak. A gyűjtemény 149 darabból áll, melyből kettő magyar nyelvű. Először 1898-ban Thury József fordította le magyar nyelvre, majd az 1990-es években Hegyi Klára. Ez utóbbi 1988-ban, könyv formájában is megjelent.

Mezőtúr várostól 1982-ben kapott a levéltár 155 darab 1574–1710 között keletkezett török nyelvű oklevelet. Ennek értékét az adja, hogy a városnak a II. világháború előtti anyaga szinte teljesen elpusztult, így a város történetére vonatkozóan kevés hiteles forrással rendelkezünk.

Gyűjteményeink között említjük – bár nem iratanyag – a pecsétnyomókat. Közülük legértékesebbek a feudális korból származó homorúan vésett pecsétnyomók. Ezek a megye helységeinek egykori címereit ábrázolják.

Az anyagot az állandóan gyarapodó mikrofilmtár is kiegészíti. A Magyar Országos Levéltárban és az Országos Széchényi könyvtárban található, megyénk történetére vonatkozó iratokról készült mikrofilmeket tartalmazza.

Az 1945 után keletkezett iratanyag jóval teljesebb, az összes anyagunk több mint kétharmad részét képezi.

A néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok iratai csaknem minden helységről begyűjtésre kerültek. Viszonylag teljesek a *nemzeti bizottságok*, az *igazoló bizottságok*, a *földbirtokrendező tanács* és a *földigénylő bizottságok* fondjai. Az egyes helységeknél egyébként rendkívül kiterjedelmű az iratanyaga, inkább forrásértékük miatt kell a fontosságukat kiemelni.

1950-ig a közigazgatásban nem történt változás. Ekkor alakultak meg a tanácsok. Így ettől az időtől kezdve a megyei, járási, városi, községi tanácsok vették át a közigazgatás irányítását. A tanácsok megalakulása után rendszeresebbé és pontosabbá vált a nem selejtezhető iratok begyűjtése, amely az 1980-as évekig folyamatos volt.

Általában 1973. évvel bezárólag őrizzük a levéltárban a nem selejtezhető *tanács* anyagot. 2002-től kezdődően – az új raktár átadása után – folyamatosan vesszük át a közigazgatásban keletkezett maradandó értéket képviselő iratokat.

Az eredeti forrásanyag mellett a helytörténet iránt érdeklődő kutatók számára forrásként felhasználható anyagunk a megyei levéltárban lévő helytörténeti pályázatok, szakdolgozatok gyűjteménye, valamint a levéltár kiadásában eddig megjelent publikációk.

Ezek a megye történetének egyes időszakait, vagy részterületét dolgozták fel. A kiadványainkban megjelent tanulmányok egyes részleteket feldolgozó, összegző, elemző anyagok. Eredményeik a helytörténetet újonnan feldolgozók számára eleve felhasználható ismereteket nyújtanak. Munkájukat, tájékozódásukat megkönnyítik. Abban az értelemben is értékesíthetők ezek a tanulmányok, hogy rengeteg levéltári forrást tüntetnek fel a levéltári anyag lelőhelyének megadásával. Így a kutatók az eredeti iratokat kikérve a már megjelent munkáktól eltérő koncepciójú, új tanulmányokat készíthetnek. A tanulmányok legnagyobb részben a levéltári évkönyvben látnak napvilágot. A levéltári évkönyv (Zounek) mellett a nagyobb összefoglaló kötetek a kutatók számára a fenti segítséget, lehetőséget adják.

A kutatók, főleg a családkutatással foglalkozók munkáját olyan értelemben is segíteni tudjuk, hogy a Magyar Országos Levéltár filmtárában lévő anyakönyveket a kutatók kérésének megfelelően kölcsönözzük. A megyei levéltárban lévő mikrofilmolvasó segítségével itt is megtekinthetik ezeket a filmeket. A korábbi években iratanyag kölcsönzés is lehetséges volt az egyes levéltárak között. Ma már az anyagvédelem miatt ezt a szolgáltatást nem tudjuk a kutatók számára biztosítani.

A közel 10.000 kötetes szakkönyvtárunk is segítséget ad a kutatóknak, a mikrofilm-leolvasó, pedig lehetővé teszi számukra a filmen lévő iratanyag feldolgozását.

Az iratok, a feldolgozott munkák a törvények, rendelkezések betartásával a kutatók rendelkezésére állnak. Az intézményünkben található iratokról részletes felvilágosítást kaphatnak az érdeklődők a levéltár honlapján (www.szolarchiv.hu).

A levéltári munkánk szerves részét képezi a levéltárban található dokumentumok iránt érdeklődő kutatók fogadása, kiszolgálása.

Kérelem benyújtása esetén bármely természetes személy ingyen kutathat és a kutatásra kiadott levéltári anyagról saját költségére másolatot, készíttethet. A kutatási kérelmet a levéltárban kell kitölteni és benyújtani.

A kutatás feltételeit az 1995. évi LXVI. törvény és a 1997. évi CXL. törvény határozza meg. Ezek figyelembe vételével, valamint a kutatási szabályzatunkban foglaltak betartása esetén lehet a kutatást elvégezni a kért iratanyagban.

II.

A másik téma, melyről szeretnék néhány szót szólni, a levéltárban folyó, a levéltárosok által végzett tudományos tevékenység.

Ez a munkát felsőfokú végzettséggel rendelkező történelem, vagy levéltári szakot végzett kollegák látják el. Természetesen nagyon fontos a latin illetve a német nyelv ismerete is. A feudális korszak iratainak ugyanis nagyon sok része latin nyelvű. A történelem során, Magyarországon II. József uralkodásának idején, majd az 1848-49-es forradalom és szabadságharc leverését követően a német volt a hivatalos nyelv, ebből adódóan számos német nyelvű iratot is őriz a levéltár.

A levéltár munkatársainak tudományos tevékenysége több területet ölel fel.

1. Nyilvánosságot nem kapó, belső levéltári tevékenység. A levéltárosok a bent lévő és a külső szervektől átvételre került iratanyagot feldolgozzák. Ez azt jelenti, hogy meghatározott tervezés alapján sorrendbe kell rakni az anyagot, mely műveletet követi az iratok bedobozolása. Az iratrendezés után történik a segédletkészítés, mely az iratok, irategyüttesek megismertetésére, a kutatók tájékoztatására szolgál. Ezek lehetnek egyszerű *raktári jegyzékek*, melyek csak általános felvilágosításra szolgálnak. Megmutatják azt, hogy a keresett időszakból van-e egyáltalán irat, illetve milyen típusú anyaggal rendelkeznek az egyes fondképzők. Segítségükkel tudnak a kutatók kikérni egy-egy raktári egységet és azon belül, ha kell szálinként átnézni a dobozban, csomagban lévő iratokat.

Magasabb szintű segédletnek számítanak az úgynevezett *tematikus segédletek*, melyeket bizonyos irategyütteshez készítünk. Ezek a segédletek a kutató munkáját segítik az iratanyag kiválasztásában. Nyilvántartásaink közül ez utóbbi különösen értékes, mert a téma szerinti feltárás a hosszas kutatómunkát könnyíti meg, illetve a keresést lerövidíti. (Pl. Közigazgatási Bizottság irataihoz készült segédlet megmutatja, hogy egy-egy témakör milyen jelzetnél található meg. Az Alispáni iratoknál az itt található tervek, térképek,

tervrajzok, műszaki létesítmények feltárását végezzük. Szolnok város iratai esetében külön segédlet készült a város jelentősebb épületeiről. Ezeket különösen jól tudják használni a város rendezésével foglalkozók, a régi, kiemelkedő építészeti emlékek iránt érdeklődő kutatók.) Már az előbbiekben is említettem, hogy igen sok értékes az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idejéből származó dokumentummal rendelkezünk.

Ezeknek tematikus feltárását is folyamatosan végezzük az egyes fondcsoportoknál, azaz a különböző közigazgatási helységeknél. Kigyűjtésükkel nagy segítséget nyújtunk a levéltárunkat felkereső, a téma iránt érdeklődő kutatóknak.

A tematikus segédleteket levéltárosi képezéssel rendelkező kollégáink végzik.

2. A másik terület a kutatást, feldolgozást követő publikációs munka.

Az iratok rendezése, a segédlet készítés során megismert, vagy társadalmi igényként jelentkező témakörök feldolgozása munkatársaink részéről.

Ezek egy-egy történelmi korszakot, eseményt ismertetnek, addig alig ismert vagy teljesen ismeretlen tényeket, adatokat tárnak a nagy nyilvánosság elé. Ezen tevékenység eredményei cikkekben, tanulmányokban, önálló kötetekben látnak napvilágot, szolgálják szűkebb pátriánk önismeretének elmélyítését és szélesebb körű megismerését.

Eredményeink közzétételében jelentős szerepe van a fentiekben már említett Zounuk c. levéltári évkönyvnek. Kiadványunk 1986-tól jelenik meg folyamatosan, melynek 21. kötete a közeljövőben lát napvilágot. A levéltári évkönyvek szerkezetüket tekintve két részre tagolódnak. A könyv első felében tanulmányok kapnak helyet, a második részben, pedig forrásokkal ismerkedhetnek meg az érdeklődők.

A helytörténettel foglalkozó kutatók írásai mellett a levéltár tudományos munkatársainak tanulmányai is helyet kapnak a kiadványban.

A levéltári évkönyv mellett 1995-től kezdődően indítottunk el egy sorozatot Levéltári Közlemények címen. Ebben a kiadványban egy-egy szerző nagyobb lélegzetű munkáját tesszük közzé. Ezek elsősorban forrásközlések, melyek bizonyos területek, témakörök anyagaiból nyújtanak válogatást az érdeklődők számára. Ez utóbbi kiadványunknak 7 száma jelent meg. Ebben a sorozatban valamennyi kötet a levéltáros kollégák munkáinak eredményét mutatja be.

3. Az utóbbi időben egyre inkább tapasztalható az az igény, hogy minél inkább ismertebbé váljon a levéltár, feladataink közül a tudományos tevékenység. Az előzőekben bemutatott kiadványok mellett ezt a célt szolgálják az 1997 óta évente megrendezésre kerülő levéltári napok. Az egy napos rendezvények valamilyen évfordulóhoz kapcsolódnak, vagy egyszerűen a legújabb kutatás eredményeit ismertetik a helytörténet iránt érdeklődőkkel az előadók. Elmondhatjuk, hogy minden évben nagy érdeklődés kíséri ezt a levéltári rendezvényt. Ennek a segítségével jobban megismerik tevékenységünket, tudományos munkánkat, hiszen a felkért előadók mellett a kollégáink is ismertetik legújabb kutatásuk eredményeit. 2006-ban az 1956-os forradalom 50. évfordulójára emlékeztünk. Az országos események bemutatásán túl az előadók felidéztek a megye egy-egy nagyobb városában történeteket.

Örsi Julianna

„Lokális közösségek, vérségi csoportok és az egyén helye, szerepe a változó társadalomban”

– Az NKFP 5/162/2001 projekt eredményeinek bemutatása –

1. Az eredmények tudományos tartalmának bemutatása

Egy történelmi-néprajzi csoport, a Nagykunság társadalmának jelenkori vizsgálatára vállalkoztunk, amely földrajzilag és kulturálisan is jól körülhatárolható, hiszen az 1239–1876 között megvalósult közjogi önállóság napjainkban is érezteti hatását különösen az emberek magatartásában, identitásában, sajátos kultúrájában és a közösséghez való ragaszkodásban.

A.) Kulcsemberek, mint az innováció hordozói¹

A vizsgált nagykun közösségre jellemző, hogy erős lokális (kun) tudattal rendelkezik. Saját történelmüket, hagyományukat ismerik, annak alakítóit számon tartják, nagyra becsülik. Így volt ez a múltban és így van a jelenben is. Kutatásunk alapján több csoportba soroltuk, kikből lettek kiemelkedő egyéniségek a XX. században. Ezek a következők:

- a.) Jó képességekkel született helybeli emberek, akik az alapműveltség mellett többet is szereztek tanulmányaik folytán. Felsőbb tanulmányaikat nagy városban (Debrecen, Budapest, Nagyvárád stb.) folytatták, majd munkát is hosszabb-rövidebb ideig idegenben vállaltak. Többen közülük európai műveltségre tettek szert. 18. századi előkép a protestáns deákok nyugat-európai tanulmányútja. A 20. század elején a nyelvtanulás és a diploma megszerzése végett keresték a nagyvárosokat. Családjuk anyagi helyzete biztosította az idegenben tanulás költségeit. (pl. Vadász Pál, Györffy Lajos, Bereczki Imre) Volt néhány eset, amikor a református egyház vállalta magára a tanítást (pl. Madarász Imre). Életük nagy részét azonban a szülőföldjükön éltek le, tudásukat helyben kamatoztatták. Kiépített országos, sőt nemzetközi kapcsolatrendszerüket fenntartották, ápolták.
- b.) Itt született, rendkívüli képességekkel rendelkező személyek, akik kiemelkedtek tudásuk, tehetségük révén és országosan, sőt nemzetközileg elismert tudósok, művészek, szakemberek lettek (pl. Finta szobrász testvérek, Györffy István néprajztudós, Németh Gyula, Szathmári István nyelvtudósok, a két Nagy László (kunhegyesi, kisújszállási pedagógusok), Bod László, Gy. Vad Erzsébet festőművészek, Madarász Katalin és Balogh Márton énekesek stb). Általában Budapesten vagy külföldön éltek ugyan, de tartották szülővárosukkal a kapcsolatot. A kapcsolatteremtésben a két háború között az elszármazottak voltak a kezdeményezők. Az 1980-as években az egykori iskola tartotta neves tanítványait számon, majd az 1990-es években a városok

1. Lásd: Örsi Julianna (szerk.): Kulcsemberek. Az egyén helye, szerepe a változó társadalomban. Túrkeve, 2002 című kötetet! Az esettanulmányokon túl Örsi Julianna több írásában is megfogalmazza a törvényszerűségeket. Örsi Julianna: A kisvárosi értelmiség szerepvállalása a lokális közösségekben. 7-26. p.; Örsi Julianna: Kulcsemberek - A kisvárosi értelmiség arculatformáló ereje. 315-320. p.

figyelme is feléjük fordult. Általában közülük kerültek ki a példaképek. Ők kapták, kapják a legnagyobb megbecsülést. Esetükben gyakran fontos a kapcsolattartó, közvetítő szerepe.

- c.) Itt született, de gyermekkorukban elkerült, majd híressé vált személyek, akiknek munkásságát számon tartják ugyan a szülőföldiek, de közvetlen kapcsolat nincs közöttük (pl. Korda testvérek). Szerepüket helyben abban látják, hogy közvetve a településekről így kap hírt a nagyvilág.
- d.) Betelepült értelmiségiek, akik munkahelyük miatt kerültek a Nagykunságba. A helyi közösség nehezen (20–30 év elteltével) fogadta be őket. Kemény munkával tudták elfogadtatni magukat. A beházasodás gyorsította a befogadást. A gyermekeik elfogadása már könnyebben ment. (pl. Bellon Tibor, Nyíri László). Szerepük elsősorban a külső kultúra közvetítése, a józan kritika. Közülük, akik igyekeztek azonosulni a helyi mentalitással, gondolkodásmóddal, elismert emberek lettek. Főleg a tanítók, papok részesültek ebben a megtiszteltetésben (pl. Madarász-házaspár Túrkevény). Ugyancsak ide tartozik az önképzéssel, valamint a két világháború közötti felnőttképzés útján ismereteket szerző, Kunmadarasra, később Berekfürdőre betelepült Kanta Gyula is. Ide sorolhatjuk azokat az országosan számon tartott neves egyéneket is, akik néhány évig tartózkodtak ugyan a településen, de munkásságukban megörökítésre került a Nagykunság (pl. Móricz Zsigmond).
- e.) Helybeli, de nem értelmiségi származású egyének. Közülük többen első generációs értelmiségivé váltak a XX. század második felében (a karcagi Györfi Sándor, a kisújszállási Papi Lajos szobrász, a karcagi Körmendi Lajos). Országos kapcsolatokat építettek ki és azt gondosan ápolták.
- f.) Helybeli iparosként induló, de később tehetségük révén kiemelkedő népi iparművészek (Mezótúron Badár Balázs, Karcagon Kántor Sándor, F. Szabó Mihály, ifj. Szabó Mihály, Sz. Nagy István stb). Tanultak egymástól, de más központok szakmai képviselőitől is. Fontosnak tartották a népi kultúra kutatóival a kapcsolattartást. Településük megbecsült személyei, hiszen munkásságuk hozzájárult a közösség kultúrájának prezentálásához.
- g.) A helyi közösségek szervezésében, életének gyakorlati irányításában szerepet vállaló személyek. Ezek a funkciójuknál fogva is vezető tisztséget betöltő egyének, a politikai és társadalmi vezetők (tanácselnökök, polgármesterek, képviselők, tsz- és üzemvezetők). A XX. század második felében leggyakrabban ennél a csoportnál találunk idegen származású egyéneket. Velük szemben tartózkodók a helybeliek. Rendszerint egy szűkebb csoporttal sikerült elfogadtatni magukat. Ők egyéniségek, de csak nagyon kivételes esetben válnak példaképpé. Itt is külön kell választani azoknak a csoportját, akik helybeliként vállalkoztak társadalmi szerepre. Különösen a civil szerveződésben van jelentős szerepük. Többen közülük nyugdíjas korban vállalják ezt a szerepet. Vállalják a kölcsönös közvetítést az egyén és a társadalom között. Nagy megbecsülést vívnak ki maguknak.

A kiválasztódás személyi feltételei:

A fentiekből arra következtethetünk, hogy rendkívül árnyalt a kép. Ennek ellenére találhatunk olyan közös vonásokat, amelyekkel a kulcsembereket jellemezhetjük. Ezek a következők:

- a.) Tehetséges, esetleg különleges képességgel rendelkező személyek, akik tanulással magas szintre emelték tudásukat.
- b.) Helybeli születésűek, de legalább is hosszú ideig a közösségben élő, annak normáit magáévá tevő egyének.
- c.) Nagy kapcsolatrendszer kiépítő és fenntartó személyek. Kapcsolatrendszerüknek vannak látható és láthatatlan száalai.
- d.) Széles látókörűek. Érdeklődési körüknek megfelelően mindig friss információkkal rendelkeznek.
- e.) Szűkebb és tágabb környezetükkel közvetlen a kapcsolatuk. A hasonló szemléletű emberekkel együttműködnek. Egymás munkájára, eredményeire odafigyelnek.
- f.) A helyi közösség formálásában közvetlen vagy közvetett szerepet vállalnak. Tudnak és akarnak is nagykunsági szinten is gondolkodni és cselekedni.
- g.) Életükben fontos szerepe van a lokálpatriotizmusnak illetve az identitáskeresésnek. Ehhez társul erős magyarságtudat és a nemzet felemelésében való hit.
- h.) Műveltségük a hagyományos magyar paraszti kultúrában gyökerezik. Ezt vállalják, képviselik és továbbviszik, ötvözik a „magaskultúra” elemeivel. Nagy hatással voltak, vannak rájuk a református szellemiség, a népi írók, a népi kollégium és a helyi példaképek. Minden kétséget kizárólag az általunk bemutatott egyének közvetve vagy közvetlenül Györffy Istvántól tanultak a legtöbbet.

Felvetődik a kérdés, kikből nem lettek kulcsemberek, példaképek:

- a.) Akik nem léptek a közszereplés színterére, nem vállaltak plusz munkát.
- b.) Átlagos képességű, csak önmaguknak élő, befelé forduló egyének.
- c.) A szülőföldjükkel való kapcsolatot végképpen megszakítókkal.
- d.) Gyökértelen idegenek, akik nem is akartak beilleszkedni a helyi közösségbe.
- e.) Rendszerint a felső politika végrehajtói.
- f.) Akik lába alól a talajt kihúzták a nagy társadalmi-gazdasági-politikai változások (pl. elköltözött „kulákok”).
- g.) Akik kölcsönösen nem keresték a kapcsolatot a szülőföldjükkel (pl. műszaki értelmiség).
- h.) Akik megtagadták a szülőföldjüket, múltjukat.

A kulcsemberek kiválasztódásának objektív feltételei:

- a.) A vizsgált településeken a református egyház évszázadokon keresztül működtetett alap és középfokú oktatási intézményt is. A nagy múltú iskolák közül a 20. században is megőrizte, sőt öregbítette hírnevét a karcagi, a kisújszállási és a mezőtúri alma mater. Ezekben az iskolákban mindig volt néhány kiemelkedő tudós-tanár vagy széles látókörű egyéniség. (Pl. Arany János, Móricz Zsigmond, Gaál László stb.). A tehetséges diákokat felkarolták, ösztönözték. Alapítványok, ösztöndíjak segítették az oktatást és a továbbtanulást.

- b.) Az iskolák és az egykori diákok között a kapcsolattartás folyamatos volt. A közös iskola (a közös bölcső) a szocializmus éveiben is segítette az egymásra találásban. A civil szerveződésben az 1980-as években elsők voltak az öregdiákok baráti körei (Budapesten, majd más nagyobb városokban). Ők az első adománytevők, a rendszerváltásban ily módon segítők.
- c.) A XIX. század 60-as éveiben meginduló olvasóköri mozgalom, egyleti élet új, polgári keretet adott a lokális közösségi életnek. Hamarosan ehhez kapcsolódva megjelent először a Jászkunság, majd ezt követték a helyi, városi lapok. A XX. század fordulóján már szinte minden településnek volt önálló sajtója és nyomdája. A helyi újság mellett nagykunságiak is megjelentek egészen a század derekáig. A nyomdák jelentős könyvkiadó tevékenységet is folytattak. Mind az újság, mind a könyv és tegyük hozzá a gimnáziumok évkönyvei nemcsak a tájékoztatás eszközei voltak, de a helyi értelmiség igényeit is szolgálták. Nem csak elősegítették a tájékozódásukat, művelődésüket, de önmagukat is írásra serkentették. Szerepvállalásuk elsősorban a történelmi ismeretek terjesztésében volt kiemelkedő. A szocializmus időszakában mindezt központilag megszüntették. Ez visszább szorította az egyéni szerepvállalást is. Ennek ellenére a tájékoztatás és a híradás nem szűnt meg teljesen. Az 1950-es években még jelent meg helyi újság (Túrkevei híradó) és az országos sajtó figyelmének középpontjába került ez a vidék a tsz-mozgalom miatt. (Ezek az írások azonban nem helyi szerzők tollából kerültek ki.) Az 1970-es évekre gyűjtött annyi erőt össze a helyi értelmiség, hogy – nagy küzdelem árán, de meg tudott jelentetni egy-egy könyvet. A rendszerváltást új városi újságokkal köszöntötték szinte minden nagykun településen. (Karcagi Hirmondó, Nagykunsági hirmondó, Kisújszállás és vidéke, Mezőtúr és vidéke, Túrkeve stb.) A városi lapok visszanyerték korábbi szerepüket a helyi közösség informálásában, az ismeretterjesztésben.

Már az előzőekből is kitűnt a nagykunságiak affinitása a helyi történelem és a népi kultúra megbecsülése iránt. Kezdetben a Városi Levéltárakban őrizték a legfontosabb közösségi dokumentumokat és tárgyakat. A Jászkun Kerület megszűnésével a Kerületi anyag Jászberényben maradt, míg a városi levéltárak anyagára a második világháborúig a helyi városházán vigyáztak. Nem csak a világháború okozta károk, de azon döntés is cselekvésre sarkallta a nagykun településeket, hogy elköltöztették a levéltárakat a megyeszékhelyre, azaz Szolnokra. Világossá vált, hogy más intézményekre kell bízni a hagyományőrzést és -ápolást. Az olvasókörök anyagát megkapták a könyvtárak. Az egyesületek megszűntével kulturális tevékenységre a művelődési otthonok kaptak engedélyt. A népi kultúra tárgyi anyagának megőrzésére pedig létrejöttek a városi múzeumok, gyűjtemények – Túrkeven és Karcagon 1951-ben. (A helyi múzeumok ekkor alakultak ugyan, de voltak XX. század eleji előzményeik.) A helyi múzeumok valóban a népi kultúra tárgyi anyagának megőrzésére jöttek elsősorban létre, de bekerültek egyéb területről is anyagok (képzőművészeti alkotások, írásos dokumentumok). A múzeumok vagy a helyi kultúrházak köré fokozatosan szerveződtek a hagyományápolók körei. Szerepük az 1970-es évektől növekedett meg. Erre az időre tehető, amikor a hagyo-

mányápolás civil formái és a szakmúzeumi tevékenység szétvált egymástól. A múzeumok egyre inkább a tudományosság felé fordultak és fő szervezői lettek a tudományos kutatásnak, könyvkiadásnak. (Nagykunsági Füzetek – Karcag, Kisújszállás és Túrkeve monográfiája stb.) Ugyanakkor a múzeumok kiállításaiskal jelentős szerepet vállaltak, vállaltak a helyi értékek népszerűsítésében. Egyre inkább a múzeumhoz kötődnek a „kulcsemberek”.

A települések vezetői főleg a rendszerváltás után fordultak a múzeumok és múzeumi szakemberek felé. A kölcsönös segítség és az együttműködés eredménye lett a rendszerváltás után az a szülőföldhöz kötődést erősítő mozgalom, amely fokozatosan a helyiből kistérségivé (azaz nagykunságivá illetve jászkunságivá válik). Ennek a fordulópontja 1995 – a jászkun redempció megünneplésének 250. évfordulója. Ezen egész éves rendezvény nagy lökést adott a helyi társadalom önszerveződésének, amely lemérhető a civil szervezetek megerősödésében. Az eredményei a millennium, az ezredforduló táján már mérhetőek.

Most ismét fordulópont tapasztalható, amikor is az idős generáció szerepvállalását átveszik a fiatalok. A tiszta forrás és az erő megtalálásában azonban az egész társadalom segítségére van szükségük. Ehhez adnak támpontot a kutatásunk során feltárt kulcsemberek élettörténetei. Ugyanakkor a lehetséges ifjú szerepvállalók mellett a közösség fejlődését segítő pozícióban lévő aktív személyeknek is kirajzolódik egyféle cselekvési lehetőségük. A Nagykunságban eddig nem használták ki kellően az innen elkerült, vagy ide került műszaki értelmiség szellemi potenciálját. A gazdasági-pénzügyi területen esetleges szerepet vállalók felkutatásában van még rejtett tartalék.

Összegezve a hipotézisként megfogalmazottakra elmondhatjuk, hogy a kisvárosi elit a Nagykunságban – kulcsemberein keresztül – szerepet vállalt a kistérség arculatformálásában. A szerepvállalók leginkább a népi kultúrából merítenek és a helyi értékekre támaszkodnak. A szerepvállalók azonban nem teljesen azonosak sem a mai helyi értelmiséggel, sem a múlt kisvárosi elitjével.

B.) A mikro-társadalom válságban lévő és megújuló vérségi intézményei²

Kutatásunk másik csomópontja a család kutatás. Feltételeztük, hogy minél stabilabb múltbéli gyökerekre tud támaszkodni egy család, annál jobban képes kivédeni a jelen kívülről érkező negatív hatását és annál pozitívabb a jövőképe. Ehhez azonban a generációk együttműködésére, stabil házassági kapcsolatokra, a helyi társadalomba beágyazódott családok mintaadására van szükség. Számba vettük, hogy milyen erőkre támaszkodnak ma a családok, hogyan működnek. Az elemzés hozzásegít bennünket annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy válságban vannak-e napjainkban a vérségi intézmények vagy megújulásukról beszélhetünk.

A Jász-kunságban nagy hagyománya van a család genealógiája számontartásának.³ A XX. század második fele ugyan nem kedvezett e szemlélet átörökítésének, de a mai legidősebb korosztály igyekszik bepótolni és felvállalja az átadó szerepét, legyenek ezek

2. Lásd: Őrsi Julianna: Családok – familiák – nemzetségek. A vérségi kapcsolatok szerepe a változó társadalomban. Túrkeve, 2003 című kötetet!

3. Őrsi Julianna: A család történeti kutatások szerepe a Nagy-kunságon. In: Őrsi Julianna (szerk.): Családok – familiák – nemzetségek. 9–28. p.; Őrsi Julianna: Neves nagy-kunsági családok. In: Őrsi Julianna (szerk.): Családok – familiák – nemzetségek. 29–48. p.

családtörténeti kutatások, visszaemlékezések, dokumentumok vagy tapasztalatok. A családtörténet megismertetésével hozzásegíti a fiatalabb nemzedéket az elődök munkájának, eredményeinek megismertetéséhez, így az előző generációk tiszteletéhez. A fiatalabb nemzedék így olyan közeli példaképeket kaphat elődeitől, amelyek inspirálhatják a célok kitűzésében és megvalósításában. A több generációs értelmiségi családokban ez természetesebb, mint a társadalmi rétegek közötti mobilitást megvalósító családokban. Éppen ezek a kutatások mutatnak rá, hogy ilyen jellegű mozgások az előző korszakokban is voltak. Sok összetevője volt annak, hogy egy család meg tudott-e maradni azon a szinten, amit elődeitől kapott, jól tudott-e sáfárkodni a vagyoni és szellemi örökséggel és azt gyarapította vagy éppen elúsztotta-e. A mikro-történelem fel tud mutatni sikeres, szerencsés vagy éppen lesüllyedő családokat is. Mindkét irányba mozgó családok működésének bemutatása tanulságokkal jár a ma emberének is. A család működését segítik az egyéb vérségi kapcsolathálók és a házasság intézménye révén az affinális rokonság is. A jól meggondolt párkapcsolatok az elmúlt időszak minden nehézsége (háborúk, gazdasági nehézségek) ellenére kiállták a próbát. A szocializmusban terjesztett szemlélet (egyéni karrier, munkaközösség túlhangsúlyozása, a párválasztás, család alábecsülése) kikezdte az új generáció házasságba vetett hitét. Előbb megszaporodtak a meggondolatlan házasságok miatti válások, majd napjainkra elmaradnak a házasságkötések és szaporodnak az együttélésen alapuló párkapcsolatok.

A ma élő legidősebb generáció még a hagyományos parasztcsaládban nevelkedett és az iskola is erősítette a szülői házban megismert értékrendet. Ifjú korukban érte őket a világháború és házasságkötésük, családalapításuk esett a szocialista rendszerváltás idejére. A gazdasági nehézségek, a társadalmi problémák leküzdésére ezek a családok még elég erővel rendelkeztek. Kétségtelen nem egyformán reagáltak a külső hatásokra, de a belső kohézió együttes cselekvésre ösztönözte őket. A családok együtt költöztek el a kuláküldözés elől, a párválasztás még azonos körből történt (azonos szemléletű és erkölcsi rendű fiatalok kerültek össze), a családon belüli szerepek még hagyományosan alakultak, habár a férfi már külső munkavállalásra kényszerült. Még a munkavállaló nők is anyai szerepüket vállalva a gyermeknevelést előbbre helyezték az emancipáció látható kinyilvánításánál. Míg szüleiket nagy számban lelki válságba sodorta a (szocialista) rendszerváltás, a hagyományos paraszti társadalom rendjének, erkölcsi normáinak megsemmisítésére meghirdetett új állami eszme, addig ez a generáció úgy próbált meg alkalmazkodni, hogy saját maga még követte a korábbi normákat, de gyerekeinek már azt csak annyiban adta át, amennyiben azt azok elfogadták. Így a ma középkorúak nevelésében egyfajta kettősség volt jelen. Mintának látta ugyan a saját családja életvitelét, de erre nem mindig kapott megerősítést, biztatást még a szülőktől sem. A makro-társadalom az iskolán és egyéb intézményein keresztül egy új, az ún. szocialista család megvalósítását hirdette. Ebben legfontosabbak voltak: a dolgozó és emancipálódó nő, a munkás, a közösségi ember, a karrier. Ebbe beletartozott a tanulás és szakmaválasztás is. Ez a külső és egységes ráhatás olyan erővel érte a ma élő középgenerációt, hogy az elfogadta ezt az új ideált. Megtagadva a korábbi normákat, sokszor csak érzelmekre hagyatkozva, meggondolatlanul választott párt. Ennek következménye a válások nagymértékű emelkedése lett. A nő

munkavállalás általánossá válásával a felnőtt családtagok között egyenrangúság alakult ki. A munka előtérbe helyezésével azonban egyre kevesebb figyelem jutott az öregekre, majd a gyerekekre. A családok elfogadták, hogy a velük való törődést majd megoldja az állam. Így ezekben a családokban már a családi élet harmóniájával, a neveléssel egyre kevesebbet törődtek. A család belső kohéziója minimálisra csökkent. Az anyagi szemlélet eluralkodott a családokban is. A gyermekszertetet próbálták anyagi jóléttel kompenzálni. Így az 1980-as évekre a generációk közötti szakadék már-már áthidalhatatlan lett. A család válságba került, a rokonság működése erősen leszűkült. A lokális közösségek ellenőrző funkcióját elutasították. A társadalom általános válsága kiterjedt a családra is. Egyre több lett a felbomlott házasság, a magányosan felnőtt gyerek.⁴

C.) A lokális közösségek társadalmi összetétele

A harmadik kutatási területünk a lokális közösségek vizsgálata. A vizsgált települések helyi társadalmáról elmondhatjuk, hogy két nagy csoportra osztható: 1.) fontolva haladók, 2.) a lemaradók. Az elsőbe kerültek azok a szerencsésebbek, akik meg tudták tartani korábbi státuszukat, azaz állásukat, presztízsüket, esetleg némi vagyongyarapodást értek el a kárpótlás vagy a privatizáció során, kisebb vállalkozási hajlandóságukat felhasználva. Ide kerültek a kereskedelem, az építőiparból induló szakmunkások, a gazdaságvezetők, a helyi parasztgazdák leszármazottai, az értelmiség változásra nyitottabb képviselői. A kiemelkedésükhöz mindenképpen szükség volt a családi vagyon aktivizálásra, a törzscsaláddal vagy barátokkal, egykori munkatársakkal való összefogásra, a szellemi tőkére, amely alapulhatott családi hagyományokon, iskolarendszerű oktatáson. Legnagyobb szerepe azonban az innovációra való hajlamnak volt, amelyet erősíthetett a felnőttképzésben szerezhető új ismeret, egyéb információszerezési lehetőség kihasználása, a bátor kezdeményezés, kockázatvállalás és a kapcsolati tőke. Amint már az egyén vizsgálatánál is kimutattuk, ebben nem volt elég erős a nagykun társadalom. A rendszerváltáskor nem volt elég példakép, az értelmiség nem vagy csak igen kis számban vállalta fel ezt a szerepet. Így példaképnek maradtak a családi hagyományok, amelyek a fontolva haladás magatartását örökítették nemzedékről-nemzedékre. Mivel a vizsgált közösségek nem voltak elég tőkeerősek és kívülről sem érkezett megfelelő tőkeinjekció, így csak a család lassan gyarapodó (háztáji sertéstartásból) pénzére és az elődök földtulajdonán alapuló kárpótlásra számíthattak. A családi (mezőgazdasági) vállalkozásokat Örsi Julianna és Krizsán József elemezte tanulmányokban és előadásokban.⁵

4. Örsi Julianna: Szerepcseré – A társadalmi – gazdasági változások a nagykunági családok életmódjára. In: Örsi Julianna (szerk.): Kulcssemberek. 291–298. p.; Örsi Julianna: Családkép, családi minta a nagykunági fiatalok között az ezredfordulón. In: Örsi Julianna (szerk.): Családok – familiák – nemzetségek. 139–182. p.; Örsi Julianna: A mikro-társadalom válságban lévő és megújuló intézményei. In: Örsi Julianna (szerk.): Családok – familiák – nemzetségek. 313–318. p.; Tóth Eszter Zsófia: Vonzás és taszítás. Női bevándorlók a második világháború utáni Budapesten. In: Örsi Julianna (szerk.): Kulcssemberek. 57–70. p.; Tóth Eszter Zsófia: Életút és identitás. In: Örsi Julianna (szerk.): Családok – familiák – nemzetségek 183–192. p.

5. Lásd: Örsi Julianna (szerk.): Nagykunági közösségek. Túrkeve, 2004 című kötetet! Krizsán József: Mezőgazdasági vállalkozások jellemző adatai a Nagykunágéból. In: Örsi Julianna: Nagykunági közösségek. 189–239. p., Örsi Julianna: A családi gazdaságok kialakulása a Nagykunágón – egy karcagi példa nyomán- In: Örsi Julianna (szerk.): Családok – familiák – nemzetségek. 219–241. p.

Speciális alcsoportba tartoznak a népi iparművészek, akiknek családi műhelyük is volt, de a központi kereskedelmi hálózatuk összeomlásával és az idegenforgalom csökkenésével kellett szembenézniük. Csak kevesek tudtak megkapaszkodni. A megújuláshoz kellett az egy évtized. Életútjukat, stratégiájukat Füvessy Anikó, Hekliné Herbály Katalin és Bellon Tibor göngyölytette fel és elemezte tanulmányaiban, előadásaiban.⁶

A nagykun társadalom nagyobb részét alkotják a lemaradók. Ők a rendszerváltás vesztesei. Elvesztették a munkahelyüket, a presztízsüket, a hitüket. Jelentős számban ide kerültek a betanított-, a segéd- és a szakmunkások. Vizsgálatukkal Szendrei Eszter foglalkozott. Kutatási eredményeit több tanulmányban tette közzé és hozta nyilvánosságra előadásaiban. Túrkevéen vizsgálta a munkaerőpiacról kikerült csökkent munkaképességűeket, a külterületen élőket és a munkanélküliségből kiutat kereső alkalmi munkát vállalókat.⁷ Míg az első két alcsoport megélhetését elsősorban az állami támogatás (járadék, nyugdíj) biztosítja, addig a harmadik és egyben legjelentősebb alcsoport ingázó életmóddal járó alvállalkozói státusban lévő (főleg cigány) brigádvezetők ajánlatait elfogadva keresi a család megélhetésének bizonytalan kenyerét. Különösen ez utóbbiak életmódja, munkakörülményei súlyos egészségkárosító hatással jár és a helyi társadalmat egy-két évtized múlva robbanásszerű szociális gondokkal terheli.

A helyi társadalom közösségeinek bemutatását elsősorban a civil szervezetek feltérképezésével és fejlődésük leírásával Vadász István végezte el.⁸

D.) A civil szervezetek szerepvállalása⁹

A helyi civil szervezetekben tevékenykedő tagok száma a nagyobb városokban (Karcag, Mezőtúr) 2600-3000 fő, a kisebbekben (Kisújszállás, Túrkeve, Kunhegyes) 1000-1500 fő, a falvakban (Kunmadaras, Kenderes, Berekfürdő) 80-200 főre tehető. Ezen belül a rendszerváltozás óta eltelt 12-14 évben meglehetősen jelentős ingadozást, sőt településenkénti eltéréseket is mutatott. Azt tapasztaltuk, hogy a vizsgált települések többségén elsősorban a horgászegyesületek, másrészt a különböző sportegyesületek, illetve a vöröskereszt csoportok tömörítik a legtöbb tagot. A következő nagyobb létszámú szervezeti forma a nyugdíjas szervezetek csoportja, őket a különféle hagyományápoló-, természet- és városvédő csoportok, érdekképviselői egyesületek, roma- és cigányszervezetek követik. Több esetben az erőteljesebben a nagypolitika kérdései iránt fogékony szervezetek jelenlétét is megfigyelhetjük.

6. Füvessy Anikó: Iparosok és specializálódó szerepe, betagozódásuk a jövő nagykun társadalmába. In: Örsi Julianna (szerk.): Nagykunsgái közösségek. 263-286. p.; Hekliné Herbály Katalin: A turizmus hagyományörző és megélhetést javító szerepe a Karcagi kistérség családjainak életében. In: Örsi Julianna (szerk.): Családok - familiák - nemzetségek. 267-280. p. stb.

7. Szendrei Eszter: A semmi ágán. In: Örsi Julianna (szerk.): Családok - familiák - nemzetségek. 193-218. p.; Szendrei Eszter: Nap-szamosok. In: Örsi Julianna (szerk.): Nagykunsgái közösségek. 21-38. p.; Szendrei Eszter: Csudabala. In: Örsi Julianna (szerk.): Nagykunsgái közösségek. 39-58. p.; Szendrei Eszter: Sorstársak. In: Örsi Julianna (szerk.): Nagykunsgái közösségek. 133-156. p.

8. Vadász István: A civil szervezetekben aktív szerepet játszó személyiségek Túrkevéen és Kisújszálláson. In: Örsi Julianna (szerk.): Kulcs emberek. 235-266. p.; Vadász István: Kunhegyes civil szervezetei, az önszerveződés meghatározó emberei. In: Örsi Julianna (szerk.): Nagykunsgái közösségek. 119-132. p.; Vadász István: Az egyének és családok szerepe a kisközösségek egyleti, társasági életében. In: Örsi Julianna (szerk.): Családok - familiák - nemzetségek. 281-311. p. Lásd még: Hekliné Herbály Katalin: A turizmus területéhez tartozó civil szervezetek a Karcagi kistérségben. In: Örsi Julianna (szerk.): Nagykunsgái közösségek. 105-118. p.;

9. Vadász István: A civil szervezetek szerepe a nagykunsgái települések helyi társadalmában. In: Örsi Julianna (szerk.): Nagykunsgái közösségek. 287-344. p.

Mezőtúron a korábbi két horgászegyesületnek a kilencvenes évek elején közel 1500 fős tagsága volt. Mindezt a városkörnyéki vizek látszólagos bősége tette lehetővé.

Kisújszálláson is a két horgászegyesület tömörítette a legtöbb embert (mintegy 550 főt), sőt Kunhegyesen (390–400 főnyi tagság). A túrkevei és a karcagi horgásztársadalom 360–400 fő körüli tagot számlál, ám ebben a két városban a vöröskereszt csoportoknak – a korábbi hagyományokból következően is – nagyobb az összlétszáma (500–1000 közöttire is tehető).

A sportegyesületeknek minden településen több száz fős a tagsága. Egyes városokban – pl. Mezőtúron, Kisújszálláson vagy Kunhegyesen – ráadásul egymás mellett több sportegyesület is működik, nem egyszer külön szakosodva bizonyos sportágakra, tevékenységekre (kézilabda, labdarúgás, szabadidősportok, technikai és küzdősportok, lovaglás). Mindez a tagság számát is sokszorozza. A vadásztársadalom a nagyobb településeken 50–100 fős tagsággal rendelkezik és általában egy szervezetbe tömörül. Mezőtúron az ezredfordulón már 4–5 vadásztársaság van. A különböző hobby-állat tenyésztő egyesületeknek (kisállat-, galamb-, ebtenyésztők, postagalambsport) az egyes településeken mindössze 30–70 főnyi tagsága van, ám több esetben regionális szerveződést, összefogást is létrehozta (pl. galambsport képviselői).

A nyugdíjasok önszerveződő közösségei egyre fontosabb szerepet töltenek be a nonprofit szektor számbeli súlyának megítélésében. Kisújszálláson a különféle nyugdíjas klubok taglétszáma a horgásztársadalom létszámával vetekszik (500–550 fő), de 200 főnyi a mezőtúri nyugdíjas körök, illetve a karcagi, kenderesei, kunmadarasi szervezetek tagsága is 100–150 főnyi.

A fenti szervezetek számottevő súlya ellenére a közzvélekedés, de sajtóságos módon sok esetben még a civil társadalom egyes képviselői, szereplői is megkérdőjelezzik ezen szerveződések nonprofit szektorbeli szerepét, jóllehet vezetőik nem egy esetben a település elsősorú emberei közül kerülnek ki. Ugyanakkor a horgászegyesületek sok esetben igen fontos környezetrendezési-településfejlesztési (bányatavak rendezése Karcagon, Mezőtúron) feladatot látnak el, a nyugdíjasklubok fontos hagyományápoló (Kisújszállás: 48-as olvasókör, asszonykórus, Kenderes és Kunmadaras: népdalkör, Mezőtúr: hagyományőrző kör) és közéleti (Mezőtúr, Karcag) munkát végeznek.

Igen erőteljes, gyakran nem pusztán helyi vonatkozású, hanem országos ügyekhez hozzászóló közéleti tevékenységet fejtenek ki a különféle érdekvédelmi-érdekképviseleti szervezetek, melyek közül a gazdakörök, illetve a cigányság szerveződései a legjellemzőbbek. A gazdaköri mozgalom 1991 és 1994. között Mezőtúron, Túrkevéen, Karcagon, Kunhegyesen, Kisújszálláson és Kenderesen is létrehozta helyi csoportjait, ám ezek közül igazán stabil, befolyásos és tevékenységét tekintve még a legutóbbi években is aktív szervezetnek csak a karcagi Nagykun Gazdakör és a kisújszállási gazdakör mondható (2002-ben az önkormányzati választáson jelöltek is állított). Ezzel párhuzamosan több paraszti-kistermelői helyi érdekképviseleti szervezet is alakult az eltelt időszakban. A kunhegyesi tehéntartó gazdák, a kunmadarasi tehén- és juhtartók, a túrkevei sertés-tenyésztők, a karcagi és a túrkevei tejtermelők egyesületeit egy-egy ágazat helyben megoldásra váró gondja, e termékek értékesítési-piackeresési igénye hívta életre (csak átmeneti sikereket ért el).

A városvédő és -szépítő szervezetek (Karcag, Mezőtúr, Kisújszállás) egy-egy helyi kérdés-csoportra (településkép, műemlékek felújítása, helyi védett értékek felkutatása és megóvása), a települési baráti körök (Kunhegyes, Mezőtúr, Karcag) a fentiekén túl a helybeliek és elszármazottak viszonyára, a település neves személyiségeinek (újra)megismerésére és ismertté tételére koncentrálnak. Az elmúlt több mint egy évtizedben településenként eltérő számú (Berekfürdő: 4 – Karcagon több mint 50) emléktábla, emlékmű, új vagy felújított köztéri alkotás jelzi a helyi társadalom újjáéledését, felismert értékeinek újraforgalmazását, melyben minden esetben kimutatható a civil kezdeményezés jelenléte is.

A helyi események felidézésére, háborúk, népirtások közösségi gyászának kifejezésére szinte mindegyik helyen köztéri emlékhelyek létesültek, sokszor helybeli vagy nagykun-sági alkotók közreműködésével Kunhegyesen, Kisújszálláson, Túrkevéen, Mezőtúron és különösen Karcagon valóságos „mozgalom” bontakozott ki a helyi személyiségek életútjának újra- vagy megismerése, megismertetése érdekében. Kisújszálláson és főleg Mezőtúron és talán még inkább Karcagon rendkívül erőteljessé vált az egyes iskolákhoz kötődő „öregdiák” önszerveződés, amely a kisújszállási és a karcagi gimnázium esetében több évtizedes múlt után kapott újabb lendületet. Ez a mozgalom Karcagon és Mezőtúron igen nagy számban tudta felsorakoztatni a régi tanítványokat, tanárokat, a településekről elszármazottakat egy-egy intézményi vagy helyi ügy mellé.

Külön ki kell emelni a közös (ez alól Mezőtúr és Kenderes kivétel) nagykun identitás erősítésére irányuló civil erőfeszítéseket, kezdeményezéseket. Ebben Túrkevéen a Túrkevei Kulturális Egyesület (1995-ben a redemptió 750. évfordulójának megünneplésére irányuló kezdeményezéssel, vetélkedők szervezésével, kiadványok megjelentetésével, tudományos kutatásokra irányuló projektek szervezésével), Karcagon az ott alakuló Kunok Egyesülete, a Magyar-Kazak Baráti Társaság, a kilencvenes évek közepén aktív Turulháza Alapítvány, illetve a Karcagon, Kisújszálláson, Kunhegyesen és Kunmadarason alakuló lovas egyesületek, az ezen körök munkájára támaszkodó Nagykun Lovasbandérium szerepe a meghatározó, ám mindezen túl a nagykun-sági hagyományápolásban az amatőr és hívatásos művészeti tevékenységet végző csoportok tucatja is számottevő munkát végez.

A kisebbségi identitás tudatosodása, a kisebbségi önkormányzás törvényi szabályozása a vizsgált településeken lehetővé, illetve sürgetővé tette a cigány (roma) társadalom önszerveződésének kibontakozását. Ez a folyamat legkorábban Túrkevéen, Karcagon és Mezőtúron bontakozott ki. A legelső szervezet a térségben Mezőtúron alakult meg (1989. december 20.). Túrkevéen 1991-ben és 1992-ben több cigány szervezet is alakult, nem egy esetben országos jelleget is öltve. Karcagon egyidejűleg ugyancsak több szervezet is alakult és önálló helyi szervezet jött létre 1993-ban Kunmadarason is. A cigányság szervezeteinek alakításakor érdekességként ki kell emelnünk, hogy mind a vezető kiválasztáskor (pl. Mezőtúron), mind a szervezet névadásakor felmerült a korábbi helyi cigányvajdákra történő hivatkozás: a karcagi északi városrészben 1992-ben alakuló ifjúsági, kulturális szervezet például Kiss Károly néhai vajda nevét vette fel. Az önállóan, spontán, néha kaotikus módon alakuló, működő és megszűnő szervezetek helyébe lépve – például Mezőtúron, Kunmadarason, Túrkevéen vagy Karcagon – vagy éppen újonnan alakulva egyre több helyen (Kisújszálláson, Kunhegyesen és Kenderesen) megszületett a

szolnoki központú, Lungo Drom nevű, országossá váló érdekvédelmi szervezet helyi szervezeti egysége. Mindezen folyamatok azt eredményezték, hogy az 1994-es, az 1998-as és az azt követő 2002-es települési és kisebbségi önkormányzati választásokon a kisebbségi jelöltek a legtöbb esetben valamely szervezet jelöltjeként indultak.

Karcagon, s főként Túrkevéen és Mezőtúron környezet- és természetvédő szervezetek is tevékenykednek, melyek közül különösen a túrkevei HOTEK, illetve a Nimfea Egyesület munkája vált országosan ismertté. Megyei és regionális szintű madár-megfigyelési és egyéb környezetvédelmi, oktatói-nevelői akcióik mellett a tradicionális tájgazdálkodás újrachonosságában, felélesztésében országos jelentőségű mintaprojekt megvalósításához is hozzákezdték. Ez a szervezet ugyanakkor az 1990-es évek második felétől kiadványai és önkormányzati képviselőjelöltjei, képviselő révén a helyi közélet aktív résztvevőjévé is vált.

A városvédő, környezet és természetvédő, településfejlesztő és településbarát, illetve egyéb érdekvédő szervezetek erőteljesebb nyomásgyakorló, kritikára törekvő és innováció-hordozó funkciójából is fakadhat, hogy ezen csoportok kerülnek a legközelebb a helyi közéleti „arénához”. A karcagi, a kisújszállási és a mezőtúri városvédő egyesületek, a településbarát és településfejlesztő szervezetek (falusi turizmus szervezetei Kunhegyesen és Berekfürdön, baráti körök egyesületei Kunhegyesen és Mezőtúron, a Túrkevéen Élők Egyesülete vagy a HOTEK Túrkevéen, a vállalkozók szervezetei Karcagon, Kisújszálláson, Mezőtúron és Kunhegyesen) igen sok várospolitikai kérdésben hallatták szavukat. Sőt, a rendszerváltozás kezdetén csak néhány helyen (pl. Mezőtúron a Pétery Károly Társaság), később egyre több helyen és egyre nyíltabban, helyi vagy nagypolitikai kérdéseket felvető, politikai (olykor ideológiai) elkötelezettségüket is felvállaló csoportok alakultak (Kunhalom Polgári Kör Karcagon, Túri Polgári Kör Mezőtúron, a KÉSZ Karcagon). A politikai-ideológiai alapú szerveződés nem egy esetben az alapítványi világban is megjelent, különösen az egyházi-felekezeti oktatási-nevelési intézmények, a hitéletet támogató célvagyont működtető szervezetek körében. Ez az újonnan alakuló egyházi fenntartású oktatási-nevelési intézmények (Mezőtúron a református és a római katolikus egyház, Karcagon a református egyház), illetve a hitélettel kapcsolatos tevékenység (Kunhegyesen, Kisújszálláson és Karcagon) segítésére irányuló igény esetében nyilvánvalónak tűnik. Érdekeség viszont, hogy Túrkevéen a két alapfokú művészeti nevelési intézményt támogató két alapítvány (az Egressy Béni Zeneiskolát a Túrkevéért Alapítvány, a Korda Vince Alapfokú Művészeti Iskolát a Keviföld Alapítvány működteti) szervezésének ideológiai-politikai vonatkozásai is érzékelhetők.

Amint történeti áttekintésünkben is láthattuk, bizonyos időszakokban, több helyen (az 1990-es évek elején Karcagon és Mezőtúron, illetve csaknem az 1990-es évek elejétől napjainkig Túrkevéen) a civil szervezetek kezdeményezései nyomán külön nyilvánossági fórumok, kiadványok is megjelentek az elmúlt időszakban (Túri Vásár, Kunhalom, Kevi Kor, Civil Tv, Kevi Hírmondó, Új Kevi Hírmondó). Jelentős a Barbaricum és a Túrkevei Kulturális Egyesület kiadványozási tevékenysége.

Aligha véletlen, hogy ezen szervezetek igen gyakran szerepet vállalnak a helyi társadalom igazgatásában: ezt jelzi, hogy az elmúlt négy helyhatósági (önkormányzati) választáson gyakran jelöltek is állítottak. A jelöltállítási hajlandóság (vagy kényszer) részben össze-

függésbe hozható a nonprofit szektor fejlődésével, ugyanakkor a civil szektor-nagy(párt)politika viszony alakulásával is, melynek jelei nagyon jól tanulmányozhatók térségünkben.

Az 1990 és 2002 közötti négy önkormányzat általános választás jelölt-állítási listáit településenkénti áttekintve sajátos jelenséget észlelhetünk. Azt látjuk, hogy civil szektor szervezetek jelenléte szempontjából az első két választás lényegesen különbözik a legutóbbi két választástól. A vizsgált településeken 1990-ben csak a mezőtúri kertbarátok vállalták a megmérettetést (nem került be közülük senki). A pártokból való kiábrándulás nyilvánvaló, helyi újságokban is megjelenő jelei ellenére még 1994-ben is kevés példát látunk arra, hogy helyi civil szervezet nyíltan színre lépett és jelöltek állított volna a helyi választáson. Ebben a tekintetben kivételt képez Túrkeve, Mezőtúr és Karcag, ahol 10–10 képviselőjelöltet indítottak az egyéni választási körzetekben. Azaz a civil szervezetek egyre inkább a pártok vetélytársaként jelentek meg.

A két legutóbbi települési önkormányzati választáson a térség településein több szervezet is jelöltet állított. A helyi szervezetek leginkább Túrkevéen aktivizálódtak. Az 1998-as és a 2002-es önkormányzati általános választások jelöltállításának tanulmányozásakor azt láthatjuk, hogy a civil szektor és a pártok közötti viszony nem jutott még nyugvópontra. Erre utalhatnak az 1998-as választási eredmények (a civil szervezet 77 jelöltje közül mindössze 7 lett képviselő!), valamint a 2002-es választási eredmények 142 jelöltre ötven lettek képviselők, testületi tagok, igaz Túrkevéen a polgármester (dr. Szabó Zoltán a Túrkevéen Élőkért Egyesület jelöltje), Karcagon pedig az egyik alpolgármester (dr. Kapusi Lajos a Karcagi Ipartestület jelöltje) is éppen ebből a körből került ki.

Ha a becslések nyomán 9200–9900 főnyi, civil szervezetbeli tagság legaktívabb személyiségeit számba vesszük, településenként eltérő képet kapunk. Az áttekintésből kiderült, hogy a 8 kiválasztott településen összesen 925 olyan közösségi szereplőt ismerünk, aki az elmúlt 10–14 esztendőben számottevő tevékenységet folytatott a nonprofit szektorban. Ez településenként eltérő, Karcagon a legtöbb: 267 fő és a legkisebb lakosság-számú Berekfürdőn, ahol 6 fő. Jellemző ugyanakkor, hogy ebből a csoportból, azaz az aktív civil szektorbeli szereplőkből 152 fő egyben intézményi vezető, illetve 153 fő a helyi képviselő-testület tagja is egyben (16–16 %). Sajátos jelenség, hogy a gazdasági vezetők kevésbé vannak jelen a nonprofit szektorban, hisz számuk és arányuk a legalacsonyabb.

Ha a választott mintában a legaktívabbnak tartott, híradásokban leggyakrabban említett 705 szereplő foglalkozási-szakmai státuszát áttekintjük, akkor azt látjuk, hogy a legnagyobb csoportot a pedagógusok, közművelődési-közgyűjteményi dolgozók alkotják. A 298 fős csoport a minta 42 %-át jelenti, s messze meghalad minden más csoportot (vállalkozók: 179 fő, egészségügyi-szociális terület dolgozói: 80 fő, nyugdíjas: 63 fő, önálló vagy amatőr művész: 45 fő, jogi területen, közigazgatásban dolgozó személy: 17 egyháziközségi-felekezeti vezető: 21 fő). Mindez természetesen szoros összefüggésben van az egyes települések intézményi adottságaival. Kunhegyesen a település méreteihez képest számottevő oktatási intézményi kapacitással (és az ott dolgozók civil szervezeti aktivitásával) is magyarázható, hogy itt a pedagógusok-közművelődési dolgozók a legaktívabbak között 50 %-os arányt képviselnek, míg Karcagon és Mezőtúron ez egy kiegyenlítettebb képet mutat. Ezt a két kórház léte, az egészségügyi dolgozók magasabb arányú jelenlétét is eredményezi.

A legaktívabb szereplők második legnépesebb csoportját a vállalkozók alkotják, ám Karcagon és Mezőtúron az egészségügyi dolgozók megelőzik őket. Érdekesek ebből a szempontból Kunhegyes és Túrkeve magasabb mutatói. A rendelkezésre álló adatok szerint ebben a két városban a vállalkozók nagyobb aktivitást mutatnak mind a civil szektor szervezésében, mind pedig támogatásában. Egy-egy jótékonyági kezdeményezés megvalósítása (pl. mozgássérültek, vakok-gyengénlátók estjei, alapítványi bálók) vagy sportág (kézilabda, birkózás Túrkevéen, birkózás Karcagon) támogatása nem nélkülözi a széleskörű (20–60 főnyi) vállalkozói szponzorálást, támogatást, melynek Túrkevéen, Karcagon, Kunhegyesen és kisebb mértékben Mezőtúron és Kisújszálláson van kialakult hagyománya. Érdekes színfolt a hivatásos és amatőr művészek, szabad foglalkozású értelmiségiek (írók, újságírók) jelenléte a négy nagyobb városban: ez a rendkívül innovatív csoport számos kezdeményezés elindítója, s ugyanez mondható el az egyházközségi-felekezeti vezetőkről is.

2. Az eredmények gazdasági és társadalmi hasznosíthatóságának bemutatása

Az 1989-90-ben bekövetkezett újabb társadalmi fordulat nem hagyta érintetlenül a családokat sem. Most a középgeneráció került válságos állapotba. Felkészületlenül és tapasztalatlanul érte a rendszerváltás ezt a nemzedéket. A munkahely elvesztése, az ideálok összeomlása, a társadalom kivonulása az élet egyre nagyobb területéről egyszerre sújtotta a családokat. Ahol a szülők még be tudtak segíteni ott a változáshoz való alkalmazkodás könnyebben ment. A generációk szellemi és erkölcsi tőkéjének összeadása segített a válságból való kiút megtalálásához. Ezekben a családokban megerősödött az összetartás, nőtt a vérségi kapcsolatok szerepe, növekedett az idősebb generáció presztízse. A család gazdaságilag is talpon tudott maradni. A három generációs törzscsalád megjelenhetett ismét, mint családmódel. A munkanélküliség miatt krízishelyzetbe került családok alig-alig tudtak megbirkózni az előállott helyzettel. Kiderült, hogy az állam már nem veszi le a vállukról a családfenntartás gondjait, a végzettségük, szakmai tudásuk leértékelődött. Ez az egyenrangú házastársak közül a férfiakat különösen megviselte. Munkahelyük elvesztését presztízsvesztesésként élték meg. Az adatok azt mutatják, hogy a nők jobban tudtak alkalmazkodni a megváltozott helyzethez. Igaz, a mozgásterük is bővebb volt. Egyrészt magasabb iskolai végzettségük több tartalékot biztosított a számukra (tovább maradhattak állásban, hamarabb vállaltak újabb képzésen való részvételt), másrészt számukra megmaradt a családjának háziasszony szerepe, amihez visszatérhettek. A családfenntartói szerepet két esetben kellett felvállalniuk. Az egyik, ha már férjük nem tud a munkaerőpiacra visszatérni, a másik, ha válásra kerül a sor és gyermekükről gondoskodniuk kell. Mindkét esetben ott lehetnek azonban segítségként a háttérben a nyugdíjas idős szülők. Így vannak, akik kénytelenek elfogadni a szülői segítséget. A legnehezebb helyzetbe azok a családok kerültek, ahol a férj szakmunkás végzettsége már nem elég a munkavállaláshoz, a feleségnek sincs különösebb végzettsége, a családnak sem tartaléka, sem családi, rokoni támogatása nincs a talpon maradáshoz. Ezeknek a családoknak van a legtöbb társadalmi segítségre szükségük. Az állami intézkedések mellett itt segíthet a civil szféra leginkább.¹⁰

10. Orsi Julianna: Szerepcseré – A társadalmi – gazdasági változások a nagykunsági családok életmódjára. In: Orsi Julianna (szerk.): Kulcssemberek. 291–298. p.

Az újabb rendszerváltással együtt felnövekvő ifjúság rákényszerül arra, hogy maga építse fel családideálját és találja meg boldogulását a társadalomban. Az otthon szerzett tapasztalatok és a külső világ is azt sugallja ennek a generációnak, hogy a családi életet csak biztos anyagi alapokra lehet helyezni. Ez az egyik magyarázata annak, hogy csökkent a házassodási kedv a fiatalok körében. A másik ok pedig a maga körül tönkrement házasságokból szerzett tapasztalat. A fiatalok azonban mégis tudnak alkalmazkodni az új kihívásokhoz. Ezt mutatja a tanulási kedv növekedése, a munkavállalási hajlandóság. Ugyanakkor a megdöntött és késleltetett párválasztás következtében létrejött egy újabb együttélési mód, amelyet vagy követ házasság, családalapítás vagy nem. Ez erősen lefékezi a gyermekvállalási hajlandóságot. Már nem egyeduralgó a két gyermekes családtípus a vizsgált kistérségben sem és a házasságban élők mellett számottevő a házasságon kívül együttélők aránya. Ez utóbbiak ugyan jelenthetnek családot is, de ebben az esetben még nagyobb szükség van az önálló életvitelre is alkalmas kvalifikációra. A mai fiatalok azonban nem veszítették el hitüket teljesen a házasságon alapuló családban. Ezt mutatja az, hogy a legtöbben harmonikus családi életet szeretnének megvalósítani a jövőben, amelybe beletartozik a gyerek is. A párválasztás legfontosabb kritériumának is a belső tulajdonságokat tartják, amely biztosítja a családi békét és az egymáshoz való tartozás igényét. Ezekben a törekvésekben ezt a generációt meg kell erősítenünk és segítenünk.¹¹

Mikroközösség-vizsgálatunk eredménye fokozott figyelmet érdemel a munkanélküliség következményeivel foglalkozók körében. Mind mentális mind szociális téren beavatkozásokra van szükség. A vizsgált kistérségben jelenlévő nagyszámú munkanélküli az állam által nyújtott segélyekre, szociális juttatásokra „építik” életüket, ami úgy az egyénre, mint a társadalomra destruktív hatást gyakorol. Ezt látszik alátámasztani a munkanélküliség megítélésében kialakult attitűdváltás. A munkanélküli lét természetesnek tekintése, az általa kínált lehetőségekre „épített” élet elfogadása, vagyis az esetlegesség, a kiszolgáltatottság, a társadalom eltartottjaként tengetett élet semmiképp sem lehet követendő minta. A mostani harminc évesek általános iskolai tanulmányaik végeztével egy időben éltek meg szüleik munkanélkülivé válását, s maguk is zömében – végzettségtől és képességektől függetlenül – pályakezdő munkanélküliként kezdték az életet. Jóllehet, a munkanélküliség megítélésében bekövetkezett attitűdváltás az érintettek iránti tolerancia növekedésére utal, s ezt önmagában pozitívként könyvelhetjük el, ugyanakkor e szemlélet társadalomra való visszahatásai hosszabb távon megítélésünk szerint csak negatív eredményeket hozhatnak. Végezetül röviden szeretnénk kitérni még egy szinten destruktív erőként ható, felerősödni látszó jelenségre. Ennek célja éppen a munkanélküliség súlyának és mértékének enyhítése volna, ám gyakorlati megvalósulását illethetjük akár az „eldobható ember szindróma” megnevezéssel is. A munkanélküliség megítélésével összefüggő attitűdváltozás következtében egyre szélesebb rétegek fogadják el a társadalmi egyenlőtlenségek meglétét, s mint említettük, ezzel együtt berendezkednek a munkanélküli létre. Ez utóbbi elfogadásával elfogadják azt is, hogy az újbóli munkába állás csak megalázó feltételek árán lehetséges. Az egyén önbecsüléstől való megfosztásán túl az a társadalmi

¹¹ Orsi Julianna: Családkép, családi minta a nagykunsági fiatalok között az ezredfordulón. In: Örsi Julianna (szerk.): Családok – familiák – nemzetségek. 139–182. p.

veszély is fennáll, hogy benne nem a naponta hangoztatott agilis, versenyképes, dinamikus társadalmi lény, vagy, ha a klasszikus értékek mentén fogalmazunk: nem az önálló, önmaga sorsát irányítani akaró és képes polgár attitűdjét erősíti, hanem éppen aláássa azt, így a Magyarországon szinte ismeretlen citoyen mentalitást kicsirázni sem engedi. Ezzel egyidőben elfordítja az embereket a napi politikától, a közélettől, a társadalom intézményrendszereibe vetett bizalomtól, s általában: mélyíti az érintettek társadalmi passzivitását, s károsan befolyásolja az egyén munkához való morális viszonyát.¹²

Ugyanakkor nem elhanyagolható még két terület, amelyre a kutatásunk ráirányította a figyelmet. Az egyik, hogy a felnőttképzést a kistérségünkben fejleszteni kell. Különösen a férfiak esetében van erre nagy szükség. Ez ma még elsősorban a tartós munkanélkülivé vált krízishelyzetbe került családoknál látható, de előbb-utóbb megjelenik a fekete munkából élőknel is. Igaz az ingázók egy része az új munkahelyére költöztetheti el a családját, de más része kiszorulva a munkalehetőségből itthon maradva bizonytalan megélhetési körülmények közé kerülhet öreg korára. Mivel a fiatalok nagy számban hagyják el településüket munkahelyhiány miatt, a továbbtanulók pedig nem térnek vissza, így a helyi társadalom lélekszáma csökken, az itt lakók előregszenek és egyre több lesz a társadalom segítségére szoruló. Azon településeken, ahol a városvezetésben többségben vannak a helyi értékeket fontosnak tartók, és a mintaadó családok képviselői, ahol támaszkodnak a civil szervezetekre, és megfelelő figyelmet és szerepet szánnak a felnőttoktatásnak is, ott több a remény a társadalmi szinten a családok stabilizálására. A munkahely teremtés mellett a felnőtt oktatás erősítése és a felsőfokú végzettséget szerzett fiatalok visszacsábítása lehet a legcélravezetőbb stratégia. Ennek egyik eszközeként jól használják a települések értékeinek megbecsülését, de kevesebb figyelmet fordítanak a fiatalok ösztöndíjjal vagy más eszközzel való megtartására. Ha erre nem törekszenek, akkor tovább érvényesül a kontrasztelekció, ami a vidék lemaradásának fokozódását és életesélyeinek csökkenését jelenti. Ennek következtében a magyar társadalomban jelentkező gondok pedig hatványozottan jelentkeznek majd. A tennivaló tehát sürgetőbb, mint általában.

A nagykunsági kistérség nonprofit szervezeteinek legutóbbi több mint egy évtizedét áttekintve egyértelműen elmondhatjuk, hogy a különböző felvállalt funkciók gyakorlása településenként és időszakonként eltérő, mégis az egyedi értékek és érdekek védelme vált leginkább meghatározóvá. A nagy tradíciókkal rendelkező egykori helyi családokról neveztek el újra utcákat civil kezdeményezésre Karcagon, Túrkevéen, Mezőtúron, Kisújszálláson és Kunhegyesen. Ugyanez a törekvés az intézmény-névadásban is tükröződött. Mindezekben a civil kezdeményezéseknek meghatározó szerepe volt, csakúgy, mint abban, hogy igen sok helyi személyiség emlékének ápolását, életművének bemutatását felvállalták. A helyi szellem mibenlétének kutatásában, keresésében a két nagyobb város iskolai hagyományainak feltárása tanáregyéniségek, híres diákok sorát tette ismertté, illetve újra elismertté Karcagon és Mezőtúron. Páratlanul gazdag tradíció ez, melyhez a mezőtúri is hasonló, hisz ott részben a református gimnázium köré szerveződő

12. Szendrei Eszter: Az alsó-középosztály alakulása Túrkevéen a rendszerváltást követő másfél évtizedben. In: Őrsi Julianna (szerk.): Nagykunsági közösségek. 263-286. p.;

civil szervezetek, részben a honismereti szakkör, részben további civil szerveződések (például a Pétery Károly Társaság, Újvárosi Hagyományőrző Nyugdíjasklub) munkálkodtak azon, hogy egykori túriak, elszármazott öregdiákok, tanárok, közéleti személyiségek, egykori vállalkozók, iparosok, képzőművészek, írók neve és tevékenysége váljon újra ismertté. Mindez azt is eredményezte, hogy a helyi társadalomban a hajdanvolt ismert emberek és családok, azok leszármazottjai újra kötődnek településükhöz, amely korábban politikai okokból is mellőzött motivációkat, erőforrásokat mozgósított az adott településen. A szellemi hagyományok gondozása helytörténeti-helyismereti kiadványok sorát eredményezte a vizsgált települések többségénél (helytörténeti sorozat Mezőtúron, Kisújszálláson és Kunhegyesen, helyi életrajzi-helyismereti lexikon megjelentetése Túrkevéen és Mezőtúron, monográfiák és tanulmánykötetek kiadása Karcagon és Túrkevéen).

Ezek alapján jogosan gondolhatjuk, hogy a vizsgált térségben a helyi identitás, a hely szellemének újrafogalmazásában, a helyi kulturális és szellemi tradíció újratemtésében van roppant fontos szerepe ezeknek a civil szervezeteknek. Ebből a szempontból kell megemlítenünk a kun (vagy nagykun) identitás megőrzésére, újrafelfedezésére tett számos kísérletet a redemptiós ünnepek szervezésétől (1995) a különböző vetélkedők, rendezvények megtartásán át (bálok, amatőr művészeti találkozók) a kiadványok megjelentetéséig (helyi kalendáriumok, lapok), a kun identitást felvállaló egyesületek, csoportok létesítéséig (Kunok Szövetsége, Lovasbandérium) és az emlékhelyek, emlékművek megalkotásáig (Kun emlékhely avatása Karcag határában 1995-ben, IV. Béla és Kötöny Vezér Emlékművének megalkotása Karcagon 2001-ben, Kun emlékhely létesítése 2000-ben Túrkevéen).

Az innováció, illetve a másik két szektor munkájának kritikai követése elsősorban a különböző részérdekek erőteljesebb megfogalmazásában, bizonyos megoldatlan problémák felvállalásában jelentkezik a civil szervezeteknél. Nyilvánvalóan ide kell sorolnunk a gazdaköröket (ezek Berekfürdő kivételével mindenhol megalakultak) és a különféle termelésiértékesítési problémákat megoldani kívánó szervezeteket (tehén- és juhtartók, sertésenyésztők, tejtermelők szerveződései Karcagon, Mezőtúron, Túrkevéen, Kunhegyesen és Kunmadarason). A megújuló készség, az új kihívások iránti fogékonyság leginkább az oktatásnevelés és a kultúra, továbbá az egészségügy és a szociális ellátás területén kényszerítette ki a civil társadalom válaszlépéseit. Az eszköz- és forráshiányos intézmények mellett, a korábbi állami finanszírozás visszavonulásával válságos helyzetbe sodródó kulturális ellátás területén tucatszámra jöttek létre a vizsgált településeken is a nonprofit szervezetek: tanterembővítésre, tornaterem-építésre, számítástechnikai vagy idegennyelvi oktatásra, az egyes tantárgyak oktatásának támogatására, új nevelési-oktatási módszerek terjesztésére, a tanulás és a nevelés általános feltételeinek javítására, az egészségügyi és a szociális ellátás feltételeinek szinten tartására vagy javítására. A vizsgált településeken nincs olyan óvoda, iskola, amelynek munkáját ne segítené ily módon legalább egy ilyen önkéntes szerveződés, melynek irányításában természetesen az adott intézmény vezetősége is képviselteti magát. Bár ezek a szervezetek csak kiegészítik az adott területen működő költségvetési intézmény tevékenységét, több esetben azonban teljes mértékben magukra vállalják egy-egy intézmény működtetését (Túrkevéen a két művészeti iskola, Mezőtúron

pedig a Tisza Óvoda fenntartója egy-egy civil szervezet). Máskor egy-egy adott közösség művészeti vagy egyéb tevékenységére szervezett intézmény, csoport működtetését is nonprofit szervezet vállalta (pl. Nimfea Környezetvédelmi Központ Túrkevéen, Szivárvány Együttes Mezőtúron, Puszta Koncert és Szalonzenekar Karcagon).

A helyi vagy egyedi értékek ügye, az ellátatlan feladatok átvállalása, a problémafelvetés természetesen súlyos konfliktusokkal is járhat. Ily módon a problémafelvetés a nyomásgyakorlás egyik formája: ez több helyen a helyi vezető testületekkel szembekerülő, alternatív nyilvánossági fórumok kialakulását is eredményezte, sőt a nonprofit szervezetek egy részét – nem egyszer a szervezetek vezetőinek személyes ambícióiból is fakadóan – a helyi nagypolitikába, az önkormányzati képviselő-testületek munkájába való közvetlen bekapcsolódásra ösztönzi. A négy nagyobb városban (Karcag, Mezőtúr, Kisújszállás és Túrkeve) a civil szervezetek rendszeres szereplői a rendszerváltozás óta az önkormányzati általános választásoknak, ám csak Karcagon és Túrkevéen részesei ténylegesen a helyi döntéshozásnak.

Mindazon által a nonprofit szervezetek a közéleti szereplésre történő nevelés fontos terepei. A szervezetek önkormányzásában közel 1000 ember tevékenykedik, s ezzel számottevő nonprofit menedzsment-kompetenciára tesznek szert (jóllehet a szektor egésze ennek hiányában szenved). Ez az önkormányzás, a köz hasznára végzett tevékenység jelentheti a legnagyobb hozadékát a civil szerveződéseknek.

A vizsgált térségben az egyes települések civil szektorának újjáéledése arra utal, hogy ezek a falvak, városok a társadalmi önszerveződés során bátran támaszkodnak korábbi, csaknem feledésre ítélt hagyományaikra, ugyanakkor ezt a szerveződést számos olyan jellegzetesség is színezi, amely a jelenkori intézményi adottságokkal magyarázható.

Az állami – politikai és a civil szféra újabb ütközési zónája lehet az elkövetkezendő időben a Nagykunság önálló arculatáért, a nemzeti örökség helyi értékeiért való harc. A történelmi-néprajzi csoportból ugyanis egyre nagyobb szeletet vágnak le a szomszédos települések (Mezőtúr, Tiszafüred, Törökszentmiklós) a saját fejlődésük érdekében. Ezen szomszédos városok érdekérvényesítésük eredményeképpen nagyobb kistérségi szerephez és ezzel gazdasági potenciálhoz jutnak. Ugyanakkor legyengítik a Nagykunságot gazdasági és kulturális téren egyaránt. A Nagykunság egyedi kulturális öröksége megőrzéséért és az identitás fenntartásáért folytatott küzdelem zászlóvivői bizonyára a helyi hagyományőrző civil szervezetek lesznek. Jelenlegi történelmi hivatása, hogy a települések vezetőit erősítsék az újbóli összefogás (immár gazdasági is!) szükségességének kiharcolásában. Egy nagykunsági kistérség lehet az a természetes közösség, amely felveheti a versenyt más ugyancsak történelmileg kialakult kistérségekkel. A nagykun települések fejlődési lehetőségének egyik kulcsa a nemzeti kulturális örökséget ápoló önálló imázs megőrzése.

A kutatási eredmények a vizsgált kistérségben közvetlenül hasznosíthatók a gyermek- ifjúsági- és szociálpolitikában, a településirányításban és -tervezésben. Ugyanakkor összehasonlítható anyagként hasznosítható más kistájak kutatásánál. Régiós, országos és nemzetközi kutatásban egyaránt felhasználható. Erre teszünk kísérletet az újabb kutatási pályázatunkban.

3. Összefoglaló értékelés

Egy történelmi-néprajzi csoport (kistérség) jelenkori társadalmát vizsgáltuk elsősorban

„Lokális közösségek, vérségi csoportok...”

terepmunkán alapuló adatgyűjtés felhasználásával 36 hónap alatt. Eredményeinket 3 tanulmánykötetben (51 tanulmányban) tettük közzé. A nyilvánosságra hozatal és a szakmai fórumokon való megmérettetést segítettük két konferencia, egy kiállítás megszervezésével. Az egyetemi, főiskolai oktatásba – az oktatói munkánk valamint a hallgatók bekapcsolásával a terepmunkába – is közvetlenül bekapcsoltuk az új ismereteket. Ez remélhetőleg segíti a jövő vidéki értelmiségének szerepvállalási kedvének fokozását.

Ugyancsak létrehoztuk azt a központi digitális adatbázist a túrkevei Finta Múzeumban, amelyet elterveztünk. Hang-, kép- és szöveg könyvtárakat alakítottunk ki. Ez nyilvános. A kutatásban résztvevő valamennyi társintézmény (múzeumok, főiskola) saját maga részére is alakított ki kisebb archívumot, amely ugyancsak további feldolgozást és hasznosítást tesz lehetővé.

A központi archívum tételei a következők:

	előkészítési szakasz	anyagfeltárás	feldolgozási szakasz
Nagykunság bibliográfiája	1 kötet		
Kérdőívek és kutatási vezérfonal (komplex és tematikus)	9		
Eesettanulmány, családtörténet, helytörténet		214	
Fotó		6734 db; 44 cd	
Videofilm		13	
Interjú		410 db; 22 szöveg cd és 339 audió cd	
Kérdőív		1690	
Családi adatlap		7348	
Családfa, nemzetségábra		72	
Földrajzi adatlap		1719	
Tárgydokumentáció		1721	
Könyv			3 könyv-2 katalógus
Előadás			15
Kutatótábor		6	
Konferencia			2
Tanulmány			51

A kutatásra létrejött konzorcium a feladatát jól ellátta. Sikeres ellenőrző is irányító tevékenységet folytatott. Alapszabályának megfelelően működött. Biztosította, hogy minden egyes tag a tervnek megfelelően, a határidőket és a törvényességet betartva végezze a felvállalt munkát. Az együttműködés sikeres volt és egymástól is tanultak. A jövőben több területen is együtt kívánnak működni. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága újabb K+F projektet dolgozott ki immár régiós vizsgálatra, amelyben partner lesz a Tessedik Sámuel Főiskola Mezőgazdasági Kara, Az Alföldkutatásért Alapítvány és újabb két múzeumszervezet. A Főiskola az oktatási munkában támaszkodik ebben a projektben megismert muzeológus kutatók munkájára, mint óraadókra. Karcag Város Önkormányzata pedig városi monográfia elkészítésének tervét fogadta el, amelyben szintén hasznosíthatók lesznek az elért eredmények a most megismert kutatók munkájára támaszkodva.

Örsi Julianna

Mikroközösségek vizsgálata. Nemzetközi tanácskozás Túrkevéen*

Hazai és külföldi társadalomkutatók tanácskozására adott lehetőséget 2006 szeptember végén a túrkevei Finta Múzeum. A négy napos rendezvény megszervezésében és lebonyolításában több civil szervezet és intézmény részt vett (Szolnoki Főiskola, MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, Finta Múzeumért Alapítvány, Túrkevei Kulturális Egyesület). A 70 fős rendezvényen ismert néprajzkutatók, szociológusok, tartottak előadásokat, de aktívan bekapcsolódtak a fiatal kutatójelöltek is. A konferencia tematikája három nagy kutatási témára koncentrált: 1.) a család, 2.) a civil szervezetek, 3.) kutatási projektervek és eredmények.

1.) A család

A családvizsgálatok bemutatása egyaránt kiterjedt a családtörténeti, genealógiai kutatási módszerekkel elért eredmények prezentációjára, a családok funkcionálásának vizsgálatára és a mai családtípusok rendszerezésére. *Györgyi Erzsébet* egy több generációs pesti polgár családban felhalmozódott tudás és tehetség hasznosítási útvonalát követte nyomon. Utalt arra is, hogy a Budapesti Történeti Múzeumban ezekben a napokban nyílt egy kiállítás is, amely tárgyakban, dokumentumokban gazdagon mutatja be a kutatásra kiválasztott közösséget. *Szalay Annamária* viszont egy Tiszántúlon élő gyógyszerész család genealógiáján keresztül világította meg azt a kérdést, hogy egy vidéki értelmiségi család milyen stratégiát érvényesített a XX. századi rendszerváltozások idején. Ebbe a sorba illik bele az *Örsi Julianna* által megfogalmazott összegzés a családkutatások jelentőségéről napjainkban. A családi mobilitás, a határon átnyúló kapcsolatháló bemutatását pozsonyi és bécsi családok kapcsolatán keresztül vállalta *Luba Herczegova*. A mai családok gazdasági tevékenységének kiszélesítését elemezte *Sárány Mihály* a varsányi kutatásai alapján. A termelési funkciók mellett a fogyasztói szokások hagyományos elemeinek öröklődésére hívta fel a figyelmet *Knézy Judit* és a *Nagy Abonyi Ágnes* a népi táplálkozás területén végzett kutatási eredményei tükrében. A XX. század végén új társadalmi csoportként jelentkező marginális helyzetbe kerülő családok, egyének helyzetének bemutatására vállalkozott *Szendrei Eszter* túrkevei és *Rodika Colta* aradi kutatásai alapján. *Szabó László* a napjainkban átrendeződött lokális struktúrákba illesztette be az új családmodelleket.

A családkutatási eredmények bemutatását a Jász-Nagykun-Szolnok megye Tudományáért Alapítvány támogatta.

* A konferencia anyaga nyomtatásban is megjelent. Örsi Julianna (szerk.): Mikroközösségek. Társadalom és gazdaságkutatási eredmények és módszerek innovációja. Túrkeve-Szolnok, 2007. A könyv megjelenését az NKTH Apponyi Albert program is támogatta.

2.) A civil szervezetek

A Észak-Alföldi Régióban működő civil szervezetek jellemzésére lehetőségeire és támogatására vállalkozott *Nagyné Kiss Mária*. A hagyományörző civil szervezetek szerepét mutatta be a kultúra átadás-átvételében *Kenyeres Sándorné*. Külön összefoglaló készült a Mezőtúri Kistérség civil szervezeteinek kulturális életben betöltött szerepéről (*Márki Gábor, Örsi Julianna*). *Szántóné Simon Edit* viszont a gazdasági élet segítésére létrejött szervezetekre irányította a figyelmet. A program lehetőséget adott számos civil közösség munkájának megismertetésére is.

A civil szervezetek eredményeit felvonultató és együttműködésének lehetőségét segítő programot az NKA Közművelődési Kollégiuma támogatta.

3.) Kutatási projektervek és eredmények

A program harmadik nagy egysége a komplex kutatási programok bemutatása volt. *Marta Botikova* a *Pozsonyi Egyetem Néprajz Tanszékének* a társadalomkutatásban elért eredményeit összegezte. A *kolozsvári Bábes-Bólyai Egyetem* hallgatói a Néprajzi- és Szociológiai Tanszékek által irányított terepmunkák eredményeit mutatták be korreferátumaikban. A *Debreceni Egyetem Néprajz Tanszékének* doktorandusza a Kárpátaljai cigány családok életmódjáról hozott hírt. *Neményi Ágnes* szociológus a közelmúltban folyó romániai faluvizsgálatok tanulságait összegezte és bemutatott egy nemzetközi együttműködéssel megvalósuló projektet. *Örsi Julianna* – aki a konferencia ötletadója és fő szervezője is volt – pedig az általa irányított két nagy kutatási projektet mutatta be. 2001-től ugyanis a túrkevei Finta Múzeum társadalomkutatási projektközponttá vált. Innen irányítja azokat a társadalomkutatási projekteket, amelyek a Nagykovácsok és az Észak-Alföldi Régió kistérségeinek mikroközösségeit vizsgálják (5/162/2001. sz. K+F projekt, ROP-3.3.1-05/1.-2006-02-0007/37 számú projekt). A jelenkor társadalmának megismerésében és problémáinak megoldásában segítséget jelentő alapkutatások a vidéken élő humán-erőforrás fejlesztésében is fontos. Egyrészt felsőoktatási intézmények, közgyűjtemények és civil szervezetek azonos érdeklődésű kutatóit fogják össze egy jól szervezett kutatási programba, másrészt az egyetemi és főiskolai hallgatók bevonásával hozzájárulnak a jövő kutatónemzedékének kineveléséhez, valamint erősítik az Észak-Alföldi Régió értelmiségének régióban maradását. A „Lokális közösségek vérségi csoportok és az egyén helye, szerepe a változó társadalomban” című 2001-2004 között megvalósult projekt anyaga a túrkevei Finta Múzeum gyűjteményét gyarapította. Itt megvalósulhatott egy olyan kulturális és tudományos értékeket is magába foglaló adatbázis, amely a térség társadalmának fejlődését segíti. A 2006 őszen indult és 2008-ig tartó újabb kutatási program „Nemzedékek kutatóúton.” címet viseli, amely hét kistérség összehasonlító vizsgálatát jelenti a régióban. A kutatásban résztvevő tíz munkacsoport (12 minősített kutató és 30 diák) a társadalomtudományi megközelítés mellett természettudományi kérdések megoldásához is hozzájárul. A társadalomtudományi anyag a Finta Múzeumba, a természettudományi anyag a Szolnoki Főiskola Mezőtúri Fakultására kerül archiválásra.

A konferenciához tartozott a kutatásban résztvevő hallgatók munkamegbeszélése is. A hallgatók azon túl, hogy megismerkedtek új tudományos eredményekkel és kutatási módszerekkel, kutatókkal a saját szerepüket, feladataikat, a kutatási program egészét is áttekintették. A workshop megrendezését a Regionális Operatív programon keresztül az Európai Unió és Magyarország támogatta.

A két kutatási program mutatja, hogy a múzeumok partner szervezetekkel összefogva jelentős tényezők lehetnek a tudományos kutatási szférában. Ezzel az arculattal a múlt örökségének megőrzésén túl tovább erősíthetik szerepüket a jelenkori magyar társadalomfejlődésben. A múlt, jelen és jövő tudományos, kulturális értékeinek összekapcsolása hozzájárul közgyűjtemények fenntartható fejlődéséhez és javára szolgál a társadalom egészének. Ez pedig akár egy nemzetközi modell is lehet a vidéki múzeumok, felsőfokú intézmények és civil szervezetek számára.

*Örsi Julianna bemutatja a „Nemzedékek kutatóúton ... ” projektet
Türkeve, 2006 (fotó: Kapás J. Zs.)*

Füvessy Anikó

Faragással díszített fanyergek a Kárpát-medencében

Tiszafüred három, népművészeti vonatkozású kisiparral rendelkezett: a nyeregyártással, a fazekassággal és a bútorfestő asztalosággal. Mindhárom kisipar kutatása az elmúlt 30 évben gyorsult fel. Számos tanulmány, előadás és kiállítás tette lehetővé szélesebb körben való megismerésüket, melyet múzeumi kutatómunkám fontos feladatának tekintek. Több mint tíz éve foglalkozom a tiszafüredi nyereg kutatásával. Munkámat 2004-től az OTKA támogatásával a Kárpát-medencére is kiterjesztettem.¹

Tiszafüred már a XVIII. században országosan is ismert volt igen jó minőségű fanyeregeiről. Amade László és Gvadányi József verseikben is említést tett a füredi fanyeregről; korabeli statisztikai munkák, magyar és angol útleírások is kiemelik a város ismertetésekor, hogy nyeregyártásról nevezetes.

A tiszafüredi nyereg elkülönült típusként 1724-ben egy Békés megyei árszabásban már szerepelt, a nyergek sorában külön limitálták a „füredi módra” készült darabokat, melyek egyszerű, de metszett (faragással díszített) változatban is készültek. A mesterség füredi felvirágzásához jelentősen hozzájárult az a tény, hogy termékeik a Habsburg Birodalom szabályzatban rögzített huszárnyergéhez igen hasonló szerkezetűek voltak. A világ 34 országában – köztük Nyugat-Európában, de az Egyesült Államokban is – a XVIII. századtól magyar mintára szervezték meg a könnyűlovasság egyik válfajaként a huszárságot. Átvették nem csak sajátos harcmódot, hanem viseletét, fegyverzetét, egyéb felszerelési tárgyait – köztük a nyergeket is. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy már az 1740–1786 között uralkodó Nagy Frigyes is vitetett Tiszafüredről Poroszországba szakmai tapasztalatok átadása céljából nyeregyártókat.

A folyamatban lévő anyakönyvi kutatások a XVIII. század végén 25–30 egyidejűleg működő füredi nyerges meglétére utalnak. Éves termelésük meghaladta a 10 ezer darabot. A hadsereg előírásaihoz igazított fanyergek gyártásával más települések is foglalkoztak, s ilyen nyeret használtak a köznapi emberek is. Ezt a nyeret magyar típusú nyeregnek nevezik – ennek legismertebb változata a tiszafüredi nyereg.

A magyar típusú – köztük a füredi – fanyergek a Kárpát-medence különböző pontjaira is eljutottak. A vizsgálat célja használata továbbélésének területi behatárolása, illetve a rajta lévő díszítmények alapján az egyes gyártóközpontok azonosítása.

A köznapi vagy a hadsereg számára gyártott nyergek általában díszítetlenek voltak. Az ilyen darabok megőrzésére nem fordítottak nagy gondot. Annál nagyobb megbecsülést élveztek az egyéni megrendelésre készített díszfaragással ellátott nyergek, melyek legkorábbika az 1769-es évszámot viseli. Fellelése a 2006-os kutatómunka egyik nagy eredménye volt; a Kolozsvár melletti Válaszúton (Rescruci) lévő Kallós-gyűjtemény megbecsült darabja.

¹ Füvessy Anikó: Faragással díszített magyar nyereg a Kárpát-medencében című OTKA-kutatás 2004–2007 évre. Nyilvántartási szám: T 046165

A köz- és magángyűjteményekben lévő nyergek nagy része éppen korai voltuk miatt tudományosan értékelhető információt alig hordoz. Nem deríthető ki nagy részükről – éppen hasonló szerkezetük miatt – készítési helyük, pontos készítési idejük és készítőjük személye. Ritka az olyan darab, amely biztos készítési helyre utal (Tiszafüred, Kiskunhalas). Ennek segítségével tudtuk korábban azonosítani egy kiskunhalasi műhelyt azonosítani, ahol birodalmi- vagy országcímerrel, illetve a történeti stílusokhoz még közelálló virágfaragvánnyal díszítették a nyergek kápáját, kápafejeit. Ez a műhely néha évszámmal is ellátta készítményeit, mely 1786–1849 közti időszakot ölel át, s két-három generáció tapasztalatait összegzi.

A másik, jóval nagyobb példányszámmal képviselt emléktanyag Tiszafüredet képviseli. Itt mindössze két datált darab került elő (1769, 1869), s több nyereg készítését is a Kuli-családhoz köt a helyi hagyomány. Ezek a nyergek díszítményükben a paraszti ízléshez már korán idomultak, bár megfogalmazásukban erősen emlékeztetnek a honfoglalás korának palmettás ornamentikájához. Igényes darabjaik a Kárpát-medence különböző, igen távoli pontjain bukkannak fel. A domború faragású palmettás dísz mellett, mely a kápakanalak tipikus ornamentikája, a kápák oldalán leveles, ritkábban virágos-leveles indasor húzódik végig. Ugyancsak tipikus, Tiszafüredet jellemző díszítmény a ló hátára simuló nyeregszárny vésett és ékrovásos mintasora, mely a szereléshez szükséges átvágásokat, lyukakat keretezi. Ez a gótikus eredetű ívekből, csigavonalakból összetevődő mintasor a kutatás jelenlegi állása szerint a XIX. század elején dúsult fel, s legművesebb darabjai a Kuli-családhoz köthetők, bár egyszerűbb kivitelben az 1769-es nyergen is előfordulnak.

A mai országhatáron is túlnyúló kutatások egy hajdúböszörményi központ mellett két, eddig még ismeretlen központ azonosítására is lehetőséget nyújtottak. Az egyik Közép-Szlovákiára, Selmechánya környékére lokalizálható, ornamentikája – ékrovásos szívek, négy szirmú virágok – a magyar anyagtól eltérő felfogásban készült. A másik központ a lapos faragásokat feketére színezi, a motívumok az egyszerűbb bőr- vagy posztó-rátétekre emlékeztetnek. Magyaros jellegűek, s készítési helyük vélhetően a Sepsiszentgyörgy környéki Kőhalom (Rupea). Ezeknek a nyergeknek másik jellegzetessége a nyírfakéregborítás.

A gyűjtések során több csontos nyereg is előkerült. A XVII–XVIII. századi darabok némelyike igen kiváló állapotban maradt fenn, kápakanalaikon népi mesterségek, vadászjelenet, állatidomár és címer-változatok mellett leggyakoribb az állatábrázolás (sas, oroslán, fönixmadár, szarvas, unikornis, sertés, szarvasmarha). Kápáiknak külső oldalán karcolt és színezett barokk indasorok. Legnevezetesebb darabjuk Sepsiszentgyörgyön található, s az aradi vértanú tábornok, Kiss Ernő tulajdona volt.

A kutatással párhuzamosan a nyergek faragványairól rajzok készülnek, melyeket a kutatás végeztével, 2008-ban önálló kötetben szándékozunk megjelentetni. A néhány datált darab segítségével a stílusváltozás is nyomon követhetjük. Jól kirajzolódik a magyar népművészet változását általában is jellemző kép, melyet nyergeink esetében is a motívum-egyszerűsödés és a kiszínesedés jellemez.

Reformkori kiskunhalasi virágdíszes kápafej (Thorma J. Múzeum)

Tipikus tiszafüredi nyeregszárny ornamentika a XIX. század elejéről (Déri Múzeum)

Bartha Júlia

Az emberélet fordulóihoz fűződő szokások a kisázsiai törököknél*

Az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával 2002–2005 között Törökországban végeztem néprajzi gyűjtést.

A már mintegy 15 éves kutatások folytatásaként igen nagy lendületet vett az OTKA-ösztöndíjjal végzett kutatás, aminek fő hangsúlya a terepmunka volt. A pályázati időszak alatt öt alkalommal jártam Törökországban, elsősorban Trákia, Belső-Anatólia és Dél-Törökország területén végeztem kutatásokat. A munkám során számolnom kellett azzal, hogy a vizsgált területen 47 féle táji-etnikai és vallási csoport él, ezért igen sokszínű a török népi kultúra, ami a külföldi kutató számára külön kihívást jelent, hiszen minden igyekezte ellenére sem tudja teljességében megrajzolni ezt a különös világot. A török néprajzi kutatócsoport könyvtárában, valamint az Ankarai Egyetem Hungarológiai Intézetében dolgozó Dr. Naciye Güngörmüs sokat segített a munkám során. Az egyetem Etnológiai és Néprajzi Intézetének könyvtárában elhelyezett doktori dolgozatok kéziratái és egyéb, a témát érintő szakirodalom pedig nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a kutatási tervben megfogalmazott feladatokat maradéktalanul elvégezzem. Friss kutatási adatokhoz jutottam, amelyek elsősorban Belső-Anatólia, Délkelet-Anatólia falvaira vonatkoznak, úgymint: Kemaliye, Polatli-Kirkhamam, Karahamzali, Yagrbaba, Kocshisar, Gavas, Gaziantep, Sivs, Konya, Ocak, Aksöğüt.

A négy éves időtartam alatt a kutatási tervben megfogalmazott feladatok és ütem szerint végeztem a munkát, ami alapkutatás volt, a magyar néprajztudományban szinte előzmények nélküli. Ebből következően újszerű megvilágítást adja a törökországi népi kultúrának, az összehasonlító néprajzi vizsgálatokhoz jó segédletet adhat a cédulaanyag és a megírt tanulmányok sora.

Nem tudom eléggé hangsúlyozni azt, hogy a kutatási keret terhére vásárolt technikai berendezések, de különösképp a digitális fényképezőgép mennyire megkönnyítette a munkámat. Egy-egy út alkalmával 4–500 felvételt készítettem. A fotókat tartalmazó CD-t a múzeum adat-tárában helyeztem el, s a közben megjelent tanulmányok illusztrálására használtam.

A kutatás kapcsán több előadást tartottam, pl. Kovásznán, a Kőrösi Csoma konferenciákon, a Jász-Nagykun-Szolnok megye múzeumok konferenciáin, a Jászkunság kutatása konferencián. Ezek az előadások többnyire nyomtatásban is megjelentek.

Publikációk:

Szünnet, a metélkezés, mint avatási szertartás az anatóliai török kultúrában című az Ethnographiában. 114. évf. (2003) 3–4. sz. 305–313 p.

* Bartha Júlia: Az emberélet fordulóihoz fűződő szokások a kisázsiai törököknél. OTKA nyilvántartási szám: T/037310.

Török népi építészet (Nyíregyháza, a Dám László tiszteletére szerkesztett kötet egyik tanulmánya), a Kovásznán megjelenő Kőrösi Csoma Konferencia anyagaként *A török lakodalmas szokások*, valamint *Lélek a török hagyományban* című tanulmányok. A Jász-kunság kutatása konferencián a *Kalim egy népi jogszokás török hagyományokban* címmel tartottam előadást, a konferencia kötetében a tanulmány is megjelenik.

Menyegző a törököknél In: Szolnoki Tudományos Közlemények 2005. CD.

Rózsa a török hagyományban In: ESŐ, 2004. VII./4. 29–31. p.

A kutatás során kiemelt figyelmet szenteltem a születési szokások és a hozzájuk kapcsolódó gazdag néphiedelmi adatok gyűjtésének. A kutatás ugyan a népszokásokra terjedt ki, de hozadékaként más területen is hasznosítható adatbázist alkotott, amit Török folklór archívumként elektronikus adthordozón készítettem el, amely 2006-ban Szolnokon megjelent. Szintén tervezem a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok honlapján más tanulmánnyal együtt közzé tenni.

A kutatóutakon készült fotókból *Török varázs, a török népélet képekben* címmel fotókiállítást állítottam össze, amit 2004. május 18-án Budapesten a Gül baba türbénél lévő kiállító teremben a Török Köztársaság nagykövete nyitott meg, majd 8 településen vándorkiállításként mutattuk be. Az utolsó helyen, Túrkevén 2006-ban, a Finta Múzeumban volt látható.

A kutatás összegzéseként elkészítettem azt a könyvet, ami monografikus feldolgozását adja az emberélet fordulóihoz fűződő népszokásoknak. *Lále. Hagyományok a mai török társadalomban, az emberélet fordulóinak népszokásai* címet kapta. A tervnek megfelelően 2006-ban betördelve várja, hogy nyomdába kerüljön. Szakmai lektorok: dr. Selmeczi Kovács Attila, néprajzi, és dr. Agyagási Klára turkológiai lektorok voltak. A könyv a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 61. köteteként jelent meg 2006-ban, a NKA Múzeumi Szakmai Kollégiuma anyagi támogatásával.

Összegzésként elmondhatom, hogy a törökországi kutatás új eredményekkel gazdagította a hazai néprajztudományt, a kutatói tervekben foglalt feladatokat elvégeztem, az összefoglaló monográfia jelentősen hozzájárul a török-magyar néprajz összehasonlító vizsgálataihoz. A monográfiához egy interaktív CD-rom is tartozik mellékletként, amelyen több, a témát érintő tanulmány és nagy számú színes fotó látható. Török folklór archívum címen külön is megjelent.

Tóth Csaba

Jász-Nagykun-Szolnok megye kunhalmainak állapotfelmérése¹

A kunhalom fogalom meghatározása

A makroformákban szegény Alföldön nagy számban található néhány méter magas halomszerű formákat, amelyeket a köznyelv és a földtudományi szakirodalom egyaránt kunhalmoknak nevez. A régészeti kutatások megkezdése előtt sokan természetes képződménynek tartották ezeket a halmokat. Miskolczy Károly szavaival élve: „*ezek nem lehetnek csinált halmok, ... e halmok a természet művei, s midőn e síkságot tenger borítá, a víz hullámozása által jöttek létre.*”² Szabó József részben természetes, részben mesterséges formáknak írta le a halmokat.³ Az ősrégészek és anthropológusok 1876-os budapesti nemzetközi kongresszusán Rómer Flóris hívta fel a figyelmet a halmok régészeti kutatásának szükségességéről. Nevéhez fűződik a halmokról készült az első átfogó tanulmány (*Les tumuli*), melyből egyértelműen kiderül a halmok mesterséges származása.⁴

A magyar nyelvben meggyökeresedett kunhalom elnevezés a hazánkban található nagyszámú sírhalomnak, valamint a kunok temetkezési szokásait megörökítő Willelmus Rubruk és Philippe de Toucy írásos feljegyzéseinek köszönhető.⁵ E forrásokból merítve az őshaza-kutatással foglalkozó Horváth I. használhatta először a szakirodalomban a kunhalom elnevezést.⁶

A prehisztórikus halmoknak a kunhalom megnevezését több szerző helyteleníti, ugyanis a halmokat sok esetben több évezreden keresztül különböző népcsoportok használták (laktak rajta, temetkeztek beléje, stb.), így a több ezer feltáratlan halomról nem lehet egyértelműen kijelenteni, mely népcsoporttól származnak.⁷ A kunhalom elnevezés körül tapasztalt bizonytalanságot hűen tükrözi Tariczky Ede: *Hun halom-e vagy kúnhalom?* és Jakabffy I.: *Kunhalmok-e a kunhalmok?* c. cikkei.⁸ Annyi bizonyos, hogy a hazai halmok

¹ A tanulmány megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatta.

² Miskolczy Károly: A magyar alföldi halmokról. Vasárnapi Újság. 11. évf. 23. sz. 1864. jún. 5. Pest

³ Szabó József: Földtan. (Dr. Szabó József előadásai után kiadja: Kiss Károly) Bp. 1878. 324. p.

⁴ Rómer Flóris: Résultats Généraux du Mouvement Archéologique en Hongrie. Congrès International D'Anthropologie et D'Archéologie Préhistoriques. Comte-Rendu de la Huitième Session a Budapest, 1876., 1878. 103–187. p.

⁵ Gombos, A. F.: Catalogus fontium historiae Hungaricae. II. Bp., 1937. 1230–1231. p.; [Gárdonyi] Nagy G.: A régi kunok temetkezése. Arch. Ért. 13. kötet. 1893. 105–117.p.; [Gárdonyi] Nagy G. (1914): A magyarországi halmok kérdéséhez. Arch. Ért. 34. kötet. 1914. 381–398. p.; Longnon, J. (1957): Les Toucy en Orient et en Italie au treizième siècle. Bulletin de la Société des sciences historiques et naturelles de l'Yonne. 1953–1956. , 1957. 96. 33–43. p.

⁶ Horváth István: Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történetéből. Pest, 1825

⁷ Jerney János: Jerney János' keleti utazása a' magyarok' őshazájának kinyomozása végett, 1844 és 1845. 2. kötet. II. Lebediai út. A' szerző' tulajdona. Pest, 1851. 91–93. p.; Hampel J.: Az alföldi halmokról. Természettudományi Közöny 24. kötet. 1889. 181–182. p.; Kozma Béla: A kunhalmok elhelyezkedése az Alföldön. Földrajzi Közlemények XXXVIII. 1910. 437–443. p.

⁸ Tariczky Ede: Hun halom-e vagy kúnhalom? Egri Híradó. 1903. 36. sz.; Jakabffy I.: Kun halmok-e a kunhalmok? Élet és Tudomány. XII. évf. 1957. 37. sz. 1176–1178. p.

jelentős részét nem a XIII. században Ázsiából betelepülő kunok, hanem a késő neolitikum időszakától a vaskoron és a népvándorlás korán át a középkorig különböző népcsoportok építették (beleértve a kunokat is).⁹ A kunhalom elnevezés konzerválódása talán abból a szempontból mégis szerencsésnek mondható, hogy ez a kifejezés a kunok temetkezési szokásaira való utalással hűen tükrözi a halmok antropogén voltát, és egyben választóvonalat húz a természetes eredetű dombszerű formák (laponyag, porong, hát, homokbucka) közé.¹⁰

A legújabb meghatározás szerint kunhalomnak tekintünk minden olyan mesterségesen keletkezett, a térszínből érzékelhetően jól kiemelkedő magaslatot, ami keletkezési korától, funkciójától, földrajzi fekvésétől függetlenül „halomszerű” formakincse a síksági tájnak. Ez alapján a természetes geomorfológiai képződmény (bucka, laponyag, porong, bálnahát, stb.) nem tekinthető kunhalomnak, éppúgy, mint az újkeletű mesterséges dombok, depóniák (pl.: téglagyári bányadombok, meddőhányók, geodéziai magassági jegyek, stb.). A markánsan kiemelkedő, halommá magasodott lakódombokat (tell-telepek) viszont – annak ellenére, hogy a régészek ezeket nem tekintik kunhalmoknak – kunhalomként célszerű kezelni.¹¹

A magyar természetvédelem a kunhalmokat – az antropogén formák közül egyedülként – a földtani értékek kategóriába sorolja és természeti emlékként kezeli.¹²

Ha geomorfológiai, rétegtani, régészeti szempontból megvizsgáljuk a halmokat, akkor választ kaphatunk arra a kérdésre, mikor és milyen céllal épültek ezek a kiemelkedések. Az 1. táblázat a halmok hét funkcióját tünteti fel, melyek fontossága a történelem során folyamatosan változott. A kunhalmokat a továbbiakban a terepen való megjelenésük és szimmetria viszonyaik alapján különféle geomorfológiai csoportokba sorolhatjuk (1. táblázat).

A kunhalmok több ezres nagyságrendben fordultak elő a Kárpát-medencében. Számuk a 19. és 20. században jelentősen megfogyatkozott a nagyüzemi mezőgazdasági művelés térnyerése, a települések terjeszkedése, az ipar és a közlekedés fellendülése miatt (elhordás, elszántás, megcsonkítás).

Megmentésük céljából az utóbbi évtizedekben több helyi kezdeményezés hatására elindult a védelmük kidolgozása, melynek eredményeként a természetvédelemről szóló 1996. évi LIII. törvény 23.§ (2) bekezdése kimondja országos védettségüket. Országos védettségük indokolt, hiszen ezek a kiemelkedések komplex értékhozók, azaz geomorfológiai, régészeti, kultúrtörténeti, néprajzi, irodalomtörténeti, tájképi, növénytani, állattani, szempontból egyaránt értékesek lehetnek. A fent említett törvény előírja, hogy a Magyarország területén előforduló kunhalmokat kataszteri nyilvántartásba kell venni, majd ezután az értékesnek tekinthető, veszélyeztetett halmok gyakorlati védelmét ki kell dolgozni. A kataszterezési munka 2002 tavaszán befejeződött.

⁹ Pálóczi Horváth András: Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában. Karcag, 1994. 53–137. p.

¹⁰ Kozma Béla: A kunhalmok elhelyezkedése az Alföldön. Földrajzi Közlemények XXXVIII. 1910. 43–443. p.; Zoltai Lajos: Debreceni halmok, hegyek, egyéb mesterséges és természetes kiemelkedések ú.m.: laponyagok, telkek, ülések, dombok, gerendek és hátaak a város határában, valamint külső birtokain. Városi Nyomda Debrecen, 1938. 1–57. p.; Tóth Albert: Kunhalmok. Alföldkutatásért Alapítvány kiadványa, Kisújszállás, 1999. 13–45. p.

¹¹ Tóth Albert: Kunhalmok. Alföldkutatásért Alapítvány kiadványa, Kisújszállás, 1999. 13–45. p.

¹² Rakonczay Zoltán: Természetvédelem. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Bp., 1998. 80. p.

I. táblázat A halmok funkcionális és geomorfológiai típusai
A halmok funkcionális típusai (Buka L. 1994; Csányi M. 1999; Tóth A. 1999)

<i>Típusok</i>	<i>Keletkezésük</i>	<i>Jellemzői</i>
Lakódombok (tell-telepek) tell (arab, jelentése: domb)	- késő neolitikum (i.e. 4000-3500) - kora és középső bronzkor (i.e. 2600-1500)	Terebélyes, ovális alapú, 6-8 m magas dombok. Az emberi kultúrák egymásra rakódott lakószintjeinek anyagából hosszú évszázadok alatt érték el mai méretüket, réteges telepek.
Sírhalmok (kurgánok) kurgán (türk-mongol - jelentése: sírdomb)	- rézkor (i.e. 3500-3000) - szkíta, germán, szarmata, honfoglalás-kori és kun temetkezések	3-11 m magas, köralapú kúpszerű képződmények. A rézkori alaptemetkezés után gyakran több népcsoport beletemetkezett. Így sok esetben nem egy, hanem több temetkezés helyét jelölik.
Órhalmok (strázasahalmok)	i.e. 4000-3500 i.e. 2600-1500	Alacsony, régészeti leletet ritkán tartalmazó halmok, melyek a tell-telepek között láncszerű összeköttetést biztosítottak fény és hangjelek formájában.
Határhalmok	Középkor	A megyék, járások, települések határainak meghúzása után, egyes kurgánok és órhalmok a kettős, hármás és négyes határokon határhalmként is funkcionáltak.
Vesztőhalmok	Középkor	Több alföldi ősi halom a középkor folyamán az ítélet végrehajtásának helye volt (Akasztó-halom).
Kultikus halmok	Középkor	Árpád-kori és középkori települések templomait, kápolnáit gyakran ősi halmokra építették.
Geodéziai halmok	XIX-XX. század	Csaknem valamennyi magasabb halom magassági jegy, háromszögelési pont rögzítésére szolgál, melyek többnyire szántóföldi művelés alatt állnak.

A halmok geomorfológiai típusai¹³

Terepen való megjelenésük szerint	<i>Szimmetria viszonyai alapján</i>		
	Szimmetrikus halmok	Aszimmetrikus halmok	
Egyes vagy egyedülálló halmok			
Kettős vagy ikerhalmok	Kör alaprajzú halmok (folyóhátakon)	Természetes aszimmetria	Antropogén aszimmetria (beleásás, elhordás stb.)
Hármashalmok	Elliptikus alaprajzú halmok (homokbuckákon)	Megbontott halmok (folyók oldalazó eróziója)	Megbontott halmok (a halomtest max. 20 %-a hiányzik)
Halomcsoportok (Tatárülések, halomsírműzők)			Roncsolt halmok (>50%)
			Elhordott halom (>90 %)

¹³ Tóth Csaba: A kunhalmok országos állapotfelmérésének eredményei. Alföldkutatásért Alapítvány jelentése, Kisújszállás, 2002

A kunhalmok felmérésének előzményei

A Kárpát-medencében előforduló kunhalmokat elsőként Kozma Béla vette számba, aki 1200 halmot számolt össze a történelmi Magyarország területén¹⁴ A Tiszántúlon Dénes Virág különböző térképi források felhasználásával 3724 halmot, zömmel kurgánt írt le.¹⁵ Hajdú-Bihar megye régészeti halomkatasztere 1981-ben készült el.¹⁶ Ugyanebben az évben mérte fel Jász-Nagykun-Szolnok megye kunhalmait Tóth Albert, aki az általa összeírt 267 kunhalmot az alábbi hét állapotkategóriába sorolta be: 1. *Viszonylag háborítatlan, ép, jellegüket még jól őrző halmok* 2. *Jellegüket még őrző, ép, de jelenleg is szántott, vagy korábban már megművelt (beépített, beerdősített) halmok* 3. *Eredetileg is alacsony, vagy művelés miatt már lekopott, de alapjaiban még ép halmok* 4. *Megbontott, megbolygatott halmok, de jelentős botanikai és régészeti értékkel* 5. *Erősen megcsonkított, vagy részben elhordott, jellegvesztett halmok* 6. *Halomroncsok, ma már jelentősebb érték nélkül* 7. *Széthordott halmok, halomhelyek*¹⁷ Ez a munka a korábbi régészeti jellegű összeírásokkal ellentétben a halmok valamennyi érték kategóriáját felmérte, így a geomorfológiai, tájképi, botanikai, régészeti és egyéb kultúrtörténeti értékekkel egyaránt foglalkozik.

Módszerek

A halmok állapotfelmérése egy 24 pontból álló kataszteri adatlap alapján történt.¹⁸ Ezen az adatlapon rögzítettük a halmok nevét, esetleges szinonim nevét, földrajzi koordinátáit, a település és a határrész nevét, a halom alapjának oldalhosszúságát, az abszolút és a relatív magasságát, a halom test épségét, avagy megbontottságát, a halom felszínén található objektumokat, növényzeti és az esetleges gazdálkodási típust. Az adatfelvételi lapon a továbbiakban megadtuk a halmok 500 m-es környezetében lévő területek gazdálkodási típusait, az ott található objektumokat és azok égtáji irányait. Végül az irodalomtörténeti, kultúrtörténeti és régészeti, növény- és állattani információk kerültek feljegyzésre.

A halmok terepi felkutatásához és azok abszolút magasságának megállapításához 1:10000-es és 1:25000-es méretarányú topográfiai térképlapokat, míg a pozícióik meghatározásához GPS műszert használtunk. Az adatlapok feldolgozását külön ere a célra írt adatfeldolgozó szoftver segítségével (Kunhalmok Nyilvántartási Rendszere 1.1), míg az adatok kiértékelését Microsoft Excel és ArcView GIS szoftver segítségével végeztük el.

Tanulmányunkban a Jász-Nagykun-Szolnok megye területén található kunhalmok legfrissebb állapotfelmérési adatait adjuk közre.

14 Kozma Béla: A kunhalmok elhelyezkedése az Alföldön. Földrajzi Közlemények XXXVIII. 1910. 437–443. p.

15 Dénes Virág: Cartographical data of the kurgans in the Tisza region. In: The people of the pit-grave kurgans in Eastern Hungary (szerk.: Ecsedy I.). Akadémiai kiadó, Bp., 1979. 117–148. p.

16 M. Nepper Ibolya – Sőregi János – Zoltai Lajos: Hajdú-Bihar megye halomkatasztere I. Bihar. Különlenyomat a Bihar Múzeum Évkönyvéből. Berettyóújfalu, 1980. 5–27. p.; M. Nepper Ibolya – Sőregi János – Zoltai Lajos: Hajdú-Bihar megye halomkatasztere II. Hajdúság. Különlenyomat a Hajdúsági Múzeum Évkönyvéből. Hajdúböszörmény, 1981. 91–129. p.

17 Tóth Albert: Szolnok megye kunhalmi I–III. Különlenyomat a Szolnok Megyei Levéltár Évkönyvéből. Szolnok, 1988, 1989, 1990

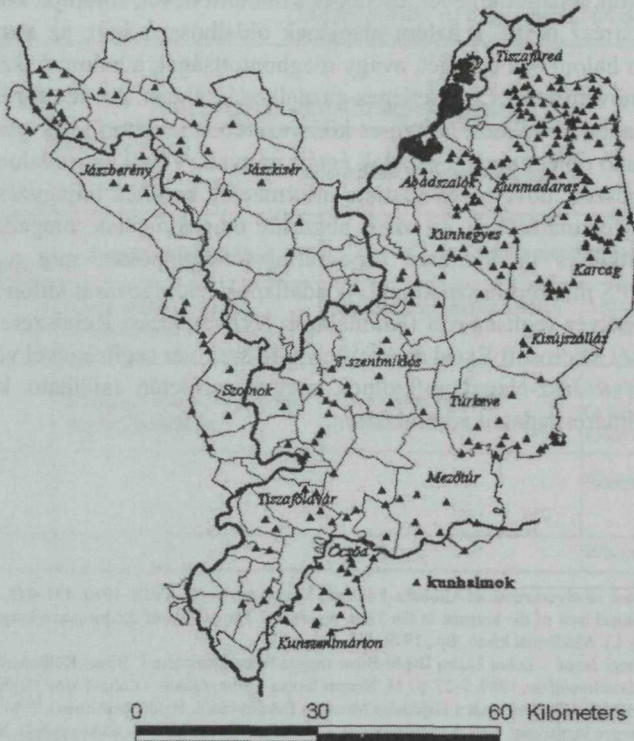
18 Tóth Csaba–Kozák János: Országos kunhalom kataszteri adatlap. Alföldkutatásért Alapítvány, Kísújszállás, 1998

A felmérés eredményei

A kunhalmok földrajzi helyzete, számuk

A kunhalmok nagy része az Alföldön, kisebb hányada pedig a hegységperemi, ill. dombosági területeken emelkedik. A legnagyobb halom-sűrűséggel Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés és Csongrád megyék magas ártéri helyzetű, makroformákban szegény, sík területein találkozhatunk. Földrajzi elhelyezkedésükben felfedezhető némi szabályszerűség. Leggyakrabban ugyanis az élő és elhagyott folyómedrek mentén húzódó ármentes folyóhátakra települtek. De gyakran ülnek kunhalmok félig kötött futóhomokformák (garmadák, bálnahát buckák) legmagasabb részein is. Jász-Nagykun-Szolnok megye kunhalmjai nagyobb részben elhagyott jégkorszaki Tisza és Körös mederek, valamint a Nagy-Sárrét felé lefutó kisebb-nagyobb erek menti folyóhátakon emelkednek. Ugyanakkor nagy számban találunk kunhalmokat a Nagykunság északi részének homokbuckás vidékein is (Tiszafüred; Kunhegyesi-sík), amelyek zömmel a garmadák mesterséges megmagasításával keletkeztek (1. és 2. ábra).

1. ábra A kunhalmok földrajzi elhelyezkedése Jász-Nagykun-Szolnok megyében
(Tóth Csaba, 2006)

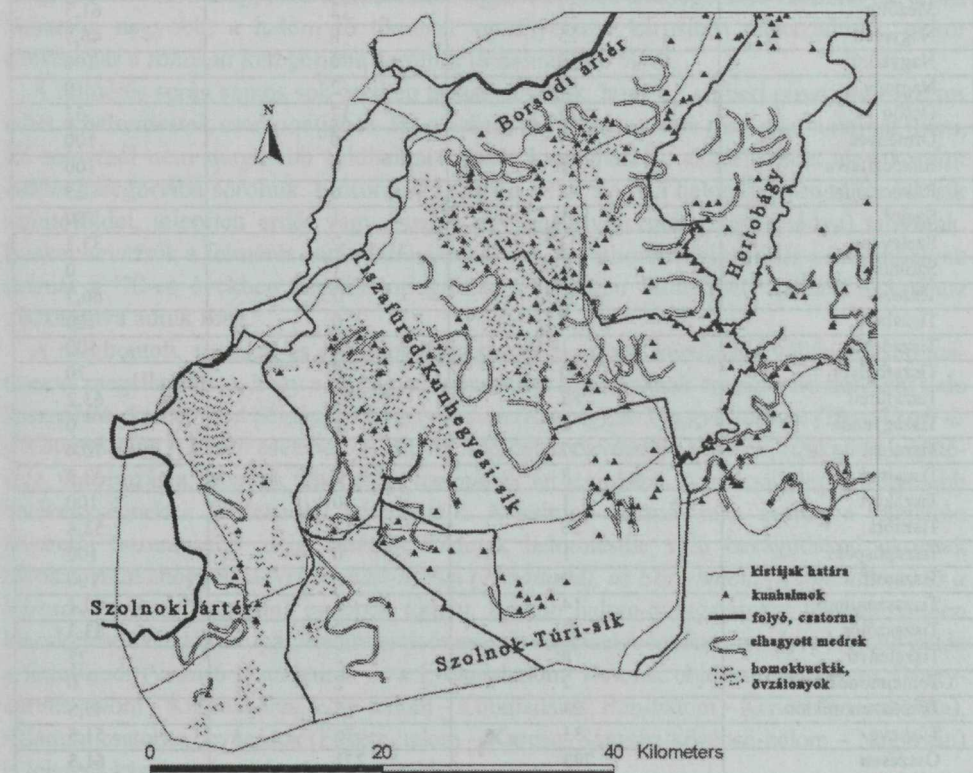

JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYE KUNHALMAINAK ÁLLAPOTFELMÉRÉSE

A 2002-ben befejeződött kataszterezés során Jász-Nagykun-Szolnok megye területén 328 kunhalmok írtunk össze. Ez több, mint amit Tóth Albert 1981-ben felmért (267 db). A számokban mutatkozó különbség azzal magyarázható, hogy az 1980-as években végzett felméréshez csak kevésbé részletes térképi források álltak rendelkezésre a nagy felbontású katonai térképek titkosítása miatt. A legmodernebb 1:25 000 és 1:10 000-es méretarányú EOTR katonai térképek használata nagyban segítette a közelmúltban befejeződött felmérést.

A halmok száma a múltban a jelenleginek többszöröse lehetett, amit jól példáz Dénes Virágnak a 18. század közepén keletkezett térkép- és levéltári források segítségével végzett vizsgálta. A kutatásai során Jász-Nagykun-Szolnok megye csupán tiszántúli részén 703 halmot számolt össze, szemben a jelenleg ott előforduló 271-el. Ez a fenti két adat jól példázza pusztulásuk intenzitását: több mint két évszázad alatt a halmok közel 62 %-a, azaz 432 kunhalom tűnt el nyomtalanul Jász-Nagykun-Szolnok megye tiszántúli területéről (2. táblázat).

2. ábra A kunhalmok előfordulása Jász-Nagykun-Szolnok megye északkeleti részének kistájain (Tóth Csaba, 2006)

KIEMELT KUTATÁSI PROJEKTEK – INTÉZMÉNYI MUNKA

2. táblázat Jász-Nagykun-Szolnok megye tiszántúli területén előforduló kunhalmok számának változása a XVIII. századtól napjainkig

Település	18. században meglévő halmok száma (db)	2001-ben felmért halmok száma (db)	A fogyás mértéke (%)
Abádszalók	17	17	0
Cibakháza	20	2	90
Cserkeszőlő	3	2	33,3
Fegyvernek	12	5	58,3
Karcag	134	32	76,1
Kenderes	7	3	57,1
Kengyel	14	6	57,1
Kétpó	3	2	33,3
Kisújszállás	12	6	50
Kőtelek*	0	0	100
Kuncsorba	4	1	75
Kunhegyes	26	10	61,5
Kunmadaras	28	15	46,4
Kunszentmárton	41	14	65,9
Martfű	2	2	0
Mesterszállás	6	1	83,3
Mezőhék	6	3	50
Mezőtúr	31	12	61,3
Nagyiván	15	8	46,7
Nagykőrű*	0	0	100
Nagyrév	2	2	0
Ócsöd	25	12	52
Orményes	3	0	100
Rákóczifalva	1	0	100
Rákócziújfalú	8	6	25
Szajol	5	1	80
Szelevény	3	2	33,3
Szolnok	1	1	0
Tiszabó	9	3	66,7
Tiszabura	2	0	100
Tiszaderzs	1	0	100
Tiszaföldvár	20	6	70
Tiszafüred	87	32	63,2
Tiszagyenda	2	2	0
Tiszaigar	27	8	70,4
Tiszainoka	3	2	33,3
Tiszakürt	1	0	100
Tiszaörs	26	12	53,8
Tiszapüspöki	1	0	100
Tiszaroff	2	0	100
Tiszaszentimre	14	6	57,1
Tiszaszőlős	12	2	83,3
Tiszatenyő	8	2	75
Tomajmonostora	2	2	0
Törökszentmiklós	24	13	45,8
Túrkeve	33	16	51,5
Osszesen	703	271	61,5

*A Tisza bal partjára (Tiszántúl) eső településrészen nem található kunhalom.

A halomtestek állapota

Az elsődleges vizsgálati szempont, a halomtestek antropogén geomorfológiai adottságainak meghatározása volt. Ez alapján a halmokat hat kategóriába soroltuk: *ép, megbontott, roncsolt, elhordott, halomhely és ráhordott* halom-típusokba (3. ábra).

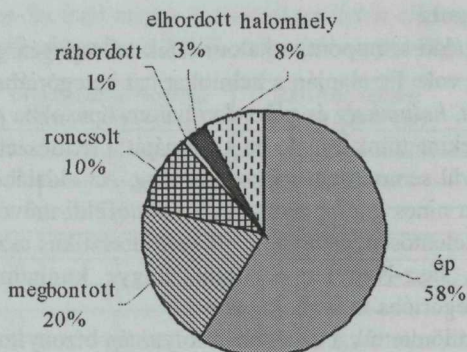
Egy halmot akkor tekintettünk épnek, ha a formáját a természetes erózió és az esetleges talajművelésen kívül semmi nem változtatta meg. Az oldalából tehát nem hordtak el anyagot, és a felszínén nincs gödör, árok. Ha a szántóföldi művelés során a halom még nem alacsonyodott le jelentősen, és nem keletkezett drasztikus aszimmetria, akkor ezeket épnek tekintettük. A Jász-Nagykun-Szolnok megye kunhalmainak közel 60 %-a szerencsére ebbe a kategóriába tartozik (3. ábra).

Az ép halmoktól elkülönítettük a történelem folyamán bizonyítottan *ráhordott, megmagasított* halmokat. A megye területén három ilyen halomtest-típus fordul elő: filagória építése – *Filagória-halom (Tiszafüred)*, víztartály beépítése – *Schleiminger- vagy Kilátó-halom (Tiszafüred)* és önkényes egyházi rendelet miatt – *Bürök-halom (Nagyiván)*.

Megbontottnak tartottuk azokat a halmokat, melyek testén kisebb méretű antropogén sebhelyek (elhordás nyom, beleásás, amatőr régészek gödrei, kisebb árok, bevágódó földút stb.) vannak, és ezek a halom eredeti térfogatát maximum 20 %-kal csökkentették. Jász-Nagykun-Szolnok megyében a kunhalmok egyötöde ebbe a kategóriába tartozik. Ha ennél láthatóan nagyobb, a halom fő tömegét veszélyeztető károsítást tapasztaltunk, akkor ezeket már a *roncsolt* kategóriába soroltuk (a halmok 10 %-a).

A felmérés során sajnos sok esetben tapasztalhattuk, hogy az emberi pusztítás végzetes lehet a halomtestek szempontjából. Ha a halom széthordása után még visszamaradt némi, fél méternél nem magasabb földhalmaz, háttas kiemelkedés, akkor ezeket az *elhordott halom* kategóriába soroltuk. Előfordult azonban az is, hogy a halom helyén már csak sík szántóföldet, telepített erdőt vagy esetleg egy negatív formát (homokbánya) találtunk. Ezeket neveztük a felmérés során *halomhelyeknek*. Az elhordott halmok és a halomhelyek számát a '70-es években készült topográfiai térképeken feltüntetett halmok számához viszonyítva adtuk meg.

A megbontott, roncsolt és elhordott halmokat ért emberi károkozás válfajait tanulmányozva megállapítható, hogy a legnagyobb pusztítást a halmoknak anyagnyerő helyként való használata okozta, mint például a *Gergely-halom (Karcag)*, a *Meggyes-halom (Tiszafüred)* és a *Kovás-halom (Öcsöd)* esetében. A kitermelt földet árvízvédelmi töltések, rizskalitkák építésére, útalapozásra, udvarok feltöltésére használták fel leginkább. A második legveszélyesebb tevékenységnek a közlekedést tekinthetjük. A halmok lábánál futó, esetleg a tetejükön átvezető, huzamosabb ideig használt földutak halomtestbe való bevágódással okoznak károkat, mint ahogy az a *Nyíregyházi-halom (Tiszafüred)*, az *Ecse-halom (Kunmadaras)* és a *Sároséri-halom (Nagyiván)* esetében történt. Kisebb halom-bolygatásokat feltételezhetően kincskereső szándékkal, pástzoremberek és amatőr régészek végeztek, amelyre legjobb példa a tiszafüredi Pénzásó Pista-halma és a Lyukas-halom. Katonai objektumok, lőterek (Nagydarvas-halom – Kunmadaras; Ecse-halom – Kunmadaras; Bán-halom – Kenderes-Bánhalma), valamint csatorna bevágások (Fekete-halom – Karcag; Sároséri-középső-halom – Nagyiván) is jelentős károkat okoztak a halomtestekben.

3. ábra A halomtestek állapota Jász-Nagykun-Szolnok megyében (Tóth Csaba, 2006)

A kunhalmok felszínének jellemzése

A halomtestek felmérése után fontos vizsgálati szempont volt a halmok felszínén található uralkodó *növényzeti típusok* (4. ábra) és ezzel szoros összefüggésben, a halomtesteken zajló meghatározó *gazdálkodási formák* megállapítása (5. ábra). A halmok felszínén sok esetben több növényzeti típus és gazdálkodási mód is jelen lehet egyszerre, azonban a terepi felmérés során mindig kiválasztottuk azt az egyet, amely a halomra a legjellemzőbb.

A adatokból kitűnik, hogy a *szántóföldi kultúrák* számítanak az uralkodó felszínborítás-típusnak (57 %). A nagyüzemi mezőgazdaság térnyerésével az erőgépek egyre több halmon törték fel az ősi gyeptakarót. Ezek közül csak a meredek oldalakkal emelkedő, magas lakódombok képeznek kivételt, amelyek sok esetben szigetszerűen emelkednek ki a szántóföldekből.

Második helyen kell megemlíteni a gyomos, *bolygatott gyeptakaróval* fedett halmokat (26 %). Ez a növénytakaró az eredeti löszgyep vegetáció leromlása, gyomosodása, vagy a mezőgazdasági művelés felhagyása (parlag) következtében alakult ki. A gyomosodás folyamatát a nagyüzemi mezőgazdaság térnyerése (növényvédő szerek, műtrágyák alkalmazása) különösen felgyorsította.

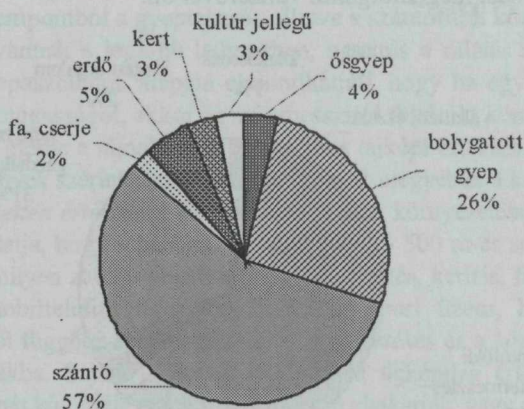
Az Alföld nagy részének eredeti vegetáció típusa, a rendkívül fajgazdag *löszgyepek* voltak (*Salvia Festucetum rupicolae*, *Agropyro Kochietum prostratae*),¹⁹ amelyek az agrártáblák szorításában mára már csak foltszerűen, néhány magasabb kunhalom tetején, határmezsgyéken és természetvédelmi területeken maradtak fenn. Jász-Nagykun-Szolnok megyében összesen 48 kunhalmon található meg ez az eredeti, értékes vegetációtípus valamilyen degradált formában (sok esetben csak néhány négyzetméteres folt). Azonban csak a halmok mindössze 4 %-án, azaz 12 halmon számítanak uralkodó vegetációtípusnak az ősgyepek. Ezek közül is legszebb ősgyepes halmok az alábbiak: *Baghy-halom* (Kengyel), *Bors-halom* (Tiszagyenda), *Tinta-halom* (Fegyvernek), *Sároséri-halom* (Nagyiván), *Kucorgó-halom* (Tószeg). A természetvédelem elsődleges, sürgető feladata e halmok minél előbbi szigorú megóvása az esetleges további károsodásoktól és degradációtól.

¹⁹ Soó Rezső: A magyar puszták fejlődéstörténetének problémája. Földr. Közl. LIX. 1931. 1-15. p.

JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYE KUNHALMAINAK ÁLLAPOTFELMÉRÉSE

A megvizsgált halmok felszínének 7 %-át valamilyen *fásszárú vegetáció* uralja. Mindez kisebb részben tájidegen (akác, amerikai kőris, ördögcérna), ill. őshonos fajokból (kocsányos tölgy) álló cserje- ill. facsoportokat jelent, nagyobb részben azonban a halom egész felszíne a környezetével együtt erdővel borított. A zömmel cserjével borított halmokra legjobb példa a nagyiváni *Bürök-halom*, amelynek felszínét áthatolhatatlan ördögcérna (*Lycium halimifolium*) bozót fedi. Teljesen beerdősült ill. beerdősített halom például a *Bán-halom* (*Kenderes-Bánhalma*), a *Nyíregyházi-halom* (*Tiszafüred*), a *Hegyesbori Nagy-halom* (*Karcag*) és a *Kisfás-halom* (*Abádszalók*). Természetvédelmi szempontból sem az őshonos, sem pedig a tájidegen fajokból álló erdők nem tekinthetők kedvező felszínborítási típusnak, mert eredetileg a kunhalmokon illetve a környezetükben mindig a nyílt lőszgyep vegetáció volt az uralkodó növénytársulás, soha nem borította azokat erdő. Így az erdőtelepítés, az erdőgazdálkodás és az egyre gyakoribb spontán beerdősülés (akác) káros folyamatnak tekinthető.

A megye területén 10 kunhalom található, melyek felszínét *kertkultúrák* uralnak (pl. *Péntek-halom – Tiszaigar*; *Nagykerti-halom – Kisújszállás*). Végezetül 9 halom kultúr jellegűnek mutatkozott. Ezek olyan halmok, amelyek részben megőrizték az eredeti funkcióikat: ezeken ma is laknak (*Varga-halom – Törökszentmiklós*), illetve temetőként, vagy kálváriának használják (*Kápolna-halom – Karcag*; *Kálvária-halom – Tiszaörs*; *Kettős-halom – Fegyvernek*), részben pedig a rajta lévő mesterséges tereptárgyak (pihenőpad, szeméthyűjtő) teszik a halmot kultúr jellegűvé (*Hegyesbori Nagy-halom – Karcag*).

4. ábra A halmokat borító uralkodó vegetációtípus Jász-Nagykun-Szolnok megyében (Tóth Csaba, 2006)

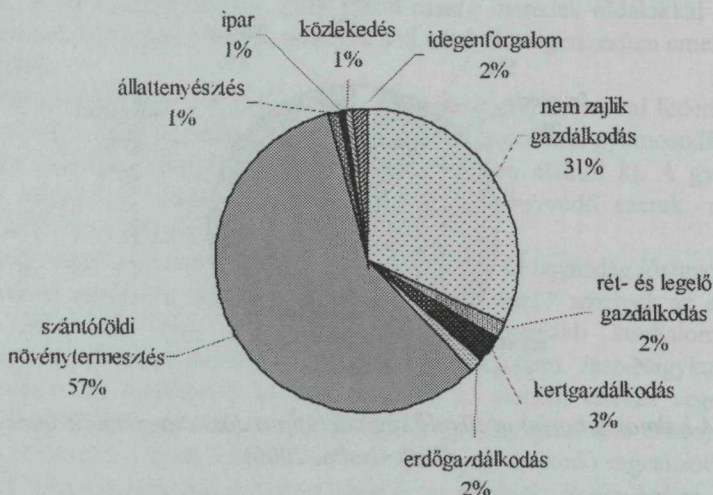
Ha megvizsgáljuk a kunhalmokon jellemző nyolc gazdálkodási módot, akkor ezek közül leggyakoribb típus a *szántóföldi növénytermesztés* (57 %). A megye halmainak közel egyharmadán nem történik semmilyen gazdálkodás (5. ábra). Ezek felszíne leggyakrabban fás-bokros, gyomos, gázos parlag terület, de ide sorolható a degradált gyepekkel és az őszyepekkel borított halmok is. A kunhalmok fennmaradása és a természetvédelem

szempontjából előnyösebb gazdálkodási módok, így a *legelő- és rétgazdálkodás* sajnálatos módon alárendelt szerepet játszik (2 %). A szántóföldi művelés helyett célszerű lenne ezeket a gazdálkodási módokat támogatni a kunhalmok felszínén a talajerózió mérséklése és a fajgazdag természetközeli gyeptakaró megtelepedése miatt.

Az *erdőgazdálkodás, intenzív állattenyésztés és kertgazdálkodás* csak néhány halom esetében fordul elő a megyében. Ipari tevékenységet két halmon, illetve halomhelyen sikerült megfigyelni: a jászágói *Papszékdűlői-halom* és annak környezetében, valamint a nagyiváni *Karsai-halom* egykori helyén homokbányászat folyt a felméréskor.

A közlekedés kunhalmokra gyakorolt káros hatásairól már az előző alfejezetben tettünk említést.

Végezetül a kunhalmok *idegenforgalmi* vonatkozásairól kell szólni. A megye „kunhalom-idegenforgalma” – bár vannak próbálkozások – még gyerekcipőben jár. Régészeti szempontból nevezetes a tószegi *Kucorgó-halom* (bronzkori tell), amelyre tájékoztató tábla hívja fel a figyelmet. Ásatásában a híres angol régész, Gordon Childe is részt vett, aki többek között Trója feltárását irányította. A kengyeli *Baghymajori-halom* a tetején álló szélmalom, a tiszafüredi *Meggyes-halom* a Meggyes csárda közelsége, a szintén tiszafüredi *Filagória-halom* a ragadozó madár repatriálói telep és a kunmadarasi *Luca-halom* Fekete Jóska kopjafája miatt számíthat némi látogatóra.²⁰ Karcag határában a 4. sz. főút mentén emelkedő *Hegyesbori-Kis-halom* a faragott kunszobrai miatt szintén idegenforgalmi nevezetesség. Az ugyancsak karcagi *Szőlős- vagy Kápolna-halom*, valamint a tiszaoéri *Kálvária-halom* vallási idegenforgalmi vonzerővel bír.

5. ábra A kunhalmok felszínén jellemző gazdálkodási típusok Jász-Nagykun-Szolnok megyében (Tóth Csaba, 2006)

²⁰ Híres hortobágyi gulyás, akit 1995-ben találtak meg holtan a Luca-halmon.

A kunhalmok tájképi értékei

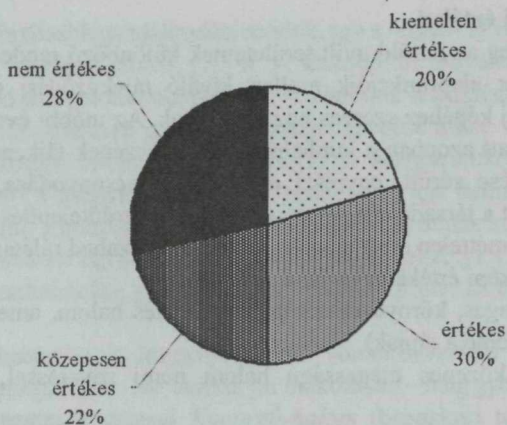
A kunhalmok eredetileg az Alföld nyílt területeinek különböző rendeltetésű kiemelkedései voltak, melyek az alapfunkcióik mellett kiváló tájékozódási és kilátó pontok lehettek, azaz az adott táj képéhez szerves hozzátartoztak. Az utóbbi évszázadok jelentős környezet átalakítása miatt azonban a kunhalmok nagy részének tájképi értéke, a tájban való markáns megjelenése sérült, egyrészt a forma lealacsonyodása, szétszántása és elhordása miatt, másrészt a társadalom zavaró objektumai (erdőtelepítés, gázos területek, épületek, távvezeték, szeméttelep stb.) megakadályozzák a szabad rálátást. A halmokat az alábbiak szerint négy tájképi érték kategóriába soroltuk:

- *kiemelten értékes* (magas, környezeti zavarástól mentes halom, amely távolról is jól láthatóan, markáns eleme a tájnak)
- *értékes* (magas ill. közepes magasságú halom némi zavarással, pl. távvezeték, facsoport, épület)
- *közepesen értékes* (alacsony vagy a szántás, elhordás miatt lealacsonyodott halom, illetve olyan magas halom, melynek formája a jelentősebb környezeti zavarás miatt nehezen vehető észre)
- *nem értékes* (elhordott, szétszántott, teljesen beerdősített, körbeépített halmok, halomhelyek)

Ezek alapján látható, hogy azok a halmok számítanak tájképileg értékesnek, melyek elérték egy bizonyos magasságot és a környezetük zavarásmentes, jó rálátást biztosít számukra. Ebből a szempontból a gyeptakarós, illetve a szántóföldi környezetből magasra kiemelkedő halmok vannak a legjobb helyzetben, ugyanis a rálátás szinte egész évben biztosított. A terepi tapasztalatok alapján elmondhatjuk, hogy ha egy halom eléri, vagy meghaladja a 3 m-es magasságot, akkor az már messziről feltűnik, könnyen észrevehető a terepen, meghatározó eleme a tájnak, tehát potenciális tájképi értéként kezelendő.

A felmérési eredmények szerint Jász-Nagykun-Szolnok megyében a kunhalmok egyötöde számít tájképileg *kiemelten értékesnek* (6. ábra). A halmok környezetében lévő objektumok számba vétele azt mutatja, hogy a halmok 78 %-a mellett - 500 m-es sugarú körön belül – mindig található valamilyen zavaró objektum (csatorna, töltés, kerítés, fasor, telepített erdő, távvezeték, műút, mobiltelefon torony, szeméttelep, ipari üzem, hodály stb.). Ezek zavarásának mértékétől függően soroltuk a halmokat az *értékes* és a *közepesen értékes* és a *nem értékes* kategóriákba. Sajnos a halmok 28 %-a a tájképileg értéktelen kategóriába sorolható, mivel a formát különféle objektumok teljesen eltakarják, vagy a rálátást erőteljesen zavarják. Ilyenek lehetnek például az erdők, fasorok, gázos területek, település házai, ipartelepek. Sok esetben azonban maga a forma alacsonyodott le annyira (elhordás, szétszántás), hogy azt alig lehet észrevenni, így az már nem rendelkezik tájképi értékkel.

Ezen adatok birtokában a természetvédelmi hatóságoknak és a civil szervezeteknek a jövőben sokat kell fáradozniuk azon, hogy minél több halom kerüljön a tájképileg értékes csoportba. Hajdú-Bihar megyében már folytak ill. folynak ilyen jellegű munkálatok, mint például a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság és a Szerkő Egyesület gazmentesítő munkálatai az egyeki Szőghatár-halmon, valamint a tiszafüredi Filagória-halmon.

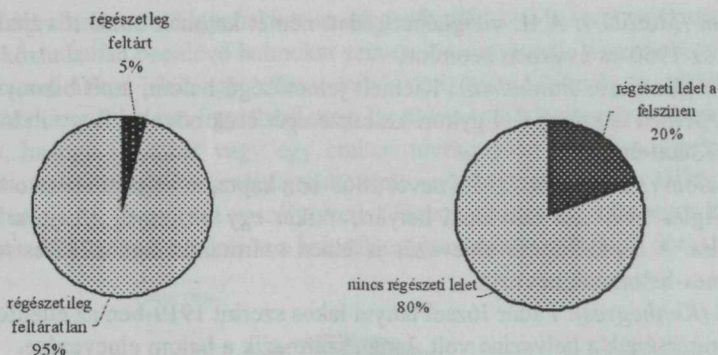

6. ábra A kunhalmok tájképi értékei Jász-Nagykun-Szolnok megyében
(Tóth Csaba, 2006)

A kunhalmok régészeti adatai

A halmok felmérése során régészeti szempontból két dologra kerestük a választ. Egyrészt megvizsgáltuk a felszínüket, található-e rajtuk *régészeti leletanyag*. Másrészt irodalmi adatok felhasználásával megnéztük, melyik és összesen hány halmon folyt eddig hivatalos, legális *régészeti ásatás* (7. ábra).

A régészeti leletanyag természetesen csak akkor található a felszínen, ha a halmot valamilyen bolygatás érte. Itt első helyen kell említeni szántást, ugyanis az ekevas kiforgatja a leleteket a mélyből. A beleásás és megbontás rétegfalát tanulmányozva szintén régészeti információkhoz juthatunk, mint a *Gergely-halom (Karcag)* esetében. Ritkán az intenzív állati taposás (juh) okozta erózió hatására kerülnek napvilágra a leletek, mint a kenderesi *Kő-halom* felszínén. A zárt gyeptakaróval borított halmok régészeti szempontból nem informatívak. A felszíni leletanyagot (csontdarabkák, cseréptöredékek, paticsdarabok) 65 halmon (a felmért halmok 20 %-án) találtunk, ami bizonyítja, hogy ezek a halmok többnyire a lakódomb (tell) típusba tartoznak. A szántott halmok másik részén nem találtunk semmilyen régészeti anyagot, ami azt mutatja, hogy ezek temetkezési, illetve őrhalmok lehetnek. Jász-Nagykun-Szolnok megye kunhalmaira vonatkozó régészeti irodalmi adatok alapján 15 halom, azaz a felmérték csupán 5 %-a volt régészetileg feltárva. Ezek az ásatások zömmel tell-telepeket tártak fel. Ilyen például a tószegi *Kucorgó-halom*, a túrkevei *Tere-halom*, a törökszennmiklósi *Túri-halom*, vagy a kenderes-bánhalmi *Bán-halom*.

7. ábra A kunhalomok régészeti jellegű információi Jász-Nagykun-Szolnok megyében (Tóth Csaba, 2006)

A kunhalomok egyéb kultúrtörténeti értékei

Jász-Nagykun-Szolnok megyében 16 olyan halomot találtunk, amelyek a régészeti értékeken kívül egyéb kultúrtörténeti értékek kategóriájába sorolható nevezetességgel rendelkeznek. Ezek a halomok sok esetben nevükben őrzik a hozzájuk kötődő monda, legenda, vagy történelmi esemény jellegzetességeit. Ezek a következők:

Mondák, legendák:

Cserke-halom (Cserkeszőlő): Csörke nevű igen gazdag, ugyanakkor fukar és gőgös föld-birtokost a fellázadt nép kincseivel együtt beletemette a halomba.

Kettős-halom (Fegyvernek): Több legenda fűződik hozzá a törökkorból és a betyárvilágból (betyárakasztás, titkos alagútrendszer).

Asszony szállási-halom (Karcag): A legenda szerint Ágota volt a szállás kisasszonya, akibe a kevi származású kun vitéz, Zádor beleszeretett. A történet egy ősi kun versben olvasható: Zádor és Ágota a' Debreczeni útban, a' XIdik Századból. Sera tamen tacitis poena venit pedibus. Tibullus.

Baghy-halom (Kenygel): A népi emlékezet szerint Baghy Gyula egy szegény juhász volt, aki egyszeriben meggazdagodott, ugyanis a kutyája a halomból kincset kapart elő.

Gyilkos-halom (Mezőtúr): Egy ismeretlen gyilkosság színhelye lehetett. A környékbeli emberek egy, az 1910-es években meggyilkolt juhász emlékét hozzák vele kapcsolatba.

Pista-halom (Tiszafüred): Pénzásó Pistának, a híres táltosnak az volt a rögeszméje, hogy a halomban kincs található, ezért azt évekig ásta, eredménytelenül.

Történelmi, hadtörténeti események:

Hegyesbori Nagy-halom (Karcag): A karcagi szájhagyomány szerint e halomig vonult vissza 1849 januárjában a Perczel hadtest, és itt vertek táborot.

Lőzér-halom (Karcag): Györffy István a Nagykunsági krónikában ír a török korban játszódtott Lőzér-halmi esetről.

Bári-halom (Mezőtúr): A II. világháború alatt német katonák bunkert vájtak a halomba, ami az 1950-es években beomlott.

Bán-halom (Kenderes-Bánhalma): Kiemelt jelentőségű halom, amit bizonyít, hogy több határperben is szerepel. Egykori kulcsszerepét csak növelte, hogy itt haladt át a Sóút a Kakat-éren.

Akasztó-halom (Kisújszállás): Mai nevét 1863-ban kapta, miután itt akasztották fel Lipták és Viglás nevű két délvidéki betyárt, akiket egy birkanyáj elhajtása miatt ítélték halálra. A Lipták-domb elnevezés is innen származik. Egy 1777-es térképen még Vermes-halomnak nevezik.

Jaj-halom (Kunhegyes): Pádár József tanyai lakos szerint 1919-ben az ellenforradalmárok vérengzésének a helyszíne volt. Innen származik a halom elnevezése.

Ipartörténeti érték:

Baghymajori-halom (Kengyel): A tetején álló felújított szélmalom jelentős ipartörténeti műemlék.

Térképtörténeti érték:

Bán-halom (Kenderes-Bánhalma): Lázár-deák 1528-ban kiadott térképén már szerepel.

Egyháztörténeti értékek:

Szőlős-halom vagy Kápolna-halom (Karcag): A XV. századi kápolnamaradványok köré később barokk Kálvária épült.

Kálvária-halom (Tiszaörs): A tetején római katolikus kápolna, körülötte pedig régi sírok találhatók.

Egyéb nevezetesség:

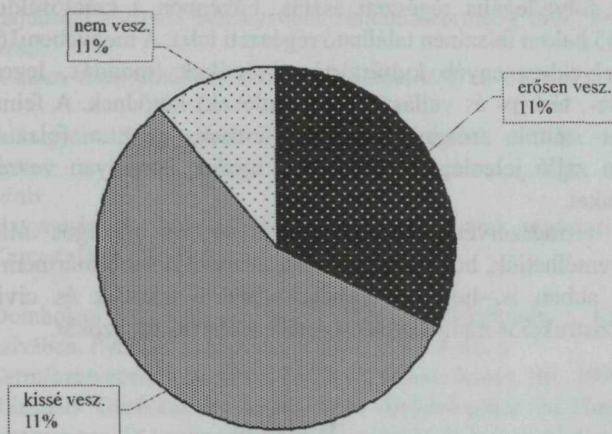
Hegyesbori Kis-halom (Karcag): Györfi Sándor által készített kőből faragott kunszobrok állnak a tetején, tisztelegve a kun ősök és a kuntelepülések előtt.

A kunhalmok veszélyeztetettsége

Az adatok feldolgozása során kiértékelt kérdések közül az utolsó, a halmok veszélyeztetettsége volt, melynek terepi meghatározása hordozott magában némi szubjektív elemet. Itt tulajdonképpen azt kellett megvizsgálni, hogy a halom környezetében tapasztalható-e olyan káros tevékenység, folyamat (elhordás, drasztikus bolygatás, beerdősülés, trágyalerakás, gyomosodás, túllegeltetés, közlekedés stb.), ami további állapotromláshoz vezethet, így veszélyezteti a halom hosszú távú fennmaradási esélyeit.

Ez alapján erősen, kissé és nem veszélyeztetett csoportokba soroltuk a halmokat (8. ábra). A *kissé veszélyeztetett* kategóriát alkalmaztuk a leggyakrabban, a halmok csaknem 60%-át ide soroltuk. A nehezen megközelíthető, természetes, vagy természetközeli élőhelyekkel jellemezhető területeken, (főképpen természetvédelmi területeken, nemzeti parkokban) a kunhalmokat már nyugodtan lehet a *nem veszélyeztetett kategóriába* sorolni. A felmérés során jóformán csak a Hortobágyi Nemzeti Park belső, zavarástól mentes területein tudtuk

ezt a kategóriát alkalmazni. Ugyanakkor az idegenforgalomba bevont, tájékoztató táblával ellátott és a köztudatban bennlévő halmokat szintén ide soroltuk (a halmok 11 %-a). *Erősen veszélyeztetettek* akkor lehet egy halom minősíteni, ha a felszínén és a környezetében egyszerre több káros folyamat figyelhető meg. De akkor is indokolt ennek a kategóriának az alkalmazása, ha egy folyamat vagy egy emberi tevékenység (pl. trágyalerakás a halom lábánál), a halom egyik értékfajtáját (pl. növénytani vagy tájképi értékét) visszafordíthatatlanul, komolyan veszélyezteti. (ősgyep eltűnése, gyomtenger kialakulása). Az *erősen veszélyeztetett kategóriába* a halmok egyharmadát soroltuk (8. ábra).

8. ábra A kunhalmok veszélyeztetettsége Jász-Nagykun-Szolnok megyében
(Tóth Csaba, 2006)

Összefoglalás

A kunhalmok állapotfelmérése sok értékes információt szolgáltatott a geomorfológiai, növénytani, tájképi, régészeti és egyéb kultúrtörténeti értékekben gazdag mesterséges formákról. A 2002-ben befejeződött állapotfelmérés során Jász-Nagykun-Szolnok megye területén összesen 328 kunhalmot találtunk. Az eredeti számuk azonban ennek többszöröse lehetett. Az utóbbi évszázadok emberi pusztításai miatt számuk drasztikusan lecsökkent. Közel két évszázad leforgása alatt Jász-Nagykun-Szolnok megye tiszántúli részén a halmok 62 %-a, azaz 432 kunhalom tűnt el nyomtalanul!

Megállapítható, hogy földrajzi elhelyezkedésükben némi szabályszerűség mutatkozik: zömmel az élő vízfolyások és az elhagyott folyómedrek árvízmentes folyóhátjain, valamint a félig kötött futóhomok területek pozitív homokformáin (garmadák, maradékgerincek, bálnahát buckák) sorakoznak.

A halomtestek nagyobb része szerencsére épnek mondható, közel egyharmaduk viszont a megbontott, illetve roncsolt kategóriába tartozik. A felszínüket borító vegetációtípusok közül a szántóföldi kultúrák, ezzel összefüggésben a szántóföldi gazdálkodási mód a meghatározó (a halmok 57%-a). Közel egyharmaduk felszínét valamilyen gyeptakaró

borítja, ezek közül kiemelkedő természetvédelmi jelentőséggel bírnak az ősgyepes halmok. Sajnos ez utóbbiak száma a megyében igen alacsony, összesen 48 halom felszínén maradt fenn értékes löszgyep társulás kisebb-nagyobb kiterjedésben. A halmok különösen a XX. század folyamán jelentős tájképi értékvesztést szenvedtek el. A halmok 80 %-a esetében a felszínükön és környezetükben található olyan emberi hatásra kialakult, vagy ember által létrehozott objektumok (lakóépület, istálló, szemételep, távvezeték, telepített erdősáv, facsoport, gazon terület stb.), amelyek zavarják a kunhalmok tájképi megjelenését. A kunhalmok jelentős része régészeti szempontból feltáratlan, a megyében mindössze 15 kunhalmon folyt legális régészeti ásatás. Főképpen a szántóföldi gazdálkodásnak köszönhetően 65 halom felszínén található régészeti lelet. A megyében 16 olyan kunhalom fordul elő, melyekhez egyéb kultúrtörténeti értékek (mondák, legendák, történelmi események, ipar-, térkép- és vallástörténeti emlékek) kötődnek. A felmérés során közel egyharmadukat ítéltük erősen veszélyeztetettnek, azaz a felszínükön illetve a környezetükben zajló jelenlegi gazdálkodási módok komolyan veszélyeztetik a még meglévő értékeiket.

A hatályos természetvédelmi törvénynek és az országos állapotfelmérésnek köszönhetően remélhetjük, hogy a kunhalmok állapota tovább már nem fog romlani. Sőt bizakodhatunk abban is, hogy a természetvédelmi szervek és civil szerveződések különböző rekonstrukciós munkálatokkal értékesebbé teszik azokat.

Irodalom

- Buka László* Gondolatsor a Tóócó-menti halmok kapcsán. In: A Tóócó-völgy környezeti állapota (szerk.: Orosz G. Tamás). Debrecen, 1997
- Csányi Marietta* A kunhalmok régészeti értékei. In: Kunhalmok. (szerk.: Tóth A.) Kisújszállás, 1999. 41. p.
- Dénes Virág* Cartographical data of the kurgans in the Tisza region. In: The people of the pit-grave kurgans in Eastern Hungary (szerk.: Ecsedy I.). Akadémiai kiadó, Bp., 1979. 117–148. p.
- [*Gárdonyi*] *Nagy Géza*
A régi kunok temetkezése. Arch. Ért. 13. kötet. 1893. 105–117. p.
- [*Gárdonyi*] *Nagy Géza*
A magyarországi halmok kérdéséhez. Arch. Ért. 34. kötet. 1914. 381–398. p.
- Gombos, András* F. Catalogus fontium historiae Hungaricae. II. Bp., 1937. 1230–1231. p.
- Győrffy István* Kúnhalmok és telephelyek a karczagi határban. Föld és Ember. 1. évf. 1921. 59–62. p.
- Hampel József* Az alföldi halmokról. Természettudományi Közlöny 24. kötet. 1889. 181–182. p.
- Horváth István* Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történetéből. Pest, 1825
- Jakabffy István* (1957) Kun halmok-e a kunhalmok? Élet és Tudomány. XII. évf. 37. sz. 1176–1178. p.
- Jerney János* (1851) Jerney János' keleti utazása a' magyarok' őshazájának kinyomozása végett. 2. kötet. II. Lebediai út. A' szerző' tulajdona. Pest, 1844 és 1845. 91–93. p.

JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYE KUNHALMAINAK ÁLLAPOTFELMÉRÉSE

- Kozma Béla* A kunhalmok elhelyezkedése az Alföldön. Földrajzi Közlemények XXXVIII. 1910. 437–443. p.
- Longnon, J.* Les Toucy en Orient et en Italie au treizieme siecle. Bulletin de la Société des sciences historiques et naturelles de l'Yonne. 1953–1956., 1957. 96. 33–43. p.
- M. Nepper Ibolya – Sőregi János – Zoltai Lajos*
Hajdú-Bihar megye halomkatasztere I. Bihar. Különlenyomat a Bihari Múzeum Évkönyvéből. Berettyóújfalu, 1980. 5–27. p.
- M. Nepper Ibolya – Sőregi János – Zoltai Lajos*
Hajdú-Bihar megye halomkatasztere II. Hajdúság. Különlenyomat a Hajdúsági Múzeum Évkönyvéből. Hajdúböszörmény, 1981. 91–129. p.
- Madaras László (szerk.)*
A Tisza-vidék késői neolitikuma. Szolnok, 1987. 5–38. p.
- Miskolczy Károly*
A magyar alföldi halmokról. Vasárnapi Újság. 11. évf. 23. sz. 1864. jún. 5. Pest.
- Pálóczi Horváth András*
Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában. Karcag. 1994. 53–137. p.
- Raczky Pál (szerk.)*
Dombokká vált évszázadok. Bronzkori tell-kultúrák a Kárpát-medence szívében. Pytheas, Budapest-Szolnok, 1991. 4–68. p.
- Rakonczy Zoltán* Természetvédelem. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Bp., 1998. 80. p.
- Rómer Flóris* Résultats Généraux du Mouvement Archéologique en Hongrie. Congrès International D'Anthropologie et D'Archéologie Préhistoriques. Comte-Rendu de la Huitieme Session a Budapest, 1876. 1878. 103–187. p.
- Soó Rezső* A magyar puszta fejlődéstörténetének problémája. Földr. Közl. LIX. 1931. 1–15. p.
- Szabó József* Földtan. (Dr. Szabó József előadásai után kiadja: Kiss Károly) Bp., 1878. 324. p.
- Tariczky Ede* Hun halom-e vagy kúnhalom? Egeri Híradó. 1903. 36. sz.
- Tóth Albert* Szolnok megye kunhalmai I–III. Különlenyomat a Szolnok Megyei Levéltár Évkönyvéből. Szolnok, 1988, 1989, 1990
- Tóth Albert* Kunhalmok. Alföldkutatásért Alapítvány kiadványa, Kisújszállás, 1999. 13–45. p.
- Tóth Csaba–Kozák János*
Országos kunhalom kataszteri adatlap. Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás, 1998
- Tóth Csaba* A kunhalmok országos állapotfelmérésének eredményei. Alföldkutatásért Alapítvány jelentése, Kisújszállás, 2002
- Zoltai Lajos* Debreceni halmok, hegyek, egyéb mesterséges és természetes kiemelkedések ú.m.: laponyagok, telkek, ülések, dombok, gerendek és hátak a város határában, valamint külső birtokain. Városi Nyomda Debrecen, 1938. 1–57. p.

Pénzes Ibolya Rózsa

A marketing szerepe a kisvállalkozások innovációjában

1. Bevezetés

A vállalkozások körében az innováció eltérő körülmények között, és eltérő módon jelenik meg. A téma több szempontból is vizsgálható, a kutatások kiemelt területe a vállalati tevékenység folyamatos fejlesztésének háttérben meghúzódó okok feltárása, a környezet állandó változásának és elemeinek beazonosítása annak megállapítása céljából, hogy azok jelenlegi állapota és előre jelezhető változásai lehetőséget mutatnak-e a piaci pozíció javításában, vagy veszélyt jelentenek annak megőrzésében. A vállalati innováció gyakorlatának különbsége több okra vezethető vissza, amelyek közül néhányat kiemelve megállapítható, hogy

- a vállalati környezet változása és a vállalati innováció intenzitása között szoros és azonos irányú kapcsolat van,
- az innováció célja alapvetően függ a vállalkozás, illetve az üzletág piaci pozíciójától, relatív piaci részesedésétől és attól, hogy a vállalkozás életciklusának mely szakaszában jár,
- az innováció mértékét és eszközeit a vállalat tevékenysége és erőforrásai döntően meghatározzák.

A kisvállalkozások innovációorientáltsága fenti tényezők szempontjából sajátosságokat mutat. A veszélyt jelentő környezeti elemek a kisvállalkozásokat intenzívebben fenyegetik, mivel piaci pozíciójuk általában instabil, az adott környezeti elem általuk nem, vagy kevésbé befolyásolható és erőforrásaik jóval kisebb mértékben teszik lehetővé a veszélyek elhárítását, illetve a lehetőségek kihasználását. Ebben a helyzetben számukra az innováció rövidtávon elsősorban a veszély elhárítását, hosszú távon pedig a lehetőségek kihasználásával piaci pozíciójuk javulását, relatív piaci részesedésük növekedését eredményezheti.

A marketinginnováció a vállalat- és tevékenységfejlesztés sajátos területe, az innováció céljaként meghatározott piaci pozíció javítása a marketing mix vevő- és versenytársorientáción alapuló tudatos fejlesztésével valósul meg. Az egyes eszközök fejlesztésének mértéke, alkalmazásuk módja rövid és hosszú távú célok által meghatározott és erősen függ a marketingkörnyezet változásától. E tanulmány keretében kiemelten foglalkozom a Jász-Nagykun-Szolnok megye FMCG piacán működő kisvállalkozások marketinginnovációjával.

A megye élelmiszer kiskereskedelme az elmúlt években jelentős mértékben átalakult, amely érintette a megyeszékhely kereskedelmét is. Ezek a változások részben igazodtak a hazai kereskedelem átalakuló struktúrájához, de olyan sajátosságokat is magukon hordoznak, amelyeket az alföldi településszerkezettel jellemezhető megye kereskedelmének hagyományaira és korlátozott lehetőségeire vezethetők vissza. A megye és a

megyeszékhely FMCG piacára a hárompólusú piaci szerkezet jellemző. A hazai üzletláncok közül Szolnokon kiemelkedő a Coop üzletlánc, amely mellett azonban megjelent a CBA Kereskedelmi Kft és a kisebb láncok üzletei is (Reál, Privát). A multinacionális üzletláncok közül kezdetben a diszkont láncok (Plus, Penny Market) láttak lehetőséget ezen a piacon, később a magasabb igényeket kielégítő üzletláncok (Spar, Cora) is piacra léptek, végül a Lidl is üzletet nyitott. A piac harmadik klaszterét alkotó független kiskereskedők száma a kilencvenes években erőteljesen növekedett, majd a hazai helyzethez hasonlóan csökkent.

Az európai élelmiszer kiskereskedelem erőteljes koncentrációja és az internacionalizáció folyamatos erősödése előrevetíti a hazai koncentráció növekedését is, amely a megye kereskedelmére is kihat. Ezt fokozza a multinacionális láncok hazai terjeszkedési irányának változása és a hazai láncok növekedési stratégiája, amely a független kiskereskedők részére feltehetően egyre kisebb mozgásteret eredményez majd. Fentiek miatt érdekes, hogy ebben a helyzetben a lakóhelyhez közeli, napi szükségletek kielégítését célzó üzletek hogyan látják saját helyzetüket, milyen versenyelőnyöket és hátrányokat ismernek el és a jövőben milyen innovációt terveznek pozíciójuk megtartása, illetve javítása érdekében.

A kutatás célja:

feltárni a marketingkörnyezet néhány kiemelt elemének hatását a marketinginnovációra, valamint értékelni a vizsgált vállalkozások innovációorientáltságát és annak marketing irányultságát.

A téma kutatásának aktualitását a Szolnok város FMCG piacára jellemző, egyre erősödő verseny, a független kisvállalkozások piaci pozíciójának csökkenése, valamint az EU csatlakozás okozta helyzet adja. Az információk feltárására kétirányú primer kutatást végeztünk.

2. Független kiskereskedők megkérdezése

A minta egylépcsősén rétegzett, a vállalkozások kiválasztásának lényeges szempontja volt, hogy Szolnok minden lakókörzetéből képviseltessék magukat a független élelmiszer kiskereskedők. Az információk beszerzése személyes megkérdezéssel, a Szolnoki Főiskola kereskedelmi szakos hallgatóinak segítségével, standardizált, strukturált kérdőív felhasználásával történt. A kérdőív 18 kérdést tartalmazott az alábbi témakörökben.

Témakör	Kérdések száma
Vállalkozás adatai	6
Piaci pozíció, versenyelőnyök és hátrányok	5
Kiemelt környezeti tényezők hatása a tevékenységre	5
Pozíciójavítást célzó innováció	2

2.1. A minta összetétele

A megkérdezett 61 vállalkozás általában kisméretű, 77 százalékuk 1 üzlettel rendelkezik, az üzletek alapterülete kicsi, kétharmaduk 50 négyzetméter alatti boltot működtet.

Forgalmukat vizsgálva megoszlásuk eltérő, a mintában legnagyobb arányban napi 50–250 ezer Ft bevételt realizáló vállalkozások vannak, majd ezt követik a napi 50 ezer Ft forgalom alattiak. Az adatok arra utalnak, hogy ezek a független, lánchoz nem tartozó kiskereskedők a piac sajátos csoportját alkotják, a piaci viszonyok befolyásolására méretükből adódóan nem alkalmasak.

A megkérdezett vállalkozások 62,9 százaléka élelmiszer, vagy élelmiszer jellegű vegyes üzlettel rendelkezik, 28,2 százalékuk vegyesboltként működik, míg a többi egyéb kategóriába sorolható.

2.2. Piaci pozíció, versenyelőnyök és hátrányok

A vállalkozások önmaguk által meghatározott piaci részesedése néhány százaléknyi, akik jelentős részesedéssel jellemezték magukat, azok feltehetően túl szűken értelmezték a versenyt. A célpiacot a vállalkozók többnyire a „környékbeli napi bevásárlók” kifejezéssel jellemezték, míg a minta 20 százalékát alkotó kereskedők nem tudták azt beazonosítani. Utóbbiak a piaci verseny kezelése és a tevékenység fejlesztése szempontjából kevés sikerre számíthatnak.

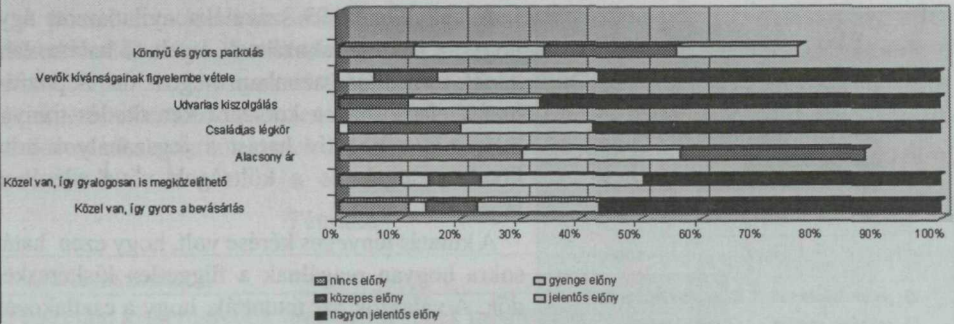
A megkérdezés kiterjedt annak feltárására is, hogy a vállalkozók hogyan látják a független kiskereskedők helyzetét és piaci pozíciójának alakulását a városban. A megkérdezettek 45 százaléka szerint a piaci pozíció romlott, amelynek okaként legnagyobb arányban (65,6 %) a hipermarketek megjelenését, tevékenységük elszívó hatását, valamint a fogyasztói kereslet csökkenését és átrendeződését (21,9 %) emelték ki.

A kutatás kiemelt kérdése, hogy ebben a helyzetben hogyan látják lehetőségeiket, a piacon milyen versenyelőnyökkel rendelkeznek, illetve milyen versenyhátrányokkal kell számolniuk a hiper- és szupermarketekkel szemben. A tulajdonosok az előnyöket és hátrányokat 1–5 skálán értékelték.

A független kiskereskedők jelentős, illetve nagyon jelentős versenyelőnyként határozták meg a vevők kívánságainak figyelembe vételét, az udvarias kiszolgálást és a családi légkört, amelyeket az eladó és vevő személyes kapcsolatából eredő előnyként lehet értékelni. Ezek az előnyök 80–90 százalékban jelentek meg a tulajdonosok értékítéletében. Valamelyes alacsonyabb jelentőségűnek, de még mindig fontos előnynek tartják az üzletek közelségét a lakóhelyhez, amely egyrészt gyors vásárlást, másrészt gyalogos megközelítést is lehetővé tesz.

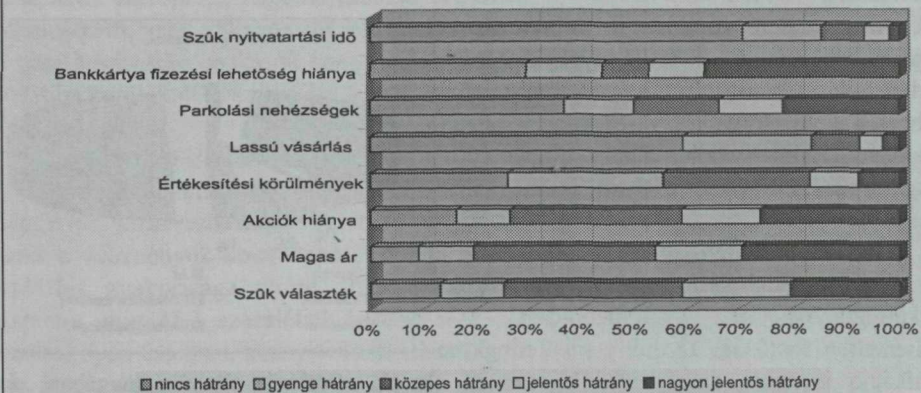
A MARKETING SZEREPE A KISVÁLLALKOZÁSOK INNOVÁCIÓJÁBAN

Versenyelőnyök

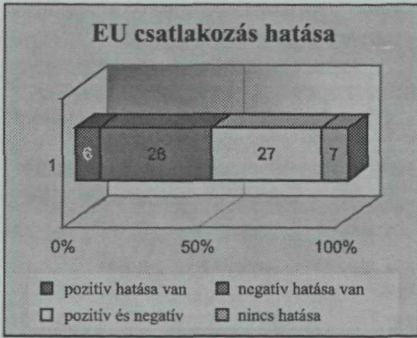
A vállalkozók jelentős és nagyon jelentős versenyhátrányként értékelték a bankkártyával való fizetés lehetőségének hiányát, az akciók hiányát, a magasabb árakat és a szűk választékot. Érdekes, hogy a nyitva tartási időt többnyire úgy minősítették, hogy ez nem jelent hátrányt. Az előnyök és hátrányok értékelésének összevetéséből látható, hogy a független kiskereskedők azok megítélésében többnyire egységes álláspontot képviselnek, azonban néhány tényezőnél a vélemények erősen megoszlanak. A válaszok azt mutatják, hogy a fogyasztói árak és a parkolási lehetőségek megítélése eltérő.

Versenyhátrányok

2.3. Kiemelt környezeti tényezők hatása a tevékenységre

Ebben a témában az Európai Unióhoz való csatlakozás, valamint az üzletláncok intenzív terjeszkedésének hatását és az arra történő válaszreakció formáit vizsgáltuk.

A vállalkozók 93 százaléka nyilatkozott úgy, hogy az EU csatlakozásnak érezhető hatása van, annak minősítése azonban megoszlott. A pozitív hatást elsősorban a korszerű kereskedés irányában, míg a negatív hatást a jogszabályok adta kötelezettségek és a költségek növekedésében látják.

A kutatás lényeges kérése volt, hogy ezen hatásokra hogyan reagálnak a független kiskereskedők. A válaszok azt mutatták, hogy a csatlakozás hatásának érzékelése ellenére a válaszadók

kétharmada a szolgáltatási színvonalat nem változtatta, egyharmaduk bizonyos változtatásokat végzett, amely elsődlegesen a jogszabályokhoz kapcsolódva a higiéniai és értékesítési körülményeket érintette.

Az üzletláncok tevékenysége a kutatást megelőző időszakban látványos változáson ment keresztül, amely egyrészt a Cora megnyitásával, másrészt a többi lánc intenzív promóciós tevékenységével mérhető. A kutatás kiterjedt arra is, hogy ennek hatására változott-e a független kiskereskedők szolgáltatási színvonala. A vállalkozók ugyan elismerték ezen hatást, azonban 72,9 százalékukat ez nem motiválta a tevékenység változtatására. Akik változtattak a szolgáltatás színvonalán azok ennek módszereit elsődlegesen az értékesítési körülmények javításában és a választék bővítésében határozták meg.

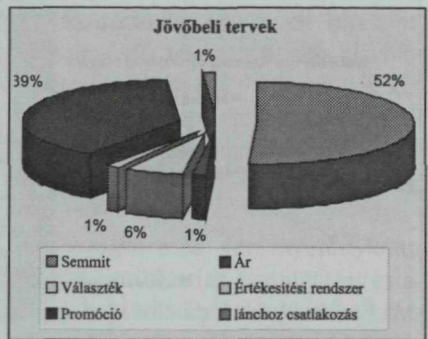
2.4. Pozíciójavítást célzó tervek

A piaci pozíció romlása a vállalkozásokat rákényszeríti arra, hogy tevékenységüket olyan módon fejlesszék tovább, amely számukra rövid és hosszú távú előnyöket, elsősorban a pozíció javulását eredményezik. Ehhez kapcsolódva vizsgáltuk az innováció irányait és megvalósításának módját.

A grafikon azt mutatja, hogy a vállalkozók 52 százalékának passzivitása mellett 48 százalékuk a marketinginnovációban látja a megoldást.

Kiemelten fontosnak tartják a marketingkommunikáció javítását, amely elsődlegesen az akciók növelését foglalja magában, de megemlíthető a választék változtatásának lehetősége is.

A marketingeszközökön kívül csak néhány vállalkozás jelölte meg a beruházást, a tevékenység bővítését, de többségük (80 %) semmilyen egyéb változtatást nem tervez.

3. Lakossági megkérdezés

3.1. A kutatás körülményei

A primer kutatás során Szolnok város lakosainak véleményét is kikértük a független kiskereskedők helyzetével kapcsolatban, a feldolgozható kérdőívek száma 601 db volt. A minta nemek és bizonyos életkori struktúrák szerint rétegzett minta, reprezentatívnak tekinthető, következtetések levonására alkalmas. A kutatás során strukturált, standardizált kérdőívet alkalmaztunk, amely 15 kérdést tartalmazott.

Témakör	Kérdések száma
Vásárlási szokások	3
Független kiskereskedők tevékenységének megítélése	3
Kiemelt környezeti tényezők hatása a tevékenységre	4
Személyes kérdések	5

3.2. A minta összetétele

A megkérdezettek 73 százaléka nő volt, amely a vásárlás nemek szerinti megoszlásában közelít az országos adatokhoz és jól alátámasztja a vásárlással kapcsolatos vélemények sokaságra történő vetítését.

A mintában legjelentősebb arányban (31 %) a 35–50 évesek vannak jelen, majd ezt követi a 21–35 éves kategória (26 %) és közel azonos módon a többi csoport.

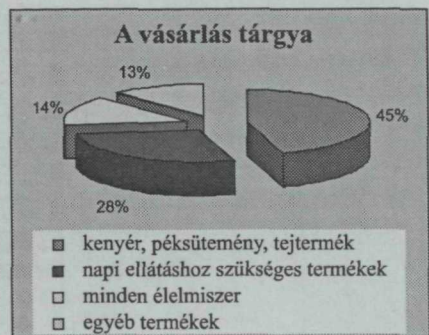
A megkérdezettek 58,3 százaléka a munkaerőpiac aktív szereplője, naponta munkát végeznek alkalmazotti, vagy vállalkozói státuszban, amely a napi bevásárlási szokások szempontjából fontos tényező. Hasonlóan lényeges, hogy a mintába kerülők 40,6 százaléka 3–4 fős háztartás részére végzi a bevásárlást.

3.3. Vásárlási szokások

A megkérdezettek 88,9 százaléka szokott független kiskereskedelmi üzletben vásárolni, tehát a véleményük kompetensnek tekinthető. A vásárlás gyakorisága eltérő, 22,8 százalékuk naponta, míg 31,3 százalékuk hetente többször vásárol ilyen üzletben, amely szintén alátámasztja azt, hogy célszerű véleményüket kikérni.

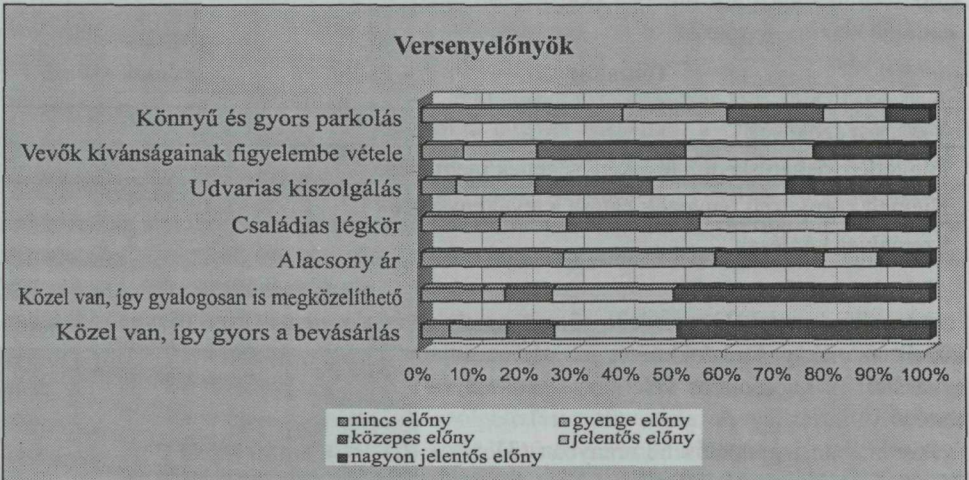
A vásárlók 45 százaléka a független kiskereskedők üzleteiben elsősorban a napi kenyér, péksütemény, tejtermék beszerzést végzi,

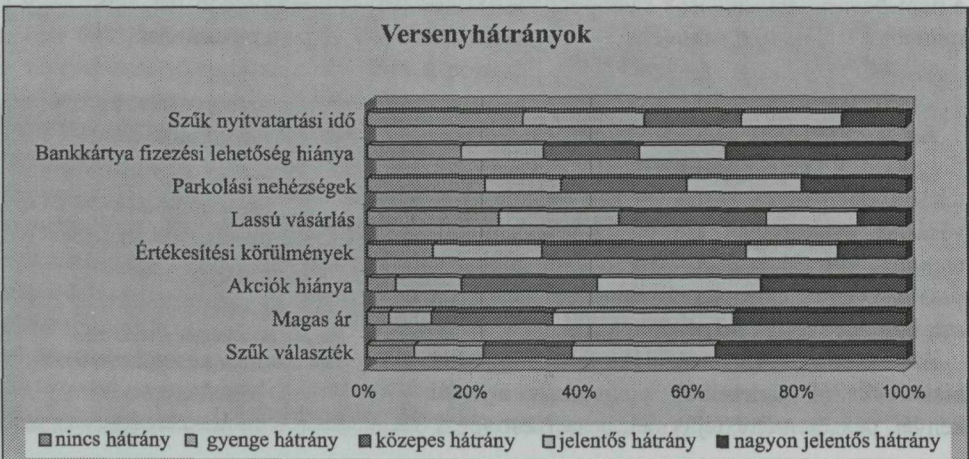
illetve 28 százalékkuk minden cikket, ami a napi vásárláskor előfordul, itt vásárol. Érthetően alacsony azok aránya (14 %), akik minden élelmiszert itt vásárolnak meg.

3.4. Független kiskereskedők tevékenységének megítélése

A vásárlók közel 60 százaléka látja úgy, hogy Szolnokon a független üzletek teljesítménye nem változott. Az üzletek versenyelőnyeinek és hátrányainak lakossági megítéléséhez a vállalkozói megkérdezéssel azonos skálázást alkalmaztunk.

A grafikon alapján látható, hogy a vevők szemében ezen üzletek legnagyobb versenyelőnye a lakóhelyhez való közelség, amely számukra a gyors bevásárlás lehetőségét jelenti, de ugyanilyen fontos az is, hogy az üzletek gyalogosan is megközelíthetők. A vevők kívánságainak figyelembe vételét a vásárlók jóval kisebb aránya tartja jelentős, vagy nagyon jelentős előnynek.

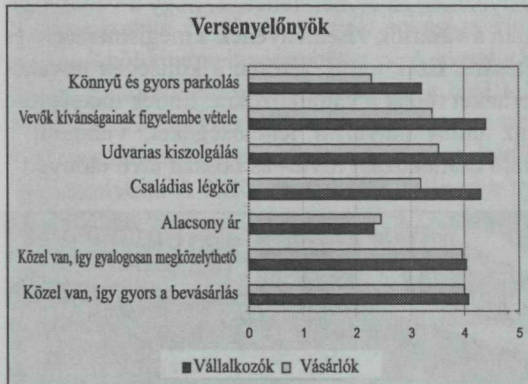
A vásárlók közel 60 százaléka jelentős, illetve nagyon jelentős versenyhátrányként értékelte a magas árat, a szűk választékot, az akciók és a bankkártyával való fizetés lehetőségének hiányát.

3.5. Kiemelt környezeti tényezők hatása a tevékenységre

A vásárlók 68,2 százaléka szerint az EU csatlakozás hatására a független kiskereskedőknél nem változott a szolgáltatási színvonal. A változást érzékelők a technikai feltételekben és a személyi tényezőkben érzékelték valamely változást. A Cora áruház nyitására a megkérdezettek 80 százaléka semmilyen változást nem észlelt.

4. Összegzés, következtetések

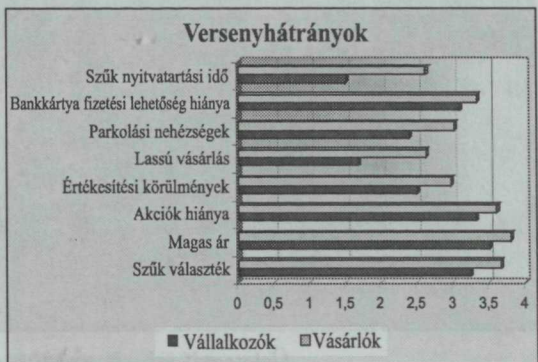
A független kiskereskedők által érvényesíthető versenyelőnyök és versenyhátrányok tekintetében a vállalkozók és a vásárlók véleményében különbség látható.

A versenyelőnyöknél a grafikon jól mutatja, hogy három kivétellel, jelentős eltérés van a válaszok átlagos értéke között. A vállalkozók és a vásárlók hasonló mértékben értékelték előnynek az üzlet lakóhelyhez közeli elhelyezkedését, amelyhez jól illeszkedik azon vállalkozók magatartása, akik célpiacként a környék lakóit jelölték meg.

Ugyanakkor a vállalkozók által jelentős, vagy nagyon jelentős előnynek tartott személyes kapcsolatból eredő tényezőket (családias légkör, udvarias kiszolgálás, vevők kívánságainak figyelembe vétele) a vásárlók átlagosan 1 skálaértékkel alacsonyabban minősítették. Ebből arra lehet következtetni, hogy a vállalkozók nem ismerik eléggé a vevők véleményét saját tevékenységük megítélésében, vagy az általuk fontosnak tartott előnyöket nem tudják jól érvényesíteni a vevők körében.

A versenyhátrányoknál megjelölt tényezőket a vásárlók szigorúbban ítélik meg, mint a vállalkozók, tehát az egyes tényezőknél nagyobb veszélyt látnak. A legnagyobb hátrányként a vállalkozók és a vevők is a magas fogyasztói árakat látják és vélemé-

nyükben nincs jelentős különbség. Hasonló a megítélése az akciók hiányának és a szűk választéknak, valamint a bankkártyával történő fizetési lehetőség hiányának is. Jelentős (1 skálaérték) a különbség a szűk nyitvatartási idő a vásárlási idő megítélésében.

Ezeket a hátrányokat vásárlók közepes mértékű veszélynek ítélték meg, míg a vállalkozók alig számolnak velük. Ez előzőkhöz hasonlóan arra enged következtetni, hogy nincs elegendő információjuk a vásárlók igényeiről és elégedettségükről.

A vállalkozók a kutatás során piaci pozíciójuk romlását körvonalazták, amely azonban többnyire passzív magatartással párosult. Ezt a passzivitást erősítette meg a vásárlók véleménye is, ők is úgy ítélték meg, hogy a vállalkozók magatartása az EU csatlakozás és a piaci verseny növekedésének hatására sem változott.

A válaszok feldolgozása során azt is megállapítottuk, hogy a független kiskereskedők jelentős részének jövőbeli terveiben általában nem szerepel olyan eszközök alkalmazása, amelyek a vevők igényeinek és a piaci verseny kihívásainak megfelelően pozitív jövőképet eredményezhetnének. A változtatást tervezők azonban jól látják azt, hogy a marketing-innováció pozíciójuk növekedését eredményezheti, amelynek feltétele, hogy a vállalkozásoknak sokkal nagyobb gondot kell fordítani a vásárlók véleményének a megismerésére és az ehhez igazodó marketing-mix kialakítására. Ezek természetesen a költségek növekedését is jelentik, amelyek eltérő anyagi terheket rónak a vállalkozókra. Ennek mérséklése érdekében célszerű lenne átgondolni az uniós pályázati lehetőségeket, valamint a horizontális együttműködés (láncokhoz való csatlakozás) rövid- és hosszú távú előnyeit.

Üzletsor Szolnokon, 2007. (fotó: Kapás J. Zs.)

Szikszai Mihály

Adatok a Közép-Tisza géperejű hajózásnak történetéhez

1846 nyarán a Tisza folyó és környéke csendjét furcsa zaj verte fel. Egy gőzhajó úszott a vízen, lassan méltósággteljesen. A „Pannónia” gőzös fedélzetén utazó Széchenyi István nem is sejtette, hogy útjával egy új korszakot indít el, amely gyökeresen megváltoztatja a Tisza folyó környékén élő emberek életét.

Amíg azonban rátérünk a gőz- és motoroshajók korszakára ugorjunk vissza a történelemben néhány évszázadot. A rendszeres szabályozások előtt a Tisza mocsarak, ártéri erdők, ligetek övezte mederben kanyargott eredetétől a titeli torkolatig több mint 1419 km hosszan. A szabályozatlan Tisza mellett a tavaszi árvizek után az egész környék tengerre vált, melynek következtében az utak jelentős része járhatatlan lett. De ugyanakkor a Tisza lehetőséget is nyújtott a jóval olcsóbb vízi közlekedésre. A szeszélyes folyón már a középkorban hajók és tutajok sokasága ringott. Tutajon szállították a máramarosi sóbányákból kitermelt sótömböket is. A sószállítás következtében a tiszai hajóforgalomnak három fontosabb állomása fejlődött ki a XVIII–XIX. században: Tokaj, Szolnok, Szeged. Mivel a tutaj visszaszállítása gazdaságtalan volt, szétszedték és faanyagát az érkezési kikötő sóhivatala értékesítette. A tutajon kívül dereglyék is közlekedtek a Tiszán és mellékfolyóin. A XIX. század első felében a gyors szállításra ezek már alkalmatlannak bizonyultak. Amíg a Pest–Bécs közti Duna szakaszt a gőzhajó 2–3 nap alatt tette meg, a lövontatású dereglye 4–5 hétig haladt.¹

A reformkorszak idején a jelentős tőkével rendelkező polgárság már fojtogatónak érezte a feudalizmus kötöttségeit. Polgári átalakulást és függetlenséget követelt a korszak és ennek érdekében tevékenykedett Széchenyi István is. A nagyműveltségű főúr többször bejárta Európa országait és a fejlett nyugati országok példáit próbálta meghonosítani az országban. Az 1830-as években figyelmét még az Al-Duna szabályozás gondoljai kötötték le.

Gőzhajó a Tiszán

Széchenyi már 1833. augusztus 31. és szeptember 3. között hajózott a Tisza alsó szakaszán Szegedig, a Duna Gőzhajózási Társaság „I. Ferenc” nevű gőzhajóján. Széchenyi 1845 augusztusától a Helytartótanács kötelékében megszervezett Közlekedési Bizottság elnöke. Figyelme ekkor fordult a Tisza-szabályozás felé. A belső vámok eltörlése a gabonaexport várható növelését, a szabályozott folyó az olcsó szállítás lehetőségét jelentette. Széchenyi vízszabályozó társulatok létrehozását tartotta célszerűnek.²

Az egész Tisza-völgyre kiterjedő társulat létrehozásához elsősorban az érdekelt birtokosokat kellett megnyerni. Ezért 1845-ben az árvíz utáni hangulatot kihasználva propaganda útra indult a Tisza-völgybe. A gróf 1845 szeptemberében és októberében

¹ Dezsényi Mihály–Hernády Ferenc: A magyar hajózás története Bp. 1967 55 p.

² Falk Miksa: Széchenyi István gróf és kora. Pest, 1868. 218–219. p.

Sátoraljaújhelyen, Vásárosnaményben, Debrecenben, Tiszadobon, Szolnokon és Szegeden a megyék és a birtokosok megbízottaival értekezletet tartott. A propagandaút teljes sikerrel zárult 1846 januárjában megalakult a Tiszavölgyi Társulat.

Széchenyi úgy vélte, a szabályozásokkal a Tisza alkalmassá válik a gőzhajók közlekedésére is. Ezért határozott úgy, hogy következő útját a Tiszán gőzhajón teszi meg, hogy megmutassa a vidék népének a gőzhajó előnyeit, gyorsaságát. Az utat jól előkészítette. 1846. június 14-én a Jászkun Kerületekhez írt levelében arra kérte a kerület közönségét, hogy a folyón a hajózás útját gátló rönköket távolítsák el. Az utat a „Buda” nevű gőzössel tervezte, de végül a 163 tonnás 36 LE-s „Pannóniával” indultak. Széchenyit elkísérte útjára Pietro Paleocapa is.³

A hajó 1846. július 16-án érkezett Szegedre, majd Csongrád és Szentés érintésével haladtak Szolnok irányába. A cibakházi fahíd alatt Peregrini kapitány ügyesen vezette át a híd nyílásánál alig egy lábbal keskenyebb gőzöst.

Július 19-én érték el Szolnokot. Fél 12-kor kötött ki a hajó a kamarai sóellenőr háza mellett. A partra szálló Széchenyit Péter Papp Melkizedek egy szép verssel köszöntötte.⁴ A gőzhajó látványára több ezer ember gyűlt össze, hiszen a város lakói ekkor láttak először gőzhajót. Széchenyi még fogadta a Jászkun Kerületek küldöttségét, majd ismét hajóra szállt, és elhagyva Szolnokot tovább folytatta útját. Szajol környékén a hajó kis híján zátonyra futott és jó tíz percbe került, mire sikerült helyes irányba téríteni. Fegyvernek alatt felszálltak a fedélzetre Szapáry, Orczy, Almássy grófnők, majd a „Pannónia” este negyed 8-kor megérkezett Tiszabőre, ahol a vendégeket Heves megye első alispánja Almássy Pál fogadta. Július 20-án reggel negyed 9-kor indultak tovább. A hevesiek előrelátása következtében időnként kalauzként csónakok csatlakoztak a gőzöshöz, ezenkívül a folyómederben a legkisebb tuskót is kijelölték, nehogy akadályt képezzenek a gőzhajónak.⁵

A „Pannónia” fél 6-kor kötött ki Tiszafürednél, itt a közbirtokosság képviselői köszöntötték Széchenyit. Egy óra múlva a gőzös elhagyta Heves megyét és útját Dorogma irányába folytatta. Széchenyi útja a gőzhajóval ismét remekül sikerült.⁶

1846. augusztus 3-án Debrecenben a Tiszavölgyi Társulat kezdeményezésére létrehozták az Első Tiszagőzhajózási Társulatot.⁷ Részvényeiből még a Jászkun Kerület is jegyzett tizet, ezer ezüstforint értékben. Alaptőkéjét 500.000 Ft-ban határozták meg. A társulat elnökévé Károlyi Lajost választották, az alelnök Andrassy Gyula lett. Az új társaság taggyűlését 1847. március 20-án hívták össze. Ezen a választmány képviselője előadta, hogy a Dunagőzhajózási Társaság (DGT) minden támogatás elől elzárkózott. Ezért előterjesztették, hogy egy 60 és 80 LE-s gőzöst megrendelhessenek egy angol cégnél, amely lebonyolítja a Tiszán a gőzhajózást.

3 Magyarország története 1790–1848. 2. Köt. Bp., 1980. 955–957. p.

4 Papp Melkizedek: Nagyméltóságú Gróf Széchenyi István üdvözlözte Szolnokon 1846. évben. Reprint kiadás. Szolnok, 1962.

5 SZML. Jász-Kun Kerület iratai (Továbbiakban: J-K-K) 1846. Fasc. 3. No. 1696.

6 Jelenkor 1846. július 30.

7 Debrecen története 1693–1849. 2. köt. Debrecen, 1981. 357. p.

A társaság meg is rendelt a Penn és Fia angliai gépgyárban egy gőzhajót, amely 1848 őszére elkészült. A hajó Orsováig úszott, de a közben kitört szabadságharc miatt a „Debrecen” nevet viselő hajót az osztrákok lefoglalták, és katonai feladatokra vették igénybe. A szabadságharc után a társaság a hajót visszakapta és még 33.000 Ft kártérítést is kapott. A kormányzat azonban a Dunagőzhajózási Társaságot támogatta és 1847-ben újból szabadalmat biztosított neki a Tisza vonatkozásban is. Így az Első Magyar Tisza Gőzhajózási Társaság kénytelen volt működését beszüntetni és a „Debrecen” gőzöst a DGT-nek 1850-ben eladni.⁸

A Tiszán a rendszeres szabályozások az 1846. augusztus 27-én az Urkomi magaslatnál tett jelképes kapavágással indultak meg. Vásárhelyi 14 átvágást javasolt Paleocapa ezen a szakaszon 10 átvágásról tesz említést. A Vásárhelyi-terv átvágásainak vezérárka 1846–1866 között elkészült. Anyamederré válásuk azonban nagyon sokáig elhúzódott. A munkálatok eredményeként a Tisza középső szakasza alkalmassá vált gőzhajók közlekedésére egészen Tiszafüredig.

Az Osztrák-Magyar Monarchián belül a XIX. század utolsó harmadában az önálló magyar gazdaság és a hozzá kapcsolódó közlekedés már lépést tartott a birodalom fejlődési ütemével. Mindenekelőtt az 1846 óta óriási iramban épülő vaspályák hálózata fejlődött fokozatosan, majd a vasúttársaságok sokszínű palettája után létrehozták az egységes nemzeti vállalatot, a Magyar Államvasutakat (MÁV). A vasutakat a közúti közlekedés rendszabályozása követte 1890-ben amikor az I. törvénycikkkel szabályozták a közutak építését és fenntartását.

Ezután a magyar hajózás került sorra. Baross Gábor miniszter a MÁV keretében már 1888-ban hajózási üzemet létesített, bár ez átmeneti megoldásnak tűnt. Azzal a szándékkal alakult, hogy a MÁV személy-és áruszállítási forgalmát kiegészítse víziúton, amíg egy nagy nemzeti hajózási társaság nem jön létre. Az új vállalatot létrehozó törvény nem sokáig váratott magára. Az 1891. évi XXXVI. Tvc. létrehozta a Magyar Folyam- és Tengerhajózási részvénytársaságot (MFTR). Megalakulása után a MFTR átvette a MÁV személy- és teherszállító hajóparkját és folytatta annak járatait a Dunán, a Tiszán és a Dráván.

Az 1880-as évektől rendszeressé váltak a gőzhajójáratok a Tiszán. A DGT a „Diana” nevű gőzhajóval indította a személyforgalmat a következő elosztással: kedden, csütörtökön és szombaton indult Szolnokról a gőzhajó délután 3 órakor, Szentesen éjjel megállt, majd reggel 5 órakor indult és 9 órakor érkezett Szegedre. Szegedről Szolnokra hétfőn, szerdán és pénteken este 5 órakor indult, éjszaka Szentesen időzött és reggel 4 órakor indult Szolnokra.

1883 augusztusától 2 gőzhajó járta a Szeged–Tiszaörvény–Tiszafüred útvonalon. A hajókra a következő kikötőkben szálltak fel utasok: Szeged, Mindszent, Szentes, Csongrád, Tiszainoka, Új-Kécske, Szolnok, Tiszabő, Tiszaroff, Tiszaabad, Tiszaörvény, Tiszafüred. A Társaság Kótelek, Tiszasüly, Nagykörű kikötőjét az elvárásoknak megfelelően kívánta kiépíteni, de mivel a megye nem nyújtott anyagi segítséget, elálltak a tervtől.

⁸ Jankó Béla : A tiszai hajózás rövid története. In.: Közlekedési Közlöny. 1960. 13. sz. 208–209. p.

A DGT 1884. június 26-tól beszüntette hajójárait, mivel Jász-Nagykun-Szolnok megye törvényhatósági bizottsága előnytelen határozatot hozott. A megye ugyanis 112/1884. sz. határozatával minden vízi járműtől a kikötésért 2 Ft cövekvámot kért. A DGT így havonta 1.296 Ft többletkiadást fizetett, ez pedig jelentősen lerontotta bevételeit. Nem sikerült adatot találni, hogy egyezett meg a megye a társaság képviselőjével, de végül 1885. februárjától újra közlekedtek a DGT gőzhajói a Tiszán az előzőekben ismertetett menetrend szerint.⁹

A két világháború között

Magánszemélyek is kísérleteztek a Tiszán hajójáratok indításával. 1922-ben Bódi István kért engedélyt „Szent István” nevű hajójának átalakítására.¹⁰ Az új vízi járművel Szolnok-Tiszasüly között végzett rendszeres személyszállítást. Az üzlet azonban nem vált be. Vállalkozása tönkrement és 1931-ben a szürke színű 35 LE-s motorral felszerelt „Haladás” nevű vízi járművét is kénytelen volt elárvereztetni.¹¹

A tiszai hajózás fejlesztése a figyelem előterébe került az 1920–30-as években. A gazdasági világválság arra ösztönözte az illetékeseket, hogy megvizsgálják azokat a tényezőket, amelyek a drága beszerzést mérséklék. A beszerzésre kerülő szükségleti cikkeknel jelentékeny tényezőként szerepelt a szállítási költség, amelyek olcsóbbá tétele elsőrangú szempontként szerepelt. Ezért szorgalmazták tehát az utak építését, az olcsó vasúti szállítást, valamint a vízi utak kialakítását.

A kormány mellett a mezőgazdasági kamarák is támogatták a tiszai hajózó út ügyét. Kitűnt közülük a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara, amely több év adatgyűjtése alapján 1930. március 25-én a Szolnokon tartott gazdaggyűlés elé terjesztett a tiszai hajózás érdekében egy javaslatot. Ebben leírta, hogy a tiszai hajózás nem csupán a Tisza vidék érdeke, hanem az országé is. A magyar mezőgazdaság terményei közül éppen e vidéken vannak azok, melyek jelentősége az értékesítési világválságban is messze felülmúlja az átlagos termékeket. Első helyre teszik a Tisza vidéki búzát, a tiszaháti gyapjút és a Tokaj vidéki bort. A búzából mennyiségét tekintve kb. egymillió mázsát lehetne szállítani vízi úton a Szolnok–Budapest–Regensburg irányba. Az előterjesztés szerint a Szolnok feletti Tisza szakaszon 34 folyó menti és 101 távolabb lévő község fekszik, amelyek területe biztosan meghaladja az egymillió kat. holdat. Ez a vízi út vonzásterülete, tehát biztosan számítani lehet rá, hogy ezek a települések szívesen látnák, ha az áruk vízi úton jutnának rendeltetési helyükre.

Elhangzott még, hogy a búza, gyapjú, bor a Szolnok–Regensburg hajózási vonalon a vasúti szállítástól 25–30 %-al olcsóbb. Az előterjesztés végén leírt javaslat az akkori nehéz pénzügyi viszonyok mellett is elfogadható megoldást kínált. A Szolnok feletti Tisza szakasz hajózása költséges vízrendezési munkák nélkül is megoldható mégpedig oly módon, hogy rendszeres dereglyejáratok gyűjtik össze az exportra kerülő anyagot, amelyet lúsztatnak a folyón, felfelé pedig motorcsónakokkal vontatnak.

⁹ Jász-Nagykun-Szolnok megyei lapok. 1882. 51.sz.

¹⁰ SZML. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Közigazgatási Bizottságának ir. XIV 3303/1922. sz.

¹¹ SZML. Alispáni ir. 728/1938.sz.

Szolnok lenne a vidék gyűjtőközpontja. Itt raknák uszályokra a szállítmányokat, melyek közül természetesen a búza lenne a legfőbb helyen. Ezért egyértelmű, hogy a városban a Tisza parton fel kell építeni egy közraktárat és átrakó berendezést.

A Kamara kezdeményezésére hamarosan megindult a Széchenyi Tisza Szabályozási Szövetkezet szervezése. Célkitűzései közé tartozott a Tisza menti települések egyetlen szerves hálózattá szervezése. A jelentősnek ígérkező elképzelés azonban nem jött létre.

A kortársak a tiszai hajózás fejlesztésének legnagyobb akadályát a teljesen elhanyagolt állapotban lévő Tisza menti hajórakodók és hajóállomások állapotában látták. Szolnokon, ahol vasút, közút és vízi út találkozik feltétlenül szükséges tároló hely, raktárak és átrakódó berendezés építése. A hajóállomástól nincs a partig kőút, így esős időben a hajókra rakodás megoldhatatlan.

A MFTR kimutatása szerint a következő tiszai hajóállomásokhoz nem vezet kövezett út. Tiszafürednél a vasúti sorompótól a hajóállomásig mintegy 400 m hosszúságú rossz állapotú út vezet, amely esőzésekor teljesen használhatatlan. Tiszaderzsnél a községből a hajóállomásig 3 km hosszú kövezetlen út vezet. Tiszabón a községnél a törvényhatósági műúttól kezdve 160 m hosszú a kövezetlen út a hajóállomásig. Nagykörűn a községből a hajóállomásig 400 m hosszú kövezetlen út vezet. Tiszapüspökín a községből a hajóállomásig 1600 m hosszú a kiépítetlen községi dűlőút. Tiszavárkonyban a megyei úttól a hajóállomásig tartó út alig 110 m hosszú, de kövezetlen. Vezenyben a kövezett megyei úttól a hajóállomásig 1300 m hosszú a kiépítetlen út. Tiszaföldváron a hajóállomásig szintén csak mezei út vezet. Nagyréven a megyei úttól a hajóállomásig 310 m a kiépítetlen út. Ugyanez a helyzet Tizsakürtön is. A gátról a hajóállomásra az ártéren keresztül 150 m hosszú földúton át lehet eljutni. Tiszaugon hasonló a helyzet csak itt több mint 200 m a földút.

A MFTR egyik főfelügyelője 1930 tavaszán a Széchenyi Tisza Hajózási Szövetkezet propagálása kapcsán ladiikkal végigutazta a folyó Szolnok – Tiszafüred közti 97,5 km hosszú szakaszát és a helyszínen tájékozódott a hajóállomások létesítése céljából. A jelentésben közöltek szerint Tiszafüred, Szajol, Abádszalók, Tiszabura, Tiszasüly, Tiszaroff, Kótelek, Tiszabő, Nagykörű, Tiszapüspöki, Szajol kikötésre alkalmas partszakaszait vizsgálta meg. Véleménye szerint ezeken a településeken kevés költséggel ki lehet alakítani olyan hajóállomásokat, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a kocsitakba.

A szakemberek a legsürgetőbb teendőknek a hajózás érdekében a következő munkák elvégzését tartották: a folyókon lévő zátonyok eltávolítása, a veszedelmes fatuskók kiszedése, a Szeged-szolnoki Tisza szakaszon a hajózás biztosítása kisvízállás esetén is. Ezt a későbbiekben tovább kell folytatni Szolnoktól felfelé Tokajig majd Vásárosnaményig. Partbiztosítási munkákat kell végezni a meder szélén lévő partszakadás megakadályozása céljából. A tiszai kikötőkhöz vezető utak kiépítése. A nagyobb forgalmi csomópontoknál gabonarakták építése a hajórakodók mellé. A Tisza mellékfolyóit a Sajót, a Kőröst és a Marost is alkalmassá kell tenni a rendszeres vízi szállításra.¹²

¹² Gesztelyi Nagy László: A Tisza-hajózás. Kecskemét, 1933

Miért került előtérbe a vízi utak és a közlekedés fejlesztése az 1920–30-as években? Ehhez vizsgáljuk meg az előzményeket. A trianoni békeszerződés jelentős területeket csatolt el az országtól. Vasúti fővonalak, kiépített műutak kerültek az országhatáron kívülre. A békediktátum a Tiszát, amely azelőtt magyar területen haladt végig eredetétől a titeli torkolatig, több nemzet folyójává tette. Igaz, hogy a hajózható Tisza szakasz jórészt az ország területén maradt. A trianoni határok az ország közlekedési hálózatában is torzulásokat okoztak. Ezért vált szükségessé a közlekedési hálózat bizonyos korrigálása, amelyet a két világháború között a kormányzat el is kezdett. Csupán példaértékűnek említjük a dunaföldvári és tiszauzi híd építését, amelyek a hozzájuk kapcsolódó műutal közvetlen kapcsolatot létesítettek a Dunántúl és a Tiszántúl között. A vízi utak kiépítése pedig a korrigált vasúti és közúti hálózat figyelembevételével történt oly módon, hogy mindegyik szoros kapcsolatban legyen egymással.

Az átrakodó kikötőket például a vasúti gócpontok figyelembevételével jelölték ki. Ezért jöttek számításba a Tiszán Szolnok és Szeged mint a kiépített vasúthálózat csomópontjai. 1933-ban a Tisza Tokajtól volt hajózható lefelé a jugoszláv határig mintegy 469 km hosszban. Mellékfolyói közül a Kőrösöknek 55 km, a Marosnak 22 km hossza volt alkalmas hajók közlekedésére. Az akkori kimutatás szerint Magyarország, ha Európa síkvidékű országainak hajó út sűrűségét tekintjük, az utolsó helyen állt, de a vízi út hálózat fokozatos kiépítésével Németország és Franciaország fejlettségi színvonalára emelhető. Ez azt jelenthette, hogy az összes vízi út (a Dunát is beleértve) 1.114 km-ről 2.486 km-re emelkedik.

A vízi út kiépítéséhez pedig elengedhetetlennek tartották a Duna–Tisza csatorna megépítését. Igaz, hogy 1793–1800 között megépült a Ferenc csatorna, de a trianoni békét követően ez is az országhatáron kívülre került. A Dunát a Tiszával összekötő csatorna létesítésének gondolata több mint 200 esztendő óta tekint vissza. Az új csatorna vonalvezetésével kapcsolatban több elképzelés is született. Volt olyan, amely Budapest alatt Dunaharasztnál képzelte el a kiinduló pontot, majd a csatornát végig vezetve a Duna–Tisza közén Szolnoknál csatlakoztatta a Tiszába. A szolnoki torkolat szószólói a Felső-Tisza és mellékfolyóinak hajózhatóvá tételére alapították a Szolnok–budapesti irány jogosultságát.

A következő variáció szerint Budapest a kiinduló pont a csatorna csatlakozó helye a Tiszánál Tószeg vagy Tiszavárkony. Ezt az elképzelést támogatta és fejlesztette tovább Kvassay Jenő is. A tervet 1931–33 között a Földművelésügyi Minisztérium tervezési csoportja megvizsgálta, a vonalvezetést némileg módosította.

A csatorna megépítését eldöntött ténynek vette több gazdasági vállalkozás is. A Bata Tamás alapította CIKTA féle cipőgyártó cég telephely kiválasztásában egyértelműen szerepet játszott a folyó és a később megépülő csatorna. A Tiszaföldvártól északra fekvő terület (a később önálló Martfű) vasút, közút, vízi út találkozásánál feküdt. A partszakasz hajókikötőnek és repülőtérenak is alkalmasnak bizonyult. Ugyanakkor az sem volt mellékes szempont, hogy a Duna–Tisza csatorna végpontja a közelben Tiszavárkonynál csatlakozott volna a folyóba. Bata elképzelései között is szerepelt az, hogy a csatornán vízi úton szállított termékei olcsón és kerülő nélkül jutnak el az európai piacokra.

A tiszai torkolatot illetően egyértelműen megállapították, hogy hajózás szempontjából a legmegfelelőbb a Szolnok–Tiszasüly közötti szakaszon létesíteni a csatorna bevezetését. 1933-ban a csatorna terveit ismét elővették és közel állt a kivitelezés megkezdése. Sajó Elemér előterjesztésére Kállay Miklós földművelésügyi miniszter a munkálatok tanulmányát Gömbös Gyula miniszter elé terjesztette, aki azonban az egészet elutasította azzal, hogy „ma nem időszerű”. A hajózás szempontjából fontos érvként hozták fel az építéssel kapcsolatban a jelentős útrövidülést. A Szolnoktól Budapestig közlekedő hajók lementek a Tiszán Szegedig, átlépték a jugoszláv határt, majd idegen területen érték el Titelt és a Dunát. A Dunán felfelé hajózva ismét átlépték a határt, majd eljutottak a magyar fővárosig. Ez Szolnoktól Budapestig 759 kilométeres távolságot jelentett. A csatorna megépítése után ez 654 kilométerrel rövidebb utat jelenthetett.¹³

Gesztelyi Nagy László a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara igazgatója „A Tisza-hajózás” című tanulmányában vetette fel először, hogy Széchenyi 100 éves tiszai gőzhajózásának emlékére 1933-ban célszerű lenne ismét végig hajózni a Tiszát. A folyó felső folyásától Vásárosnaménytől kellene indulni és helyenként megállva értekezletet tartani a vármegyék vezetőinek bevonásával. A hajóúton jó lenne ha a MFTR szakemberein kívül részt venne a miniszterelnök az érdekelt kereskedelmi és földművelésügyi tárcák vezetői. Megnyerhető lenne Horthy Miklós kormányzó részvétele is. Az út befejeztével Szegeden záró értekezletre kerülhet sor, ahol a tiszai hajózás fejlesztésének kormányprogramját is bejelenthetik.

„Minden nemzet legszentebb kötelessége, hogy nagyjainak emlékét tiszteletben tartsa és az idők végtelenségéig megőrizze.” Ezekkel a szavakkal kezdte leírását Lampl Hugó műszaki tanácsos az 1933-ban tartott Széchenyi István emlékhajóútról. Nagy László felvetése termékeny talajra talált, így Kállay Miklós földművelésügyi miniszter elhatározta, hogy Széchenyi István első tiszai útjának 100 éves évfordulóján ünnepi keretek között megrendezi a Tisza Tokaj–szegedi szakaszának beutazását. Célja hasonló volt mint Széchenyinek, a tiszai víziút jobb kihasználása miatt a helyi viszonyokat bemutatni a képviselőknek, a hatóságoknak. A tanulmányúton Kállay bemutatta a meghívott vendégeknek a folyón az elmúlt 100 év alatt végzett munkálatokat, ismertette ezek hasznát és eredményét, felhívta az illetékesek figyelmét a további tennivalókra. A Tiszán végzett munkálatok történetét, gazdasági jelentőségét Sajó Elemér a hajó fedélzetén tartott előadás keretében ismertette.

A tanulmányutat, amely a Tiszának Tokajtól Szegedig terjedő 380 km hosszú szakaszára terjedt ki két nap alatt tették meg, a MFTR „Lukács Béla” nevű gőzösével. 1933. augusztus 29-én fedélzetén 106 utassal indult útjára a gőzös Tokajból. A Tisza menti települések lakosai tömegesen tódultak a partra, lobogókkal, zenével üdvözölve az utasokat. Tiszadobnál a hajó megállt egy percre a Tisza szabályozás emlékművénél és az utasok néma felállással adóztak Széchenyi emlékének. Először Tiszafürednél kötött ki a hajó, ahol Okolicsányi Imre alispán vezetésével Heves vármegye küldöttsége üdvözölte az utasokat. Továbbindult a hajó majd este 7 órakor kötött ki Szolnokon. A város vezetői a Tisza-szállóban rendezett ünnepi vacsorával fogadták az utasokat.

¹³ Lampl Hugó (szerk.): A Duna–Tisza csatorna. Bp., 1947, 100–140. p.

Augusztus 30-án a vendégek megtekintették a szolnoki búzakiállítást, majd a Tisza-szállóban elfogyasztották az ebédet, amelyen már részt vett Horthy Miklós kormányzó, József főherceg és Albrecht herceg. A hajó – főárbocán ekkor már a kormányzói lobogóval – továbbindult Szeged felé. A „Lukács Béla” gőzöst a parton a kivonult küldöttségek lelkes ünneplése köszöntötte.

A hajó este fél 10-kor kötött ki Szegeden, majd a rendezvényt a Tisza-szállóban rendezett vacsora zárta.¹⁴

Már az emlékhajóúton felvetődött a szolnoki gabonatarház építése. A telep – amely a Nostra Általános Áruközpontok és kereskedelmi Rt. tulajdonába került – két tárházból áll.

Az I. sz. tárház 1935–36 között épült 560 vagon befogadására alkalmas vasbeton építmény. A raktári rész 6 emelet, a gépházrész pedig, amely a raktári rész végéhez épült, 9 emelet magas. A raktári részen 12 db tároló silót építettek. Az alapozáshoz vörösfenyő cölöpöket használtak fel. A raktározási munkálatok legnagyobb része gépesített. A függőleges irányú szállításokat 3 db elevátor, a vízszintes irányú szállítást futószalagok végezték. A tárház földszintjén helyezték el az önműködő mérleget. A gépházrész 2. emeletének magasságában az iparvágányok és a Tisza-gát felett nyúlik ki a 2 vaslábra és az árterületen egy betonpillérré épített vasszerkezetű híd. A pillértől a Tisza folyó felé nyúló hídrészen került felfüggesztésre 2 db teleszkópcső, ennek segítségével pakolták meg a vízi járműveket ömlesztett áruval. A rakodóhíd alsó részén elektromos darut is elhelyeztek a darabáru szállítására.

A II. sz. tárház 1940–42 között épült 700 vagon befogadására alkalmas. Anyaga szintén vasbeton. A raktárrész 7 emelet magas. Az épület közepén helyezték el a 10 emelet magas gépházrészt. Itt került elhelyezésre a függőleges szállításra szolgáló 6 db elevátor. A vízszintes irányú szállítást végző futószalagok a pincében és a 7. emeleten kerültek elhelyezésre. Az I. és II. tárházat a 7. emelet magasságában egy vasszerkezetű híd köti össze, itt helyezték el a szállítószalagot amely a két tárház közötti ömlesztett áruszállítást biztosítja.

A tárházból a Tisza folyó fölé nyúlik ki az I. sz. tárháznál leírtakhoz hasonló híd. A folyó felőli oldalon a gáton felépítettek egy hét emelet magas átrakó tornyot abból a célból, hogy a vasúti kocsikban érkező terményeket a tárház megkerülésével közvetlenül vízi járművekre rakják. A rakodóhídon az I. sz. tárházhoz hasonlóan szállítószalag végzi a vízszintes szállítást, a végén pedig két teleszkóp cső segítségével jut el a termény a vízi járműbe.

A tárházhoz a folyó felőli oldalon vasúti vágányok csatlakoztak. A raktárakból ugyanakkor, a Tomory út felől, lehetőség nyílt, hogy az árut közúton is fuvarozhassák.¹⁵

1934-től kezdve a MFTR a „Hortobágy” nevű hajót közlekedtetette Szolnok–Tiszabura között.

¹⁴ Gróf Széchenyi István emlékhajóját a Tiszán 1933. augusztus 29 és 30-án. Bp., 1933

¹⁵ SZML. Szolnok város ir. (Továbbiakban: Szolnok ir.) 18566/1949. sz.

Szolnok új hajóállomásának létesítését a tárház megépítésének köszönheti. 1939. június 23-án a Kereskedelem-és Közlekedési Minisztérium és a Földművelésügyi Minisztérium küldötteinek részvételével közigazgatási bejárást tartottak az I. sz. tárház környékén. Mivel az épület kivitelezési munkái megindultak, a hajókikötőt a Magyar–Belga Ásványolaj Rt. által bérelt MÁV területre kellett elhelyezni. (Ez a terület a mai „Matróz diszkó”). A hajóállomás személy- és áruforgalmának lebonyolításához az állomásépülettől a kikötőig egy aluljárónak az építését is tervbe vették. A kikötőt egy állóhajó jelentette, amelyet a parttól egy 14 méter hosszú 3,35 méter széles vashídon lehetett megközelíteni.

Báró Urbán Gáspár főispán 1941. márciusában a MFTR vezérigazgató helyettesét többször is meghívta Szolnokra ebédre, ahol kötetlen beszélgetés mellett tárgyalták meg a tiszai hajózás ügyét.

A hajóállomás épületét a MFTR Műszaki Osztálya tervezte 1941 februárjában. Az építmény kétemeletes, téglából készítette a kivitelező Lázár László budapesti építőmester. Az első emeleten kerültek kialakításra a II. és III. osztályú várótermek, pénztár és az iroda. A felső szintet szolgálati lakás foglalta le. Az épület kivitelezési munkáit október 30-ra be is fejezték.

A forgalom megindulását már csak a hajóállomáshoz vezető út rossz állapota akadályozta. A MFTR kérése alapján a városra hárult a feladat, hogy a 80 m hosszú mintegy 4 m széles útszakaszt kiépítse. A Tomory úttól a hajóállomásig terjedő útvonal kiskockakő burkolattal való ellátására Szolnoknak legalább 11 ezer pengőjébe került.¹⁶

A tiszai áruforgalom nagy részét ekkor a kőszállítás tette ki. A MFTR hat gőzösre vontatta a kőszállító uszályokat. Vízi úton szállították a cukorrépat is. A szolnoki cukorgyár az 1930-as években 10–15 ezer tonna cukorrépat fogadott. A legnagyobb tiszai áruszállítás 1938-ban volt, ekkor 369 ezer tonnát továbbítottak a folyó hullámain.

A tiszai hajózás a II. világháború után

A háború befejezését követően ismét előtérbe került a tiszai hajózás újraindítása. A Szolnok–Tiszabura közötti hajójárat megindítása miatt Tisza József nemzetgyűlési képviselő 1947-ben felkereste Gerő Ernő közlekedési minisztert és a segítségét kérte. Gerő utasítást adott a szaktárcaának, ha kell anyagilag is nyújtsanak segítséget, csak a tiszai hajójárat minél hamarabb utasokat szállítson. A hajózási útvonalra a „Hortobágy” nevű motorost készítették fel. Akadályt jelentett még a Szolnok–Szajol között lévő vasúti Tisza-híd amelynek újjáépítési munkálatai éppen ebben az időben jártak a finisnél. Ezért a forgalom lebonyolítását előre úgy tervezték, hogy a vasúti Tisza-hídnál a hajókról át kell szállni. A hajójárat az előkészületeket követően 1947. április 24-én indult meg. A személyhajójáratok a Szolnokról indulás után Tiszapüspöki, Törökszentmiklós-Óballa, Nagykőrű, Tiszabó, Kőtelek, Tiszaroff, Tizzasüly, Tiszabura partjainál kötöttek ki. A hajók Tiszaburáról nagyon korán hajnali 4 órakor indultak, így már 8 óra előtt a megyeszékhely kikötőjében pihentek.¹⁷ Az útjuk során érintett Tisza-menti települések népe így be tudott jönni Szolnokra, eladhatta terményeit a piacon, és elintézhette bevásárlásait. A vasúti

¹⁶ SZML. Szolnok ir. 750/1944.sz.

¹⁷ Tiszavidék. 1947. 42. sz.

Tisza-híd átadását követően megoldódott az átszállás kérdése is. Az alacsony vízállás idején (ilyen volt 1949. szeptember 14-től) a személyhajójarat kikötőjét a Vártemplom előtt lévő lejáróhoz helyezték át.¹⁸

A folyami járat másik végállomásán Tiszaburán új kikötőt építettek 1949-ben. A kivitelezési munkákat Csapka János végezte 1200 forintért. A kikötő és berendezéseinek ünnepélyes felavatására május 8-án került sor. Az utasok szállítását a „Déliabáb” motorossal és az „Ercsi” gőzhajóval bonyolították le.¹⁹

A Tiszán a teherszállítást a „Magyar-Szovjet Hajózási Rt.”, a személyszállítást a MFTR végezte. (Az utóbbi céget 1950. január 1-én felszámolták.)

1950-tól a Tiszán a járatok üzemeltetését a Balatoni Hajózási Nemzeti Vállalat végezte. A rendkívül alacsony vízállás miatt előfordult, hogy a hajók csak Nagykőrüig mentek el. Így történt 1950. szeptember 24-től amikor olyan alacsony volt a Tisza vízszintje, hogy Nagykőrüig is csak üggyel-bajjal jutottak el a hajók. A járatok december 27-ig közlekedtek, ekkor a téli időjárásra való tekintettel leállították őket. Újraindításukra a következő év február 24-től került sor a MDP kongresszusa miatt stílusosan a „Rákosi Mátyás” gőzös kezdte az idényt.²⁰

1955-ben a forgalom lebonyolítására a Dunáról a Tiszára vezényelték a „Kőrös” és az „Ercsi” nevű hajókat.

1955. május 29-től indultak meg a sétahajójaratok a Tiszán.

1957-ben több előkészítő tárgyalás eredményeként sikerült megindítani a Szolnok-Csongrád közötti hajójaratot. A tervek szerint a naponta közlekedő hajót nyáron vízi-busszal helyettesítették. A hajóforgalom lebonyolításához szükséges kikötői létesítményeket azonban nem tudták biztosítani. A hajóforgalomba a Tisza bal partján Tizsakürtöt, Tizsainokát, Nagyrévet, a folyó jobb partján Vezsenyt, Tiszajenőt, Tiszavárkonyt, Ókécskét kívánták bevonni. Az említett települések a legközelebbi vasútállomástól legalább 8–10 km-re fekszenek, a hajóállomástól viszont minimális alig 1 km mindegyik távolsága. Az elképzelés a második világháború előtt működött, amely ú.n. „kofajarat” felélesztése.

A járat megindítását a hajózási vállalat nem vállalta a szükséges kikötői berendezések hiánya miatt. A vállalat a kikötőkre nem akart pénzt áldozni, ezért a Közlekedési- és Postaügyi Minisztérium javaslatára úgy döntöttek, a kikötőket az érintett községi tanácsok építsék meg. Annyi segítséget nyújtottak, hogy a MAHART a szakigazgatási szerveknek a rendelkezésére bocsátott egy ú. n. „kikötőponton” vázlattervet. Ennek alapján a Szolnok Megyei Tanács intézkedett és legyártottak 5 db úszó kikötőponton. Májusban a megyei tanács képviselői az érdekelt községek elöljáróival Tiszavárkonyban, Vezsenyen, Nagyréven, Tizsainokán és Tizsakürtön megtekintették a hajóállomások helyeit. A jobbparton fekvő Tizsakécskét is bekapcsolták a hajóforgalomba.²¹

18 SZML. Szolnok ir. 19797/1949.sz.

19 SZML. Tiszabura község ir. 764/1949.sz.

20 SZML. Szolnok Városi Tanács Végrehajtó Bizottság ir. (Továbbiakban:S zolnok V.T.V.B.ir.) számszerezes ir.7730/1950.sz.

21 SZML. Szolnok Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság ir. Építés Közlekedés Vízügyi Osztály ir. (Továbbiakban: SZ.M.T.V.B.É.K.V. O.) 28198/1957. sz.

1957. augusztus 4-én indult meg a Szolnok-Csongrád közötti hajójárat. A szolnoki kikötőből kifutó „Tahi” gőzöst minden állomáson hatalmas tömeg fogadta. Zászlók sokasága lengett a parton, a falvak lakói üdvözölték a hajót, Tizsakürtön még a bölcsődés apróságokat is kivezényelték az ünnepségre. Az ünneplők közül sokan eljöttek az első útra, Csongrádra így több mint 300-an érkeztek. Csongrádról visszaindult a hajó, Szolnoknál már az esti fényeknél szálltak ki az utasok. Rövid idő után ismét felzúgott a gőzgép és a hajó vitte tovább utasait Tizsabura irányába.

A MAHART a vasárnapi közlekedésre a „Tahi” nevű gőzöst, a hétköznapiakra az „Ercsit” osztotta be. A hajójárat megindulása után októberben Tiszaug is kérelemmel fordult a Közlekedési- és Postaügyi Minisztériumhoz, hogy a községben létesítsenek hajóállomást.²²

Az 1960-as évek közepére már nem volt gazdaságos a tiszai személyhajózás. A motorizáció rohamos mértékben terjedt, az addig elzárt ki településeket az autóbusz bekapcsolta a közlekedés vérkeringésébe. Gyorsabbak voltak a hajónál, ez pedig egyre fontosabb tényezőként jelentkezett.

1966. március 4-én Szolnokon a városi tanács épületében megbeszélésre gyűltek össze a MAHART, Csongrád megye, Szolnok város, Nagyrév, Tiszavárkony és Vezseny megbízottai. A hajózási vállalat képviselői drámai bejelentést tettek. A Szolnok-Csongrád viszonylatban közlekedő járatra 1965-ben 532051 Forintot költöttek, míg a bevétel csupán 42 ezer Forint volt. A mutatkozó veszteség több mint 490 ezer Forint. A MAHART képviselői bejelentették, az érintett állomások hajóforgalmát csak abban az esetben tudják továbbra is biztosítani, ha az érdekelt tanácsok a veszteséget anyagi hozzájárulással csökkentik. Ezt a segítséget a hajóállomások, pontonok, kiszolgáló személyzet költségéhez kérték.

A hajózási vállalat álláspontja alátámasztására még előadta, hogy évek óta a forgalom 10–15%-os csökkenése figyelhető meg. Elhangzott, hogy számolnak a járatok végleges megszüntetésével is. A tanácsok képviselői egységesen a járatok fenntartása mellett kardoskodtak. A vasúti és közúti szállítás leterhelését enyhíti a vízi szállítás.²³

A tanácskozás valóban meghúzta a vészharangot a tiszai személyszállítás felett. A Szolnoktól Szegedig tartó járatokat ugyanis a MAHART rövidesen megszüntette.

A 200 utas szállítására alkalmas „Déliábot” 1966-ban felújították, kényelmesebb, korszerűbb kabinokat alakítottak ki benne. Ezután a hajónak saját konyhája, éléskamrája, jégládája lett. A motoros továbbra is nagy igénybevételnek volt kitéve. Mindennap hajnali fél háromtól este nyolc óráig, 3 óra szolnoki tartózkodás kivételével, állandóan úton volt, Tizsabura-Szolnok-Vezseny közt, 10 községet érintve.²⁴

Tizsabura vezetése 1968-ban a hajójárat megszüntetése mellett foglalt állást. A végrehajtó bizottság azzal indokolta döntését, a község lakói nem veszik igénybe utazás céljára a hajójáratot. Kora hajnalban indul és késő este tér vissza, így menetrendje nem felel meg az utazó közönségnek. Az autóbuszjárat sokkal gyorsabb és kedvezőbb

²² SZ.M.L.SZ.M.T.V.B. É.K.V. o. 29035/1957. sz.

²³ SZ.M.T.V.B. É.K.V.o. 26992/1966. sz.

²⁴ Lakatos Károly: Hajósélet a Tiszán. In.: Jászok. 1967. 4.sz. 181–186. p.

menetrenddel rendelkezik. A karcagi kórház átadása óta pedig Tiszabura egészségügyi ellátás szempontjából oda tartozik, és nem Szolnokhoz.

1969. március 26-án Tiszaburán a tanácsházán a helyi végrehajtó bizottság titkára, a MAHART, a szolnoki 7. sz. AKÖV és a megyei tanács közlekedési osztálya képviselőinek részvételével helyszíni tárgyalás zajlott le. A téma a Tiszabura–Szolnok között közlekedő személyhajójárat megszüntetése volt. A jelenlévők egyetértettek abban, hogy a hajójáratot az érdektelenség miatt meg kell szüntetni, a kishajó által lebonyolított utasszállítást pedig a 7. sz. AKÖV veszi át.²⁵

A Tiszán az 1968–1980 közötti időszakban 1976-ban szállították a legtöbb árut, összesen 494 ezer tonnát.

Szolnokon 1984-ben két kikötő üzemelt. Az egyik a régi közúti híd közelében kb. 600 m hosszan. Kavicsrakodó, széntároló a két gabonatarház és a hajóállomás tartozott hozzá.

A Tiszamenti Vegyiművek kiépített rakodóval rendelkezett a Tisza partján. Évente 500 ezer tonna nyers foszfort, piritet és ként terveztek ide vízi úton szállítani Záhonyból.

Ekkor már megszűnt a cukorrépa vízi szállítása Szolnokra. 1965-ben még legalább 6%-al részesedett az áruszállításból a belvizi hajózás, ez a szám 1982-re alig 4 %-ra esett vissza. Ezalatt a közúti áru fuvarozás 12 %-ról több mint kétszeresére 29 %-ra nőtt.²⁶

Tervek a Tisza és a Körös víziútjainak fejlesztésére

Az 1970-es évek közepén a KÖTIVIZIG szakemberei tanulmányt készítettek a víziutak fejlesztésére. A folyó szállítási lehetőségeinek kiaknázását egyrészt az 1973-ban bekövetkezett olajárrobbanás inspirálta, másrészt az európai belvizi hajózóút megvalósulása elérhető közelségbe került.

Európa nagyhajózásra alkalmas víziút rendszerét vizsgálva megállapítható, hogy Szolnok belvizi úton is kapcsolatba kerülhet az Északi-, Balti- és Fekete-tengerrel. Belvizi fuvarozást lehet lebonyolítani a Szovjetúnióval, Jugoszláviával, Bulgáriával, Romániával, Csehszlovákiával, Ausztriával, NDK-val, NSZK-val, Belgiummal, Hollandiával, Lengyelországgal. A Duna magyarországi szakaszán ekkor már meg voltak az előtervek a Gabcsikovo – Nagymaros erőműre, ezzel egyidőben a Tiszán is tervbe vették egy vízlépcső, a csongrádi építését.

A Tiszán és mellékfolyóin a forgalom ekkor már igen alacsony volt. A szakemberek a tiszai víziszállítás fejlődésének alapvető akadályát a megfelelően gépesített kikötők és rakodóhelyek hiányában látták. Hátrányos még a Tisza nagyméretű vízszintkülönbsége, amely 10–12 m is lehet. Megnyugtató megoldást csak a függőleges falú nyíltvízi nagy medencés kikötő jelenthet.

A fejlesztést három Tisza szakaszon kívánták elvégezni a 30 km-es Tiszafüred–Kisköre, a 70 km hosszú Kisköre–Szolnok és a 90 km-es Szolnok–Csongrád szakaszon.

²⁵ SZML. Tiszabura Községi Tanács Végrehajtó Bizottság ir. 248/1969. sz.

²⁶ Korompai Gábor: A hajózás fejlődése az Alföld víziútjain a XX. században. 27. In.: Studia Geographica. 12. Debrecen, 2002. 118–137. p.

Az első szakasz hajózási gondjait a Kiskörei Vízlépcső megoldotta. Tiszafüreden kikötő létesítését javasolták a közúti és vasúti csatlakozás szomszédságában. Abádszalók mint kirakóhely került a figyelem előterébe.

A Kisköre–Szolnok közötti szakaszon Tiszaroffnál, Kötelen, Tiszabőn, Nagykörűnél és Tiszapüspökinél tervezték rakodóhelyek kiépítését.

Szolnoknál a MAHART hajóállomás térségét – mint fejleszthető kikötőt nem javasolták továbbra is csak a személyhajók fogadására kívánták felhasználni.

A Cukorgyárnál lévő rakodó helyreállítását javasolták, így továbbra is fogadhatja a víziúton érkező cukorrépat.

Az utolsó helyen említett Tisza-szakaszon Martfűnél, Tiszakécskénél és Tiszakürtnél rakodóhely kialakítását javasolták. A martfői kikötőhely elhelyezése igen kedvező, közúti és vasúti kapcsolattal rendelkezik, ugyanakkor két jelentős ipari létesítmény – a Tisza Cipőgyár és a Növényolajgyár – szomszédságában alakítható ki.

Szolnokon ebben az időben a Tiszán a Magyar utcától a Vegyiművekig kisebb megszakításokkal több kikötőhely is megtalálható. A Vízirendészeti Kapitányság előtt volt az Alföldi Szilikátipari Vállalat kirakóhelye. Ezután következett a MAHART Személyhajó és kikötő állomás, amely azonban 1968 óta nem működött. A Vízügyi Igazgatóságnak is ezen a szakaszon található a terméskő ki- és berakóhelye. A vasúton érkező terméskövet itt rakták a hajókra, illetve a hajón érkező terméskövet tárolták itt hosszabb időre.

A következő kikötőhely a Gabonafelvásárló és Feldolgozó Vállalat raktára, a rakodó berendezést azonban gyakorlatilag 1948 óta nem használták. A jobbparton található még a Cukorgyárnál a kikötő, amelyet 1967-ben szüntettek meg.

A víziút fejlesztése során elsősorban azokra a szolnoki iparvállalatokra számítottak, amelyek nagymennyiségű ömlesztett nyersanyagot igényeltek. Az elsők között említették a Tiszamenti Vegyiműveket (TVM). A gyár évente 420 ezer tonna nyersanyagot dolgozott fel, ezek túlnyomó többségét a volt Szovjetunióból szerezte be. A termelt műtrágyából évente 150 ezer tonna szállítható vízi úton az elosztóhelyekre.

A Beton és Vasbetonipari Művek Szolnoki Gyáregysége nagy mennyiségben használt fel homokos kavicsot és cementet. Az ömlesztett áru szállítására a MAHART megfelelő uszályokkal rendelkezett. A kikötőt a vállalat telephelye mellé tervezték.

A Fűrész- és Hordóipari Vállalat az 1912 és 1945 évek között átlag 40 ezer m³ fát dolgozott fel, ebből mintegy 15 ezer m³ úsztatva jutott le a Tiszán. Később átálltak a vasúti fuvarozásra de ismét felvetődött a feldolgozásra kerülő fa vízi úton történő szállítása.

Külön említést érdemel a Szolnoki Cukorgyár. A gyár saját kikötővel rendelkezett, ezt azonban 1967 óta nem használták, a következő időben teljesen átálltak a vasúti és közúti nyersanyagszállításra. A vízi rakodón az 1927–1940 közötti időszakban évente átlag 11 ezer tonna cukorrépat rakodtak ki, a teljes cukorrépa mennyiség 10 %-a vízen érkezett. A meglévő kikötő felújítását tervezték, így ismét alkalmas lehet a cukorrépa fogadására.

A tárházba nagyrészt a Tisza-menti községekből (Kőtelek, Tiszasüly, Nagykörű) érkezett ömlesztett áru (kukorica, búza, árpa) ezeknek vízi úton szállítása is tervbe került, de szükségessé vált a rakodó berendezés felújítása.²⁷

²⁷ Csikász Sándor (szerk.): A közlekedés fejlesztése, a víziutak kihasználása. SZML. Helytörténeti Adattár Szolnok, 1975. 328. p.

A tervek azonban nem valósultak meg. A rendszerváltáskor a megyeszékhely nagy ipari üzemei egymás urán mentek tönkre. A Csongrádi vízlépcső építését leállították, így megoldatlan maradt a Szolnok–csongrádi Tisza szakasz hajózási feltételeinek biztosítása. Ezt követően egy időre a Duna és hajózási lehetőségei kerültek a figyelem előterébe.

A tiszai vízi szállítás az 1970-es évek végére kb. 150 ezer tonnát tett ki (ez a szám 1982-re 218 ezerre emelkedett), majd visszaesés következett be. A nagy szállítók (pl. MAHART) kivonultak a Tiszáról. Helyüket kisebb gazdasági társaságok (pl. Admiralitás Kft.) vették át, amelyek a rendszerváltás utáni években szintén eredményesen működtek. Az 1990-es évek végén a tiszai áruforgalom már elérte az évi 500 ezer tonnát.

A MAHART 1968-ra beszüntette a tiszai személyhajózást, de a turisztikai igényekre alapozva 1982-től újraindult a kiránduló hajójárat. Ezt a feladatot jelenleg az 1994-ben alapított MAHART Pass Nave Személyhajózási Kft végzi.

Az utóbbi években ismét megnőtt az érdeklődés a tiszai hajózási lehetőségek iránt. Több vállalkozó is érdeklődött a Kőrösi hajózás újraindítása ügyében. Látszólag úgy tűnik Szolnok mint víziúti csomópont szerepe leértékelődött, hiszen a meglévő szegedi kikötőt kívánják közlekedési, áruforgalmi csomóponttá fejleszteni. A kialakuló régiós szerepkörben azonban még komoly szerepet játszhat a város és a megye, mert bárhogy is nézzük víziutak vezetnek keresztül rajta, vasúti és közúti csomópontokkal, amely összekötő kapocs Közép és Kelet Magyarország között.²⁸

Irodalom

Csikász Sándor (szerk.)

A közlekedés fejlesztése, a víziutak kihasználása. Szolnok, 1975. SZML. Helytörténeti Adattár 328. p. Debrecen története 1693–1849. 2. köt. Debrecen 1981. 357. p.

Dezsényi Mihály-Hernády Ferenc: A magyar hajózás története Bp. 1967. 55. p.

Falk Miksa Széchenyi István gróf és kora. Pest 1868. 218–219. p.

Gesztelyi Nagy László

A Tisza-hajózás. Kecskemét, 1933

Jankó Béla: A tiszai hajózás rövid története. In.: Közlekedési Közlöny. 1960. 13. sz. 208–209. p.

Korompai Gábor: A hajózás fejlődése az Alföld víziútjain a XX. században. In: Studia Geographica. 12. Debrecen, 2002. 118–137. p.

Lakatos Károly: Hajósélet a Tiszán. In: Jászkunság. 1967. 4. sz. 181–186. p.

Lampl Hugó (szerk.): A Duna-Tisza csatorna. Bp., 1947. 100–140. p. Magyarország története 1790–1848. 2. Köt. Bp. 1980. 955–957. p.

Papp Melkizedek: Nagyméltóságú Gróf Széchenyi István üdvözlete Szolnokon 1846. évben. Reprint kiadás. Szolnok, 1962. Gróf Széchenyi István emlékhajóját a Tiszán 1933. augusztus 29. és 30-án. Bp., 1933

Valkári István: Víziközlekedés az Alföldön. In: A víz szerepe és jelentősége az Alföldön. Békéscsaba, 2000. 164–172. p.

³⁰ Valkári István: Víziközlekedés az Alföldön. In: A víz szerepe és jelentősége az Alföldön. Békéscsaba, 2000. 164–172. p.

Ducza Lajos

Enzimkezelt mélyalom, egy lehetséges megoldás a környezet védelmében

Bevezetés

Napjainkban létkérdésként vetődik fel az állattartó telepekről kijutó melléktermékek (híg-, és almostrágya), valamint különböző gázok, bűzanyagok mennyiségének csökkentése, károsító hatásának minimalizálása. Magyarország csökkenő sertésállományát 2004. április 1-én 4 millió 287 ezer darab sertés, ezen belül 312 ezer darab anyakoca képezte.

E sertés állomány után az irodalmi közlések szerint évente 24 millió köbméter hígtrágya keletkezik.

Tapasztalatok szerint minden kilogramm takarmány szárazanyagból 3 kilogramm, hozzávetőleg 8% szárazanyag tartalmú sertésrágya lesz, ami hidraulikus trágyaeltávolítású technológia esetében átlag hatszorosára hígul, így 1,5–2% szárazanyag tartalmú hígtrágyává válik. Hízónként és naponta 20–25 liter híg trágya képződésével számolhatunk. Ez a melléktermék évente 35.200 tonna nitrogénnel, és 7400 tonna foszforral terheli a környezetet; emellett jelentős tömegű gáz (ammónia, szén-dioxid, metán, nitrogén-oxidok stb.) és bűzanyagok keletkeznek az istállóban és jutnak a szabadba.

Az elmúlt tíz évben a hidraulikus trágyaeltávolítású telepek aránya 94%-ról 74%-ra mérséklődött. A napi almozásos, mélyalmos és növekvő mélyalmos trágyaeltávolítás a sertés hizlaldákban terjedőben van, de ezen módszereknek is lehetnek környezetterhelő hatásai.

A Föld egészségét érintő környezetvédelmi problémák (légkör- és élővíz-szennyezés, globális felmelegedés stb.) nyomán – hasonlóan az ipari termeléshez, a közlekedéshez – a mezőgazdaságban is megnőtt a környezetvédelem jelentősége. Ennek megfelelően bekövetkezett az állattartó tevékenység szabályozása is.

Gyakorló állattenyésztők már jól ismerik a 193/2001. (X. 19.) kormányrendeletet az egységes környezethasználati engedélyezésről, a 49/2001. (IV. 3.) kormányrendeletet, amely a vizek mezőgazdasági eredetű szennyezését szabályozza, a hígtrágya elhelyezést és a hígtrágyával kijuttatható nitrogén mértékét 170 kg N/ha/év mértékben korlátozza. Más, itt nem felsorolható rendeletek a levegő védelméről, a hulladékgazdálkodásról, és az állatjólétről szólnak.

A 20/2002-es FVM rendelet 5.1. pontja már az uniós direktíva nyomán az almozást mint követelményt említi.

A sertésstartás technológiai elemei közül látható, hogy kiemelkedő jelentőségű lett a trágyaeltávolítás, kezelés, hasznosítás módja. A legtöbb telepi probléma is a trágyához, trágyamozgatáshoz, kezeléshez kapcsolódik, így: a gázemisszió, a bűzhatás, a vizek szennyezése stb.

Sürgető probléma, hogy a gondokra megfelelő megoldást találjunk, fontos az elérhető legjobb technikák (BAT: Best Available Techniques) megtalálása és alkalmazása. A már említett 193/2001. (X. 19.) kormányrendelet 2. sz. melléklete tartalmazza azokat a feltételeket, melyek alapján meg tudjuk határozni mi tekinthető BAT-nak.

1999 óta több, a témával foglalkozó kollegámmal igyekeztünk vizsgálataink során olyan trágyakezelési technikákat tanulmányozni, amelyek elképzelésünk szerint, mint környezetkímélő módszerek megoldásként szóba jöhetnek

Vizsgálati körülmények és módszerek

Véleményünk szerint jó trágyakezelés az, ahol kevés és jól hasznosítható hígtrágya keletkezik, vagy egyáltalán nem keletkezik hígtrágya, az istálló klímája pedig az állatok számára kedvező, gáz- és szagmisszió nem terheli a környezetet.

A vizsgált telepek közül ezúttal egy növekvő mélyalmos és egy enzimeszelt mélyalmos istállót mutatunk be.

1. Az első vizsgálati hely Jász-Nagykun-Szolnok megyében volt. A hízók itt egy 100 férőhelyes átalakított tehénistállóban, növekvő mélyalmon nyertek elhelyezést. Az istálló (770 m²) hét rekeszre volt osztva, egy rekeszben átlag 85 db, átlag 85 kg-os hízó volt (1,29 m²/állat). Naponta, állatonként 1,5 kg szalmát szórtak az alomra, ami a méréskor kb. 0,5 méter magas volt. A kiemelt kombináltetető a falmelletti kezelőút mellett helyezkedtek el, ezeket csigás behordóval töltötték fel az ól végénél lévő tárolótoronyból. A búzaszalma almot semmivel nem kezelték, minden hízalási szakasz végén kihordták szarvasba. Az épület ajtajai, ablakai nyitva voltak, 16 db CR-203 típusú ventilátor működött. Campborough angol hibrid sertéseket hizlaltak. Az istálló légállapotát egy alkalommal mértük.

2. A másik vizsgálati hely Békés megyében volt. A 60 m²-es régi ólban a gazda 5 db, 10 m²-es boxot alakított ki a falmenti kezelőút mellett. A kombinált etetőket innen töltötték fel. A boxokban 15–20 kg-os malacokat hizlaltak több turnusban, 40–50 kg-os súlyhatárig. Az állatokat ezután továbbhizlalni egy másik telepre vitték. Egy rekeszben 15 db nagyfehér x lapály (később mangalica) malacot helyeztek el (0,67 m²/állat). Az alom 65–70 cm vastag keményfa fűrészpor volt, amelyet a hizalás első hete végén egy alkalommal Ekostim enzim készítménnyel kezelték. A klíma méréseket a hizalás 84. és 231. napján végeztük, ekkor vettük az alom mintákat is. Több turnus állat után kitakarították és újratöltötték az ólat. Az épületen négy kis bukó ablak és egy ajtó volt, általában nyitva. Ventilátor nem volt beépítve.

A két hízaló épületben megvizsgáltuk a klíma értékeket. A levegő hőmérsékletét, relatív páratartalmát, a szén-dioxid és ammónia koncentrációt Almemo 2290-8 adatrögzítővel, illetve az ehhez csatlakozó szenzorokkal mértük. Az ammónia koncentrációt Dräger csövekkel is ellenőriztük. A méréseket az épületek közepén, az állatok magasságában, majd a szabadban is elvégeztük (az adatokat az 1. táblázatban közöljük). A mélyalmos szalmás sertéstrágya vizsgálatára sajnos nem volt mód. A fűrészport természetes állapotában frissen, majd hizalás közben és a végén is megvizsgáltattuk a szolnoki Agrolaborral (a vizsgálat eredményeit a 2. táblázatban közöljük).

Enzimkezelt mélyalom, egy lehetséges megoldás a környezet védelmében

A vizsgálat eredményei

Hizlalda	Levegő hőmérséklet °C	Relatív páratartalom %	CO ₂ tartalom ppm	NH ₃ tartalom ppm	Megjegyzés
Javasolt határérték	18-22	60-85	2000-3000	20-25	
1. telep 2003. 07. 10. istállóban szabadban	28,5 26,9	54,1 40,0	1370 280	75 -	alomszalma 1,5 kg/nap kezeletlen
2. telep 2003. 05. 15. istállóban szabadban	20,5 16,7	60,0 50,0	900 370	4 -	fűrészpor + Ekostim trágya- hőmérséklet: 28°C
2. telep 2003. 10. 09. istállóban szabadban	12,2 10,3	68,5 63,0	450 360	8 -	fűrészpor + Ekostim trágya- hőmérséklet: 38,2°C

A hőmérséklet és relatív páratartalom értékeket most nem értékeljük. A káros gázkoncentráció értékek között jelentős különbségek voltak. Enzimkezelt mélyalmos alom estében a szén-dioxid koncentráció is alacsonyabb volt mint a növekvő mélyalomnál, de mindkét esetben a javasolt határérték alatt. Ammónia esetében viszont a növekvő mélyalmos istállóban a megengedett szint háromszorosát mértük, míg enzimkezelt mélyalomnál az elfogadható – és általában jellemző töménység – alig egy harmadát. 4–8 ppm ammónia koncentráció csak napi takarítással és alapos mosással biztosítható a hizlaldákban, de akkor nagy tömegben jelentkezik a nehezen kezelhető hígtrágya.

2. táblázat. Enzimkezelt fűrészporos alom vizsgálati eredményei (2. telep)

Paraméter	Fűrészpor	Fűrészporos alom 2003. 06.15.; 84. nap	Fűrészporos alom 2003. 10. 09.; 231.nap
nedvesség %	11,23	17,13	33,79
pH érték	-	6,60	7,90
foszfor %	0,050	0,263	0,91
kálium %	0,0357	0,4490	1,85
össz. nitrogén %	0,2640	1,5980	1,88

A 2. telepen több turnus növendék hízósertés hízott az Ekostimmal kezelt fűrészporos almon. A kezelés módja: 1 liter Ekostimm 10 literre hígítva vízzel, és háti permetezővel kipermetezve. Az enzimműködés következtében az alomban lévő baktériumok folyamatosan kötötték meg a nitrogént, foszfort és káliumot (más összetevőket nem vizsgáltunk), miközben az alom fokozatosan bázikus kémhatású lett. Az enzimek működését a trágyahőmérséklet vizsgálata is igazolta: 30 cm mélyen 84 nap után 28°C volt az alomhőmérséklet, 231 nap után pedig 38,2°C-ot mértünk. Ez azt jelenti, hogy az alom még 231 nap után is működőképes, használható volt. A jelentős hőmérséklet hatására a 8% szárazanyag tartalmú sertés trágya porrá komposztálódott, a nedvesség elpárolgott, de ammónia nem szabadult fel, a nitrogén a komposztban maradt. Érzékszervileg ammóniát nem lehetett érezni és a szaghatás is mérsékelt volt.

Eredmények értékelése, javaslatok

Úgy gondoljuk, hogy az enzimmel kezelt mélyalom az egyik legkedvezőbb trágyakezelési megoldás sertés hizlalásnál (növendékek, kocák elhelyezésénél), előnyeiként az alábbiakat fogalmazhatjuk meg:

1. A hizlalás során nem képződik híg trágya, még csurgalék víz sem. A fűrészpor, vagy zúzott szalma (vagy más szerves törmelék), ha megfelelően kezelik, minden nedvességet felvesz, majd elpárologtat. A tápláló anyagok az enzimek munkájának köszönhetően az alomban maradnak.
2. Kedvező az istállóklíma. A megengedhető 20–22 ppm ammónia koncentráció helyett, minden mérésnél 10 ppm érték alatt mértünk. A szén-dioxid koncentráció alig haladta meg a szabad levegőben mérhető töménység kétszeresét.
A megengedhető 2000–3000 ppm helyett, 450–900 ppm értékeket mérhettünk.
3. A komposzt minőségű trágya, hagyományos homlokrakodóval felszedhető és szerves-trágyaszórával kiszórható.
4. Fontos szempont, hogy a trágyának nem kell tárolótér. Kellő ütemezéssel az istállóból az alom a szántóföldre hordható, és leszántható. Gyakorlati tapasztalatok igazolják termésfokozó hatását.
5. Minimális kézimunka igénye van, hetente egy alkalommal kell a trágyát az alommal összekeverni.
6. Takarékos a vízfelhasználás, a telep ivóvíz igénye napi 6 liter alatt marad hízónként. Kombinált etetők használata ajánlott.
7. Az enzimmel nem kezel növekvő mélyalmos hizlaldával szemben kevesebb a szellőztető energia igénye.

A módszer hátránya lehet:

1. Nem mindenhol áll rendelkezésre megfelelő tömegű alomszalma, fűrészpor vagy más apró méretű környezetbarát nedvszívó anyag. De megfelelő kezeléssel az egyszerű elkészített és beoltott alom három turnus hízó hizlalásához is elég, így egy évig szolgálhatja a hizlalást.
2. A beszerzett alomanyagot hosszabb-rövidebb ideig tárolni kell. Az alom nem lehet penészes.

Szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy a vizsgált technológián kívül számos más környezetkímélő trágyakezelési eljárás is lehetséges. Mi jelenleg az eddigi tapasztalatok alapján különösen a hizlalásban ajánljuk az enzimkezelt mélyalmos technológiát. Bízunk benne, hogy a jelenleg folyó újabb vizsgálatokkal még több információ birtokába juthatunk.

Irodalom

Ducza Lajos

Almozott és almozatlan tartás hatása a sertéstelepeken. Juteko 2002, Szarvas. Előadás összefoglaló. 2002. 53–56. p.

Ducza Lajos – Pazsiczki Imre

Adalékanyagokkal kezelt mélyalmos sertéstartás tapasztalatai. MTA. AMB. Kutatási és Fejlesztési Tanácskozás. 2004. Gödöllő. Előadás összefoglaló. 10 p.

Fenyvesi István – Mátyás László – Pazsiczki Imre

Sertéstartási technológiák. MGI könyvek 1. 2003

Pazsiczki Imre – Ducza Lajos

Sertéstelepek környezetterhelése. Mezőgazdasági Technika, 2002. XLIII. évf. 10. szám 2–4. p.

Ráki Zoltán

A sertéstelepek környezetvédelmi helyzete. A sertés, 2003. VIII. évf. 1. szám. 54–59. p.

Szabó Péter

Sertéságazatunk helyzete és kilátásai az EU csatlakozás után. A sertés. 2001. VI. évf. 2. szám 52–58. p.

Szalmás Ferenc

A hígtrágya-elhelyezés problémája az agrár környezetvédelemben. A sertés. 2002. VII. évf. 3. szám 40–45. p.

Tóth Péter

Sertésállomány 2004. április 1. A sertés. IX. évf. 3. szám 4–11. p.

Fodor István Ferenc

Egy jellegzetes jászjákóhalmi utca

Jászjákóhalma 3100 lakosú község a Tarna bal partján, a Jászság közepén. Legnagyobb lakosság száma idején meghaladta az 5000 főt az 1920-as években. Jellegzetes kétfelteles település az ezt jellemző utcákkal. Sajátossága viszont a községnek, hogy mivel központja a Tarna magaspartján alakult ki, így északnyugati oldalról a folyó elvágtatta a terjeszkedés lehetőségét, tehát a sűrűn lakott belső telkeket csak három oldalról vették körül a kertségek, ellentétben a szomszédos Jászapátival, melynek belterülete is és külterülete is szinte szabályos kör alakot öltött.

A monda szerint a belterület legmagasabb pontján telepedett meg hajdan egy Jakab nevű pásztor, aki itt legeltette a birgéit (Jákó halma = Jakab halma, a Jákó a Jakab középkori becéző változata) és nagyon megtetszett neki a hely. Szerzett magának egy feleséget valamelyik másik halmon élő nemzetségből és családot alapított. Az ő utódaik a jákóhalmiak. Azt is elmondja a monda, hogy a templom Zsigmond király idejében épült. Általában nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja, tehát lehet igazság a fennmaradt szövegben. Ami biztos: a község ma is a Jákóhalma nevet viseli (védőszentje idősebbik Szent Jakab, de hogy a Jakab volt először, vagy a védőszentről kapta a nevét a falu, azt nem tudni) és az is valószínűsíthető, hogy a templom valóban a jelzett időben épült. Luxemburgi Zsigmond 1439-ig uralkodott, a régi kistemplom megmaradt részének gótikus a stílusa és írásos dokumentum is van róla, hogy az 1480-as években már állt. Az 1990-es évek második felében dr. Selmeczi László egy szondát is ásott a halmon a templom közelében, melyből kiderült, hogy egy – a széliránynak megfelelő – ÉNY-DK-i irányban hosszan elnyúló homokdűne több mint 2 méteres megmagasításával keletkezett az a szinte szabályosan köralakú halom, mely közvetlen a templom alatt van. Ez a magasítás a homok alapszintre hordott feketeföldből áll, s az alatta lévő szintből kerültek elő sírok.

A kétfelteles településekre jellemző, hogy eredetileg a központban – nálunk a Tarnaparton – összevissza épültek a lakóházak, ám ott többnyire csak az asszonyok tartózkodtak a gyerekekkel, mert a férfiak a központot körül vevő kertekben töltötték idejüket, ahol csak tüzelős istállók álltak, benne a nagyobb állatokkal. (A szakirodalomban ezt tüzelős ólnak nevezik – mivel nem volt padlása és így télen tüzelni kellett benne, hogy az állatok meg ne fagyjanak, s itt zajlott a férfiak társasági élete is – itt azonban istállónak mondják, mivel a Jászságban az ólban a tyúkot, disznót tartották, nem a szarvasmarhát vagy a lovat.)

Mindenkinek volt tehát egy lakóháza a zsúfolt és rendezetlen központban és kertje az azt körülvevő kertségben – többnyire istállóval. Amikor a tagosítás megtörtént az 1850-es években – tulajdonképpen egy tagba kerültek az azonos személy földterületei, – akkor kezdődött el a tanyásodás, mert akkor már főleg a távolabbi területekre érdemes volt állandó jelleggel kiköltözni. A belső kertek pedig lassan beépültek lakóházakkal.

A belterület tehát úgy nézett ki (korábban éppen e lapban jelent meg erről egy cikkem), hogy az eredetileg összevíssza épült belterület házai közé utcákat próbáltak kijelölni – ezeken a területeken ma is zeg-zugos, kanyargós, keskeny utcás területek vannak, több helyen zsákutcákkal, mert némelyik lakóházat csak így lehetett megközelíteni –, míg a kijebb lévő kertészekben egyre szélesedő és egyenesedő, a tanyavilág felé vezető utak alakultak ki. Itt volt hely és az állatokat is itt hajtották kifelé, a kocsik is itt jártak a határba, tehát ahogy kifelé haladtunk a községből, annál szélesebbek lettek ezek az utak. (A József Attila út pl. az eredeti faluszélnél már kb. 100 méter szélesre tágul.)

Most a Bocskai Istvánról elnevezett utcát – melyben én is lakom már 44 éve – kívánom részletesebben bemutatni, mint jellegzetes jákóhalmi utcát, melyen – állatorvosi ló mintájára – gyakorlatilag minden megtalálható, ami egy jellegzetes jákóhalmi, vagy általában jász település utcájára jellemző. Azért is lehet az egyik legjellegzetesebb és legrégebbi utcának is tisztelni a Bocskai utcát, mert éppen a templom mai bejáratával szemben kezdődik és halad északi irányban a falu széle felé. Nem tartozik a leghosszabbak közé, hiszen mindössze kb. 400 méter, – viszont ebben az irányban a Kecskér lezárta a belterület szélét, tehát nem terjedt a falu túl évszázadok óta rajta. Ezzel szemben az előbb említett nyugat–keleti irányú József Attila út folytatásában a volt vásártér és faluszéli mocsaras terület beépítésével jóval meghosszabbodott a belterület.

Értelemszerűen a templom volt hajdan a község központja, mint ahogy általában napjainkban is a községháza a templom mellett található a településeken, nem így azonban Jáköhalmán. Hogy eredetileg itt is így volt, az több jelből és dokumentumból bizonyítható. Ahol a mostani helytörténeti gyűjtemény van, ott volt eredetileg a községháza. Az 1850-es évekre az épület annyira tönkrement, hogy a község akkori vezetői megvásárolták helyette a mai községháza elődjét, mely gyakorlatilag Darázs kúria volt – egy korábbi községi képviselő (valószínűleg redemptus) lakóháza, aki elköltözött a községből. Így 1854-ben a mai helyen valósult meg a községháza, itt alakult ki a piac – tehát a község közigazgatási központja eltolódott nyugat – s egyben Jászberény – felé 200–300 méterrel. A volt községházát magánszemély vásárolta meg bontásra, majd az ott épült házat 1950-ben államosították, s így került mára ismét önkormányzati tulajdonba.

Az eredeti – már említett – gótikus templom, az akkori szokások szerint kelet–nyugati tájolású volt, melyre a XVIII. században keresztbe építették rá a mai barokk templomot, mely így észak–déli tájolású. Előtte kanyarodik a község fő útja, – a mai 31-es út, s a túloldalon – éppen a templom bejáratával szemben kezdődik a Bocskai utca, két sarkán jellegzetes épületekkel. Ahogy belépünk az utcába jobbról az ún. Nagy Ficzek iskola áll, melyet 1900-ban építtetett Ficzek Károly (1820–1903), aki közel 39 évig volt a község plébánosa. Rajta emléktábla hirdeti a község jótévedőjének nevét. A klasszicista elemeket viselő épület többször átalakításra került, hol egy, hol két tantermes volt, s eredetileg a fő út felől volt a bejárata. Ma is oda van számozva, de a Bocskai útra nyílik a kertkapuja. Legutóbb – évtizedeken át tornaterem céljait szolgálta, de az új tornaterem (1991) megépítésével ez a funkciója fokozatosan megszűnt, sokáig üresen állt, majd jelenleg a Vöröskereszt használja ruharaktárnak az egyre salét(romos)abb épületet. Elnevezése egyébként onnét származik, hogy Ficzek Károly már 5 évvel korábban is építtetett egy

kisebb iskolát a szomszéd – róla elnevezett – utcában –, melyet Kis Ficzek iskolának neveztek. Korábban technika terem volt, ma a tűzoltók használják.

A szemben lévő sarkon egy kis sarki ház áll, mely korábban egy szabó mester tulajdona volt, ma is magánszemély lakik benne. Udvara gyakorlatilag nincs, bejárata a fő út felől, oda is van számozva. Kerítés mindössze annyi, hogy az utcai ajtó elfér rajta. Ezen a területen egyébként ilyen kis házak voltak, piciny udvarokkal eredetileg. És még egy jellegzetesség, ami meglehetősen kellemetlen volt az új lakónak: néhány évvel ezelőtt a szekrény a szobában majdnem eltűnt egy gödörben. Itt a templom előtti részen hajdan gabonavermek voltak és egy éppen itt rejtőzködött a ház alatt, s egy nedvesebb időszakban megmutatta magát. (Ezek a vermek alul szélesebb, felül szűkülő szájjal készültek a föld alá, belül kiégették őket és ebben tárolták a gabonát. Később aztán nem használták, elfeledkeztek róluk, úgy ahogy betömték, vagy betömődtek, aztán napjainkban sok helyen gondot okoznak. A legrégebbi idők sűrűn lakott belterületének a szélén helyezkedtek el.)

Az utca következő – Bethlen Gábor utcáig terjedő egyenes – szakasza nem véletlenül egyenes. XVIII. századi térképeken itt egy kis mocsár szerepel, ami azt valószínűsíti, hogy itt korábban nem voltak lakóházak. A később épült házak már sorba épültek: a páratlan – iskola – oldalon 3, a pároson szintén 3, de közülük az elsőnek nem erre, hanem a Ficzek utcára volt a bejárata. A korábban itt lévő kis mocsárnak a levezetése ennek a háznak az udvarán történt a Ficzek utca felé egy árokkal. Miután a '70-es években egy nagy emeletes házat építtetett ide az új tulajdonos – jelenleg vegyesbolt üzemel benne – egyben átformálta a víz lefolyásának az útját is. A Bethlen Gábor utca keresztezésénél lévő vízvázalstón átfúrtak egy betoncsövet, mely hívatott volna a vizet az utca másik irányába vezetni – már amikor el nem dugul, s mivel nem elég mélyre van elhelyezve, így kaotikus állapotok alakultak ki az utca elején, a sarkon lévő kis ház védelmére is egy vízvetőt kellett kialakítani, mert a víz egy része viszont arra folyik le. Ezt bonyolította, hogy a járda szintje is részben meg lett emelve, részben maradt az eredeti magasságában. Ez is bizonyítja, hogy szerencsétlen dolog az évszázados rendet megváltoztatni. Régen pedig nem volt semmilyen szolgalmi jog bejegyezve, csak a tulajdonos számára természetes volt, hogy arra van a víz útja.

Mint említettük, az utcát keresztező Bethlen Gábor utcánál van egy vízvázalstó küszöb, ahonnan eredetileg két irányba folyt a csapadékvíz. Ennek a keresztutcának is van egy sajátossága: noha a Tarnánál kezdődik és már három – a Bocskaival párhuzamos – utcát (Toldi, Zrínyi, Ficzek) keresztez, egész idáig nincsen egy ide számozott ház sem. Ennek oka az, hogy ezek a Tarnára lefutó utcák az idősebbek emlékezte szerint azért alakultak ki a beltelkek rendezésénél, hogy később is legyen lehetőség tűz esetén közvetlenül a legrövidebb úton leszaladni a folyóhoz. A Bethlen utca a Bocskaitól jobbra egyre inkább kiszélesedik és a volt kertségben már ide épült házak is vannak.

Tovább haladva a Bocskai utcán egy erősen lejtő szakasz következik a következő utcáig. A következő kis köz eredetileg ugyanolyan Tarnára lefutó utca volt, mint az előző, de csak innét indult – jobbra nincs folytatása, – és mivel két utca közé (Ficzek és Zrínyi) beépítettek egy házat, így az eredeti szerepe megszűnt. A Zrínyitől a Tarnáig való kanyargós folytatása ma is megvan, de itt már nem keresztezi a korábban véget ért Toldi utcát.

A Bocskai utca bal oldalán egész idáig minden ház ide van számozva, noha hátsó kijárata van a Ficzek utca felé. A 10-es számú háznak kalandos sorsa volt, a régi öregek még Ungvári-féle háznak emlegették, utalva az egyik redemptusra, a múlt században már egy asztalos lakta, kinek fia az elmúlt évtizedben Kecskemét rendőrkapitánya volt. Később egy berényi férfi vette meg, aki újabb feleségét meggyilkolva öngyilkos lett. Azóta a háznak már több gazdája volt, s jelenleg is eladó. A következő háznak jelenleg – ide nem illően – nagy kertje van. Ennek az az oka, hogy állt itt egy ház, melyet a '60-as évek elején már mint romházat bontottak le.

Az utca páratlan oldalának elején a házak hátsó frontja nem fut ki a másik utcára, mivel a Dobó utca véget ér a Bethlen utcánál és nem ér a főútig. Innét számítva azonban az első négy ház telke szintén két utcára fut ki. Az elsőnek az utcai frontja a Bocskaira van – ide is van számozva –, de három utca határolja (Bocskai, Bethlen, Dobó). Ez a ház egyébként eredetileg hentesbolt volt, s noha már a második világháború után nem működött, de egészen az 1960-as évek elejéig az eredeti formájában, utcai boltajtóval állt. Aktív korából fenn is maradt róla egy fénykép. Meg kell még róla azt is említeni, hogy itt született a község egyik ma is élő díszpolgára: Fejes László, a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője.

A következő 3 ház a Dobó utcára van építve, a 9. számú azonban ismét a Bocskaira. A 11-estől a 17-esig – szélesedve a két utca közötti tömb, – ismét mind a két utcára vannak házak építve. Utánuk azonban már csak egy ház áll a Dobó utcára számozva, háta mögött a Deák Ferenc utcával.

Az utca páros oldalán az utóbb említett köz és a Horváth Péter utca között 4 ház áll, mindegyik a Bocskaira számozva, a negyedik viszont szintén három utcával határos. A másik 3 mögött van a Ficzek utcára számozott összesen két páratlan számú ház.

Itt egy jellegzetes törés van az utcában, ugyanis itt a Horváth Péter és Deák Ferenc utcánál ért véget a sűrűn lakott és beépített belső magja a belterületnek, innét kezdődnek a kertségek. Ilyen törés van a Széchenyi, Kossuth és más utcákban is, melyek a központból indulnak a határ felé. Az eddig háromszor hajlott – és függőlegesen is háromszor változó (egyenes, lejtős, megint egyenes) – utca itt S alakban megtörik a 17. számú ház mögött. Kiszélesedik és kiegyenesedik.

Itt egy kicsit megállok a 17. számú háznál. Mivel itt lakom, így eléggé ismerem a történetét, viszont eléggé jellegzetes is ahhoz, hogy komolyabban foglalkozzam vele. A ház az 1880-as években – apai dédapám idejében épült nádtetővel, „sindel” szegéssel. Itt született nagyanyám 1892-ben és apám 1917-ben. Nagyapám 38 évesen meghalt 1927-ben, akkor a család kiköltözött a varjasi tanyára, a községtől legtávolabbi területre. Az itteni földön épültek sorra nagyanyám testvéreinek a tanyái is. A falusi házat Váradi Zoltán kántor-tanító, a későbbi honismereti szakkör alapító vette meg. Miután a tszesítés miatt a tanyán lakás szinte lehetetlenné vált, az 1960-as évek elejére elhatározta a család, hogy házat vesz Jászapátin, mivel két anyai nagynéném is ott lakott illetve vett házat. Akkor jött a hír, hogy Váradi Zoltán és második felesége eladja a házukat és a falun belül másik helyre költözik. Ezt meghallva úgy döntött a családnak, hogy ahol apám is, nagyanyám is született, újra megveszik a hajdani házukat és nem Apátira megyünk lakni.

Így 34 év múltán visszaköltöztünk az ősi – azóta már természetesen többször átalakított – házba. Az udvar itt is nagy, de eredetileg a múlt század elején állt a két ház között egy ház, melyet még egy évszázaddal ezelőtt lebontásra megvettek elődeink. A házzal szemben van az a széles, kanyarodó utca, mely korábban a bel- és kültek határa volt, s itt folyt le a környék vize is a Tarnába. Mivel erre csak 3 ház volt eredetileg, így nem volt külön neve. 1979-ben az én és a honismereti szakkör javaslatára kapta meg a község szülöttének, a Jászkunság első történetírójának, Horváth Péternek a nevét, halálának 150. évfordulóján. Azóta sok új ház épült benne. Ugyanebben az évben vette fel nevét az 1963-ban alakult honismereti szakkör is. Ezen a részen már a Bocskai utca utca mindkét oldalán jókora tömbök vannak, így nincsenek olyan házak, melyek a párhuzamos utcákra is kijárnának, annál inkább, mert balról a Tarnáig már nincs is párhuzamos utca.

Az utca következő szakasza – a jobbról induló Deák Ferenc utca után – egyenes, közepén, ahol balra egy zsákutca van, vízváltóval. Onnét visszafelé folyik a víz a Tarnába a Horváth Péter utca felé, majd az utca túlsó végén a Kecskér felé. Ez tehát az utca második szakasza, mely már a régebben istállókkal tarkított kertségben fut. Itt eredetileg nem voltak lakóházak, jobbról még a '70-es évek elejéig állt egy tüzelős istálló, helyén azonban ma már modern lakóház épült. Az ezen a szakaszon épült házak már általában egyenes vonalban vannak, újabbak, ahová többen, már korábban tanyán lakó emberek költöztek a múlt század közepe körül, de még a tanyavilág általános megszűnése előtti időkben. Ennek a szakasznak a jellegzetessége a balra kb. 50 méterre benyúló zsákutca, melynek nincs külön neve – azt a célt szolgálta, hogy a korábban oda beépült két lakóházhhoz, illetve a környéken lévő kertekhez el lehessen jutni.

Az utca utolsó szakaszán volt a Lékó-kert (nagyanyám Lékó volt), mely a lakóházunkhoz tartozó kertség volt – itt viszonylag közel egymáshoz. Ebbe a kertbe épültek bele nagyanyám többi testvérének a házai. (Összesen nyolcan voltak és néhányat már említettem a Varjásnál.) Ők már nem élnek, de rokonságukból van, aki itt ragadt meg máig is.

A Bocskai utca a Sallai Imre útnál ér véget, melynek balra kanyarodó ága szintén zsákutca, jobbra pedig nagy kanyarral visszatér a Deák Ferenc utcára és vezet a távolabbi tanyavilág felé. Ez a Kecskéralj. (A Sallai utcának eredetileg Szent Imre utca volt a neve, a Bocskai pedig részben egy itt lakó család nevéből Kőházi, másik vége pedig Hosszú utca volt. A Fő út korábban Rákóczi út volt, melyet Sztálin tiszteletére róla neveztek el a Rákosi-korban, a Rákóczi nevet pedig a jásztelki út egy szakaszára tették át. Mikor Sztálin kegyvesztett lett, akkor biztonság okáért a Fő út nevet kapta az utca, mert ez biztosan igaz és nem kell politikai döntéseket hozni megint róla.)

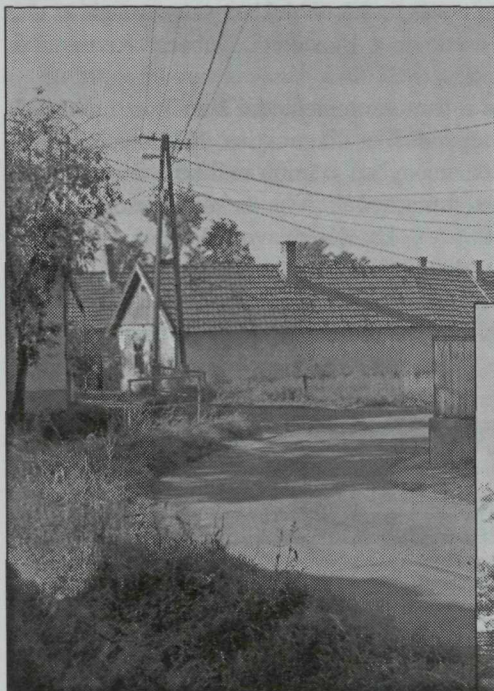
Ami rendhagyó a Bocskai utcában, a többi belterületről kifutó úthoz viszonyítva, azaz, hogy ennek nincs kijárata a Kecskérré. Ez azonban így nem pontos meghatározás. Mivel ezen a részen a jászberényi határ Túlatarna nevű határrésze átnyúlik a Tarnán innen, így erre jákóhalmi terület viszonylag kevés, s az is rét volt. Név szerint is, ugyanis a terület neve a Rét. Nem volt hát szükség a falut északról lezáró Kecskérhez (eredetileg Kecskés-ér) való kijutásra, az a Sallai utca másik végén egy leágazásnál történhetett meg. Szükség volt viszont arra, hogy az itt megálló csapadékvíz lefolyjon. Emiatt a jobb sarkon lakó nagyanyám egyik testvére – aki a Bocskai utca folytatásában lévő beépítetlen telket

EGY JELLEGZETES JÁSZJÁKÓHALMI UTCA

használta: egy mély árkon át vezette le a vizet a Kecskérbe, melyet gondosan tisztított nyári záporok után.

Végül még annyit, hogy napjainkban mégis van kijárat itt a faluszélre, ugyanis 20 évvel ezelőtt építettek itt egy gátórházat, melyhez kellett kövezett bejáró a Kecskér túlsópartjára. Azóta több szakaszban, de 2000-re teljes hosszában megépült a műút, a balra hajló Horváth Péter utca egy szakaszán is.

A jákóhalmi iparosságra jellemző volt, hogy 40 évvel ezelőtt még itt is egymást érték az iparosok. Az utca páros oldalán pl. kerékpár javító, cipész, cipész, asztalos, cipész, asztalos, cipész követte egymást. A volt kertségi részen már inkább gazdák laktak.

Utcarészlet

Utcarészlet távolban a templommal

Csíkos Mihály

A nyelvőcső krónikus heges szűkületeiben kialakuló malignus elváltozás

A korrozív nyelvőcsőszűkületben kialakult carcinoma lehetőségére a múlt században hívták fel először a figyelmet.¹ Azóta sok közlemény jelent meg, amelyek feltételezik, hogy sav, vagy lúg ivás okozta nyelvőcsőszűkületben az esetek egy részében malignus elfajulás alakult ki.²

Magyar szerzőtől 1904-ben történt először utalás,³ a későbbiekben szaporodtak az erre vonatkozó hazai közlemények.⁴ Nagyobb esetszámot Benedict⁵, Dubecz⁶ Kivitará⁷ és Wurnig⁸ közölték.

Saját anyagunkban az ilyen esetek száma rohamosan emelkedni látszik az utóbbi két évtizedben. Ez minden bizonnyal nem egyedül a diagnostica tökéletesedésének következménye. Munkacsoportunk három közleményben számolt már be e téren szerzett tapasztalatairól.⁹ A gyakorlatunkban szinte rutinszerűen jelentkező új esetek, és a hozzáállásunkban bekövetkezett változások azok kezelésére vonatkozóan készítettek bennünket arra, hogy nagyobb beteganyagon – késői túlélés feldolgozásával is kiegészítve – ismételten közzétgyük eredményeinket.

1. Catell H. W.: Cancer of the oesophagus following a stricture due to taking of lye with recent metastasis to the liver. Trans. Path. Soc. Philadelphia, 1986. 17, 18–20. p.; Neumann E.: Virchows arch., 1861. 20, 142. p.
2. Appelquist P. – Salmo M.: Lye corrosion carcinoma of the oesophagus: a review of 63 cases. Cancer, 45, 1980. 2655–2658. p.; Bigelow N. H.: Carcinoma of the oesophagus developing at the site of the lye stricture. Cancer, 6, 1953. 1159–1164. p.; Bigger I. A. – Vinson P. P.: Carcinoma secondary to burn of the oesophagus from ingestion of lye: Report of a case. Surgery, 28, 1950. 887–889. p.; Boyd W.: Textbook of Pathology, Structure and Function in Diseases. 7th ed. 717 Lea and Febiger, Philadelphia 1961; Hopkins R. A. – Postlethwait R. W.: Caustic burns and carcinoma of the oesophagus. Ann. Surg., 194, 1981. 146–148. p.; Kay E. B. – Cross F. S.: Chronic esophagitis – a possible factor in production of carcinoma of esophagus. Arch. In. Med. (Chic.), 98. 1956. 475–481. p.; Lawler M. R. – Gobbel W. G. – Killen D. A., Daniel R. A.: Carcinoma of the oesophagus. J. Thor. Cardiovasc. Surg. 58, 1969. 609–613. p.; Parkinson A. T., Haida G. L., McInerney R. P.: Verrucous squamous cell carcinoma of the esophagus following lye stricture. Chest, 57, 1970. 489–492. p.; Stout a. P. – Latte R.: Tumors of the esophagus. In: Atlas of Tumor Pathology. Sect. V. Fasc. 20 pp. 44, 46, 50. American Registry of Pathology A. F. I. P. Washington D. C.
3. Teley L.: die Laugenveratzungen der Speiseröhre. Ein Beitrag zur Kenntniss ihrer Verbreitung, ihrer Prognose und Therapie. Ztschr. F. Heilk., 5, 1904. 1–58. p.
4. Dubecz S. – Dávid Gy. – Juhász J.: Lúgmérgezés utáni heges nyelvőcsőszűkületben keletkezett rákról. Megy. Seb., 13, 301–304, 1959. 301–304. p.; Imre J. – Kopp M.: Arguments against long-term conservative treatment of oesophageal strictures due to corrosive burns. Thorax, 27, 1972. 594–598. p.; Rubányi P. – E. Szabó L.: A nyelvőcső marásos és pepticus szűkületeinek sebészeti kezelése. Magy. Seb., 24, 1971. 145–151. p.
5. Benedict E. B.: Carcinoma of the oesophagus developing in benign stricture. New Engl. J. Med., 224, 1941. 408–412. p.
6. Dubecz S. – Dávid Gy. – Juhász J.: Lúgmérgezés utáni heges nyelvőcsőszűkületben keletkezett rákról. Megy. Seb., 13, 301–304, 1959. 301–304. p.
7. Kiviranta U. K.: Corrosion carcinoma of the esophagus, 381 cases of corrosion and nine cases of corrosion carcinoma. Acta Otolaryngol., 42, 1952. 89–95. p.
8. Wurnig P.: Über krebsdisponierende Zustände an Oesophagus und Kardia. Langenbecks Arch. Chi., 280, 1955. 504–515. p.
9. Imre J. – Kopp M.: Arguments against long-term conservative treatment of oesophageal strictures due to corrosive burns. Thorax, 27, 1972. 594–598. p.

Beteganyag

A Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Sebészeti Klinikáján 36 betegen észleltünk hegrák kialakulását hosszan fennálló korrozív strictura talaján 1965 és 1984 január 1-je között (1. ábra). Ezen idő alatt összesen 502 nyelvcsőrákos beteget kezeltünk. 19 férfi és 17 nő szerepel a hegrákos beteganyagunkban. Az arány 10:1, az összes betegre vonatkozóan. Az átlagos életkor 54,1 év, azaz közel 6 évvel alacsonyabb, mint az összes nyelvcsőrákos betegé (59,8 év).

A hegrák elhelyezkedés szerinti felosztása szintén az 1. ábrán látható – csak a felső harmadban van értékelhető eltérés a két csoport között. A reseccabilitási arány csaknem azonos a két csoport között. A korrozív sérülés óta eltelt idő átlagosan 46,1, a legrövidebb 23, a leghosszabb 66 év (2. ábra). A reseccált csoportban ez az idő átlagosan 3 évvel hosszabb volt.

Ez 50, 9 év volt azoknál, akik 12 éves koruk előtt ittak lúgot, és 14 évvel kevesebb a felnőttkori sérülések esetén. Egy beteg már az endoscopos vizsgálat során inoperabilisnak bizonyult (bronchoscopos vizsgálattal a carina és a jobb főhörgő kezdeti szakasz tumorosan infiltrált volt). 21 betegnél reseccálható volt az elváltozás, 14 esetben csak exploráció történt. Az explorált betegek közül egy sem halt meg, resectio után mortalitás 9,5% volt. (A teljes anyagban 14,3%.) (3. ábra)

Szövődmények csak a radikálisan operáltak között fordultak elő (pneumonia, bronchialis váladék-retentio, pleuralis folyadékgyülem).

A műtéti típusokat a 4. ábra mutatja. A radikálisan reseccáltak egy részénél Torek műtét történt, azaz a pótlást a második lépésre halasztottuk. Ezek közül négy betegnél már nem került erre sor, mert az alapbetegség progressiója ezt nem tette lehetővé. Négy betegnél substernalis colon-pótlást végeztünk, egynél antethoracalis jejunum-kacs+bőrcső volt a pótlás módja. A primer pótlások gyomorral, jejunummal és colonnal történtek. A palliatív csoportban a mellkasi vagy hasi feltárást Tygon-intubatioval, gastrostomiával vagy mindkettővel egészítettük ki. Az endoscopos vizsgálattal inoperabilisnak bizonyult betegnél csak besugárzás történt. A túlélési adatokat az 5. ábra tartalmazza. A 84,2%-os egy és 68,4%-os két éves túlélés után az öt éves is eléri a 45,6%-ot és még tíz éves túlélőnk is volt.

Megbeszélés

Rák kialakulhat a nyelvcsőben hosszú időn át fennálló laesio szövődményeként.¹⁰ A lenyelt irritáló szerek okozta nyálkahártya és nyelvcsőfal-izom sérülést malignus elfajulás követheti.¹¹ A hegrák mindig a szűkült szakaszban fejlődik ki.¹² A korrozív sérülés pedig többnyire a fiziológiás szűkületben a legsúlyosabb és ebből egyenesen következik, hogy a hegrák is a fiziológiás szűkületekben alakul ki a leggyakrabban. Úgy tűnik, hogy a halmozódó tapasztalat alapján kimondhatjuk: nem csak véletlen egybeesés a korrozív

10. Boyd W.: Textbook of Pathology, Structure and Function in Diseases. 7th ed. 717 Lea and Febiger, Philadelphia 1961.

11. Stout a. P. – Latte R.: Tumors of the esophagus. In: Atlas of Tumor Pathology. Sect. V. Fasc. 20. American Registry of Pathology A. F. I. P. Washington D. C. 44, 46, 50. p.

12. Gowing N. F. C.: Miscellaneous lesions associated with carcinoma of the oesophagus. Neoplastic disease at various sites. Vol. IV. E. and S. Livingstone Ltd. Edinburgh and London, 1961.; Kiviranta U. K.: Corrosion carcinoma of the esophagus, 381 cases of corrosion and nine cases of corrosion carcinoma. Acta Otolaryngol., 42, 89–95, 1952. 89–95. p.

szűkület helyén fellépő rák. Bizonyító erejűek a fiatalokban, lúgmérgezés után kialakuló carcinomák. Legfiatalabb betegünk 31 éves volt, de Baló és Korpássy 12 éves fiúnál észleltek lúgmérgezés után nyelőcsőrákot.¹³

Schmidt-Baumler és Fahr¹⁴ 1970-ben hívta fel a figyelmet arra, hogy a gyermekkori sérülések után később, felnőttkori sérülés után hamarabb alakul ki nyelőcsőrák.

Nálunk a 12 éves kor alatti korrozív nyelőcsősérülések után (28 eset) átlagosan 50,9 év múlva alakult ki rák, ma a felnőttkori sérülések esetén (8 eset) ez az idő csupán 36,1 év volt. A hegek és a rák-keletkezés közötti kapcsolat elfogadott tény: a tüdő hegcarcinomája (Baló), lupusos, bőr-hegekben keletkezett rák.¹⁵ A hegszövet rossz nutriciónális állapotának a carcinogenezes pathomechanizmusában játszott szerepét is felvetik. Bigger és Vinson¹⁶ 200 esetből kettőben (4%) talált nyelőcsőrákot.

Benedict¹⁷ 220 nyelőcsőrákos közül 5,5%-ban, Wurning¹⁸ 3,5%-ban, Kiviranta¹⁹ 1,2%-ban, Dubez²⁰ 6%-ban, Lawler²¹ 0,8%-ban, Hopkins és Postlethwait²² 1,4%-ban találta azt, hogy lúgos szűkület talaján alakult ki carcinoma.

Az irodalomban ismert legnagyobb nyelőcső hegrákos anyagot Appelquist és Salmo közölte 1980-ban 63 fővel.²³ Közvetlenül ez után következik a mi anyagunk 36 beteggel. A nyelőcsőrákos beteganyagban a hegrák előfordulási gyakoriságát különböző szerzők 0,8–7,2% között adják meg. Néhány irodalmi adatot a 6. ábrán foglalunk össze. A mi 7,2%-os incidenciánk jelenleg a legmagasabb az általunk ismert irodalomban. Ez a magas esetszám minden bizonnyal nem egyedül a diagnosztika tökéletesedésének eredménye, hanem azt jelenti, hogy most „érik be” a 40–50 évvel ezelőtt már gyakran előforduló lúgvissal történt öngyilkossági kísérletek eredménye.

Hegrákos betegekünk klinikai adatait megvizsgálva a következő jellegzetes vonásokat emelhetjük ki. Életkoruk alacsonyabb az olyan nyelőcsőrákos betegeknél, akik anamnesisében lúgmérgezés nem szerepel (54,1–59,8 év).

Irodalmi adatok szerint²⁴ a nyelőcsőrákos betegek átlag életkora 62–69 év. Hegrákos

13. Dubez S. – Dávid Gy. – Juhász J.: Lúgmérgezés utáni heges nyelőcsősűkületben keletkezett rákról. *Megy. Seb.*, 13, 1959. 301–304. p.
14. Schmidt Baumler V. – Fahr K.: Karzinom des Ösophagus nach Langerverätzung. *Z. Laryng. Rhinol. Otol.* 49. 1970. 827–832. p.
15. Boyd W.: *Textbook of Pathology, Structure and Function in Diseases*. 7th ed. 717 Lea and Febiger, Philadelphia 1961.; Stout a. P. – Latte R.: Tumors of the esophagus. In: *Atlas of Tumor Pathology*. Sect. V. Fasc. 20. 44, 46. p. American Registry of Pathology A. F. I. P. Washington D. C.; Dubez S. – Dávid Gy. – Juhász J.: Lúgmérgezés utáni heges nyelőcsősűkületben keletkezett rákról. *Megy. Seb.*, 13, 1959. 301–304. p.
16. Bigger I. A. – Vinson P. P.: Carcinoma secondary to burn of the oesophagus from ingestion of lye: Report of a case. *Surgery*: 28, 1950. 887–889. p.
17. Benedict E. B.: Carcinoma of the oesophagus developing in benign stricture. *New Engl. J. Med.*, 224, 1941. 408–412. p.
18. Wurning P.: Über krebsdisponierende Zustände an Oesophagus und Kardie. *Langenbecks Arch. Ch.*, 280, 1955. 504–515. p.
19. Kiviranta U. K.: Corrosion carcinoma of the esophagus, 381 cases of corrosion and nine cases of corrosion carcinoma. *Acta Otolaryngol.*, 42, 1952. 89–95. p.
20. Dubez S. – Dávid Gy. – Juhász J.: Lúgmérgezés utáni heges nyelőcsősűkületben keletkezett rákról. *Megy. Seb.*, 13, 1959. 301–304. p.
21. Lawler M. R. – Gobel W. G. – Killen D. A. – Daniel R. A.: Carcinoma of the oesophagus *J. Thor. Cardiovasc. Surg.* 58, 1969. 609–613. p.
22. Hopkins R. A. – Postlethwait R. W.: Caustic burns and carcinoma of the oesophagus. *Ann. Surg.*, 194, 1981. 146–148. p.
23. Appelquist P. – Salmo M.: Lye corrosion carcinoma of the esophagus: a review of 63 cases. *Cancer*, 45, 1980. 2655–2658. p.
24. Dubez S. – Dávid Gy. – Juhász J.: Lúgmérgezés utáni heges nyelőcsősűkületben keletkezett rákról. *Megy. Seb.*, 13, 1959. 301–304. p.

betegeink átlag életkora viszont magasabb más szerzőkénél. A korrozív sérüléstől a hegrák észleléséig eltelt idő anyagunkban lényegesen hosszabb, mint saját anyagunkban a nem resecáltaké. Hegrákos betegeink túlélése az egyéb nyelőcsődaganatokhoz képest significansan jobb, amiben természetesen közrejátszik az is, hogy a hegrákos betegek között nagyobb százalékban sikerült radikális műtétet végezni. A nyelőcső hegrákjának prognózisát a legtöbb szerző jobbnak tartja az egyéb nyelőcsődaganatokénál.²⁵

A jobb prognózis több tényezőtől adódhat:

1.) A hegrákot általában korábban fedezik fel, mert a daganat jó ideig csak intramurálisán tud nőni a környező hegesedés miatt és az ez az eleve szűkebb lumenben egy kisebb benövő terime is a dysphagia fokozódásához vezet.

2.) Ugyanezen okból az áttétképződés is lényegesen később következik be.

3.) A korai felfedezés és a késői metastasis képzés az esetek jelentős százalékában radikális műtétet tesz lehetővé.

Kiviranta²⁶ a nyelőcsőrák kockázatát korrozív stricturában 1000-szeresnek tartja a hasonló korú populációval szemben, ha a sérülés után már több mint 24 év eltelt. Ez a kockázat a hazai és a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Sebészeti Klinika adatai alapján 2–3000-szeresnek tartható (Magyarországon 100.000 főre évente 3–4 nyelőcsőrákos megbetegedés esik, de klinikánkon a vizsgált 20 évben megjelent 250 tíz évnél régebbi korrozív stricturás beteg közül 36 bizonyult hegrákosnak (14%).

Korrozív strictura esetén több tényező együttesen vezethet rák kialakulásához:

1.) hegesedés,

2.) a tágító kezelés közben okozott ismételt traumák,

3.) a szűkület miatt lassult passage stasis (a táplálék okozta fizikai-kémiai ártalmak itt fokozottan érvényesülnek),

4.) a korrozív stricturákkal csaknem mindig együtt járó tractio hiatus hernia miatt reflux.

Hazánkban Teleky²⁸ közölte először nyelőcső hegrákos esetet 1904-ben. Később Dubecz és munkatársai 1959-ben²⁹, majd Imre és Kopp³⁰ hívta fel a figyelmet a heges nyelőcsőszűkületben kialakuló hegrák veszélyeire. Imre és Gergely³¹ ajánlotta először, éppen a nagy rákveszélyre való tekintettel, a korrozív nyelőcsőszűkületek resectioval történő sebészi megoldását a konzervatív kezeléssel és a bypass műtétekkel szemben. Rubányi és

25. Appelquist P.: Carcinoma of the oesophagus and gastric cardia. A retrospective study based on statistical and clinical material from Finland. Acta Chir. Scand. Suppl.: 430, 1972. 1–92. p.; Appelquist P. – Salmo M.: Lye corrosion carcinoma of the oesophagus: a review of 63 cases. Cancer, 45, 1980. 2655–2658. p.; Lansing P. S., Ferrante W. A., Ochsner J. L.: Carcinoma of the oesophagus at the site of lye stricture. Amer. J. Surg. 118, 1969. 108–111. p.; 26. Kiviranta U. K.: Corrosion carcinoma of the esophagus, 381 cases of corrosion and nine cases of corrosion carcinoma. Acta Otolaryngol., 42, 1952. 89–95. p.
27. Imre J. – Kopp M.: Arguments against long-term conservative treatment of oesophageal strictures due to corrosive burns. Thorax, 27, 1972. 594. p.
28. Teleky L.: die Laugenverätzungen der Speiseröhre. Ein Beitrag zur Kenntniss ihrer Verbreitung, ihrer Prognose und Therapie. Ztschr. F. Heilk., 5, 1904. 1–58. p.
29. Dubecz S. – Dávid Gy. – Juhász J.: Lúgmérgezés utáni heges nyelőcsőszűkületben keletkezett rákról. Megy. Seb., 13, 1959. 301–304. p.
30. Imre J. – Kopp M.: Arguments against long-term conservative treatment of oesophageal strictures due to corrosive burns. Thorax, 27, 1972. 594–598. p. Imre J., Kopp M.: Thorax, 27, 1972. 594. p.
31. Imre J. – Gergely M.: Cicatricial esophageal carcinomas. Thoraxchirurgie, 19. 1971. 181. p.

E. Szabó³² szerint a bypass műtétek után az elrákosodás veszélye csökken. A korrozív nyelőcsőszűkületben kialakuló rák megelőzésére azonban a nyelőcső resectio nem nyújt teljes védelmet, amit két esetünk példáz.

Sz. I. 55 éves férfi 11 éves korában lúgot ivott. 1967-ben korrozív nyelőcső strictura miatt klinikánkon nyelőcső resectiot és intrathoracalis bal colonfél pótlást végeztünk. 1981 januárjában fél éve tartó, fokozódó dysphagias panaszok miatt jelentkezett. A nyelési vizsgálaton a nyelőcső felső harmadában nyelőcsőrák volt kimutatható, mely már tüdőmetastasiszt adott és recurrens paresist okozott.

S. M.-né 60 éves nőbeteg 3 éves korában lúgot ivott. 1979-ben korrozív strictura miatt alsó harmad nyelőcsőresectiot és jejunummal (Roux-kacs) történő pótlást végeztünk. 1981 áprilisában pár hónapos dysphagiás panaszok után nyelésképtelenné vált, amit közvetlenül a nyelőcső-bemenet alatt kialakult daganat okozott.

Ezek szerint a maró anyag okozta nyelőcsőszűkületben a rákveszély előzetes nyelőcső-resectio után is fennáll. Ezért a korrozív strictura miatt resecalt betegek is rendszeres ellenőrzést igényelnek.

Két kérdés merül fel tehát, a korrozív nyelőcső stricturák sebészi kezelésével kapcsolatban. Az első: mikor operáljuk a még biztosan benignus nyelőcső stricturát, és a második? Milyen műtétet végezzünk, resectio vagy bypass mellett döntünk?

Jelenlegi álláspontunk szerint az első kérdésre adott válasz az, hogy minden korrozív nyelőcső stricturát meg kell operálni, amely nem reagál megfelelően korlátozott időtartamú ismételt tágító kezelésre, valamint, ha egyre fokozódó szűkület alakul ki maró anyag okozta nyelőcső-elváltozás talaján.

A második kérdés megválaszolása nem egyszerű és saját álláspontunk is megváltozott az utóbbi években. Először az volt a véleményünk, hogy a resectio a választható műtét, mert a korrozív szűkület eltávolítása egyben a hegrák kialakulásának legjobb preventioja is.

Fentebb ismertetett két betegünk, akiknél a bent hagyott nyelőcsőrészben alakult ki rák, megváltoztatta véleményünket. A megoldás vagy az, hogy teljes hosszában eltávolítjuk a maró anyag miatt szűkült nyelőcsövet, ha az adott betegnél preparálható a pharynx-ig felérő, pótlására alkalmas szerv (colon), vagy ellentétben a munkacsoportunk által előzőleg kidolgozott elvekkel,³³ mégiscsak végzünk colon bypass műtétet is korrozív nyelőcső strictura esetén.

Bizonyíthatóan benignus, nem túl hosszú ideje fennálló korrozív strictura esetén, amely nem reagál megfelelően a tágításokra, jobb vagy bal colon-félel végzünk bypass műtétet, az anastomosist magasan, a nyelőcső nyaki szakaszán készítve. Miután a táplálék így nem a károsodott nyelőcsövön át jut le, és így abban a fizikai és kémiai irritáció elkerülhető, hegrák valószínűleg nem fog kialakulni benne.

Operatív elveinkben és gyakorlatunkban való másik változás, hogy a már melignizálódott esetekben lehetőleg nem végzünk Torek-műtétet, hanem egy ülésben megtörténik a pótlás is, tekintettel arra, hogy a korábban Torek szerint operált betegek közel fele nem érte meg a második ülésben végzendő pótlást.

32. Rubányi P. E. – Szabó L.: A nyelőcső marásos és pepticus szűkületeinek sebészi kezelése. *Magy. Seb.*, 24, 1971. 145–151. p.

33. Imre J. – Kopp M.: Arguments against long-term conservative treatment of oesophageal strictures due to corrosive burns. *Thorax*, 27, 1972. 594–598. p.

A nyelvőcső krónikus heges szűkületeiben kialakuló malignus elváltozás

**Nyelőcső hegrákos betegek (1965–1984) a Szent-Györgyi Albert
Orvostudományi Egyetem Sebészeti Klinikáján**

1. ábra

	Nyelőcső hegrák	Összes nyelvőcsőrák
Resecabilitási arány	60%	64,8%
Localisatio:		
Felső harmad	6 (16,6%)	49 (9,7%)
Középső harmad	23 (64,0%)	355 (70,7%)
Alsó harmad	7 (19,4%)	98 (19,5%)
Összesen	36	502

A korrozív sérüléstől a hegrák diagnosztizálásáig eltelt idő

2. ábra

Átlag	46,1 év (23-66 év)
Korrozív sérülés	12 éves kor előtt (n=28) 50,9 év felnőtt korban (n=8) 36,1 év

Nyelőcső hegrák miatt végzett exploratiók és resectiók

3. ábra

Mortalitás: Exploratio:	15	0
Resectio:	21	9,5%

Nyelőcső hegrák miatt végzett műtéti típusok

4. ábra

I. Resectio:	-	-	II. Palliatio:	-
Torek műtét	-	9	Thoracotomia explorativa	2
Pótlás nem történt	4	-	Thoracotomia explorativa + Tygon intubáció	5
Substernalis colon pótlás	4	-	Laparotomia + gastrostomia	4
Antethoracalis jejunum+bőrűcső	1	-		-
Oesophago-gastrostomia	-	5	Laparotomia + gastrostomia + Tygon intubáció	2
Oesophago-jejuno-gastrostomia	-	5	Thoraco-laparotomia + gastrostomia	1
Primaer colon pótlás	-	2	irradiatio	1
Összesen:		21		15

**Hegrák miatt resecealt betegek túlélésének összehasonlítása
az összes nyelőcsőrák miatt operáltakéval**

5. ábra

Radikális műtétek %-a	Hegrák n=21	Összes nyelőcsőrák n=173
		45%
Túlélés		
1 éves	84,2±1,8%	70,9±8,3%
2 éves	68,2±2,4%	31,1±13,2%
5 éves	45,6±1,7%	15,4±3,1%
10 éves	14,4±1,6%	10,3±1,0%

Nyelőcső hegrák előfordulása nyelőcsőrákos anyagban

6. ábra

Wurning	1955	3,7%	(7/198)
Lawler	1969	0,8%	(2/265)
Appelquist	1972	7,2%	(27/375)
Appelquist és Salmo	1980	2,6%	(63/2414)
Hopkins és Postlethwait	1981	1,4%	(12/846)
Saját anyag	1984	1,2%	(36/502)

Irodalom

- Appelquist P.*: Carcinoma of the oesophagus and gastric cardia. A retrospective study based on statistical and clinical material from Finland. *Acta Chir. Scand.* Suppl.: 430, 1–92. p. 1972
- Appelquist P. – Salmo M.*
Lye corrosion carcinoma of the oesophagus: a review of 63 cases. *Cancer*, 45, 2655–2658. p. 1980
- Benedict E. B.*: Carcinoma of the oesophagus developing in benign stricture. *New Engl. J. Med.*, 224, 408–412. p. 1941
- Bigelow N. H.*: Carcinoma of the oesophagus developing at the site of the lye stricture. *Cancer*: 6, 1159–1164. p. 1953
- Bigger I. A.*: Vinson P. P.: Carcinoma secondary to burn of the oesophagus from ingestion of lye: Report of a case. *Surgery*: 28, 887–889. p. 1950.
- Boyd W.*: Textbook of Pathology, Structure and Function in Diseases. 7th ed. 717
Lea and Febiger, Philadelphia 1961
- Catell H. W.*: Cancer of the oesophagus following a stricture due to taking of lye with recent metastasis to the liver. *Trans. Path. Soc. Philadelphia*, 17, 18–20. p. 1986
- Dubecz S. – Dávid Gy. – Juhász J.*
Lúgmérgezés utáni heges nyelősőszűkületben keletkezett rákról. *Megy. Seb.*, 13, 301–304. p. 1959
- Gowing N. F. C.*: Miscellaneous lesions associated with carcinoma of the oesophagus. Neoplastic disease at various sites. Vol. IV. E. and S. Livingstone Ltd. Edinburgh and London, 1961
- Hopkins R. A.*: Postlethwait R. W.: Caustic burns and carcinoma of the oesophagus. *Ann. Surg.*, 194, 146–148. p. 1981
- Imre J. – Gergely M.*: Cancer arising from cicatricial esophageal stenosis, *Orv. Hetil.*, 110, 1480. p. 1969
- Imre J. – Gergely M.*: Cicatricial esophageal carcinomas, *Thoraxchirurgie*, 19, 181. p. 1971
- Imre J. – Kopp M.*: Arguments against long-term conservative treatment of oesophageal strictures due to corrosive burns. *Thorax*, 27, 594–598. p. 1972
- Kay E. B. – Cross F. S.*
Chronic esophagitis – a possible factor in production of carcinoma of esophagus. *Arch. In. Med. (Chic.)*, 98, 475–481. p. 1956
- Kiviranta U. K.* Corrosion carcinoma of the esophagus, 381 cases of corrosion and nine cases of corrosion carcinoma. *Acta Otolaryngol.*, 42, 89–95. p. 1952
- Lansing P. S. – Ferrante W. A. – Ochsner J. L.*
Carcinoma of the oesophagus at the site of lye stricture. *Amer. J. Surg.* 118, 108–111. p. 1969

- Lawler M. R. – Gobbel W. G. – Killen D. A. – Daniel R. A.*
Carcinoma of the oesophagus J. Thor. Cardiovasc. Surg. 58, 609–613. p. 1969
- Neumann E.:* Virchows arch., 20, 142. p. 1861
- Parkinson A. T. – Haida G L. – McInerney R. P.*
Verrucous squamous cell carcinoma of the esophagus following lye stricture. Chest. 57, 489–492. p. 1970
- Rubányi P. – E. Szabó L.*
A nyelőcső marásos és pepticus szűkületeinek sebészi kezelése. Magy. Seb., 24, 145–151. p. 1971
- SchmidtBaumler V. – Fahr K.:*
Karzinom des Ösophagus nach Langerverätzung. Z. Laryng. Rhinol. Otol. 49, 827–832. p. 1970
- Stout a. P. – Latte R.*
Tumors of the esophagus. In: Atlas of Tumor Pathology. Sect. V. Fasc. 20. 44, 46. p. American Registry of Pathology A. F. I. P. Washington D. C.
- Teleky L.:* Die Laugenverätzungen der Speiseröhre. Ein Beitrag zur Kenntniss ihrer Verbreitung, ihrer Prognose und Therapie. Ztschr. F. Heilk., 5, 1–58. p. 1904
- Vantsian E. N. – Chernousov A. F. – Stranadko E. F. – Posudnevsky V. I.*
Malignization of post burn esophageal strictures. Khirurgiia (Mosk.), 1, 113–119. p. 1976
- Wurning P.:* Über krebsdisponierende Zustände an Oesophagus und Kardia. Langenbecks Arch. Chi., 280, 504–515. p. 1955

Cseh János

Késő római kori szórvány keramika Kengyel–Kiss-tanya mellől

– adatok a Közép-Tisza-vidék császárkori mázas edényeihez –

Az 1990-es évek első felében a Közép-Duna vidékének provinciális római archeológiája különös figyelemmel és érdeklődéssel fordult a mázas kerámia, főként annak kései változata felé, melynek jelei a tudományszak életének mindahány területén megnyilvánultak (kiállítás, konferencia, szakirodalom). Valóban internacinális érdekű stúdiummá lett, felölelve gyakorlatilag az egész dunai limest Rhaetiától Moesiáig, vagyis Dél-Németországtól Bulgáriáig – túlzás nélkül mondhatni, hogy némileg éppen a pannoniai magyar kutatások által ösztönözve és stimulálva. Eme jelenség valamelyest a barbaricum (Kárpát-medencei vonatkozásban a kvád és a szarmata, ill. hun kori) régészetet is érintette, habár ennek nyomai kétségkívül nem oly markánsak. Most, hogy kezemben tartok egy kengyeli ásatásaimból származó mázas kerámialeletet, s próbálom helyét megtalálni a Kr.u. IV–V. század világában, elsősorban ezeknek a negyedszázaddal ezelőtti esztendőknél a tudományos írásaihoz kell viszonyulnom és folyamodnom. Mielőtt azonban erre térnék, a bemutatandó régiséganyag egészéről illendő és helyénvaló szólni, ha röviden is, előkerülési körülményeiről, jellemvonásairól, keltezéséről.

A kengyeli cseréptöredékek szórványok, azaz a kutatóárkokban, rábontásokban-szelvényekben, későbbi telepobjektumok kitöltésében heverték – az 1990. szeptember-októberi ténykedés komolyabb késő császárkori maradványt nem hozott napfényre. A II. és a VIII. szondázó árkok említésre érdemes jelenségeinek leírása megtalálható 1993-ban publikált részletes ásatási jelentésem megfelelő oldalain (Tisicum). Mind a nyolc ásatási helyen (I–VIII) gyűjtöttem ilyen korú leleteket, összesen egynehány híján 200 darabot – megoszlásuk az alábbi: I. kutatóárok: 64 db; II.: 10 db; III.: 4 db; IV.: 29 db; V.: 26 db; VI.: 35 db; VII.: 8 db; VIII.: 21 db. A leletek közül kettőnek az előkerülési pontját föltétlen meg kell említenem: először is a nagy tálrészletet a II. kutatóárokban, a mázas cserepeket pedig az I. kutatóárokban (illetve az A objektum bontása során) találtam.

Áttekintvén a kerámia fragmentumokat, meg kell hogy állapítsam: ezek bizonyosan a Kr.u. IV–V. századból valók, s ha precízebb akarok lenni, azt mondanám, az előbbi század utolsó és az utóbbi első két-három évtizedéből. Úgy vélem, ma ennél szorosabban nem lehetséges keltezni az ilyenféle ismerveket fölmutató fazekas készítményeket, akár csekélyebb, akár dúsabb leletspektrumot is reprezentálnak. (Sőt nagyon gyakran inkább azzal találja magát szemközt a kutató, hogy a mennyiségi növekedéssel a felső és alsó időhatárok csak még jobban távolodnak.) Leleteim kronológiájával kapcsolatban mondhattam volna a Kr.u. V. század első felét is, s pár évvel korábban így is tettem volna; ámde recens Szolnok környéki ásatások olyan leletgyűteseket eredményeztek, melyek legalábbis számomra – új megvilágításban tűnnek láttatni a mikrorégió Kr.u. IV–VI. század település-régészetét. Röviden: talán egy eddig ismeretlen, nem sejtett periódus

ékelődik be a hun kor késői szakaszára és az azt követő generáció idejére (Perse-Léva típusú fibulával társuló teleleletek).

A Kiss-tanyai mázas kerámiadarabok tipológiai besorolása, klasszifikálása rendjén megoldásként azt választottam, hogy összevetem azokat az 1991-ben publikált és még ma is jócskán irányadó, északkelet-dunántúli Tokod (Kr.u. IV–V. századi római erőd) régiségegyüttesével. Leletem formájában és méretében nagyon jól egybevág két rekonstruált tállal, ezek közül is az egyikkel rendkívüli mód és egy peremtöredéssel.¹ Meg kell vallanom, hogy abban a publikáció szériában, amelyet volt alkalmam (csupán a szolnoki múzeum bibliotékájának állományában és privát könyvtáramban) átnézni, tulajdonképpen ezeket tekinthetem a legjobb párhuzamoknak. Ennek a mortarium típusnak (Reibschüssel) jellemzője egyfajta klasszikus, mondhatni közép mély tálforma, melynek teste csonka kúp, markáns vagy kevésbé elválasztott, a függőleges felé tendáló nyakkal-vállal, vízszintesszerűen (ill. laposan ívelten) kihajló, eléggé széles gallérral és egyszerű, sík aljjal. Specifikus jelenség a belső kavicsozás (Bekieselung, Kieselung) és a külső-belső ólommázazás (Bleiglazur, Glasierung), éspedig zöldes, sárgás, barnás árnyalatokban. Maga a cserép lehet téglaszínű – miként a kengyeli –, de szürke is, s nyilván anyagának habitusában, finomságában is vannak eltérések. A konyhai használatú dörzsölő- vagy keverőtálak (legalábbis a kezemnél lévővel analóg darabok) méretét tekintve talán nem tévedek, ha a szájátmérőt 25 cm, a talpátmérőt 10 cm, a magasságot úgy 6 cm körüli nagyságrendűnek mondom.

A kutatás igen határozott álláspontja szerint a mázas kerámia, így a mortarium is, a barbár népek lakta területeken behozott árunak, importnak számít (a romanizáció egyfajta megnyilvánulásaként) – mindezeidig semmiféle jele nincs annak, az Alföldön bizonyosan nincsen, hogy annak alapján helyi előállítását kelljen föltételezni. Ebből következően kengyeli leletem gyártási helyét is valamelyik tartományi fazekasműhelyben kereshetem, közelebb a Dunántúl északkeleti régiójában, távolabb a középkori Szerémség vidékén (vagy ha még lejjebb haladunk a Duna mentén, a Vaskapu környékén Dacia Ripensisben, ahol egyébként a kengyeli formát a Kr.u. IV. század második negyedétől a következő első negyedéig keltezik a kutatók). Ugyanakkor a folyamatosan fölfelé haladva, de csak Alsó-Ausztriáig tekintve is említhetők fazekasműhelyeket és azokból való készítményeket. Azt hiszem, a stúdium jelen állásánál közelebbi származási helyet nem lehetséges meghatározni. Datálása természetesen a most közölt besimított kerámia időrendi keretein belül marad, ami egyébiránt nagyjából megfelel a késő római kori mázas kerámia gyártása, használata, elterjedése kiterjedésének.

Ennyit vélek most elmondhatónak a Kiss-tanyai glazúros dörzsölőtállal kapcsolatban; nem tudom azonban említetlenül hagyni azt, hogy ez a lelet csak egy példánya a Kengyel határában eddig fölszínre jutott mázas keramikának, bár kétség nem fér hozzá, talán legkorábbi előfordulása. A többi cseréptöredék két további, Kr.u. IV–VI. századi lelőhely (úgy mint Baghy-homok és Kengyelpart I) nagyrészt gepida objektumaiból származik, s ha valamennyit összeszámlálnám, lenne úgy egy-másfél tucat biztosan. Rendkívül izgalmas

¹ Bónis Éva: 1991 104.p. Abb. 9. 10 és 106. Abb. 10. 8, valamint 106. p. Abb. 10. 15.p. Glasierte Keramik der Spätromerzeit aus Tokod. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus XLIII. Fasciculi 1–2. Budapest, 1991. 87–150. p.

stúdium, márcsak azért is, mert szekvenciát mutatnak, azaz (idevéve a rákóczipalviakat) a Kr.u. V. század középső harmada, az V–VI. század fordulója és a VI. század középső harmada a keltezésük. Tehát importjuk a Közép-Tisza mente ezen részére folyamatos és tartós volt a korai népvándorlás korban, a gepida megtelepedés időszakában, ami újdonságnak számít eme germánok archeológiájában.

A régiségleletek tételes leírása

1. Kerámiatöredék (nagyobb). Ferdén csapott, jellegzetes perem és homorú oldalfal, vízszintes árokkal. Tál. Kónikus, öblös forma. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: szürkés-barnás, foltos. Fényezett felületű. M: 10,3x8,4 cm. Fv: 0,8–0,6 cm. Rekonstruálható Szá: kb. 24–25 cm. 2 fragmentumból ragasztott. (1. kép 1)
2. Kerámiatöredék (kisebb). Egyszerű oldalfal, kvázi a vállból. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: téglahatású, foltos. Matt felületű. Dísztítés: besimított hullámvonal. M: 4,2x2,4 cm. Fv: 0,6–0,5 cm. (1. kép 2)
3. Kerámiatöredék (kisebb). Egyszerű válldarab. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: sötétszürke (fekete). Matt és polírozott felületű. Dísztítés: besimított függőleges sáv maradványa. M: 4,1x3,2 cm. Fv: 0,9–0,8 cm. (1. kép 3)
4. Kerámiatöredék (kisebb). Kihajló, vízszintesre vágott perem és nyak. Fazék. Szemcsés agyagból – korongolt. Szín: világosbarna (a falbelső sötétes). Felszíne finom korongolásnyomos. M: 4,9x3,2 cm. Fv: 0,6 cm. (1. kép 4)
5. Kerámiatöredék(ek, nagyobb). Felálló-kihajló, gömbölyded perem és S-ívelésű oldalfal. Tál. Öblös, domború vállú forma („keltás”). Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: foltosan barnás és szürkés. Felszíne fényezett, ill. simított. M: 7,8x6,8 cm és 7,3x4,7 cm. Fv: 0,7 cm. Rekonstruálható Szá: 22-24 cm között. 2 össze nem illő fragmentum. (1. kép 5 és 5. kép D)
6. Kerámiatöredék (nagyobb). Vaskos, ki- ill. aláhajló, gömbölyded perem és nyak. Hombár (vagy nagyfazék). Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: középszürke. Fényezett és matt felületű. M: 12,6x4,7 cm. Fv: 0,8 cm. Rekonstruálható Szá: 21–23 cm között. (1. kép 6)
7. Kerámiatöredék (kisebb). Egyszerű talp. Finom agyagból. Szín: világosszürke. Fényezett felületű. M: 4,4x4,2 cm. Tá: 4 cm. (1. kép 7)
8. Kerámiatöredék (középméret). Domború oldalfal, váll. Fazék? Kvázi gömbös testű. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: világosbarna. Matt és polírozott felületű. Dísztítés: ferde besimított sáv. M: 6,8x5,6 cm. Fv: 0,5–0,4 cm. (1. kép 8)
9. Kerámiatöredék (középméret). Gömbölyded, kissé csapott, kihajló perem. Fazék. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: világosszürke. Felülete fényezett. M: 5,8x3,5 cm. Fv: 0,6-0,5 cm. Rekonstruálható Szá: 13–14 cm. (1. kép 9)
10. Kerámiatöredék (középméret). Korongos talp és ívelődő oldalfal. Tál vagy fazék. Öblös hasú. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: fekete/sötétszürke. Felszíne polírozott. M: 7,6x7,1 cm. Fv: 0,6–0,5 cm. Rekonstruálható Tá: 8-9 cm. (1. kép 10)
11. Kerámiatöredék (kisebb). Talpgyűrűs alj. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: világosszürke. Fényezett felszínű. M: 4,8x4,2 cm. Rekonstruálható Tá: 8 cm. (1. kép 11)

12. Kerámiatöredék (kisebb). Lekerekített perem kihajló formában és oldalfal. Tál. Kónikus formátum. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: világos- ill. közepszürke. Polírozott felületű. M: 4,8x2,5 cm. Fv: 0,7 cm. (1. kép 12)
13. Kerámiatöredék (középméret). Kihajló, lekerekített perem és nyak a vállal. Fazék. Kvázi tojástestű. Szemcsés, kavicsstörmelékes agyag. (Kézi) korongolt. Szín: világos barnás, foltos. Felszíne eldolgozásnyomos. Díszítés: a peremén fésűs benyomkodások, a nyakon-vállon bekarcolt hullámvonal és alatta vízszintes vonalköteg. M: 6,1x5,8 cm. Fv: 0,8–0,7 cm. Rekonstruálható Szá: kb. 13 cm. A törésfelület magja sötétes. (2. kép 13 és 5. kép C)
14. Kerámiatöredék (kisebb). Kvázi ferdén csapott perem és nyak. Fazék? Finom agyag. Gyorskorongolt. Szín: sötétszürke. Polírozott felületű. M: 5,7x2,5 cm. Fv: 0,5 cm. (2. kép 14)
15. Kerámiatöredék (kisebb). Ovális átmetszetű fül. Ebből következően: füles korsó. Finom agyagból. Kézzel formált (az edény korongolt). Szín: világosszürke. Felülete matt. M: 3,9x3,2 cm. (2. kép 15)
16. Kerámiatöredék (kisebb). Kifelé húzott, vízszintes perem és nyak a vállal. Fazék. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: világosszürke. Matt és fényezett felületű. M: 7x4,5 cm. Fv: 0,6–0,5 cm. (2. kép 16)
17. Kerámiatöredék (kisebb). Profilált, vastos talprészlet? és oldalfal. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: közepszürke. Felszíne polírozott. M: 7x4,2 cm. Érdekes fragmentum. (2. kép 17)
18. Kerámiatöredék(ek, nagyobb). Az edény teljes profilja, egyébként fele/kétharmada. Tál. Kónikus, ferdén csapott peremmel, homorú és egyenes falrészlettel, középtájt vízszintes horonnyal és kiálló talpkoronggal. Finom agyag. Gyorskorongolt. Szín: közép-/világosszürke. Horizontálisan polírozott. M: 22x19,7 cm. Fv: 0,9–0,7 cm. Ma: 15,5 cm. Rekonstruálható Szá: 27 cm. Tá: 8,5 cm. 7 összeillő, ill. idetartozó fragmentum. (2. kép 18 és 5. kép A)
19. Kerámiatöredék (középméret). Egyszerű perem és oldalfal. Tál (pohár?). Kónikus forma. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: világos szürkésbarna. Matt és fényezett felületű. M: 6,6x6,2 cm. Fv: 1,3–0,6 cm. Réteges törésfelület. (2. kép 19)
20. Kerámiatöredék (középméret). Kiemelt, korongos talp és oldalfal. Nagypohár. Kónikus formátum. Finom agyag. Gyorskorongolt. Szín: világosszürke. Matt, korongolásnyomokkal. M: 9,7x9,9 cm. Fv: min. 0,7 cm. Tá: 8 cm. Kívül a nyers agyagon ujjnyomok, az aljon koncentrikus levágásbarázdák. (2. kép 20 és 5. kép B)
21. Kerámiatöredék (középméret). Kifelé tett, gömbölyded perem vertikális vállal. Tál. Öblös, bikónikus forma. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: átlag szürkésbarna. Felszíne matt és fényezett. Díszítés: a vállon ferde besimított szalagok sora. M: 9,6x6,7 cm. Fv: 0,8 cm. 2 fragmentumból ragasztott. (3. kép 21)
22. Kerámiatöredék (középméret). Egyszerű perem és oldalfal. Nagypohár. Kissé homorúan kónikus. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: világosszürke. Felülete fénytelen/tompa, korongolásnyomokkal. M: 7,6x4,9 cm. Fv: 0,7 cm. Rekonstruálható Szá: 15–16 cm. (3. kép 22 és 5. kép B)

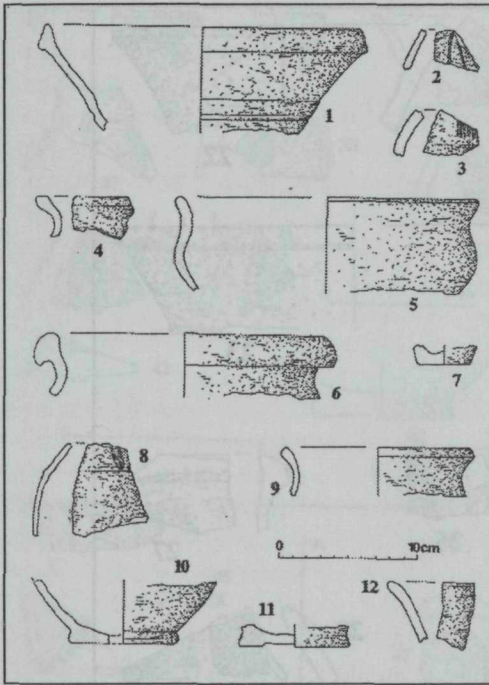
23. Kerámiatöredék (középméret). Tipikus tölcséres száj gömbölyded peremmel. Tál? Ebben az esetben kónikus forma. Finom agyag. Gyorskorongolt. Szín: világos szürkésbarna. Fényezett felületű. M: 8,9x4,7 cm. Fv: min. 0,5 cm. Rekonstruálható Szá: 21–22 cm. 2 fragmentumból ragasztott. (3. kép 23)
24. Kerámiatöredék (középméret). Korongos talp és oldalfal. Tál? Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: világosszürke. Fényezett felületű. M: 7,8x3,9 cm. Fv: min. 0,7 cm. Rekonstruálható Tá: 7,5–8 cm. (3. kép 24)
25. Kerámiatöredék (kisebb). Lekerekedő perem a nyakkal. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: középszürke. Felszíne fényezett. M: 5,6x2,6 cm. Fv: 0,6 cm. (3. kép 25)
26. Kerámiatöredék (kisebb). Kifelé vont, horizontális perem és nyak. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: világosbarna. Durván fényezett. M: 4,1x2,8 cm. Fv: 0,8–0,7 cm. (3. kép 26)
27. Kerámiatöredék (kisebb). Különleges, duzzadt perem és nyak. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: világosbarna. Fényezett felületű. M: 5,1x3,4 cm. Fv: min. 0,4 cm. (3. kép 27)
28. Kerámiatöredék (középméret). Vállrészlet. Finom agyag. Gyorskorongolt. Szín: világosbarna. Felszíne fénytelen/tompa. Díszítés: besimított hálóminta és zezzug vonal?, közte árok. M: 7,2x5,7 cm. Fv: 0,7–0,6 cm. A léneák erőteljesen behúzóttak. (3. kép 28)
29. Kerámiatöredék (középméret). Lágyan kónikus oldalfal. Fazék? Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: középszürke. Matt és fényezett felületű. Díszítés: függőleges besimított sáv. M: 7,3x6,8 cm. Fv: 0,8–0,7 cm. (3. kép 29)
30. Kerámiatöredék (kvázi középméret). Vállrészlet. Finom agyag. Gyorskorongolt. Szín: középszürke. Felülete tompa és fényezett. Díszítés: ferde sávós besimítés, alatta dupla árok. M: 7,4x4,6 cm. Fv: 0,8–0,6 cm. A besimított felületet külön is hangsúlyozza egy markáns vonal. (3. kép 30)
31. Kerámiatöredék (középméret). Domború oldalfal. Fazék. Gömbös testű. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: középszürke. Tompa és fényezett felületű. Díszítés: besimított ferde sáv és kettős horony. M: 8,9x5,3 cm. Fv: 0,8–0,5 cm. (3. kép 31)
32. Kerámiatöredék (középméret). Egyszerű talp és oldalfal. Fazék? Mészköszemcsés agyag. Kézzel formált. Szín: világosbarna. Felszíne elsimított. M: 5,8x4,8 cm. Fv: 0,5 cm. Rekonstruálható Tá: 8–9 cm. (3. kép 32)
33. Kerámiatöredék (középméret). Korongos talp és oldalfal. Tál? Fazék? Finom agyag. Gyorskorongolt. Szín: világosbarna. Fényezett felületű. M: 6,2x4,4 cm. Fv: min. 0,4 cm. Rekonstruálható Tá: 7–8 cm. Réteges törésfelület. (3. kép 33)
34. Kerámiatöredék (középméret kvázi). Tölcséres, duzzadt perem. Fazék/bögre. Finom agyag. Gyorskorongolt. Szín: világosszürke. Felszíne fényezett. M: 6,2x2,3 cm. Fv: 0,3 cm. Rekonstruálható Szá: 12–12,5 cm. (4. kép 34)
35. Kerámiatöredék (kisebb). Vaskos perem egyenes lezárással és nyak. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: középszürke. Polírozott felszínű. M: 2,8x2,5 cm. Fv: min. 0,5 cm. A peremen besimított vonal? (4. kép 35)

36. Kerámiatöredék (középméret). Tagolt oldalfal. Tál. Öblös, kónikus forma. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: világosszürke. Sávosan fényezett felületű. M: 5,8x4,2 cm. Fv: 0,8–0,6 cm. (4. kép 36)
37. Kerámiatöredék (középméret). Homorú nyak- és vállhajlat. Fazék? Finom agyag. Gyorskorongolt. Szín: világosbarna. Felülete fénytelen. Dísztítés: besimított függőleges sáv. M: 6,6x4,7 cm. Fv: 0,7 cm. Réteges töréssel. (4. kép 37)
38. Kerámiatöredék (középméret). Vállrészlet és fülcsonk. Ebből következően: füles korsó. Finom agyag. Gyorskorongolt. Szín: átlag szürkésbarna. Matt és fényezett felületű. Dísztítés: besimított függőleges sáv. M: 6,8x4,2 cm. Fv: 0,7–0,4 cm. (4. kép 38)
39. Kerámiatöredék (kisebb). Domború váll. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: világosszürke. Matt és polírozott felülettel. Dísztítés: besimított zezugvonal és horizontális árok. M: 5,1x3,3 cm. Fv: 1,1–0,9 cm. (4. kép 39)
40. Kerámiatöredék (középméret). Egyszerű oldalfal, váll. Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: sötétszürke, fekete. Felülete matt. Dísztítés: sávok besimítása. M: 6,3x5,5 cm és 5,3x3,2 cm. Fv: max. 0,7 cm. 3 fragmentum, abból 2 összeillő. (4. kép 40 és 42)
41. Kerámiatöredék (kisebb). Vállrészlet. Fazék? Korsó? Finom agyag. Gyorskorongolt. Szín: világosszürke. Matt felületű. Dísztítés: ferde besimított pászta és hullávonallal, közte sekély árkok. M: 6,3x3,5 cm. Fv: 0,8–0,5 cm. (4. kép 41)
42. Kerámiatöredék (nagyobb). Korongos talp és oldalfal. Tál? Fazék? Finom agyagból. Gyorskorongolt. Szín: világosszürke. Felülete tompa. M: 13,4x10,7 cm. Fv: 0,8 cm. Tá: max. 9,5 cm. (4. kép 43)
43. Kerámiatöredék(ek, középméret). Éles szögben, horizontálisan kifelé húzott, fölül ötszörösen homyolt perem, sík, megvastagodó alj. Dörzsölt- vagy másként keverőtál (mortarium). Alapformátumában kónikusnak mondható leginkább. Szórványosan mészköszemcséket tartalmazó agyagból. Gyorskorongolt. Szín: világos barnás. Felülete kívül nyersen hagyott, korongoláshoz, matt. Mázázás: belül, kissé érdes felületen és a peremen zöldessárga bevonat. M: 7,2x3,7 cm, 5,3x4,9 cm, 2,6x0,9 cm. 3 össze nem illő fragmentum. (4. kép 44–46 és 5. kép E)
44. Orsókarika (átlagméret). Diszkusz formátum. Korongolt, finom anyagú, polírozott felületű, világosszürke edény aljából faragott. M: 4,9x1,6 cm. Átfúrás Á: 1,2 cm. (4. kép 47)
- (Fözlolandó rövidítések: Á: átmérő, Fv: falvastagság, M: méret, Ma: magasság, Szá: szájméret, Tá: talpátmérő)

Válogatott irodalom

- Bóna István* Az újhartyáni germán lovassír. Das germanische Reitergrab von Újhartyán. Archaeologiai Értesítő, 88. kötet. 2. szám. Budapest, 1961. 192–209. p.
- Bónis Éva, B.* A mázas kerámia Pannoniában. Előzmények és gyártási központok. Die glasierte Keramik in Pannonien. Entwicklungsgang und Erzeugungszentren. Archaeologiai Értesítő, 117. kötet. 1. szám. Budapest, 1990. 24–38. p.
- Bónis Éva, B.* Glasierte Keramik der Spät Römerzeit aus Tokod. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus XLIII. Fasciculi 1–2. Budapest, 1991. 87–150. p.
- Bónis Éva, B.* Glasierte Keramik der Spät Römerzeit aus Tokod. Glasierte Keramik in Pannonien. Zusammenstellung und Redaktion: Zsuzsanna Bánki, Vajk Cserményi. Székesfehérvár, 1992. 52–57. p.
- Cseh János* Hun kori gepidák a Baghy-major melletti Kengyelparton. IV–V. századi településleletek a Nagykuntság nyugati részéről. Új Néplap, II. évfolyam 282. szám. Szolnok, 1991. november 30. 9. p.
- Cseh János* Egy csontmégmunkáló műhely a Gepida Királyság korából. Kora középkori kézművesmesterség nyomai. Új Néplap, III. évfolyam 49. szám. Szolnok, 1992. február 27. 12.
- Cseh János* Kengyel-Baghymajor-Kengyelpart I. (Képes beszámoló az 1991. évi régészeti föltárásról). Múzeumi Levelek, 71–72. Szolnok, 1993. 17–28. p.
- Cseh János* Kengyel-Baghy-homok (Az 1990–1991. évi régészeti munkálatok naplója) (Függelék: kora népvándorlás kori telepleletek Kengyel határából). Régészeti tanulmányok a Közép-Tisza-vidékről. Tiszai Téka, 4–5. Szolnok, 1993. 5–111. p.
- Cseh János* Kengyel–Kiss–tanya (Előzetes jelentés az 1990 őszén végzett régészeti föltárásokról). Kengyel–Kiss–tanya (-hometead) (Preliminary report about the archeological excavations finished in the autumn of 1990). Tisicum, VIII. Szolnok, 1993. 137–161. p.
- Cseh János* A Kengyel melletti telepátások tavaszi eredményeiről. Új Néplap, V. évfolyam 230. szám. Szolnok, 1994. szeptember 30. 12. p.
- Cseh János* Kengyel–Baghy-major, Kengyelpart I (Jász-Nagykun-Szolnok m). Az 1995. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek, Ser. I. No. 49. 1997. Budapest, 1997. 75. p.
- Cseh János* Kutatások gepida települések régészeti nyomai után Kengyel területén (1990–1995). A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön. Ein frühmittelalterliches germanisches Königreich auf den grossen ungarischen Tiefebene. Gyulai katalógusok, 7. Szerkesztette: Havassy Péter. Gyula, 1999. 59–75. p.

- Cseh János* Újabb régészeti ásatás Kengyel–Kiss–tanyánál (2003 – a harmadik gepida ház föltárása). Recent archaeological excavation at Kengyel–Kiss-homestead (2003 – uncovering of the third Gepid house). Kézirat a Tisicum számára. Szolnok, 2006
- Kertész Róbert – Cseh János* Jazigok-roxolánok a Szélmalom-dűlőben. Császárkori „barbár” település és temető Öcsöd határában. Új Néplap, III. évfolyam 151. szám. Szolnok, 1992. június 27. 12. p.
- Kertész Róbert – Cseh János* Öcsöd–Szélmalom dűlő (J-N-Szolnok m.). Az 1992. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek, Ser. 1. No. 46. 1994. Budapest, 1994. 52–53. p.
- Kertész Róbert – Cseh János* Öcsöd–Szélmalom Flur (Kom. Jász-Nagykun-Szolnok). Archäologische Forschungen im Jahre 1991–1992. Archaeologiai Értesítő, 121–122. kötet. Budapest, 1994–1995. év összesített számai. 237–238. p.
- Vaday Andrea H.*: Bemerkungen zur Frage der eingegliäteten Keramik mit figuraler Verzierung. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 10/11, 1980/81. Budapest, 1982. 121–130. p.
- Vaday Andrea H.* A bagi lelet. Újabb adat a későszarmata besimított kerámia kérdéséhez. Der Fund von Bag. Weiterer Beitrag zur Frage der spätrömischen eingegliäteten Keramik. Archaeologiai Értesítő, 112. kötet. 1. szám. Budapest, 1985. 25–35. p.
- Vaday Andrea, H.* Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, 17–18/1988–1989. Budapest, 1989
- Vaday Andrea* Late Sarmatian Graves and their connections within the Great Hungarian Plain. Slovenská Archeológia, Ročník XLII. " íslo 1. Bratislava, 1994. 105–124. p.
- Vaday Andrea* Roman Period Barbarian settlement at the site of Gyoma 133 (With contributions by Katalin Berecz). Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary II. Prehistoric, Roman Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133 (Békés County Microregion). Archaeolingua 5. Budapest, 1996. 51–305. p.
- Vaday Andrea* Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között. Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. Szerkesztette: Havassy Péter. Gyulai katalógusok 6. Gyula, 1998. 117–143. p.
- Vaday Andrea (unter Mitwirkung von Friderika Horváth)* Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Ungarn. Band 1. Komitat Szolnok. Budapest, 2005

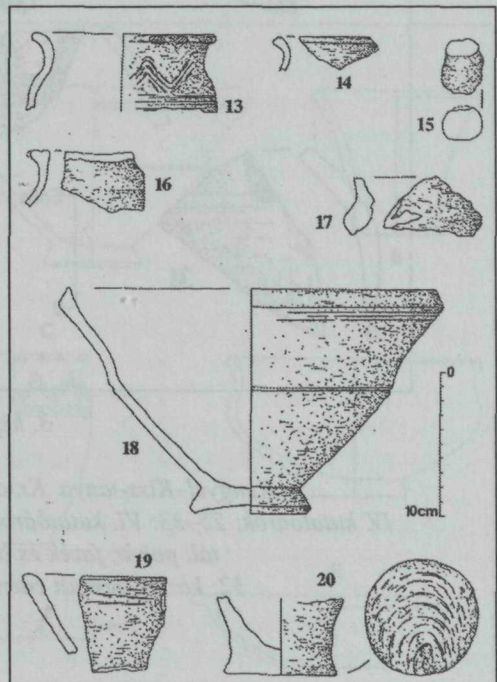

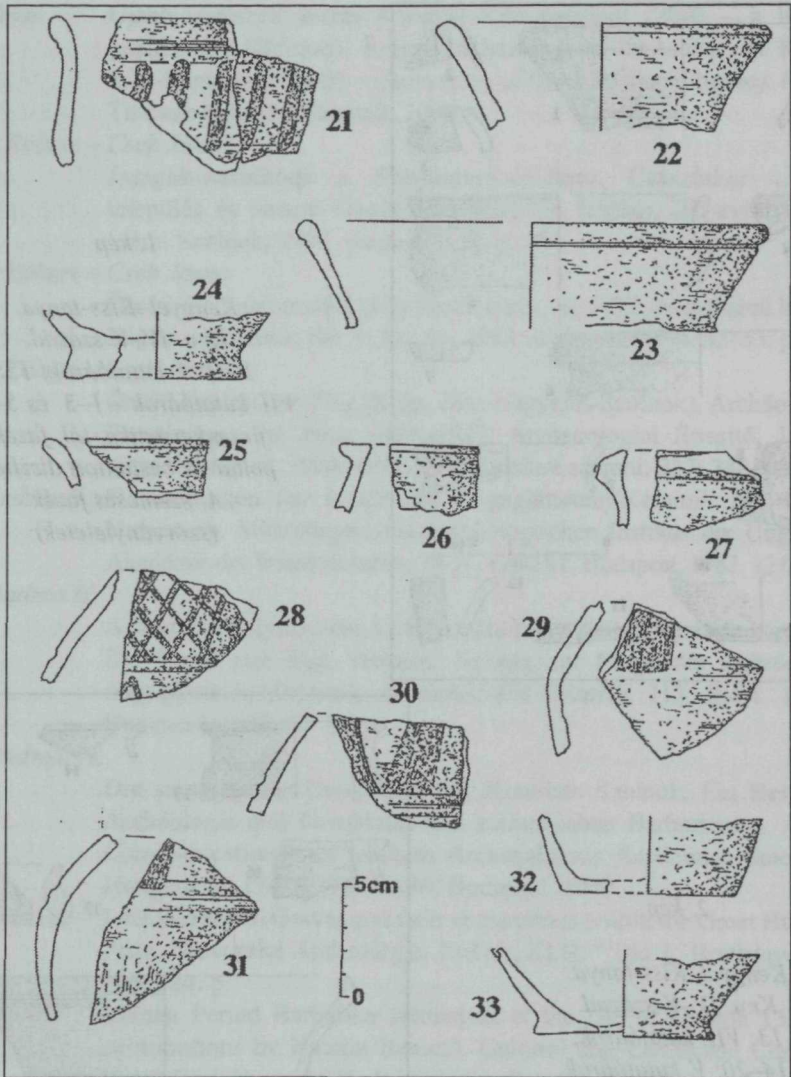
1. kép

Kengyel–Kiss-tanya.
 Kr.u. IV–V. század.
 1–11: I. kutatóárok;
 VII. kutatóárok – 1–3 és 5–12:
 finomkeramika, tál, fazék,
 pohár és besímitott diszítés.
 4: szemcsés fazék
 (szórványleletek)

2. kép

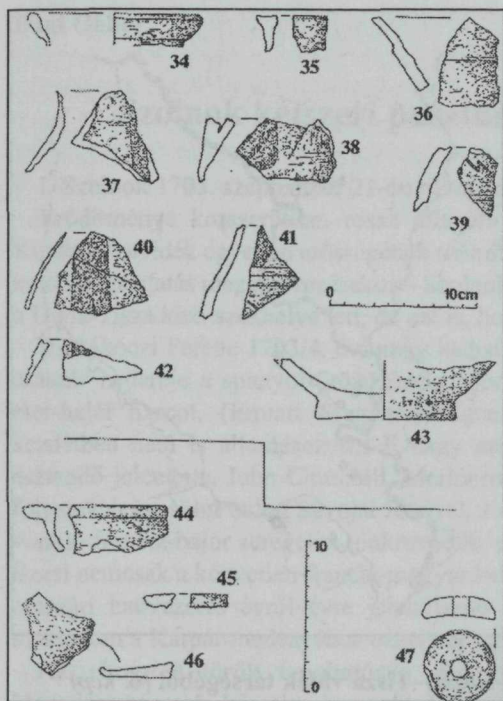
Kengyel–Kiss-tanya.
 Kr.u. IV–V. század.
 13: VII. kutatóárok;
 14–20: V. kutatóárok
 – 13: szemcsés fazék.
 14–20: finomkerámia,
 füles korsó, tál, fazék,
 pohár stb
 (szórványleletek)

3. kép

Kengyel–Kiss-tanya. Kr.u. IV–V. század. 21–24:
 IV. kutatóárok; 25–33: VI. kutatóárok – 21–31 és 33: finomkeramika,
 tál, pohár, fazék és besímitott díszítés.
 32: kézzel formált edény (szórványleletek)

4. kép

Kengyel–Kiss-tanya.

Kr.u. IV–V. század.

34–43: VIII. kutatóárok;

44–46: I. kutatóárok;

47: VI. kutatóárok

34–43: finomkeramika, tál, fazék és
besímitott díszítés.

44–46: mázas keverő-/dörzsöltál
(mortarium).

47: orsókarika (szórványleletek)

5. kép

Kengyel–Kiss-tanya.

Edényrekonstrukciók.

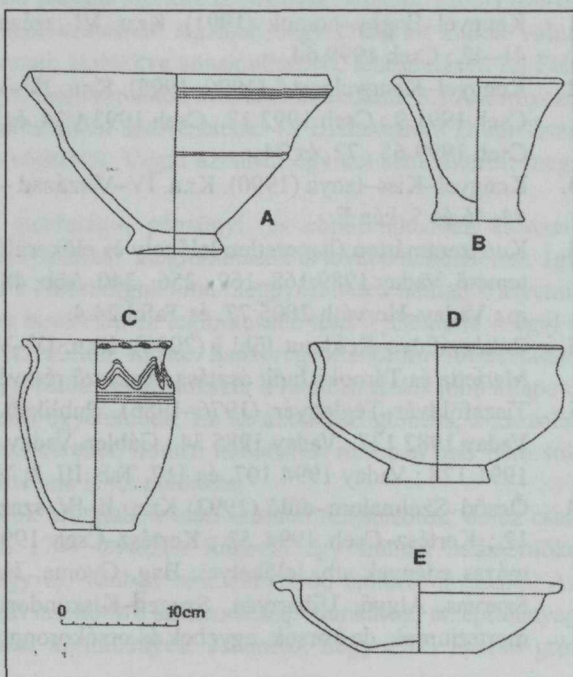
A: tál;

B: pohár;

C: fazék;

D: tál;

E: mázas kerámia
(mortarium).

Mázas keramikák katalógusa a Dél–Közép–Tisza vidék térségéből (6. kép)

1. Kengyel–Baghy–homok (1991). K.r.u. VI. század – település. Cseh 1993B 40. és 41–42.; Cseh 1999 64.
2. Kengyel–Kengyelpart I (1990–1995). K.r.u. IV–V., V–VI. és VI. század – település. Cseh 1991 9.; Cseh 1992 12.; Cseh 1993A 24. és 26.; Cseh 1994 12.; Cseh 1997 75.; Cseh 1999 65., 72. és 74.
3. Kengyel–Kiss–tanya (1990). K.r.u. IV–V század – település. Ld. jelen dolgozat 4. kép 44–46 és 5. kép E.
4. Kunszentmárton (ismeretlen lelőhely és előkerülési év). Publikált. K.r.u. IV. század – temető. Vaday 1989 168–169., 256., 340. Abb. 48 14, T. 159,1; Vaday 1998 142. 107. jp.; Vaday–Horváth 2005 77. és Tafel 24 4.
5. Rákóczifalva–Rokkant föld I (2006). K.r.u. IV–V.? és V. század – település. Csányi Marietta és Tárnoki Judit ásátása (a szerző részvételével).
6. Tiszaföldvár–Téglagyár (1976–1985). Publikált. K.r.u. IV–V. század – település. Vaday 1982 127.; Vaday 1985 34.; Gábler–Vaday 1986 67–68. és Abb. 37. 2–3; Bónis 1991 128.; Vaday 1994 107. és 117. Tab. III. 3; Vaday–Horváth 2005 109.
7. Öcsöd–Szélmalom–dűlő (1992) K.r.u. II–IV. század – település. Kertész–Cseh 1992 12.; Kertész–Cseh 1994 52.; Kertész–Cseh 1994–1995 237. A császárkori alföldi mázas edények stb. lelőhelyei: Bag, Gyoma, Jánosszállás, Sándorfalva, Szabadka, Szarvas, Algyő, Újhartyán, Szeged–Kiskundorozsma több lelőhellyel – zömmel mortariumok, de korsók, egyebek és orsókorong is)

Bagi Gábor

Szolnok kétszeri pusztulása 1706 őszen és telén

I. Szolnok 1703. szeptember 21-én rövid ostrom után került Rákóczi kezére.

Erődítménye korszerűtlen, rossz állapotú és gyengén felszerelt volt ugyan, ám a Középtiszavidék egyetlen erősségének számított. E kettősség magyarázza, hogy – a kuruc katonai igazgatás megszervezésekor – Szolnok az öt országos kerületi kapitányság egyike, a Duna-Tisza közti székhelye lett, de azt is, hogy e szerepet csak fél évig tudta betölteni.

II. Rákóczi Ferenc 1703/4. évi nagy hadisikereinek fő oka abban rejlett, hogy I. Lipót császár hadereje a spanyol örökösödési háborúban, a támadó francia seregekkel vívott élet-halál harcot. (Emiatt Magyarországon és Erdélyben komoly mozgó seregstest kezdetben nem is állomásozott.) E nagy európai háborúban a fordulópontot az 1704. esztendő jelentette. John Churchill, Marlborough hercege angol-holland hadereje a nyár folyamán egyesülni tudott Savojai Jenővel, s a höchstadi csatában (aug. 13.) a Bécs ellen vonuló francia-bajor seregeket tönkretverték, maradványaikat a Rajna mögé vetve vissza. Ezzel nemcsak a közvetlen francia-magyar katonai együttműködés terve hiúsult meg, de a császári hadvezetés évről-évre jelentősebb erőket küldhetett Rákóczi ellen. A kuruc mozgalom a Kárpát-medencében ezzel végleg magára maradt.

Azt, hogy a török fenntarthatóság alól épp csak felszabadult, részint elpusztult Magyarország erői képtelen hosszabb háború viselésére, Szolnok várának 1703/1706-os problémái is mutatták. Itt a kuruc hadvezetésnek legalább négy feladatot kellett volna ellátnia: 1.) Megfelelő őrséget szervezni, biztosítva annak ellátását, felszerelését. 2.) Felújítani, korszerűsíteni az erődítményt, hadiszerekkel, készletekkel ellátni. 3.) A környező területeket tartósan beilleszteni a kuruc állam szervezetébe. 4.) Biztosítani a Duna-Tisza köze és a Körösök alsó folyásának védelmét. Végül azonban egyiket sem sikerült megnyugtatóan megoldani.

A fő problémát a kuruc állam gazdasági-, pénzügyi (és ebből fakadóan katonai) gyengesége jelentette, amit esetenként politikai megfontolások is tovább nehezítettek. Így Rákóczi egészen 1707-ig nem merte a Habsburgok által meggyűlöltetett hadiadót kivetni, ami pedig a korabeli európai államok bevételeinek legfontosabb tételét jelentette. Végül a régi magyar várak között a korszerűtlen kuruc hadsereg kisszámú modernebb, harcképesebb alakulatait mozgatták, s velük együtt sokszor a hadfelszerelés jobb állapotú részeit, a szabad pénzügyi forrásokkal egyetemben. Ez az állandó rögtönzés, a „tűzoltó módszer” rövidtávon még hozhatott sikereket, hosszú háborúban azonban már nem sok sikerrel kecsegtetett. Ezt Szolnok története is jól példázza.

II. Szolnok megerősítését a kurucok elfoglalása után azonnal megkezdték, de ez csak szakszerűtlen állagjavítást jelentett. 1704 tavaszán Rákóczi egy francia hadmérnöke egyenesen a vár lerombolását, és egy új, Vauban rendszerű erőd építését javasolta. Az építkezés el is kezdődött, de a munkát lassította a szakemberek, munkások, az építőanyag és a pénz hiánya, valamint a háborús körülmények. Jellemző, hogy 1705 nyarán gróf

Károlyi Sándor tábornagy a Szolnoknak szánt muníciót is Egerbe irányította, nem lévén tárolására alkalmas épület. Ekkorra sok helyen a sánckarók elrohadtak, s azzal fenyegettek, hogy maguktól kidőlnék. Rákóczi erre hadmérnököt és 3000 forintot küldött Szolnokra azzal, hogy fizetésre a munkások is jobban jönnek. Hamar kitűnt azonban, hogy a rézpénz nem vonzó, az őrség pedig a komoly munkára elégtelen. 1705 őszén Károlyi jelezte, hogy a régi erődöt lerombolták, de az újnak talán csak harmada készült el. A négyszög alakú vár nyugati oldala a két bástyával felépült ugyan, ám a tiszai oldal vagy hiányzott, vagy használhatatlan volt. A folyó túlszárnyaló ágyúval, puskával is át lehetett löni, s így a kész erődlemek sem voltak védhetők. Károlyi rögzítette az építkezés következő lépéseit, de az elkövetkező évben már nem sok eredmény született.

Komoly bajok voltak a vár tüzéségével is. A kurucok Szolnok elfoglalásakor 14, mások szerint 21 löveget találtak, ezek azonban nem voltak korszerűek. Elgondolkodtató az 1702-es várleltár, ami 19 ágyút tüntetett fel. Ezek közül 7-nek ugyan nem ismerték az öntési idejét, ám a maradék 12 átlagos életkora 104,7 év volt! (A legfiatalabb ágyút 6 éve öntötték, a legidősebbet viszont 1531-ben.) 1703 után az ágyúk száma talán még csökkent is, mivel tarackok, sajkákra való lövegek elszállítását többször említették. 1704-ben, majd 1705 tavaszán és nyarán Soltra, illetve Mezőtúrhoz küldtek innen ágyút, muníciót és élelmet, de 1704 nyarán Rákóczi rác hadjárata is igénybe vette a helyi készleteket. 1705 őszén némi javulást hozott, hogy a lerontott solti sáncok lövegei, hadianyaga ide került. Rákóczi ekkor La Motte tüzér ezredessel Szolnokra a szükséges 16-nál több, újonnan elkészült nagy ágyút is szállíttatott, ám ezek egy része hibás volt, így újra kellett őket önteni.

Szolnokra Rákóczinak csak fegyelmetlen és kisszámú őrséget sikerült küldeni. 1704 elejére a Károlyi által ide rendelt gyalogság Csiszár István kapitány parancsa ellenére a hadakhoz ment, míg a maradék elégtelen volt a védelemre. Kevés volt a tüzér, és a szállítási feladatokra is kellett katonákat küldeni. 1704 augusztusában Rákóczi 700 hajdúból (magyar gyalog), 300 németből (reguláris gyalog) és egy lovasszázadból álló fizetett helyőrséget tervezett ide, de ebből semmi nem valósult meg. Olykor a Jászságból, máskor a Három Városból (Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd) igyekeztek katonákat szerezni, de a szökések, vezénylések, vereségek gyorsan csökkentették a létszámot. Utóbb általában 2 gyalog és 2 lovasszázadban mintegy 2–300 ember alkotta az őrséget, de néha még ennyi sem. Szolnoki hajdúkat Soltra és Mezőtúrra is többször vezényeltek, mivel a zömmel lovas kuruc haderőnek soha nem volt elég gyalogosa. A várparancsnokok is gyakorta változtak.

Az őrség már igen korán igényelte a rendszeres zsoldfizetést, ám ezt az ismert okok sokáig nem tették lehetővé. 1705 januárjában a fejedelem Berthóti István kapitánynak meghagyta, hogy az őrséget a várbeli kocsmá jövedelméből fizesse. Ez azonban elégtelen volt, bár ekkorra még sörfőző is újjáépült. Utóbb Berthóti jelezte, a katonaság a kocsmához nem ragaszkodik, de a fizetéshez igen. Végül 1705 júniusában a fejedelem Seres György harmincadosnak meghagyta az őrség zsoldjának fizetését, s az ősz folyamán a szükségletekre 6000 forintot küldött. A fizetés azonban nem volt rendszeres, Rákóczi rézpénze pedig gyorsan veszített értékéből.

Központi ellátásból sokáig csak sót kaptak (Tokajról) a kurucok, utóbb Egerből és Tokajból származó lisztet említettek. Élelemhiányról ugyan nem tudunk, minőségi problémákról azonban igen. 1705 októberében például a fogyóban lévő gyenge abrakra, s az Eger tájáról küldött dohos lisztre panaszkodtak. Utóbbit csak bunkóval lehetett törni, és bottal keverni, amiből jó kenyeret nem lehetett sütni. Emiatt az élelmező tiszteket a hajdúk szidták, öléssel fenyegették. Élelmet sokszor szállítottak Soltra, 1705 júniusában pedig a mezőtúri táborba.

A ruházati ellátás is komoly gondot okozott, mivel a leginkább érintett Három Város iparosai nem voltak képesek az igényeknek eleget tenni. 1704 januárjában Rákóczi rendelt Kecskemétről és Nagykőrösről az őrségnek dolmányt, süveget és nadrágot, de a katonák ruhátlanságára utóbb is többen panaszkodtak. 1705 februárjában Szappanos István ezredes is itt szolgáló hajdúi nyomoráról írt a fejedelemnek. 1705 szeptemberében Horváth Tamás Soltról jött hajdúinak fizetését és felruházását említik, ám ezek hamar távoztak innét. Az ősz folyamán Egerből még 500 köpenyt szállítottak ide. Az őrség egyéni fegyvereinek későbbi állapotáról semmit sem tudunk. 1703 őszén a kurucok itt több száz muskétát zsákmányoltak ugyan, de ezek sorsa ismeretlen.

E körülmények között a szolnoki helyőrség hadrafoghatósága korlátozott volt, amit a Maros-menti ráccokkal vívott harcok is bizonyítottak. 1703. november 5-én egy 5–600 fős csapat kifosztotta Mezőtúrt, és hatalmas menekülési hullámot indított el. Rákóczi elrendelte a Békés megyeiek Karcagra költöztetését, a Körös vonalát azonban nem sikerült tartani. A Nagykunságot és környékét új támadások érték, sőt 1705 júniusában a ráccok a szolnoki lovasságot is megverték. A lakosság egy része újra megfutott, sőt felerősödött az áttelepülés a védettebb országrészekbe. 1705. május 24-én egy rác sereg kirabolta Kunmadarast, Kunhegyest és környékét. Hazatérőben Törökszentmiklósnál visszaverték Bóné András 33. század kurucát, de a Körösnél Károlyi utolérte őket. Az innenső parton érteket megverte ugyan, de az átkeltek nem tudta utolérni. Települések sora pusztult el, sok immár véglegesen. A nyár folyamán Károlyi jelentette Rákóczinak, hogy a Tiszántúlon, Mezőtúrtól Tiszafüredig már senki sem arat, aminek komoly következményei lehetnek.

1705 szeptemberétől Herbeville tábornagy 15–20 ezer fős haderejének felvonulása indított el új menekülési hullámot. A császáriak – a vár erejét túlbecsülve – Szolnokot nem támadták meg, hanem Csongrád alól vonultak Mezőtúrra, majd a Nagykunságon át Debrecennek. A kurucok a „felperzselt föld” taktikát alkalmazták, ami nagy területeket érintett. 1706. februárjában a nagykunok azt írták Rákóczinak, hogy páran még maradtak Karcagon, de otthonaik felégetése, kirablása miatt sokan kóborolnak, a lakosság zömét pedig a ráccok leölték. 1706 tavaszán Gundelfinger Dániel kuruc ezredskapitány 3 századát Szolnok alatt, Vezsenynél verték szét a ráccok. A nyár folyamán a kuruc hadvezetés is látta, a Jászságtól Szegedig „nincs élése a katonának”, a Kunság és a Tiszai Hátság pedig pusztán áll. Szolnok ellátása így mind nehezebbé vált.

III. Rákóczi tábornokai 1706 augusztus elején értesültek arról, hogy az Erdélyi Fejedelemségben álló császári hadak nyugat felé indultak, és kiérték a Magyar Alföldre. Vezetőjük a rettegett Rabutin tábornagy volt.

Gróf Jean Louis Rabutin de Bussy (1642–1717. nov. 16.) lotharingiai főnemesi család sarja volt, mely jelentős szerepet játszott Franciaország, sőt a francia irodalom történetében is. A kis Lotharingiai Hercegség a Franciaország és a Német-Római Birodalom közötti XVII. századi háborúk idején sajátos helyzetben volt. A lakosság zömét franciák alkották, ám a császári hűségnek is komoly hagyományai voltak. Emiatt a török elleni háborúk hőiséhez, Lotharingiai Károly herceghez hasonlóan sok arisztokrata állt be I. Lipót császár haderejébe. Ezt tette a Párizsban született Jean Louis is, akinek egy holstein-wiesenburgi hercegnővel kötött házassága is „pártállását” erősítette. Katonai pályafutása 1683-tól, a török ellen vett nagyobb lendületet. Előbb alezredes, majd hamarosan egy dragoonosezred élén találjuk. 1688-ban vezérőrnaggyá, 1692-ben altábornaggyá, két évre rá pedig lovassági tábornokká nevezték ki. 1696-tól 1708-ig Erdély katonai parancsnoka, ki 1697-ben harcolt a zentai nagy csatában is. 1704 elején kapta meg a tábornagi kinevezést, majd 1705 decemberétől átvette az Erdélybe vonult császári erők feletti vezényletet. Gőgös, makacs, kegyetlen magatartásával osztatlan gyűlöletet váltott ki.

Az offenzíva az 1706 nyári béketárgyalások kudarca nyomán indult meg. A korábbi tervek szerint az Udvari Haditanács a kuruc állam központi területét jelentő Felvidék ellen koncentrálna erőit. A mintegy 13 ezer fős magyarországi hadak Guido Starhenberg tábornagy vezetésével a Duna mellett vonultak fel, míg Rabutin feladata eredetileg csak kisebb, öt ezredből (5–10 ezer fő) álló sereg kiküldése volt. Ennek Szolnok elfoglalása után Starhembergkel Budán vagy a felsőmagyarországi bányavárosoknál (Besztercebánya környéke) kellett volna egyesülnie. Rabutin azonban nagy erőket mozgósított, mivel önálló parancsnoklásra, és hadi sikerekre vágyott.

Ekkor Erdélyben a császáriak fő erejét 7 gyalogezred (a Salm, Thürheim, Virmond, Neuburg, Tollett regimentek, illetve 1–1 zászlóalj Pálffy és a Neipperg gyalogos) 6 vértés (Gronsfeld, Hannover, Uhlefeld, La Tour, Cusani, Steinville) valamint 4 dragoonos ezred (Bayreuth, Rabutin, Brenner, Althan) alkották. Ezeket 4 dán gyalogezred (Harboe, Osten, Maltzan Endom), valamint 1–1 vértés (Trappau) és dragoonos (Gersdorf) ezred egészítette ki. (Ez utóbbi egységek eredetileg 6 ezer katonát számláltak, és a dán király mint német fejedelem – Sleswig és Holstein hercege – franciák elleni segélyhadának részeként kerültek hazánkba.)

E haderő létszámát a „töredék alakulatok”, a veszteségek, és a keretek hiányos feltöltése miatt nehéz meghatározni. (Elvileg a császári gyalog ezredeket 2-3 zászlóaljban 16 gyalogos és 1 gránátos század alkotta 2180 emberrel, míg az 1000 fős lovas ezredek 6 svadronból és 12 századból álltak.) 1706 tavaszán viszont Károlynak azt jelentették, hogy a császári lovasezredek alig 500, a gyalogzászlóalj pedig 300 főből állnak, míg a dán regimentek sokszor 2–300 katonát számlálnak. Valószínű azonban, hogy a helyzet mégsem volt ilyen rossz, és az összlétszám megközelíthette a 20 ezer főt. Rabutin állítólag Erdélyben csak 4000 embert hagyott, főleg gyalogságot, és gyengébb egységeket, míg a teljes lovasságot elvitte. (E lépés utóbb a kurucok itteni térnyeréséhez vezetett.)

Rabutin augusztus 10-én Nagyváradon említik, amit élelmiszerral látott el. Ám hiába remélt pénzt és tüzérségi felszerelést, sőt a rác huszárok közül is csak Pivoda kapitány 1100 embere jelent meg. Ez a magyar hadszíntéren nem volt elég, ezért Debrecen mellett elvonulva Mezőtúr és Szentés érintésével 22-én Csongrádnál vert tábor. Itt csatlakozott 25-én Rabutinhoz Nehem péterváradi parancsnok és Virmond tábornok, 26-án pedig Löffelholz aradi kommandáns és Tököly-Popovics ezredes, jórészt tiszta-marosi és szlavóniai határőrökkel. A rác huszárok száma ezzel 3–4 ezerre nőtt. A császáriak Csongrádnál egy hétig táboroztak, mivel a meleg miatt hullani kezdtek az emberek, s mert Szegedről élelmet és ostromlövegeket vártak. (Utóbb Rabutin 20 kisebb lövegét és 2 nagy ostromágyúját említik.) Végül a császári sereg szeptember 1-re átkelt a Tiszán, s az innenső parton Szolnok ellen indult.

1706 augusztusában hadifoglyok már jelezték, hogy Rabutin Szolnok elfoglalásra indul, így Bercsényi és Károlyi csapatai a város környékére vonultak. Ezek mintegy 12 ezer embert számláltak, de a döntően lovas haderő zöme rosszul volt felfegyverezve. Nyílt csatáról így szó sem lehetett. A kuruc portyák nem állították meg az ellenséget, s Bercsényi „főgenerális” a nehéz helyzetben képtelen volt dönteni. Végül Károlyi szeptember 1–2-án Rákóczi parancsára a módszeres, reguláris ostrom kivédésére alkalmatlan erődöt a várossal, hídjaival, a felhalmozott municióval és élelemmel együtt felégette, az oda rendelt 400 járszági gyalogost pedig haza küldte. Az őrséget Hatvanba helyezték, míg a lakosság a Három Város népével menekülhetett északra.

A császári had már 4-én bevonult Szolnokra, tábora két oldala a Zagyva és a Tisza lett. Hamarosan Szegedről hajók is érkeztek, további élelemmel és hadiszerekkel. A foglyok szerint Rabutin mérnökeivel és katonával egy hétig dolgozott a váron, hogy oda állandó őrséget helyezzen, a Három Város és a Járszág hódoltatására. A kuruc hadvezetést a hírek aggodalommal töltötték el. Rákóczi már 7-én jelezte Bercsényinek, hogy Szolnok megerősítéséből sok baj lehet, ezért Rabutin elvonultával azonnal vissza kell foglalni. Andrassy György tábornok alá akarta rendelni Perényi Miklós, Ecsedi János és Eölyüs János hajdúezredek, a szolnoki gyalogsággal, amit az ostromra elegendőnek ítélt. A támadásra azonban nem került sor, talán mert az őrség a jelzett 100 gyalogosnál jóval erősebb volt. Szolnokon utóbb báró Michel Degano, a Tollet gyalog regiment alezredese vezetésével 500 gyalogost (az ezred egyik zászlóalja?) említettek, de 2–300 rác lovas is az őrséghez tartozhatott. Ezek folytatták az erődítési munkákat, sőt két hidat is vertek.

Szeptember 10-én Rabutin erői Jászberényen át északra indultak. Ebben bizonyosan szerepet játszott, hogy Rákóczi Esztergom ostromával Starhenberg tábornagy jórészt erőt lekötötte. A császáriak útjában a kurucok az élelmet elhordták, s több területet is felégettek, a rác lovasok azonban ekkor még biztosítani tudták a főszereg ellátását. Ez előbb Eger ellen indult, majd Szikszó és Miskolc felégetése után szeptember 29. – október 6. között Kassát vette ostrom alá. A kuruc erődítményt azonban Radics András brigadéros sikerrel védelmezte.

Kassa alól Rabutin délnek fordult, végigprédálta a Hegyalját, majd november elején Csegénél és Tiszafürednél átkelt a Tiszán. Innen hajókon és tutajokon csapatokat bocsájtott le Szolnokig, míg főereje a Nagykunságon át Debrecenbe vonult, téli pihenőre.

Útközben végigdúlták és felégették Tiszafüred környékét, betetőzve az előző évek tiszántúli pusztításait. Állítólag 5-e táján Rabutin újra megfordult Szolnokon (talán a vár és a hidak állapota ellenőrzése végett), de aztán maga is Debrecenbe távozott. November közepén a lehajózott német kontingens Szolnoknál és a vezsenyi szögben táborozott. Bár a kurucok újra bevonultak a Jászságba és a Duna-Tisza közé, Szolnok további erősítését Rákóczi nem tudta zavarni. Degano alezredes (várparancsnok) ténykedéséről csak annyit ismert, hogy Karácsony táján a tiszakürtieknek védelmet adott a császári csapatokkal szemben.

Debrecenből Rabutin tábornagy báró Tige ezredes vezetésével 2.000 lovas (talán a Hannover, Gronsfeld, Rabutin, Cusani, Darmstadt ezredekéből) küldött Erdélybe, az ottani csapatok megerősítésére, s haza bocsájtotta a Maros vidéki rácokat is. A császáriak több hetes pihenője egészen Újévig tartott. 1707. január 2-án aztán a had Debrecenből újra megindult. 11-én az előőrsök már Szolnok alatt nyargalóztak, ahová hamarosan be is vonult. Pár nap múlva aztán Rabutin a hevenyészett várat lőporral felrobbantotta, az őrségét pedig kivonta. Lépését bizonyonnyal az élelemhiány indokolta. Szolnokról a császáriak Jászberény érintésével gyors menetben Budának indultak, ahová a hó végén érkeztek meg.

Rabutin hadereje ekkor már komoly – több ezer fős – veszteséget szenvedett. 1707 február elején csapatok létszáma 4400 császári lovas és 3254 gyalogos, valamint 1468 dán gyalogos és 895 dragonyos volt, a Budán elhelyezett 8-900 beteg mellett. A majd fél éves hadjárat területi nyereséggel sem járt, ám az alföldi tájegységek, köztük Szolnok sorsát azonban alapvetően befolyásolta.

IV. 1707 elején Károlyi tábornagy még számolt a szolnoki vár ismételt megerősítésével, és a helyreállításra a Három Városból munkásokat rendelt. Február végén Litterati János Károlyinak még hajókat is készített Szolnokon. Utóbb azonban felhagytak az építkezéssel, bizonyonnyal a költségek, és a munkások hiánya miatt. Tudunkkal három évig a település pusztta volt, bár némi népesség esetleg maradhatott itt.

A szolnoki vár és őrsége hiányát a rác portyák megszorodása, és erejük növekedése jelezte. Már áprilisban feldúlták Kecskemétet, míg nyáron a Tiszán áttörve a nagykorúiek és kőtelkiek marháit hajtották el. A helyzet aztán a trencsényi csatavesztés (1708. aug. 3.) után vált igazán tragikussá. 1708. szeptember 11-én Nagykörröst rohanták meg, és az állatállomány zömét elvitték. Október elején újra támadták a Három Várost, míg egy csapatuk pedig Szolnoknál átkelve Jászsalsószentgyörgyre ütött. Itt többeket levágtak, másokat rabságba vittek, az állatokat pedig elhajtották. 1709 februárjában rátörtek Jászládányra, ahol a rác „feles embereket levágott, 18 rabot elvitt, templomját felverte, külső belső jószágát, kivált lovait szabad prédájára fordította.” Eztán újra feldúlták Jászsalsószentgyörgyöt és Jászkisért is. Májusban Ceglédet érte támadás, augusztusban pedig Tököly-Popovics ezredes Jászberényt is felverte, és kirabolta. Novemberben már Heves, Átány és Erdőtelek feldúlásáról érkeztek hírek. A rác támadások megszűnésében gyaníthatóan az ország jelentős részét érintő nagy pestisjárványnak nagy szerepe lehetett.

Három év szünet után Szolnok újjáépítését Rákóczi csak 1710 tavaszán határozta el, amikor az immár nem csupán minőségi, hanem létszámfölénybe kerülő császári erők támadását egy erődítmény rendszer kiépítésével akarta megállítani. Ez azonban a város történetének egy másik fejezete.

V. Szolnok lakosságát a hódoltság idején – a török igazgatási székhelyhez hasonlóan – döntően balkáni mohamedán elemek alkották, akik mellett a magyarság kisebbségben volt. A város 1685. októberi felszabadulásakor ez az idegen etnikum jórész elmenekült, s az új népességet a kisszámú helybelivel az őrség német és magyar katonái, illetve családtagjaik alkották. A kurucok a sikeres 1703-as ostromkor ezek jelentős részét leölték. A maradék három évig maradt helyben, s főképp a kuruc őrség, illetve igazgatás családtagjaival egészült ki. 1706 őszén ezek is elmenekültek, s máig vitatott, hogy mekkora részük tért később haza. Nem lehetnek sokan, mivel a Rákóczi kor története nem maradt meg a városlakók emlékezetében.

Irodalom

- Archivum Rákóczianum. I–XII. köt. (Szerk.: Thaly Kálmán.) Pest, 1873.–Bp., 1889
- Bánkúti Imre* Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi korban. I–II. Előmunkálatok Pest megye monográfiájához, 2. Bp., 1996
- Bánlaky (Breith) József*
A magyar nemzet hadtörténete. Arcanum. PC-CD ROM
- Czigány István (szerk.)*
Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Bp., 2002
- Heckenast Gusztáv*
Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban. Életrajzi Adattár. Bp., 2005
- Carl Freiherr von HIPSSICH-Camillo Freiherr Komers von Lindenbach*
Feldzüge des Prinzen von Savoyen ... IX. Band. Wien, 1883
- Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes*
Rákóczi Tükör. 1–2. Bp., 1973
- Markó Árpád* Herbeville marsall útja Erdély felé 1705 őszén. Hadtörténelmi Közlemények, 1935.
- Markó Árpád* Adalékok a Rákóczi szabadságharc hadihelyzetéhez Erdélyben (1705 novembertől 1706 nyár elejéig). Századok, 1957
- Mészáros Kálmán*
Egy derék kuruc törzstiszt (Források Hancsok Ádám főstrázsamester életéhez) In.: Zounuk, 15. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei levéltár Évkönyve. Szolnok, 2000
- Thaly Kálmán* Dunántúli hadjárat 1707-ben. I–VI. közlemény. Századok, 1879–1880
- Perjés Géza* Esztergom 1706. évi ostromai és az ostromokkal kapcsolatos hadműveletek. Hadtörténelmi Közlemények, 1954

Fülöp Tamás

Az eszmetörténeti vizsgálatok egyik lehetséges aspektusa a Széchenyi-historiográfiában

„Mi szükség és mi érdem volna Széchenyi István gróf tanainak feszegetésében, mikor az utóbbi évtizedekben állandó témája, minden oldalról körülményesen megtekintett alakja volt éppen ő, Széchenyi, a nemzetvezér államférfiú? [...] Társadalmunkat és sajtónkat korlátlanul használtuk fel valóságos Széchenyi-kultusz felépítésére, úgy, hogy most én könnyen tengerbe vizet hordó gyermeknek tartatnám, még mindig újat akarván Széchenyiről mondani.” – fogalmazta meg Szekfű Gyula hét évtizeddel ezelőtt, a liberális történetírói hagyománnyal vitába szállva a *Három nemzedék* „Széchenyi-fejezetének” nyitó gondolataiban.¹ A mára már több mint másfél évszázados múltra visszatekintő Széchenyi-historiográfia könyvtárnyi léptékű eredményeire pillantva még inkább jogosnak látszik a kérdés: vajon nem tűnik-e tengerbe vizet hordó balga gyermeknek az, aki Széchenyiről a XXI. század elején még valami újat szeretne elmondani? A kérdés persze abból az aspektusból szinte banálisnak tűnik, hogy éppen Széchenyi „életműve” az egyik olyan területe a nemzeti múlt idolumainak, amely kapcsán napjainkra a magyar történelmi gondolkodás számtalan, olykor egymással is éles ellentétben álló módszertani irányzata vált megfigyelhetővé.² A napjainkra már jelentékeny hagyományokkal rendelkező Széchenyi-kutatás által alkalmazott többféle megközelítési mód jelenlétét és létjogosultságát azonban mi sem bizonyítja jobban, minthogy a Széchenyi-ábrázolás – az olykor korszakokonként gyakran változó hivatalos igények ellenére is – mennyire szerteágazó gyökerekkel rendelkezik a magyar történetírói-történettudományi tradícióban. Gondoljunk csak arra, hogy a reformkorral és Széchenyi politikai pályájával kapcsolatban csupán az elmúlt évszázad során milyen sok, gyakran ideológiai sáncok mentén is tagolt interpretációs és módszertani irányzat megkülönböztetésére nyílik lehetőség. Mindez persze óhatatlanul azzal társult, hogy – az átlagosnál lényegesen bővebb (kritikai) forráskiadások és bibliográfiai segédanyagok mellett is – maga a Széchenyi-irodalom és a gróf eszmeiségének értelmezése az évek során fogalmi és koncepcionális szempontból igencsak terhelte és szövevényessé vált. Miként azt a korábbi eszmetörténeti kutatások eredményei és a szakirodalom hézagosa is jól jellemzi, Széchenyi történetiszemléletének vizsgálata sok szempontból speciális megközelítési módok alkalmazását igényli a kutatóktól. Különösen indokoltá válik mindez egy olyan témával kapcsolatban, amelyre a tudományosság kritériumait gyakran nélkülözve – önkényes értelmezések sorát életre keltve – minduntalan rávetülnek a történeti közzélekedés historiográfiai sztereotípiái, elméleti kliséi is.

¹ Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp., 1934. 9. p.

² Közel négy évtizeddel ezelőtt Spira György – egy objektívebb és tisztább Széchenyi-portré igényét megfogalmazva – már arról panaszkodott, hogy a gróf valós történelmi alakját mennyire eltorzította a történetírói hagyomány. Ezért üzent hadat új értelmezésével azok ellen az „elvetélt regényírók”, képzelőerő nélküli „aktamolyok” és a „történelem iránt érdeklődő”, „jobboldali és ultrabaloldali politikusok” értelmezése ellen, akik sematizált és aktualizált Széchenyi-portréikkal valójában csak sűrű homályba burkolták a gróf történelmi alakját. Spira György: *Széchenyi alakja és a történettudomány*. (In.: Spira György: *A negyvennyolcas nemzedék nyomában*. Magvető Kiadó, Bp., 1973. 309–322. p.) 310. p.

Gróf Széchenyi István történeteszemléletének vizsgálata nem előzmények nélküli, igaz, nem is a leghangsúlyosabb vonulata az elmúlt másfél évszázad során tekintélyes méretűvé duzzadt, s a gróf eszmerendszerét elemzései tárgyává tevő Széchenyi-historiográfiának. Jóllehet a Széchenyi műveiben fel-felbukkanó sajátos történetfelfogás jelenléte, s ennek a jellegzetes „történetértelmezésnek” a gondolatszerző ereje számos Széchenyi-interpretátor figyelmét felkeltette már az elmúlt évtizedek során, az életpálya egy-egy konkrét szakaszára irányuló részletes kutatásokon kívül a témával kapcsolatban szélesebb körű összefoglalás ebben a tárgykörben a mai napig nem született. Pedig a több tízezer oldalnyi Széchenyi-irodalmat olvasva nem egy alkalommal tapasztalhatjuk, még az olykor lényegesen eltérő következtetésekre jutó értékelésekben is, hogy a különböző történetírói módszereket alkalmazó, és alapjaiban más jellegű történeti kontextusban „mozgó” szerzők Széchenyi eszmerendszerének, reformkoncepciójának – gyakorta a „következteség” kifejezésével jelzett – egységességét bizonygatva, vagy összetevőit elemezve, utalást tesznek arra nézve, hogy a gróf megnyilatkozásaiban egy viszonylag konzekvens történeteszemlélet húzódik meg.

Számos XIX. és XX. századi író, historikust ihletett már meg ennek a szemléleti sajátosságnak – általánosságban: a múlthoz, s általa a jelenhez és jövőhöz kapcsolódó viszonyulásnak, konkrétan: a magyar társadalom átalakulásának minőségéhez, jellegéhez, formáihoz kötődő szemléletmódnak – a jelenléte Széchenyi gondolkodásában. Napjainkra a könyvtárnyi léptékűvé duzzadt Széchenyi-historiográfiában nem egy jelentős részeredménye született már a gróf eszmerendszerének feltáráshoz kapcsolódó történeteszemléleti eszmetörténeti-rekonstrukciós vizsgálatoknak is. A Széchenyi-kutatók ma már sok esetben támaszkodhatnak azokra a megbízható eszme- és gondolkodástörténeti, illetve filológiai tanulmányokra, amelyek főbb vonalaiban, legfontosabb összetevőit illetően kimutatták és analizálták Széchenyi (történeti-) eszméinek magyar és európai szellemi-kulturális építőelemeit, gondolati összetevőit, előképeit. Ennek ellenére az elmúlt időszak történetírásában – Angyal Dávid közel egy évszázaddal ezelőtti meghatározó kutatásait leszámítva – Széchenyi összetett történeteszemléletének rekonstrukciós vizsgálatára, illetve a reformkori magyar politikai diskurzusban betöltött szerepének, funkcionálisának elemzésére törekvő monografikus igényű feldolgozásokkal nem találkozhatunk. Ugyanis a témával érdemben foglalkozó kutatók döntő része (Angyal Dávid, Iványi-Grünwald Béla, Gergely András) – utalva a probléma egész életpályán végighúzódó súlypontos szerepére – az eszmerendszer feltáró elemzéséhez kapcsolódóan elsősorban a jelenség geneziséét, illetve strukturálódását vizsgálta a politikai pálya egy-egy konkrét, behatárolt szakaszában. Széchenyi történeti eszméit azonban a politikai célú megnyilatkozások vonatkozásában, a reformkor politikai értékvilágának összefüggéseiben, valamint a történeteszemléleti érték kategóriák sajátos argumentációs funkcionálisát illetően kutatóink mindezüddig részletesen nem vetették vizsgálat alá. A mai eszme-, gondolkodás- és fogalomtörténeti Széchenyi-kutatások egyik lehetséges iránya – a szakirodalomból már ismert filológiai, strukturalista, vagy rekonstrukciós kutatási áramlatokat kiegészítve – ezért az lehet, hogy Széchenyi történeteszemléleti érvanyagának vissza-visszatérő retorikus alakzatait, „működési mechanizmusait” a reformkor politikai értékvilágának összefüggéseiben kíséreljük meg megragadni.

Az talán köztudott, hogy a politikus és gondolkodó Széchenyi történetileg kimeríthetetlennek tűnő pályáját, bonyolult személyiségét – műveihez, alkotásaihoz és „hatásához” mérten – a különböző régi és új feldolgozások olykor épp autonóm megközelítési módjuknak köszönhetően tették még differenciáltabbá. S ha mindez törvényszerűen együtt is járt azzal a következménnyel, hogy a téma mind szövevényesebbé, míg a Széchenyi-irodalomban való jártasság mind küzdelmesebb feladattá vált, az egyre gyarapodó szakirodalom mégiscsak elősegítette Széchenyi gondolkodásának, megnyilatkozásainak, tetteinek komplexebb és árnyaltabb megismerését. Hosszas indoklás nélkül is azt mondhatjuk, hogy az időről időre megjelenő – szellemtörténeti, marxista, pszichologizáló, eszmetörténeti, szövegvizsgálati, stb. – újabb és újabb megközelítések, történetírói módszerek és interpretációs kísérletek nem elsősorban a probléma feloldhatatlannak tűnő terjengősségére utalnak, hanem magának a Széchenyi-kérdésnek az időben mozgó, historiográfiai korszakokként hullámzó történetiségét és – egy szakmailag igazolható, optimális határon belüli – értelmezhetőségi sokféleségét bizonyítják.

Ez persze – amellett, hogy el kell fogadnunk, hogy a múltnak egynél lényegesen több korrekt értelmezése létezhet egymás mellett – jelen esetünkben sem jelentheti a történelmi megismerés objektivitásába vetett hit felelőtlen relativizálását, s nem eredményezheti egyazon történelmi tény homlokegyenest ellentétes tudományosan igazolható adekvát magyarázatát, illetve nem vezethet ahhoz a hamis illúzióhoz, hogy minden történelmi jelenségnek végtelen számú helyes interpretációja létezhet. Így a Széchenyi-kérdés esetében is érvényesnek tekinthetjük, hogy az állandóan változó történelmi távolság, mely a történelmi cselekvő, illetve a történelemben megnyilatkozó személyiség és a saját hagyományaiba ágyazott történész-interpretátor között fennáll, az nemcsak hogy nem legyőzhetetlen akadály, de figyelembe veendő és a „történelmi” jelenségek megértése során, aktív módon felhasználandó lehetőség. Az értelmező és az értelmezés pozíciója tehát a diakronitás következtében folyamatosan változik, s ez a Széchenyi-interpretációk vonatkozásában is a magyarázatok kizárólagosságának és örökérvényűségének a lehetőségét alapjaiban megkérdőjelezi. Ebből a szempontból tudomásul kell venni – amennyiben nem szándékunk a régi kérdésekre új és esetleges válaszokat adni –, hogy felmerülő kérdéseink és alkalmazott módszereink, miként kapott eredményeink is a történelmi megismerés aktuális jelenének sajátos részét kell, hogy képezzék. S ezért – szigorúan ebben az értelemben – nehezen beszélhetünk kimerítően feldolgozott történelmi témáról, vagy véglegessé váló történelmi ismeretről, hiszen minden kornak a saját maga – s a tudományosság kritériumainak megfelelő – vonatkozási rendszerében kell rekonstruálnia és újraírnia a „maga” történelmét, amit bizonyos szempontból, valóban a „történelem eszméjének” nevezhetünk.³ Ezért is vélem úgy, hogy Széchenyi pályájával kapcsolatban nemcsak lehetősége van az újabb megközelítési módok alkalmazásának, de részben éppen az eddig nem, vagy nem teljes egészében alkalmazott tudományos igényű kérdésfelvetések és módszertani eljárások nyújthatják további értékes hozadékát a megújuló Széchenyi-kutatásoknak.

³ A gondolatot – a módszertani azonosulás igénye nélkül – Collingwoodtól kölcsönöztem. Collingwood, Robin G.: A történelem eszméje. Gondolat Kiadó, Bp., 1987. 311. p.

A lehetséges új kutatási irányok közé tartozik Gróf Széchenyi István eszmeiségének, gondolkodásának a történet szemléleti értékvilág és a hozzá kapcsolódó nyelvi argumentáció aspektusából végrehajtott vizsgálata. Jóllehet, az ilyen jellegű megközelítéseknek nincsenek számottevő tradíciói a korábbi kutatásokban, mindez nem jelenti azt, hogy a gróf történet szemlélete jellegzetes megnyilvánulásainak analízise teljesen ismeretlen jelenségnek számítana a Széchenyi-irodalomban. Sőt, a Széchenyi eszmerendszerével kapcsolatos kutatások több hangsúlyos irányzata is – a gyakran élesen elkülönülő indíttatás dacára – kiindulópontnak tekinti azt az előfeltevést, miszerint a viszonylag stabil eszmerendszerrel rendelkező Széchenyi gondolkodásában és megnyilatkozásaiban egy többé-kevésbé homogén történet szemlélet nyomai lehetők fel. A szakirodalom eddigi eredményei, illetve Széchenyi munkái alapján azonban joggal előfeltételezhetjük, hogy a gróf eszmerendszerében egy sajátos módon felépített, s alapjaiban szilárd történet szemlélet, valamint egy ahhoz kapcsolódó, állandósult nyelvi fordulatokra épülő, politikai argumentáció körvonalazható, melynek kialakulását, megjelenési formáit, funkcionalitását, „alkalmazását”, illetve esetleges jelentésváltozásait egy speciális közegben lehet a legpontosabban megragadni. Ezért is jelentheti egy feltételezett új kutatási irány kiindulópontját az az előfeltevés, miszerint a Széchenyi politikai indíttatású megnyilatkozásait mélyen átható történet szemléleti értékvilágot a konkrét politikai szituációkhoz kapcsolódóan és a korabeli politikai diskurzus vonatkozásában kísérjük meg feltárni. Ez a különleges vizsgálati környezet kiváltképp a reformkor társadalomátalakulási vitái által generált, gyakran változó politikai szituációkban, s ehhez kapcsolódóan a közvélemény megnyerését szolgáló érvelésben érhető leginkább tetten. Ebben a közegben válik „újrászerveződésében” és „funkcionalitásában” is megfigyelhetővé, hogy Széchenyi történet szemlélete a különböző szövegszinteken mekkora intenzitással és milyen aktuális politikai-meggyőzési szerepben bukkan elő. S ezek a vizsgálatok tehetik lehetővé, hogy Széchenyi rendkívül nagy előfordulást mutató, s látszólag stabil történet szemléleti háttérrel rendelkező politikai érvanyagának az eszmerendszerben és a korabeli politikai diskurzusban betöltött szerepét helyes módon értelmezhessük.

Egy ilyen kutatás feladata lehetne annak megállapítása, hogy ez a történet szemlélet – illetve a sok szempontból erre alapozott politikai érvelés – miként viszonyult Széchenyi gondolkodásának érték kategóriáihoz, valamint az eszmerendszer „egészéhez”. Így alkothatnánk pontosabb képet arról, hogy ez a gyakorta és hangsúlyosan – olykor a politikai pálya több évtizedes intervalluma során is azonos fordulatokkal, de egészen más jelentéssz összefüggésben, s korántsem mindig szisztematikusan – megjelenő gondolati építőelem, fogalmi készlet milyen szereppel bírt Széchenyi gondolkodásában, hogyan strukturálta, s mennyiben „szervezte” a gróf politikai megnyilatkozásait, s miként hatotta át az általa is használt politikai „beszédmódot”. Feltételezhető, hogy Széchenyi történeti eszméinek feltárásával, s a hozzá kapcsolódó terminológia funkcionalitásának vizsgálatával nemcsak egy súlypontos reformkori politikai „tényező” gondolkodásának meghatározó szemléleti paneljeire, hanem egy politikai-eszmetörténeti szempontból rendkívül izgalmas korszak kifejezésvilágának és „tudatmozgásának” néhány jellegzetes szegmentumára is fényt deríthetünk.

Számos történész és szépiro felhívta már a figyelmet arra, hogy Széchenyi műveit, cikkeit és naplóját újraolvasva minduntalan olyan utalásokkal találkozhatunk, melyek a *haladásra, a nemzet jövőjére*, a társadalom átalakulására, vagy az átalakulások tétjére vonatkozóan egy lappangó történeti „rendezőelvet” sejtetnek a gróf gondolkodásában.⁴ Valóban, Széchenyi programadó művei és vitairatai e kérdésfelvetéseknek a létjogosultságát nagymértékben alátámasztják. Csakhogy a túlzott várakozásokkal szemben az erre a területre irányuló kutatások esetében már a munka elején figyelembe kell venni, hogy Széchenyi eszmerendszerében – bármennyire is szeretne volna ezt a látszatot kelteni a dualizmus történetírása – nem mutatható ki egy zárt, homogén történetfilozófiai rendszer. Az előzetes feltevések alapján ezért úgy tűnik, hogy Széchenyi történetesztétének, s ehhez kapcsolódó politikai érvelésének egzakt megragadhatóságát számos elméleti probléma nehezíti. Az egyik ilyen dilemma, hogy Széchenyi történetesztéteti megalapozottságú argumentációja várhatóan nem állandó jelleggel lesz a megnyilatkozások kísérőjelensége, s ezek az érvek első pillantásra is a különböző művek és szövegrészek eltérő szintjén, illetve másféle funkcióval bukkannak elő. Ráadásul ezek a történetesztéteti háttérrel feltételező érvek, s az érvekben gyakorta felbukkanó „alapfogalmak” amellet, hogy nagyfokú fluktuációt mutatnak, a konkrét szituációkban általában más és más mélységben válnak kimutathatóvá. Mindamellet, annak ellenére, hogy a gróf megnyilatkozásait kétséget kizáróan mélyen áthatja a történetesztéteti megfontolásokra támaszkodó érvelés, Széchenyi – ellentétben más kortársaival, pl. Kölcseyvel, vagy Pulszkyval – a történelem menetével kapcsolatos meggyőződéseit és történetfelfogását „*önálló rendszeralkotó műben*” nem fejtette ki.⁵ S bár a dualizmus kori Széchenyi-historiográfia előszeretettel alkalmazta Széchenyi történelemmel kapcsolatos megnyilatkozásaira a „*történetfilozófia*” kifejezést, Angyal Dávid és kortársai is kénytelenek voltak végeredményben elismerni, hogy Széchenyi nem „rendszeralkotó” filozófusként, hanem elsősorban „gyakorló” politikusként, a közvélemény megnyerési szándékával, politikai érveléséhez kapcsolódóan vetette papírra ez irányú vélekedéseit. Gyakorlati politikusként úgy tűnik, Széchenyi egyébként sem törekedett arra, hogy munkái közt tételes, rendszerezett történetfilozófiai elveket fejtsen ki, ilyenmel legfeljebb elvétve, töredékesen találkozhatunk a napló bejegyzései között is. S bár nem tagadható, hogy ezek az olykor igen rövid történetesztéteti megfontolásokat rejtő megjegyzések valamennyi esetlegességük ellenére is gyakorta sokkal „beszédesebbek”, s lényegesen szélesebb eszmei horizontot sejtetnek, mint a gróf más jellegű megszólalásai, úgy vélem,

4 Csupán a legjellegzetesebb értelmezéseket kiemelve vö.: Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Franklin, Bp., 1907; Gergely András: Széchenyi eszmerendszerének kialakulása. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972; Kemény Zsigmond: Széchenyi István. (In.: Kemény Zsigmond: Sorsok és vonzások. Portrék. (Szerk., utószó, jegyz.: Tóth Gyula) Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1970. 115–311. p. Németh László: Széchenyi. Vázlat. Bp., (1942.) In.: Németh László: Az én katedrám. Tanulmányok. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó Bp., 1969. (Második kiad.: Bp., 1975.) 390–551. p.; Velkey Ferenc: Széchenyi István politikai tájékozódása a pártalakulás időszakában. Kandidátusi értekezés. (Kézirat) Debrecen, 1997.

5 Gondolhatunk itt mindenképp Kölcsey Ferencre, vagy Pulszky Ferencre, akik történetfilozófiai eszmeifutataikat nem elsősorban történészként, hanem közíróként önálló munkákban is közreadták. Vö.: Kölcsey Ferenc: „*Nemzeti hagyományok*” és „*Történetnyomozás*” című munkái. In.: Kölcsey Ferenc válogatott művei. (Szerk., vál.: Fenyő István) Bp., 1975. 252–282. p., ill. 567–576. p.; Pulszky Ferenc: Eszmék Magyarország története filozófiájához. (Cikksorozat) In.: Athenaeum 1838. júl. 29. – 1839. okt. 13.

Széchenyi művei kapcsán „történetfilozófiáról” legfeljebb a szellemi hatások, az olvasmányélmények esetében lehet indokolt – ez esetben viszont kell is – beszélni.⁶

Széchenyi, mint politikus, mint „státuszférfi”, vagy akár mint közíró, annak ellenére, hogy kimutathatóan stabil történelemszemlélettel és történetfelfogással rendelkezett, alapvetően nem filozófusként, s nem történészként, hanem – ennek számos „*történetietlenséget*” eredményező következtetlenségével – mindenekelőtt gyakorlati politikusként közelített a politika és a történelem magyarországi és világtörténelmi jelentőségű eseményeihez. Ennek megfelelően a Széchenyi eszmerendszerének szerves részét alkotó sajátos történetfelfogás elsősorban a világ jelenségeinek értelmezéséhez nyújthatott támpontokat, illetve a közvélemény számára készült megnyilatkozásokban főként a konkrét szituációkhoz tapadó politikai érvek eszmeileg széles skálán mozgó alátámasztását szolgálta.

Ezek alapján joggal merülhet fel a kérdés, hogy a hosszú évtizedeken át vezetett napló, vagy az egész életmű segítségével vajon mennyiben igazolható Széchenyi megnyilatkozásaiban ennek a történet szemléletnek a folytonossága, egységessége, vagy az eszmerendszert is meghatározó szerepe? Vagyis beszélhetünk-e arról, és ha igen, akkor milyen értelemben, hogy Széchenyi megszilárduló eszmerendszerében a kor főbb szellemi áramlataival, történeti eszméivel kölcsönhatásban a magyar nemzetre és átalakulására vonatkozóan is létezik egy koherens történetfelfogás, amelynek segítségével a gróf a múlt történéseit, a jelen feladatait és a jövő lehetőségeit vizsgálja és magyarázni szándékozta? Mindezt továbbgondolva, arra is választ kell keresni, hogy ez a sajátos és minduntalan visszatérő történet szemléleti frazeológia – ahogy ezt a reformkorban többen is Széchenyi szemére vetették – csupán a gróf megnyilatkozásaiban a lényegét elfedni szándékozó, állandósult és elkoptatott szófordulatnak, agyonhasznált gondolatklisének számított? Vagy az eszmerendszeren belül valóban egy olyan speciális szemléleti panelt, egy mércéül szolgáló valós viszonyulási pontot jelentett, amely a közvélemény meggyőzésén túl képes volt Széchenyi politikai értékvilágát is bizonyos fokig szervezni? S vajon ez a sajátos gondolati panelekre és fogalmi készletre épülő szemlélet milyen módon illeszkedett a reformkori politikai értékvilág, s az arra épülő diskurzus menetébe? A jelenség illetlen komplexitása inspirálhatja arra a kutatókat, hogy Széchenyi történet szemléletét, annak nyelvi-retorikai megjelenési formáit és szerepkörét a reformkor politikai értékvilágának eszmei alapösszefüggései, illetve egy konkrét vitahelyzet kapcsán vegyék górcső alá.

„*Nincs hát tiszta öröm e világon, minden a múlt fájdalmas emlékeitől, a jövőndő félelmetől, a jelen félreértésétől zavaros?*” – vetette fel a „történetfilozófiai” távlatokat nyitó kérdést a fiatal és szerelmes Széchenyi.⁷ S ha mindebből számunkra most csupán a felvetődő probléma, a múlt, a jelen és a jövő felvillanó kapcsolata az, ami lényeges, akkor

6 Talán elég itt csupán Széchenyi 1820-as évekbeli olvasmányélményeire utalnom, amelyek között a felvilágosodás és a romantika legjelentősebb „történetfilozófusainak” művei is megtalálhatók. Széchenyi ismerte és többségében olvasta is többek között Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Herder, Bentham, Mme Staël munkáit. Vö.: Agyal Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Franklin, Bp., 1907. 9–11. p.; Bártfai Szabó László: Gróf Széchenyi István könyvtára. Bp., 1923.

7 Gróf Széchenyi István Naplói I–VI. köt. (Szerk., bev.: Viszota Gyula) Gróf Széchenyi István összes munkái X–XV. köt. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Bp., 1925–1939. A hivatkozott rész: I. köt. 1819. júl. 27. 664. p. (A fordítást a legteljesebb magyar nyelvű napló alapján közlöm. Széchenyi István: Napló. (Vál., szerk., jegyz., utószó: Oltványi Ambrus. Előszó: Sőtér István. Ford.: Jékely Zoltán, Györfly Miklós.) Gondolat Kiadó, Bp., 1978., 133. p.

is fontos felismerésről szólhatunk, hiszen jelzi, mutatja, hogy a helyét kereső fiatalember gondolkodásában ott rejlik a történet szemléleti érzék és a történetiség élménye iránti nyitottság is. Mint mondják, elvek nélkül nehezen képzelhető el konzervens politika, de a 19. század óta elvi alapon álló politika nehezen képzelhető el bizonyos fokú történet szemléleti megalapozottság nélkül. S erre a következetes, már-már módszeres történet szemléleti reflexióra Széchenyi későbbi írásában, beszédeiben is lépten-nyomon rábukkanhatunk. De látnunk kell azt is, hogy Széchenyi történet szemléleti megfontolásokat tartalmazó megnyilatkozásai a különböző szöveghelyeken általában más és más intenzitással, valamint gyakorta eltérő funkcióval bukkanak elő.

„A lefolyt idők kiestek hatalmunkból, és még Isten sem bírja visszaidézni azokat [...]; míg a jelen- meg a jövőre, ha nincsenek is ezek éppen kezünkben, felette erősen hathatunk [...]. [...] Pillantsunk azért a jelenre, ámde a legközelebb lefolyt időkre is annyiban, a mennyiben azok szoros összeköttetésben vannak a mai napokkal, valamint a holnap megint ezek szülöttje.” – szöveg a *Politikai Programm Töredékek* többször is megismételt, természetesen erősen helyzetfüggő politikai hitvallása.⁸ Széchenyi történet szemléleti megfontolásokat tartalmazó megnyilatkozásainak egzakt körülhatárolását azonban nem könnyíti meg a jelenség szakirodalomban tapasztalható fogalmi és módszertani „kiforratlansága”. A Széchenyi-historiográfia másfél évszázados történetében ugyanis nem található egységes sémát arra nézve, miként definiáljuk, és milyen gondolati halmazba helyezzük el a gróf ilyen jellegű elgondolásait. Széchenyi múlttal, jellel és jövővel kapcsolat elképzelései, a nemzet, a haladás és a társadalmi-politikai átalakulás kérdéseire fűződő, s történeti dimenziókba vezető elgondolásai, valamint azt az ehhez kapcsolódó sajátos terminológia, illetve fogalmi-nyelvi politikai argumentáció úgy tűnik, sajátos helyet foglal el a gróf eszmerendszerében.

A historiográfiai szakirodalom áttekintése révén arra a megállapításra juthatunk, hogy a gróf történelmi eszméinek, történet szemléleti megalapozottságú, s politikai argumentációs szerephez jutó megnyilatkozásainak vizsgálata alapvetően két karakterisztikus megjelenési irányt mutat a Széchenyi-irodalomban. A történészek, szepírók és publicisták egy jelentősebb csoportja valamilyen életrajzi, politika-, eszme- vagy gondolkodástörténeti rekonstrukciós vizsgálat, esetleg egy sajátos módszertani megközelítés, vagy a gróf 1841 utáni, (láttni vélt) ideológiai-politikai fordulatainak értékelése, illetve bizonyos esetekben a Széchenyi-Kossuth vita értelmezése kapcsán tett utalásokat Széchenyi karakterisztikus történeti eszméinek sajátosságaira, gondolati építőelemeire.⁹ Az ezen megközelítés során felmerülő jelzések – lévén nem a történet szemlélet elemzése e vizsgálatok közvetlen tárgya – elszört, inkább utalásszerű, de gyakran nagyon találó, további kutatásokra motiváló

⁸ Gróf Széchenyi István: *Politikai Programm Töredékek*. Pesten, 1847. (In.: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. (Szerk., bev.: Viszota Gyula) I–II. köt. Gróf Széchenyi István összes munkái VI. köt. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Bp., 1927–1930. II. köt. 683–832. p.) A hivatkozott rész: 739–740. p. (A Széchenyi válogatás az idézet első mondatát csak töredékesen közölte. Vö.: Széchenyi István válogatott művei I–III. (Szerk.: Spira György, Vál., szöveg- gond., jegyz., utószó: Gergely András, Spira György, Sashegyi Oszkár) Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1991. 185. p.)

⁹ Gondolok itt elsősorban az esszéíró Kemény Zsigmond, az irodalmár Beöthy Zsolt, a szepíró Németh László, s más nem kifejezetten szaktörténészek munkáira.

hozadékaik lehetnek az eredetileg más irányú elemzéseknek. A történetíróknak is csupán egy szűkebb csoportja az, amelyik kifejezetten Széchenyi történeti eszméit, vagy a múlt század elején még használatos, de ma már nehezen indokolható kifejezéssel élve a gróf „történetfilozófiáját” tették módszeres vizsgálat tárgyává. Ezek a munkák szerény számuk és olykor határozottan érzékelhető koncepciózusságuk ellenére módszertani és eszmetörténeti eredményekkel is színesítették a folyamatosan gyarapodó Széchenyi-irodalmat.

Számításba kell azonban azt is venni, hogy a Széchenyi történelmi eszméinek megragadására irányuló törekvésekben gyakorta együtt szerepelnek a szakmaiság kritériumait másodlagosan kezelő, jóllehet számos érdekes és értékes problémafelvetést tartalmazó, de egy időtlen, saját korától elvonatkoztatott Széchenyi-kép megalkotására törekvő (kultusz-) irodalom, s a tudományos igényvel fellépő, de saját történelmi kontextusából adódóan gyakran szemléleti és módszertani csapdákat is magában rejtő eszmetörténeti szakirodalom termékei.¹⁰ Ráadásul ezek az autonóm megközelítések – s talán épp ebben kereshetjük az ágas-bogas Széchenyi-irodalom komplex feldolgozására vállalkozó szaktörténeti munka hiányának nyomós okait – saját történeti összefüggésrendszerükből és politikai környezetükből adódóan, nem egy esetben maguk is módszertani, történetiszemléleti, vagy akár politikai viták generálói voltak.

A tekintélyes méretű Széchenyi-historiográfiát áttekintve mégis jól kitapinthatóvá válik egy olyan tudományos igényű, szakmailag megbízható, filológiai és eszmetörténeti-rekonstrukciós vizsgálatokra épülő vonulat, amelynek eredményei a gróf történeti eszméinek elemzésében, jellegzetes összetevőinek, gondolati építőelemeinek feltárásában mind a mai napig meghatározónak bizonyultak. Ezek az erőfeszítések mind problémafelvetéseik, mind filológiai teljesítményük, mind pedig eszmetörténeti-rekonstrukciós vizsgálati következtetéseik révén joggal váltak elemi részévé a Széchenyi történeti eszméiről folytatott, időben tágabb, de mélységében mégis szűkebb történetírói diskurzusnak. E meghatározó munkák közül kiemelkednek Angyal Dávid úttörő kutatásai, amelyek nemcsak felhívták a figyelmet arra, hogy a gróf sajátos „történetfelfogása” milyen jelentős befolyással bírt Széchenyi eszmeiségére és politikai koncepciójára, hanem alapos filológiai kutatásai révén fény derült Széchenyi történetiszemléletének legfontosabb gondolati építőelemeire és európai szellemi párhuzamaira is.¹¹ Angyal 1907-es tanulmányában elsőként mutatott rá tudományos módszerekkel arra, hogy Széchenyi politikai értékvilágát a haladásgondolat és a nemzetek életét az emberi életkor hasonlatossága alapján leíró romantikus-organikus szemlélet történetiszemléleti problematikája rendkívül mélyen áthatotta. Eredményeit közel két évtizeddel később a Hitel kritikai kiadásához írt – s a két

¹⁰ Gondolnunk kell itt mindenekelőtt a dualizmus-kori értelmezések közül Réz Mihály Széchenyi politikai következetességét az eszmerendszer változathatatlansága árán is igazolni szándékozó munkáira, vagy Gaál Jenő – a dilettantizmus határát súroló - okfejtéseire, aki Széchenyi haladás-koncepciójában korát megelőző szociáldarvinista tanokat vélt felfedezni. Réz Mihály: Széchenyi problémák. I. Széchenyi és az érzelmi politika. Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből. XIII. k. 7. sz. MTA Bp., 1907. 3–38. p.; Réz Mihály: Széchenyi problémák. II. A következetesség és Széchenyi rendszere. Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből. XIII. k. 7. sz. MTA Bp., 1907. 39–80. p.; Gaál Jenő: Gróf Széchenyi István nemzeti politikája I–II. köt. Bp., 1902–1903. (MTA kiadás); Gaál Jenő: Gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk. Politzer Zsigmond és fia kiadása. Bp., 1903. De itt kell említést tenni a két háború közt napvilágot látott, Szekfű Gyula által megjeleníteni kívánt „konzervatív reformer” Széchenyi-képről is, amelyben a gróf eszmeisége és történetiszemlélete egy történelmi valóságtól elszakított koncepció részévé vált. Szekfű Gyula [1934].

¹¹ Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Franklin, Bp., 1907

világháború közti Fontes-sorozat talán legimpozánsabb – előtanulmányában Iványi-Grünwald Béla fejlesztette tovább.¹² A Hitel eszmeiségének elemzése során – elsősorban Angyal kutatásaira támaszkodva – Iványi egyrészt meggyőzően mutatta ki Széchenyi haladáskonceptiójában az angol és francia felvilágosodás, az angolszász utilitarizmus, illetve a keresztény tökéletesedés-tan érvanyagának jelenlétét, másrészt pedig tovább pontosította a gróf nemzetszemléletének európai gondolati párhuzamokra épülő romantikus–organikus alkotóelemeit. Munkám szempontjából Iványi elemzéseinek talán legfontosabb eredménye, hogy rámutatott arra, Széchenyi történetiszemléletében az észelvi–racionalista és keresztény eszmei megalapozottsággal egyszerre rendelkező haladógondolat, illetve a romantikus–organikus nemzetfelfogás egyfajta kölcsönhatásra lépett egymással. Ez a felismerés a gróf történeti eszméinek és politikai érveinek vizsgálatában számos új kutatási irány lehetőségét villantotta fel. Ezekre az előzményekre támaszkodva, három évtizeddel ezelőtt Gergely András Széchenyi eszmerendszerének rekonstrukciós vizsgálata során tett fontos megállapításokat a gróf történeti eszméinek vonatkozásában.¹³ Gergely András eszmetörténeti–rekonstrukciós vizsgálatai fejtették fel Széchenyi történetiszemléletének legfontosabb alapkategóriáit és a gróf eszmerendszerében betöltött szerepét. Tanulmányának legfontosabb eredményei közt kell kiemelni a Széchenyi történeti eszméinek, s haladógondolatának világtörténelmi és szubjektív aspektusaival, valamint a történetiszemléleti megfontolások és az eszmerendszer mélyebb struktúrájának összefüggéseivel kapcsolatos megállapításait. Gergely András munkájának a problémafelvetés és a rekonstrukció terén is megmutatózó meghatározó jellegét mi sem bizonyítja jobban, minthogy az elmúlt évtizedekben napvilágot látott életrajzok és Széchenyi-értelmezések jelentős részben ezt a konstrukciót választották kiindulópontjuknak.¹⁴ A témakör legutóbbi kutatási eredményei pedig elsősorban Széchenyi politikai önmeghatározására és a reformkor politikai értékvilágában való tájékozódására irányuló kutatások kapcsán láttak napvilágot.¹⁵ Széchenyi írásait, megnyilatkozásait fellapozva szembeötlő, hogy főként rendkívül erős eszmei megkonstruáltságuk, kimért rendszerezettségük, s nem utolsósorban a gróf által lépten-nyomon sugallt szigorú egymásra épültségük, következetességük miatt szinte felkínálják magukat, hogy szövegelemző és értelmező vizsgálatoknak vessük alá őket. Úgy tűnik, hogy a Széchenyi történetiszemléleti megfontolásainak elemzéséhez szükséges gondolati–eszmei

12 Iványi-Grünwald Béla: *Gróf Széchenyi István Hitel című munkája*. In.: *Hitel, a Taglatat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok. Gróf Széchenyi István összes munkái II. köt. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat*. Bp., 1930. 3–264. p.

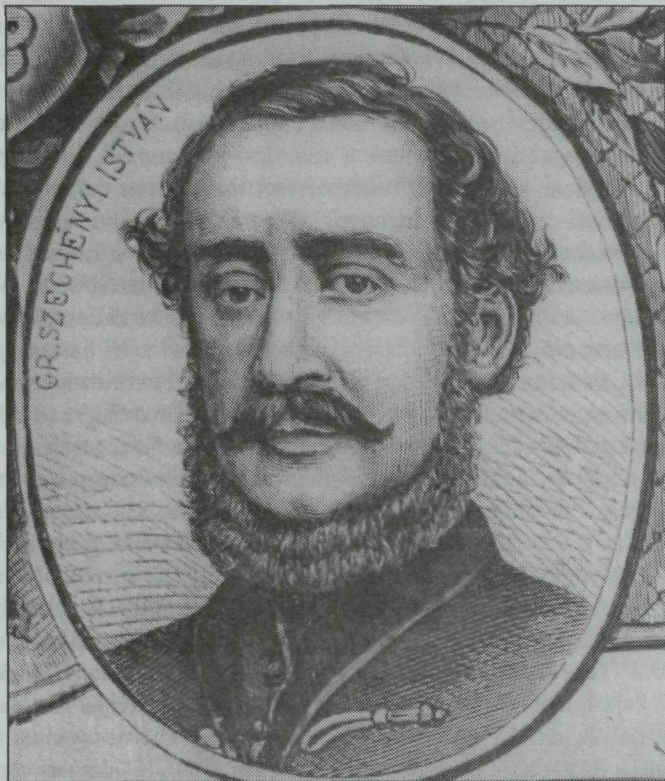
13 Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972

14 Számos tanulmány mellett gondolok itt elsősorban Csorba László kitűnő életrajzára, aki a gróf eszmeiségének megrajzolása során döntően a Gergely-féle koncepciót vette kiindulópontnak. Csorba László: *Széchenyi István*. Officina Nova, Bp., 1991. A másik érdekesség, hogy Gergely András eszmetörténeti rekonstrukciós vizsgálata irodalmár-berkekben sem maradt visszhangtalan. Vö.: Szegedy-Maszák Mihály: *Gergely András: Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. In.: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1972. 6. sz. 753–758. p.

15 Velkey Ferenc: „Most nyíltan a kormány embere vagyok”. (A kormány helye Széchenyi István politikai tájékozódási modelljében.) In.: *Történeti Tanulmányok VII. KLTE*. Szerk.: Takács Péter. Debrecen, 1999. 95–115. p.; Velkey Ferenc: „Szívemből szólok.” Széchenyi István állásfoglalása a fordulópontra, 1848. március 14-én. (Megjelenés alatt.) In.: *Állam és társadalom 1848–1849-ben*. (Szerk.: Veliky János) Debrecen, 2001.; Velkey Ferenc: *Széchenyi István és az 1846-os „Deák-lakoma” – kommentárok egy naplóbejegyzéshez*. (Megjelenés alatt.) In.: *Deák Konferencia előadásainak kötet* (Szerk.: Sarnyai Csaba Máté) Szeged, 2003.;

rekonstrukciós vizsgálatokat jól kiegészíthetik – a legújabb Széchenyi-irodalomban is már számottevő eredményekkel rendelkező – gondolkodástörténeti és szövegvizsgálati kutatások.

A gróf történeti eszméinek első rendszeres kutatója, Angyal Dávid úgy látta, hogy „Széchenyi politikai taktikáját történetphilosophiája nélkül is megérthetjük s igazolhatjuk. De ez a történeti rendszer, éppen mivel maga Széchenyi oly szorosnak képzelte annak kapcsolatát politikájával, nem lehet mellékes jelentőségű Széchenyi megértésére. [...] Kétségtelen tehát, hogy e rendszer folytonos és eleven életet élt Széchenyi belső világában, mert lelkének legmélyebb forrásából táplálkozott.”¹⁶ Szerzőnk ezért szentelt külön tanulmányt annak vizsgálatára, hogy Széchenyi eszmerendszerében és politikai megnyilatkozásaiban miként jelent meg és jutott érvényre a gróf sajátos „történetértelmezése”. Egy, az Angyal által már felvetett problémákat továbbgondoló – új megközelítéseket, s egy más történeti kontextus autonóm kérdésfeltevéseit alkalmazó – kutatás méltó folytatása lehet az egy évszázaddal korábban megindított történetírói diskurzusnak.

Széchenyi István

¹⁶ Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Franklin, Bp., 1907 18. p.

Örsi Julianna

Kapcsolatrendszer a nagykunsági és a bácskai települések között¹

1. A nagykun települések információs csatornái és kapcsolathálója a XVIII. században

A Hármas Kerület mint közigazgatási egység a jogállásra való tekintet nélkül működött az egész XVIII. században, sőt megerősödött a század elején bekövetkezett császári döntés (önállóság elvétele) reakciójaként. A Kerületek továbbra is tartották a kapcsolatot legfőbb méltóságukkal, a nádorral. Küldötteik gyakran megfordultak a Helytartótanácsnál, a Budai Kamaránál, sőt a Császári Udvarban is. Különösen nagy szükség volt ezekre a bécsi, budai utakra a 18. század első felében az önállóság és függetlenségért folytatott harcban. Először Rákóczi fejedelem oldalán kerestek oltalmat. Ott voltak Rákóczi 1703. évi visszatérésénél, az ónodi és a szécsényi országgyűlésen, de az alföldi, dunántúli, felvidéki, erdélyi hadszíntereken is. A Nagykunság kiürítése, Rakamazra telepítése a Rákóczi uradalom működésébe engedett némi bepillantást. Az ott tartózkodás során a Nagykunságról némi fogalmat alkothattak a szabolcsi kismesek, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy a nagykun őslakosság visszatérését hamarosan követték a szabolcsi kismesek. A nemesi műveltség, bizonyos tőkeerő és a helyi viszonyokhoz való alkalmazkodás egyeseket a törzslakók vezetői közzé emelt. Ilyen betelepülők voltak az Illyéssyek, akik a császárhűség mellett el tudták nyerni a kisújszállásiak, majd az egész Nagykunság bizalmát. A törzslakosság ősi családjáiból kiemelkedő vezetők helyi, jászkun hagyományokon alapuló tudását, a partikuláris jogban való jártasságát, katonai terepismeretét, kapcsolatrendszerét így kiegészítette a beköltöző kismesesi réteg iskolázottsága és kapcsolatrendszere. A kettő szerencsés ötvöződése a XVIII. század közepére meghozta gyümölcsét, a redempcióval visszakapta a Jászkunság a függetlenségét és kiváltságait. A bécsi, budai követjáró utak során intézményi és személyi kapcsolatokba kerültek a küldöttek a felsőbbbségekkel. Ez a kapcsolatépítés különösen Mária Terézia, majd II. József uralkodása idején kamatozott. A redempciós ügyek mellett például sikeresen lobbizott a karcagi templomépítési engedélyért Varró István jegyző. A redempciós összeg előteremtése érdekében az előljáróknak tőkeerős személyeket kellett találniuk, akik átmenetileg pénzkölcsönrel kisegítették a városokat. Ezek elsősorban a budai, debreceni kereskedők voltak. Bécs és Buda mellett Debrecennel volt hagyományosan kapcsolata a nagykunsági vezetőknek. Az egyházi és iskolai kapcsolatok több évszázada működtek. Itt arra is utalnunk kell, hogy a református iskoláztatási gyakorlat szerint a XVI–XIX. században a Debreceni Kollégiumban tanuló deákok hosszabb-rövidebb ideig nyugati egyetemeken is bővítették ismereteiket, amellyel az

¹ Jelen írás előadásaként hangzott el a Karcagon 2006. november 24-én megtartott „Emlékezés a bácskai kitelepülés 220. évfordulójára alkalmából” című rendezvényen

alföldi településekre korszerű tudást hoztak. A XVIII. század második felében az immár ismét önként felvállalt hadjáratokban való részvétel, a katonáskodás ugyancsak bővítette a jászkunok földrajzi tér-szemléletét. A kötelező szekerezéssel bejárták szinte egész Közép-Európát. A nagykunokat gyakran küldték Pestig, Belgrádig forspontra (fuvarozásra). Ugyanakkor a családok megtermelt javaikat elsősorban északi és keleti irányban értékesítették. Vásároló helyeik Debrecen, Miskolc, Szikszó, Vác, Nagyvárád és Nagybánya voltak. Jászberény a 18. század folyamán emelkedett a Hármaskerület közigazgatási központjává, de az együttműködés miatt jártak Kiskunhalasra is. Ez az útvonal Kecskeméten át vezetett. A dél-alföldi települések közül a református városokkal (Hódmezővásárhely és Szentés) tartottak fenn kapcsolatot.

Mindebből következik, hogy a XVIII. századi nagykunok és az őket képviselő előjárók járatosak és informáltak voltak. Nem véletlen tehát, hogy eljutott hozzájuk a bácskai puszták benépesítésének híre és kihasználta a lehetőséget. Természetesen a lehetőséghez, a kedvező kínálathoz kellett olyan belső társadalmi feszültség, gazdasági probléma, amely a szülőföld elhagyására kényszerítette a családokat. A történelem folyamán ezek a helyzetek megismétlődnek. A bácskai kirajzás történelmi háttérének feldolgozását meggyőzően először Szabó Lajos végezte el az 1960-as években a kunhegyesi majd a kisújszállási dokumentumok tükrében. Munkásságának felidézése ezen a tanácskozáson is elengedhetetlen.²

2. Az elbocsátó anyatelepülések és az új közösség-alapítók

Ez a történelmi szituáció állt elő 1785/86-ban a Nagykunoknál. A bácskai puszták benépesítésének lehetősége mozgósította előbb a kunhegyesieket, tiszamenti falvakat, majd a többi nagykun település és az ugyancsak nagykunok eredetű Jászkisér szerencsepróbáló lakosait. Mind az 1785. évi kunhegyesi, mind az azt követő karcagi, kunmadarasi, kisújszállási akcióban résztvevők előbb vezetőket választottak maguk közül, kik Bécsben, illetve Zomborban többször megfordulva a többiek nevében tárgyalták meg a telepítési feltételeket, nézték meg a puszták alkalmasságát. Költségeikről a megbízók gondoskodnak, összeadják a szükséges összeget, sőt fáradságukért egy-egy szakajtó búzával s egyéb ajándékkal s jutalmazták őket.³ Bécsben a kunhegyesi Terebesi András, Kis vagy Jó Mihály járt, Budán Kisújszállásról Tóth István, Oros Ferenc és Szilágyi János, Karcagról Mutsi Dávid, Dobozi István és Bézi János, Kunmadarásról Dajka István és Nagy János, Jászkiséről Virág Mihály. A jászkisériek vallomásaiból tudjuk, hogy a kunok és a jászkiséri deputáció a szentlászlói Csárdánál találkozott, ahonnan együtt mentek megnézni a bácskai föld milyenségét. A zombori Kamarai Uradalom adminisztrátorával megbeszéltek egy megállapodást. A népüket új szálláshelyre vezetőket a kitelepülni akarók tehetősebbjeihez tartoztak, és 3–9 gyermekükkel, feleségükkel indultak útnak. Velük együtt ment mintegy 600 család. A megállapodás fontos eleme, hogy önálló közösséget kívántak létrehozni.

² Szabó Lajos: A kunhegyesi szegények és redemptusok ellentéte a XVIII–XIX. század fordulóján. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 4. Szolnok, 1966

³ Nagy Károly Balázs: Jászkunok reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában. Bp., 1943. 68. p.

Magukkal vittek olyan személyeket, állatokat és tárgyakat, melyek egy közösség életének megindításához szükségesek. Mivel a telepítési feltételekben kikötötték, hogy prédikátort és tanítót tarthatnak, így a kunhegyesiek magukkal vitték Kálmándi Pap János kántortanítót. A kisújiak előre kiszemelték kántoruknak Váróczi Andrászt és lelkészüknek Pálffy Pált, aki Túrkevéns rektorkodott. A lányok tanítóját, Lévai Istvánt is Keviből hozták magukkal, míg a rektorság a kisúji Monori Mihályra várt. Az Ómoraviczára költözők Nagykőrösről vittek maguknak jegyzőt (Tóth Józsefet) és tanítót (Daru Istvánt). Későbbi tanítóik között is több nagykőrösi volt.

Az anyatelepülések először negatív hozzáállással fogadták a szervezkedést, de hamarosan ők is a társadalmi feszültség levezetését látták benne, így megváltoztatták az álláspontjukat. A szervezkedő kunhegyesi lakosok vezetőit először bíróság elé idézték, majd Illéssy János nagykun kapitány megkérdezte a település előljáróit: „Nem növekszik-e az irredemptudok elmenetelével az ittmaradó redemptus gazdák terhe (adója, közmunkája)?” Erre a válasz: „Egyenlő akarattal tsak az válaszolhatott a nemes tanács által, hogy mind a quantumok (adók), mind a közszolgáltatok terhének nagyobbulása kevesebb hátra maradást okoz Kun-hegyes helységnek, mint azoknak itt maradása.”⁴ Az *anyatelepülések* a körülmények tisztázása után elbocsátották lakosaikat. Mindenkinék passuálist adtak, ha kifizette tartozásait, elintézte ügyeit. Előfordult azonban, hogy adásvételi vagy örökösödési ügyek évekig elhúzódtak. Minden település tanácsa *tenyészállatot* adott (Kunhegyes egy bikát; Kisújszállás egy csődört, egy bikát; Karcag egy mén lovat, egy bikát), egyházközsége pedig *kegytárgyakat*. Kisújszállásról egy cin kannát, egy cintálat, 1 tányért, 1 arannyal futtatott réz kelyhet kaptak. A madarasi egyház adott két cin kannát („Madarasi Sz. Ecclesiae 1736”, „a madarasi reformata szent Eklésiáé anno 1765”), a kunhegyesi egy kannát és egy ezüst kelyhet („Ez kannát kunhegyesi eklésia számára Ns Kotzó Gáspár uram maga költségén vette 1733. 7-dik 8.”, „Kunhegyesi ekklesiáé ezpohár 1713.”) Kunhegyesről harangot is vittek. Amint az évszámok is mutatják, a Bácskába került és ott őriztek meg számos olyan egyházközségi relikviát, amelyet eredetileg neves nagykun személyek, vagy maga az egyházközség csináltattak és használtak.

3. Az újonnan alapított bácskai települések helyi közösségei (tanácsok, egyházközségek)

A telepítési okirat biztosította a közösségnek a szabad vallásgyakorlatot, a középületek és a tisztségviselők házai számára a fundust. Így *Feketehegyen* két sessiót közterületnek, négy sessiót pedig javadalmi célokra hagytak: egy a lelkész részére, egy az uradalmi mézárszéknek, fél a jegyzőnek, fél a tanítónak, egy a község szükségére. A másik két község is megkapta a tehermentes földeket. Feketehegy belterületén portát mértek ki a községhez, a fiú- és a leányiskola, a parókia, a jegyző részére. Telket hagytak a csapszék, a mézárszék és a kvártélyház felépítésére is. *Pacséron* „a református lelkész 1800□ ölet kapott, mely a parókia és a templom elhelyezésére szolgálhatott. Szélessége 30,

⁴ Szabó Lajos: Kunhegyesi „földtelen emberek Feketitsre” költözése 1785-ben In.: Kaposvári Gyöngyi – Bagi Gábor (szerk.): Jubileumi tudományos ülés a jász-kunok bácskai kitelepülésének 200. évfordulóján. Szolnok, 1989. 44. p.

hosszúsága 60 öl volt. A tanító ugyanolyan méretű és nagyságú belső telket kapott, mint a többi lakos: 15x60 öl méretű 900 □ öles telket. A két uradalmi bolt, az uradalmi mézsárszék és kocsmá telkei ugyanekkorák voltak; nem különben a két uradalmi malomé, azzal a különbséggel, hogy ezeknek mind szélessége, mind hosszúsága 30-30 ölet tett ki. Legnagyobb volt a községháza portája: 2040 öl⁵ *Ómoravicán* „még 1786 nyarán felépítik a *községházát* is. Sárból, nádtetővel készült ugyan, de átmenetileg megfelelt, míg a saját házai felépítésével terhelt és elfoglalt telepeseeknek erejük és idejük nem jutott megfelelőbbnek építésére. Ez lett az első jegyző lakása is, sőt ideiglenesen a parókia is. Egyik szobája „helység házának tétetett”, a másik pedig Tóth jegyzőnek, majd az ősz folyamán megérkező első lelkésznek nyújtott ideiglenes hajlékot”.⁶ „Még ugyanazon évben felépült az iskola is. Az építkezések a völgyben történtek. Az iskolát is ide építették a későbbi Boza-féle iskola helyére. Szerény külsejű épület volt, vert falú, nádtetőű.”⁷ Ők építették meg az első templomot is. 1788-ban fogtak hozzá, és 1791-ben fejezték be. Minden gazdának 100 vályogot kellett adnia e középülethez. A *pacsériak* kezdetben magánháznál, egy, a parókia szomszédságában levő színben tartották az istentiszteletet, de hamarosan ők is templomot építettek. Első iskolájukat 1789-ben építették fel. Az élet megindulását az is elősegítette, hogy néhány *iparos* is a kitelepülőkkel tartott, így az újonnan létesült falvakban volt kovács, ács, lakatos, bodnár, kádár, szűcs, varga, csizmadia.

A földek, a házhelyek kimérését ugyan a zombori kamara mérnöke intézte, de a mindennapi élet megszervezéséhez szükség volt *előljárók* megválasztására. Mindenütt megválasztották a bírót és az esküdteket. *Feketehegy* bíróját Bátsi János, jegyzője Császár János 1787-ben. Moravica bírái Juhász Péter, Facsar Péter, majd Lengyel Mihály volt 1786–1789 *években*.⁸ *Ómoravicán* 1792-ben ismét Lengyel Mihály a bíró, Juhász Péter. Kun István, Szarka Mihály, Borus Mihály, Somogyi István, Szabó Péter az esküdtek, a jegyző pedig Kovács András.⁹ Amint egy korabeli jegyzőkönyv is tanúsítja, a bíróválasztásba az uraság tisztjei igyekeztek beleszólni.¹⁰ Az új községek lakói előbb szerették volna meghosszabbítani a tehermentes éveket, csökkenteni a robotot, a fizetési kötelezettségeiket, megváltani a jobbágyterheket. A moravica előljárók 1792-ben úrbéri szerződést kötöttek a Kamarával, melyet háromévenként 1801-ig megújítottak. E szerződésben – többek között – megengedik számukra, hogy a robot egy részét pénzben megválthassák. A földesúri háztartáshoz járó naturálékat is megválthatják. 1801-ben földesurak (Vojnits, Szalmási, Piukovics, Vörös, Tomcsányi) vették meg a Kincstártól a helységet, miután *úrbéri perbe* bonyolódott *Ómoravica* csakúgy mint *Pacsér*. E küzdelem a falvak és a földesurak között hosszú évekig tartott.

⁵ Nagy Kálozi Balázs: Jászkunsági reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában. Bp., 1943. 139. p.

⁶ Nagy Kálozi Balázs: Jászkunsági reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában. Bp., 1943. 123. p.

⁷ Muhi Vera: A moraviczai iskola története a településtől 1920-ig. In: Moravica monográfiája II. Moravica, 1977. 34. p.

⁸ Dévay L. – Gyarmati S., 1936. 107. közli a bírók neveit évenként 1786-1936 között.

⁹ Csubella Ferenc: Kálmán János bíró és Bankus Nagy István üzelmei egy jegyzőkönyv tükrében. In: Moravica monográfiája II. Moravica, 1977. 10. p.

¹⁰ Csubella Ferenc: Kálmán János bíró és Bankus Nagy István üzelmei egy jegyzőkönyv tükrében. In: Moravica monográfiája II. Moravica, 1977. 8. p.

A falu előljárói által írt iratokra pecsét került. Minden településnek kezdettől volt *községi pecsétje*, melyre a bíró vigyázott. A pecsétekre a község nevéen túl ábrák is kerültek. A pacséri pecséten egy zászlót vivő bárány, felette korona, alatta három halom és 3–3 kalász található. Az *ómoravicai* pecsét ábrái: korona, szív, búzagalász és kard.

Bár a kamarai adminisztráció az új kolóniák létrehozásakor tekintettel volt arra, hogy az *egy helyről érkezők egy közösségbe kerüljenek*, – így kerültek a Karcagról korábban érkezők Pacserről később Ómoravicára – de így is akadt az új előjáróságnak bőven teendője a közösséggé szervezésben.

A *pacsériak* megérkezésükkel szinte egy időben folyamodtak az uralkodóhoz, hogy az ott lakó *rácokat* telepítsék el. Kérésüket azonban nem teljesítik, s a pacséri első telekkönyvbe 46 rác családot is bejegyeztek. Így ez a település kezdettől fogva több nemzetiséget, több felekezethez tartozó lakosokat foglalt magába.

A *feketehegyiek* pedig Szekity pusztát szerették volna megszerezni, mely kérést szintén elutasítják, mivel „az uralkodó kifejezett akarata az, hogy Szekityre birodalmi *német* bevándorlókat telepítsenek”.¹¹

Miután a nagykunsági eredetűek mellett mindegyik pusztára máshonnan is érkeztek kisebb-nagyobb számban családok, a lakosoknak össze kellett szokniuk. Ez nem ment zökkenők nélkül. Feketehegyről 1787-ben ezért akartak többen tovább költözni, mely nézeteltérést azután sikerült eloszlatni.

Mindegyik településen akadtak olyan családok is, akik „főleg a hároméves adómentesség megszűntével – vissza akartak költözni a Nagykunságba. E városok azonban nem fogadták be újból lakosaik közé, hanem visszaküldték új lakóhelyükre a „kóborlókat”. Az új települések előljárói is kapcsolatba léptek az anyatelepülésekkel, hiszen voltak, akik adósságokat hagytak maguk után. Máskor lakosaik érdekében a szülővárosban hagyott elintézetlen ügyeik lebonyolítására kérik a kunsági tanácsokat. Fatsér Péter *ómoravitjai bíró* 1786. október 9-én például a következőket írja Madarasra: „Nemzetes Fő Bíró Uram

Noha kötelességünk volna minden alkalmatossággal Leveles jelt adnunk arról Kegyelmeteknek; hogy Nemzetes Jó Urainkat állandóul szerettyük; még is el mulattyuk sokszor, hagyván azt a jó vélekedésre titokban. Midőn pedig baj szorít bennünket, kéntelen is erőltetünk alkalmatlankodni, ámbár másként inkább kevesíteni akarnánk a Kegyelmetek sok dolgait. Nálunk portát fogott volt Szilva Mihály a 6 rh.ftokat ki vette és el vitte most Madarason tartozkodik. Méltóztassék azért Nztes Bíró Uram melto Assistentiaja által ezen levelünket vivő Zagyva János Lakosunknak az említett 6 rh. ftokat kezében adni; hogy a további és talán nagyobb bajtol menekedhessünk...”¹² Máskor a lakos kéréseit tolmácsolják, majd széljegyzetként odaírva információt kérnek az újabb telepésekről. Pl. „– A Pénzt ha meg kerül Fodor Istvánra biznám. – Kisari ide jött, portát kér, Lakos akarván Lenni. Csatári Bálint is itt körül mulat; mind a kettőről opiniot várunk az Uraktól...”¹³ Ahogy letelnek a szabad évek, azaz az adómentességet felváltják a

¹¹ Nagy Kálozi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában*. Bp., 1943. 111–112. p.

¹² SZML Kunmadaras, Régi Iratok 177. R.I.8.76. (1786. X. 9.)

¹³ SZML Kunmadaras, Régi Iratok 177. R.I.8.66. (1786. IX. 26.)

kötelezettségek többen megpróbálnak visszajutni a Nagykunságra. A tehernövekedés, a honvágy, az otthonról kapott hírek, a forspontot teljesítő nagykunságiakkal való találkozás motiválta a visszaköltözési szándékot. A nagykun települések azonban visszautasítják őket. Az egységes fellépés mögött a nagykun települések érdekegyeztetése van. Gönczi Ferenc pacséri lakost így utasítja vissza a kisújszállási tanács: „A felsőbb rendelkezések szerint nem lehet senkit vissza fogadni.”¹⁴ A részletesebb indoklások között szerepel, hogy önként mentek el, hogy nem vették ki részüket időközben a közmunkákból (Mirhó-gát építése, templomépítés stb.). 1800 körül már a lakosság számának újbóli növekedése, a település eltartó képessége szabott korlátot a visszatelepülésnek. Néhányuknak azonban sikerült a repatriolás.

4. Az évfordulók kapcsolatépítő szerepe a XIX–XX. században

A bácskai települések lakói néhány év alatt valóságos közösséggé váltak. Már 1792-ben egyezséget kötöttek a kamarai igazgatósággal, hogy a robotot legalább felerészben megválthassák. A századforduló azonban változást hozott a függőségükben. 1801-ben a kamarai jobbágycsoportból földesúri jobbágycsoporttá váltak. Fizettek a községek földesúri és állami adót, részt vettek a katonaságtartásban és katonaillesztésben. Adtak forspontot, részt vettek a Duna-szabályozásban, a lakosságot sújtotta kolerajárvány, az időjárás viszontagságai, hogy csak néhányat soroljunk fel a XIX. század első felének nehézségeiből. A falualapító generáció lassan átadta a helyét az új nemzedéknek. Egyre kevesebb élő kapcsolat maradt a nagykunságiakkal. Az 50 éves évforduló felett így megemlékezés nélkül haladt tovább az idő. A települések ekkor már önállóságot mutató zárt közösségek. Ezt jelzik számunkra a házassági adatok is. A XIX. század első felében 72–76 %-os Pacsér endogámiája. Házassági társközsége Ómoravica. A néprajzi csoporton belüli endogámia (Pacsér, Ómoravica, Bácsfeketehegy, Piros) pedig 92–95 %-os. A nagykunságiakkal elvétve fordul elő közös házasság.¹⁵ Ez is jelzi számunkra, hogy az anyatelepülésekkel megszakadt a kapcsolat. Egyházi szervezettel is másik egyházkerülethez, a Dunamelléki Egyházkerülethez tartoztak a bácskai református falvak. Így pap, tanító utánpótlást elsősorban Kecskemétről, Nagykőrösről kaptak. Az egyházi előljárók azonban már az első anyakönyvekben leírták a község létrehozásának történetét, a lakosok eredetét, közölték a névsorokat, az urasággal létrejött szerződést és minden olyan dátumot, eseményt, amelyet fontosnak ítélték. A pacsériak, pirosiak első anyakönyve tartalmazza a hiteles korbéli feljegyzéseket. Pacséron Kosdi József már a XIX. század első éveiben papírra vetette a kitelepülés történetét.¹⁶ A feldolgozások, emlékezések azonban a XIX. század utolsó harmadában születtek meg. A 100. évforduló jó alkalom volt az emlékezésre.

¹⁴ 1789. május 3. Ld. Szabó Lajos: „Pacsírra költözendő szegínyisg” A kisújszállásiak Bácskába települése 1786-ban. in: Kaposvári Gyöngyi – Bagi Gábor (szerk.): Jubileumi tudományos ülés a jászkunságiak bácskai kitelepülésének 22. évfordulóján. Szolnok, 1989. 32. P.

¹⁵ Lásd: Őrsi Julianna: Nagykunsági családok a Bácskában. In: Őrsi Julianna: Emberszötte háló. Túrkeve, 1998. 130–154. p.; Őrsi Julianna: Nagykunsági családok a Bácskában. (részlet) In: Bácsország. Vajdasági honismereti szemle, 2005. 4. szám 24–28. p.!

¹⁶ Kosdi József: A pacséri Református Eklésia kezdetei és nevezetesebb történetei. É.n.

Közbevetőleg kitérek arra, hogy a XIX. század közepén volt azonban egy újabb kapcsolódási pont, mégpedig az 1848/49-es szabadságharc. 1848 nyarán Kossuth elsőként hívta hadba a jászkunokat a haza védelmére. Éppen a Bácskába vezényelték őket, hogy Szenttamásnál védjék meg a Verbász alól támadó szerbek ellen a hazát. A fél éves állóháború azonban nem hozott végleges sikert. Hogy a nagykunsági katonák mennyire voltak tudatában annak, hogy a közelben laknak távoli rokonaik, nem tudjuk. Mindenesetre a jászkun katonahagyományok kitartásra ösztökölték őket.

A falvak létrejöttük 100. évfordulójáról megemlékeztek. Feketehegyen 1885. május 31-én tartották az ünnepséget, ahol Bakay Károly felvázolta a község történetét.¹⁷ Pacséron az újévi prédikációban emlékeztek meg a betelepülésről és a nevezetesebb eseményekről. Ezt ki is nyomtatták. Ómoraviczán 1886. szeptember 5-én tartották az ünnepséget, ahol Máthé László tanító felolvasta az „Emléklapok Ó-Moravicza község 100 éves múltjából” című írását. Ezen írást egy bádogdobozba téven a tanácsháza falába helyezték az ekkor leleplezett márványtábla mögé.¹⁸ Ezen írás is megjelent könyvalakban, s így segítette az emlékezést.

A 150. évfordulóhoz közeledve a bácskai falvak felvették a kapcsolatot az anyatelepülésekkel. Emléktárgyakat hoztak, küldtek. A feketehegyiek elhozták az 1713. évi kunhegyesi pohár másolatát, a pacsériak márványtáblát, az ómoravicaiak ezüst tálalt hoztak az anyatelepülésekre. A kisújiai ezüst kelyhet, díszbibliát, a karcagiak, kunhegyesiek úrasztali terítőket (a kunhegyesiek kunhímzéseket küldtek. A kisújiai üdvözlő iratát a pacsériakhoz több mint ezren írták alá. Sajnos az ünnepségre akkor nem jutottak ki a delegációk.

A bácskai falvak nagyszabású ünnepségeket rendeztek a 150. évforduló tiszteletére. 1936. szeptember 30-án tartottak díszközgyűlést, népünnepélyt, műkedvelő előadást és megemlékezést a temetőben. Rendeztek kiállítást régi iratokból, anyakönyvekből, tárgyakból, pecsétekből. Fotók őrzik a lovasbandérium felvonulását.

A bácskaiak örömnepébe azonban egy kis üröm is vegyült. Hiába készültek a kunságiak fogadására. „... összeállt a lovas bandérium. A házakat feldíszítették, az ablakokat kivilágításra előkészítették. Délután 6 órakor jött az üzenet: Vízum nincs, szívünk fáj, ezer áldást kérünk! Futótűzként terjedt a hír: Nem jönnek. Az emberek sírva tárgyalták a dolgot ...” – jegyezte meg a krónikás.

Az évfordulóra jelent meg Dévay Lajos – Gyarmati Sándor: Nagy idők sodrában című műve, melyhez adatokat a nagykunsági tanácsoktól, egyházaktól is kértek.¹⁹

Nem sokkal ezután Pacsér szülötte, Takács Károly a százötvenöt év történetét írta meg.²⁰ Majd a budapesti és nagykunsági levéltári kutatásokon alapuló, máig is legalaposabb munka jelent meg Nagy Kálozi Balázs: Jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. József korában.²¹

17 Madar Ilona: Confessio, 1985. 3. és 90. p.

18 Csubella Ferenc: A moraviczai Bádogszelence titka. In: Moravicza monográfiája. I. 1976. 23. p.

19 Dévay Lajos – Gyarmati Sándor: Nagy idők sodrában. A sztáramoraviczai református keresztyén egyház és község története 1786–1936. Subotica, 1936.

20 Takács Károly: Százötvenöt év. A pacséri református egyház története 1786–1941. Bp., 1942.

21 Nagy Kálozi Balázs: Jászkunsági reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában. Bp., 1943.

Az anyatelepülésen Györffy István Nagykunsági krónikája idézte fel a XVIII. századi kitelepültek emlékét (először 1922-ben, negyedszer 1984-ben jelent meg).²² Később Szentesi Tóth Kálmán írt e történelmi eseményről.²³ A 150. évforduló évében több újságcikk is foglalkozott a Bácskába kivándorlókkal.²⁴

A második világháború utáni politikai fordulat sem kedvezett a bácskai falvak és az anyatelepülések kapcsolatának. A kommunista rezsim egyik országban sem engedte a helyi kezdeményezéseket az ország népei között. Ennek ellenére a lelkesek az 1960-as években felvették a kapcsolatot egymással, és látogatásokat szerveztek a hívek számára egymás jobb megismerésére. Ennek a kapcsolatfelvételnek kezdetektől részese volt Szabó Lajos gimnáziumi tanár, aki már ekkor foglalkozott a helytörténet ezen kérdéseivel. Első önálló kötetét a megyei múzeumszervezet adta ki. A kapcsolatfelvétel története azonban még nincs hitelesen megírva. Jómagam is az 1960-as évek második felében az ómoroviciak Karcagra látogatása kapcsán kerültem emberközébe a bácskaiakkal. Búzás Laura tanítónő vendége volt az egyik utcabelinknek, Mészáros Istvánnak. A hiteles történetet pedig Györffy István és Szentesi Tóth Kálmán könyveiből ismertem.

A 200. évforduló megünneplésének pedig már részese voltam, tehát a krónikás hitelességével írhatom le.

1985-ben a kunhegyesiek és a bácsfeketehegyiek egyházi szervezésben meglátogatták egymást. Ennek dokumentumait a következő évben egy emlékkiállításhoz elkértem. Számomra meggyőző volt az az őszinte ragaszkodás, amely a kunhegyesi Borsos Sándor levelezéséből tükröződött. Madar Ilona 1985-ben leírta a Confessióban, hogy az egyik bácsfeketehegyi asszony nagy bánata, hogy a karcagi nagytemplomba tatarozás miatt nem juthatott be. „Most aztán nem tudom, mit mondok öregapámnak, ha meghalok és odaát találkozok vele, hogy el tudtam menni Karcagról úgy, hogy a templomot nem láttam!”²⁵ E kiállításához az egyházaktól is kölcsönkértem a XVIII. századi kegytárgyakat, dokumentumokat és az állami levéltár anyagából is válogattam. A kiállítás a „Nagykunság a 18. században” címet viselte, amelyet az évforduló tiszteletére rendeztem meg a túrkevei Finta Múzeumban, majd bemutatásra került Karcagon is. A kiállításban hangsúlyos szerepet kapott a bácskai kitelepülés valamint a bácskai falvak és a nagykunsági települések kapcsolatának bemutatása. A tárlathoz kiállításvezető is készült. Ugyanezen évfordulóra egy előadás anyagát is összeállítottam, amely elhangzott a kisújszállási tudományos konferencián, majd megjelent a konferencia-kötetben.

A Nagykunságon 1986 tavaszán Kisújszállás vállalta fel a központi ünnepség megrendezését. A kezdeményező a kisújszállási történész (dr. Szabó Lajos), a szolnoki múzeumszervezet (dr. Szabó László) és a Hazafias Népfront megyei szervezete volt. A Kisújszállási Városi Tanács (Ponyokai Bálint elnök) mellé állt az ügynek és házigazdaként helyt is állt. Csak a szervezők tudják, hogy milyen nehéz volt elfogadtatni a nemzetközi kapcsolatokat irányítókkal, hogy a Nagykunságon egy tudományos ülést akarnak rendezni a témában. (Volt amiről így is le kellett mondani. Így például ekkor Kisújszálláson nem

²² Györffy István: Nagykunsági krónika. Karcag, 1922. és 1985.

²³ Szentesi Tóth Kálmán: Történelmi emlékek Karcag és a Nagykunság múltjából. Karcag, 1940.

²⁴ Kisújszállás és Vidéke. 1936.; Szeretet. 1936. 9. p; Református Árvaházi Naptár 1936. 49. p.

²⁵ Őrsi Julianna: Az ősi gyökerek összefognak bennünket. In: Őrsi Julianna: Emberszötte háló. Túrkeve, 1998. 123. p.

kaphatta meg az új lakótelep a Pacsér elnevezést.) A konferencia elnöki tisztét Benda Kálmán töltötte be. Kilenc előadó (Szabó Lajos, Fazekas Mihály, Örsi Julianna, Gulyás Katalin, Bagi Gábor, Kaposvári Gyula, Dienes Erzsébet, Kaposvári Gyöngyi) mutatta be a bácskai kitelepülés történetét, a nyelvi és kulturális emlékeket. A konferencia azonban torzó maradt, mert csak a hazai tudomány képviselői, köztük a nagykunságiak voltak jelen. A bácskai kutatók (Penovátz Antal, Boruzs Rózsa) és meghívottak nem tudtak jelen lenni. Csak hónapokkal később tudtam meg az igazi okot, amikor Pacséron járva a kezembe került egy szabadkai újságicikk. Az igazi ok, hogy a Vajdasági Kommunista Szövetség 18. értekezletén Stipan Kopilovic szerb újságíró többek között a következőkkel vádolt meg bennünket: „Nem illő és nem is jószomszédi az, hogy a Magyar Hazafias Népfront a magyarok idetelepüléséről való megemlékezés szervezőjeként lép fel. Ez a mi területünk, ezek a mi embereink, mi úgy ünneplünk, ahogy akarunk, nem pedig úgy, ahogy mások ránk próbálják kényszeríteni. Ez már a jó kapcsolatok és a Magyar Népköztársasággal kialakított kiváló viszonyaink megsértésének határait súrolja. Gondolom, hogy a magyarországi elvtársaknak, de jugoszláviai elvtársainknak is jól el kell gondolkodniuk erről...”²⁶

A kisújszállási ünnepség része volt egy emléktábla-avatás az egykori Morgó csárda falánál (dr. Ducza Lajos mondott avató beszédet), egy kiállítás (Papi Lajos alkotásaiból, aki emlékérmét is készített az évfordulóra. A kiállítást megnyitotta dr. Zsoldos István helytörténész tanár) és egy ünnepi hangverseny a kisújszállási református templomban.

A nagykunsági református gyülekezetek ugyancsak szerveztek egy kirándulást Ómoravicára, az ottani ünnepségre. A történelem azonban megismételte önmagát. A jugoszláv hatóságok nem engedték a több busszal érkező nagykunságiakat az ünneplő Ómoravicára, helyette Újvidéket, Szabadkát és Bácsfeketehegyet nézhették meg. (Erről Nagy Kálmán ny. esperes úr tudna részletesebben beszélni.) Ómoravicza népe pedig várta az ősök leszármazottait. Az ajándékba vitt tárgyak később jutottak el Moravicára. Én abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy külön utaztam az ünnepségre és Penovátz Antalnak és Kiss Antalnak köszönhetően részt vehettem azon.

Az ómorovici ünnepség fő szervezője a helyi református egyház, fő irányítója Kiss Antal esperes volt. Az emlékezést megtisztelte jelenlétével Hodossy Imre református püspök is. Az ünnepség színhelye a templom és a templomkert lehetett, amely 1986. augusztusában megtelt református magyarokkal, falubeliekkel, szomszéd községbeliekkel és távolabbiakkal. Itt volt Bácska és Szlavónia magyar népe. Valami hihetetlen nagy erőt éreztem én ebben az összetartásban. Sugárzott az emberekből: közös az örömünk, közös a bánatunk. Nem lehetett nem észrevenni, hogy a szószékről nemcsak a prédikáló lelkész szavai hatoltak az emberi szívekbe: legyünk hűek áldozatvállaló őseinkhez, maradjunk meg magyarok. A szószéken nem lehetett nem észrevenni a nemzeti jelképet, a trikolórt. A fehérre meszelt falon a gipszminták zöldszínből pompáztak, a karzaton piros hímezéses terítő futott végig. A templom zengett az imától, az énekléstől. Az emlékezés közel hozta egymáshoz az embereket. Egyaránt összeszorult a szíve az öregnek és a fiatalnak. Sokak szeméből könnycsepp csordult le. ... Talán egyszer a hatalom is megéri, hogy a nagykunsági és a bácskai települések csak őszinte barátkozást akarnak – írtam 1986-ban.²⁷

26 Örsi Julianna: Az ősi gyökerek összefognak bennünket. In: Örsi Julianna: Emberszötte háló. Túrkeve, 1998. 124. p.

27 Örsi Julianna: Az ősi gyökerek összefognak bennünket. In: Örsi Julianna: Emberszötte háló. Túrkeve, 1998. 125–126. p.

5. Az új korszak lehetőségei és az együttműködés szereplői a XXI. század elején

Nem kellett sokat várni a változásra. Az 1989-es rendszerváltás új korszakot és egyben új lehetőségeket hozott a nagykunágiak és a bácskaiak kapcsolatrendszerében. A kitelepülés 210. évfordulóját már szabadon ünnepelhették a bácskai magyarok. Igaz, ez is egyházi keretek között zajlott. Ómoravicán Kiss Antal esperes úr, Pacséron Szombati Erzsébet lelkész mondott ünnepi prédikációt. Az ünneplők között ott volt Tóth János jugoszláviai magyar főkonzul is és én is köszönhettem a bácskai barátaimat.²⁸ Pacséron megjelenhetett Penovátz Antal helytörténeti füzetje „Jászkunági református magyarok a Bácskában” címmel.²⁹ Ekkor a jászkisériek is ellátogattak Ómoravicára, a kunhegyesiek Bácsfeketehegyre, a kisújszállásiak Pacsérra. Emlékoszlopok felállítására került sor mind a Bácskában, mind a Nagykunszálláson. Kisújszálláson ugyancsak közös megemlékezést tartottak a pacsériak és a helybeliek. A kunhegyesiek kihelyezett önkormányzati ülésen hoztak határozatot a két évszázaddal korábbi rendeletük törléséről, azaz bocsánatot kértek azért, hogy elődeik a bácskaiak előtt elzárták a visszatelepülés útját.

Az 1990-es években nagykunági és a bácskai települések között testvérvárosi kapcsolat alakulhatott ki hivatalosan is. Megszaporodtak a kölcsönös látogatások, intézményi, szervezeti és baráti kapcsolatok szövődtek. Ezeknek a számbavétele azonban újabb prezentációt igényelne. A millénnium is alkalmat adott a közös programokra. A közelmúltból önkényesen kiválasztok két civil szervezeti kezdeményezést. Az egyik Györfi Sándor szobrászművészhez, Karcag Város Önkormányzatához és a Nagykun Bandériumhoz köthető. A 220. évfordulóhoz kötve a Kun emlék adományozása Ómoravicának és lovasútra kezdeményezése. A másik a Túrkevei Kulturális Egyesület kiadásában megjelent Pénovátz Antal: „Jaj de széles, jaj de hosszú az az út...” pacséri népballadák kötete, amelyet ezúttal is szíves figyelmükbe ajánlok. Nem szabad azonban arról sem megfeledkeznünk, hogy a helyben élő kutatók tették a dolgukat és amint lehetőség nyílt rá kutatási eredményeiket kötetbe szerkesztve megjelentették. Bácsfeketehegyren több könyv is megjelent a rendszerváltás óta Sárközi Ferenc és társai helytörténeti kutatásaiból.³⁰ Ugyancsak kiemelkedő Virág Gábor szerzői és szerkesztői munkája.³¹ A Fórum kiadó pedig mellé állt a magyar kisebbség történelmi, műltidéző tevékenységének és több kötet kiadását vállalta a helyi közösségek támogatásával.

Kívülállóknak talán nem is olyan fontosak azok az események, amelyekről szóltam, de annak a kicsiny és egyre fogyó magyarságnak, – amely a Bácskában él – nemzeti tudatának és hitének megerősítésében hihetetlenül fontos. Éltető erőt ad a leírt szöveg, elhangzó beszéd, az elkészített alkotás, és mind az a kapcsolat, amely őszinte érzelmekből, igaz hitből származik. Ehhez kívánok én és mindannyiunk hozzájárulni a mai tanácskozásunkkal is.

28 Orsi Julianna: Az emlékezés hangján. Ómoravica köszöntése a 210. évfordulón. In: Orsi Julianna: Emberszötte háló. Túrkeve, 1998. 127–129. p.

29 Pénovátz Antal: Jászkunági református magyarok a Bácskában. Pacsér, 1996

30 Sárközi Ferenc: Az idő sodrában. Történetek, szokások Feketics múltjából. Feketics Művelődési Egyesület, 2000; A megtartó egyház. A feketicsi református gyülekezet történetéből. Újvidék – Fórum Könyvkiadó, 1997

31 Virág Gábor: A feketicsi református iskola története. Újvidék Fórum Könyvkiadó, 2005; Virág Gábor: Feketicsi móringlevelek. Újvidék – Fórum Könyvkiadó, 2006.

Fodor István Ferenc

250 éve született Horváth Péter, a Jászkunság első történetírója

*„Éjjel, nappal forgasd kezedben az Atyák' emlékezetit,
visgáld meg nemzetednek eredetét, a' történet dolgait,
és a' Jegyző könyveknek emlékezeteit tartsd fel eszedben,
mert rút dolog a' maga Hazájában tudatlan jövevénynek lenni.”*
(Cassiodorus)

Horváth Péter életéről nem sokat tudtunk egész 1979-ig, noha az ismert volt, hogy vannak jákóhalmi leszármazottai, ő maga pedig magyar nyelvű könyve végén leírta, hogy Jákóhalmán született.

Az 1970-es években nekiláttam, hogy kinyomozzam, amit lehet életéről, hiszen az említett utalásban arról nem írt, hogy mikor született. (Így fordulhatott elő, hogy abban az időben a jászberényi műsorfüzetben megjelent rövid tájékoztatómban egy később szerzett adat miatt értelmetlen szöveg jelent meg a nyomda hibájából.) Abból indultam ki, hogy két könyve 1801-ben, illetve 1823-ban jelent meg. A jákóhalmi egyházi levéltárban – gondolván, hogy talán lehetett 30–40 év körül, amikor első könyvét megírta – az 1760-as évektől kezdtem átbogarászni az adatokat, s mikor nem jártam eredménnyel, akkor kezdtem visszafelé haladni, s kiderült, hogy már első könyve megjelenésekor is 45 éves volt, ugyanis 1756. február 19-én született. Időközben a jászberényi Lehel Vezér Gimnázium régi évkönyveinek is birtokába jutottam – s mivel annak a gimnáziumnak volt 22 évig az igazgatója, így ismét közelebb kerültem életének megismeréséhez. Ez alapján és 1823-ban megjelent könyve alapján már annak tudatában kutathattam a berényi nagytemplom adattárában, hogy halála ezt követően következett be, s ott rá is bukkantam az 1829. február 24-i időpontra. Így történt, hogy Horváth Péterről az első – adatokkal ellátott – ismertetés tőlem jelent meg a Honismeret című folyóirat 1979. évi 1. számában. Ebben az évben volt halálának a 150. évfordulója, így ez okot adott arra, hogy 16 éve működő honismereti szakkörünket róla nevezzük el. Ugyanezt az alkalmat használtuk fel arra is, hogy a községi tanácsnak javasoljuk, hogy utcát nevezzen el róla. A javasolt utca éppen az én lakásomtól – a Bocskai utcától – indult a Tarna felé, s mivel hajdan a község belső magjának itt volt a határa, így korábban csak három ház állt benne, egy az ide kifutó Ficzek Károly, kettő pedig a Zrínyi utcához számozva. A kertek azonban folyamatosan beépültek, így ma már 11 ház tartozik ide. A Tanács – múzeumi szakembereket megkérdezve, hogy „haladó szellemű volt-e” Horváth Péter, s pozitív választ kapott – hozzájárult az elnevezéshez, s így ma első reggeli pillantásommal a Horváth Péter utcára tekinthetek.

Azóta többen is foglalkoztak Horváth Péterrel, – különösen Sugárné Konksek Aranka, aki kutatásainak eredményeit több helyen is közzé tette. A Jász történelmi arcképcsarnoknak két kiadása is megjelent a Jász Múzeum Jászsági Füzetek sorozatában az ő adataival, a Jászok Egyesülete által faksimile kiadásban megjelent Horváth Péter-kötet végén pedig Szabó László emlékezett meg a szerzőről. A 2006-ban Jákóhalmán megrendezett ünnepségen Selmeczi László, a szolnoki Damjanich Múzeum korábbi igazgatója emlékezett.

Horváth Péter ősei – a nagyszülők – Horváth János és neje Fazekas Borbála 1720. október 8-án kaptak nemeslevelet Egerben III. Károlytól. Fiuk – a már Jákóhalmán született Márton földbirtokos és községi előljáró volt, aki Szűcs Katalint vette feleségül. Az ő nyolcadik gyerekként született Péter 1756. február 19-én Jákóhalmán, abban a házban, melynek fényképe fennmaradt, de maga az épület – mint községi pártház – az 1960-as évek végén lebontásra került. Elemi iskoláit Jákóhalmán végezte, gimnáziumba Jászapátira és Egerben járt. (1767-ben már gimnázium nyílt – elsőként a Jászságban, de 12 év után átkerült Jászberénybe.) Horváth Péter paptanárnak készült és 1776-ban belépett a kegyesrendi szerzetbe. 1781-ben viszont saját kérésére „gyengemejjűségére” (tüdőbajra) hivatkozva a pappá szentelés előtt elhagyta a rendet, ahol korábban „dícséretesen tanított”. Valószínű, hogy nem ez volt az igazi indoka, melyet az is bizonyít, hogy több mint 73 évet élt, – hanem inkább az, hogy ez volt a francia forradalom kora, s hatottak rá a felvilágosodás eszméi.

Miután jogi tanulmányokat folytatott – 1783-ban Jászberény város tanácsának vicanótáriusa (másodjegyzője) lett és a Szent Ferenc-rend jogi megbízottja. 1785-től jászkun kerületi vicanótárius, majd 1804-től első nótárius, 1805-től pedig főpénztáros. Mindemellett a jászberényi nemzeti iskolák felügyelője és a királyi gimnázium igazgatója lett Katskovics Bálint után. Az is haladó értelmiségi voltát bizonyítja, hogy a berényi előljáróság – nem értékelvén a felvilágosodás iránti érzékenységét – „kétszínű és nyughatatlan” természetűnek minősíti és nem tartja alkalmasnak a tanári pályára. Ez azonban őt mitsem zavarja és továbbra is végzi a munkát 1806-ig, amikor lemond a főigazgatóságról Hermányi József javára, közel 23 év után.

Ezidőben – márcsak a Redemptio jogosságának igazolására is –, egyre nagyobb igény jelentkezik arra, hogy a jászkunok történetét megírja valaki, így Horváth Péter már a XVIII. század végén is kutatásokat végez, olyan történészek műveit tekinti át, mint Cornides Dánielét, mely később elveszett a tudomány számára és csak áttételesen ismerjük éppen az ő könyve alapján. Több rövidebb előtanulmánya is megjelenik, majd 1801-ben a Kerületek költségén 1000 példányban Pesten kinyomtatja latin nyelvű könyvét „Commentatio de initiis, ac Majoribus Jazygum et Cumanorum eorumque constitutionibus” címmel a jászkunok történetéről, melyért a Kerületek előtt „in publico megdícsértetett”.

1807-ben nádori alkapitánnyá nevezik ki, melyet nagy közmegelegedésre végez, a magasabb szintű előljáróság nem olyan negatív véleménnyel van róla, mint korábban a berényi. 21 évig végzi ezt a munkát, de közben egyre inkább szóba kerül, hogy magyarul is meg kellene jelentetni munkáját, melyre 1823-ban kerül sor, amikor szintén Pesten

nyomatják ki az „Ertekezés a kúnoknak, és jászoknak eredetükről, azoknak régi és mostani állapotjokról” című művét. Ez annyiban különbözött az előzőtől, hogy elhagyta a települések leírását, viszont megtoldotta egy fejezettel, melyben „Decsi Antal úrnak helytelen magyarázatjai”-t bírálja a Lehel kürttel kapcsolatban.

Horváth Péter holttestét, nejével Gyulay Borbálával együtt a jászberényi nagytemplom kriptájában helyezték örök nyugalomra. Ennek emlékére a kriptá mellett a templom külső falán emléktáblát helyeztek el néhány évvel ezelőtt.

A Jászok Egyesülete 1994-ben jelentette meg a magyar nyelvű Horváth Péter-könyvet faksimile kiadásban, annyi különbséggel, hogy a latin nyelvű kiadásban megjelent Karacs Ferenc-térképet a Jász-Kun Kerületekről ehhez a kiadáshoz mellékelte.

Sajnálatos nyomdahiba révén a hasonmás kiadás végén közölt Szabó László tanulmányban „gyengemejjűség” helyett „gyengeelméjűség” szerepel, ami azonban nem igazán szinonimája egymásnak.

A már említett jákóhalmi utcanévadás mellett Jászberényben is elneveztek egy utcát – a volt Hámán Katót, az Ebhát nevű városrészben. Szó volt már a jákóhalmi honismereti szakkör és helytörténeti gyűjtemény névfelvételeéről. A szakkör alakulásának 30. évfordulóján emléktáblát avattunk – 1993. november 13-án hatalmas hóviharban, melyről videofilm is maradt fenn – a volt szülőház helyén épült házban, mely ma az ÁMK-hoz tartozik. Én helyeztettem el egy emléktáblát – még polgármesterként 1994-ben – a jászberényi Lehel Vezér Gimnázium emeleti folyosóján, ahol minden évben koszorúzunk mi jákóhalmi szakkörösök, hogy az ott tanuló diákok is tudják, ki volt Horváth Péter, akit „Kőhalmi” előnévvel is említenek – de nem az erdélyi Kőhalom településre kell gondolni, hanem Jáköhalma településrészt, ahol a birtokok volt. Az elmúlt évtizedek különböző lexikonaiban nem szerepel a neve, örvendetes viszont, hogy az utóbbi időben már jelent meg olyan lexikon, mely tartalmazza munkásságát.

A bevezető idézet – mely a szinte szentként tisztelt római történetírótól származik – Horváth Péter könyvének eredeti ajánlásaként szerepelt.

Néhány róla megjelent forrás:

1. Fodor István Ferenc cikke. Honismeret, 1979. 1. szám
2. Sugárné Koncsek Aranka cikke a Jászsági Évkönyvben, Jászberény, 1994
3. Szabó László tanulmánya Horváth Péter faksimile kiadásában, Bp., 1994
4. Sugárné Koncsek Aranka megemlékezései a Jász történelmi arcképcsarnok I. és II. (bővített) kiadásában, Jászberény, 1995, 2003
5. Selmeczi László ünnepi megemlékezésének szövege
Megjelent a Redemptio 2006. 1. számában

Fehér Katalin

Egy tanári életút a XIX. század második feléből

– Keszi Hajdu Lajos kisújszállási tanár élete és munkássága –

„Tanítani szellemileg, tanítani erkölcsileg fenséges hivatás”
(Hajdu Lajos)

„Csöndes, de azért elég biztos léptekkel halad keresztül a piacon, hogy az iskola épületéhez elérjen. Széjjel se tekint, bátran megy előre, tudja, hogy a nagytiszteletű tanár urat ismeri minden ember, s kitér előle, hogy ne zavarja az öregúr járását. A régi gimnásiumi épületbe megyen, az az ő otthona. Ott ismerőse minden ablak, minden küszöb. Hosszú idő alatt kötötték ezt az ismeretséget! Nem is személy volt már ő: fogalom volt. Emlék abból a régi gárdából, mely a professzor érdemét nem a pedáns munkarend betartásában, nem a csengettyű korlátai között való gépszerű mozgásban, hanem az erős hazafias szellem és puritán kálvinistaság istápolásában kereste.”¹ Ezeket a tisztelettel és meleg szeretettel teli szavakat Pallagi Gyula a kisújszállási gimnázium egyik régi igazgatója 1901-ben vetette papírra. Az a tanár, akiről a fentiek szólnak, Keszi Hajdu Lajos,² 1856 és 1891 között harmincöt éven át tanított a kisújszállási gimnáziumban. Életéről, munkásságáról összefoglaló tanulmány, de még rövidebb cikk sem jelent meg, a pár soros kortársi visszaemlékezéseken és nekrológokon kívül, pedig fordulatokban gazdag élete, az 1848/49-es szabadságharc alatt kifejtett politikai publicisztikai tevékenysége, pedagógiai, irodalomtörténeti, egyháztörténeti munkássága figyelemre méltó, tanulmányozásra érdemes. A róla szóló szétszórt kortársi visszaemlékezésekből egy – a negyvennyolcas eszmékhez mindvégig hű, szabadságszerető hazafi, saját írásaiból pedig egy művelt, széles érdeklődési körű tudós-tanár portréja bontakozik ki.

Keszi Hajdu Lajos³ 1815-ben született Szentesen. Családja 1625-ben Bethlen Gábor fejedelemtől nyert nemesi rangot. Miután apja, Keszi Hajdu András, előbb a kisújszállási, majd a szentesi református leányiskola tanítója, és anyja, Gorzás Lídia is meghalt, az árva apai nagyszülei házába került. Nagyanyja gondos nevelésben részesítette. Elemi iskolai tanulmányait Szentesen, a gimnázium négy osztályát (1827 és 1831 között) Kisújszálláson végezte Fésős András és Sasku Károly vezetésével.⁴ 1831-től 1837-ig a Debreceni Református Kollégiumban bölceleti, jogi és teológiai tanulmányokat folytatott. Olyan nagynevű tanárai voltak, mint Péczeli József, Kerekes Ferenc, Zákány József, Sárvári Pál és Ercsei Dániel. 1838-ban egy elemi osztály tanításával bízták meg Debrecenben. 1839-től 1842-ig a derecskei gimnázium tanáraként működött. Ezután egy évre külföldre ment.

¹ Pallagi Gyula: Keszi Hajdu Lajos. In: A kisújszállási államilag segélyezett ev.ref. főgymnasium Értesítője az 1900–1901-ik tanévről. Kisújszállás, 1901. 3–8. p.

² Életrajzi adatait közli: Szinyei József: Magyar írók élete és munkái IV. köt. Bp., 1896. 261–263. p. és Új Magyar Athenas (szerk: Kiss Kálmán, Kálmán Farkas, Bierbrunner Gusztáv). Bp., 1882. 148–149. p.

³ Vö: Berecz Sándor: A szentes városi főgymnasium története. Szentes, 1896!

⁴ Pruzsinszky Pál: A kisújszállási ev.ref. főgymnasium története. Mezőtúr; 1890. 90. p.

Bécsben, Prágában, Drezdában és Lipszében rövid időt töltött, majd egy tanéven át a berlini egyetemen folytatta bölcsészeti tanulmányait. Itt huszonnégy magyar ifjúval együtt alapította meg a berlini magyar könyvtárat. 1843 tavaszán hazatérése után lelkészjelölti vizsgát tett. Szoboszlai Pap István püspök ajánlatára előbb a Bernáth családnál, majd Beöthy Ödön,⁵ Ákos fia mellett volt nevelő. 1845 decemberében a szentesi református egyház meghívására megválasztották az ottani gimnázium igazgató-tanárának. 1847-ben lelkésszé avatták a debreceni kerületi gyűlésen, és még ugyanebben az évben tanári vizsgát is tett. Felállította a szentesi gimnázium retorikai osztályát.

Az 1848/49-es szabadságharc alatt Hajdu Lajos fegyverrel ugyan nem harcolt, de különböző lapokba politikai cikkeket írt. Amikor a forradalmi kormány Debrecenbe költözött, a helyi *Alföldi Hírlap* fontos szerephez jutott. Egy ideig ez volt az egyetlen kormánypárti politikai lap. Az *Alföldi Hírlap* közölte 1849. január 3-án, Kossuth nyilatkozatát a kormány székhelyének megváltozásáról és felhívását a harc folytatására, január 7-én pedig Kossuthnak Debrecen város polgáraihoz intézett szövegét. A lap cikkírói között olyan jelentős személyek voltak, mint Táncsics Mihály, Szász Károly, Szegfi Mór és Petőfi Sándor. Írt a lapba Könyves Tóth Mihály debreceni református lelkész, Reviczky József és Csernátoni Zsigmond. Keszi Hajdu Lajos K. H. szignóval ellátott lelkes hangú, lendületes írásai is ebben a lapban láttak napvilágot. Mint az újság vidéki levelezője, hírt adott a Szentesen történt forradalmi eseményekről, a környékbeli harcokról, üdvözölte a trónfosztást, a sajtószabadságot, a tavaszi győzelmeket. Hasonló hangú cikkeket közölt még a *Tiszavidéki Újság* és a *Szegedi Hírlap* hasábjain, valamint Táncsics lapjában, a *Munkások Újságja* Debrecenben megjelent egyik számában is.⁶

A forradalom bukása után, 1849. szeptember 10-én, Hajdu Lajost elfogták. Előbb a szegedi várban raboskodott, majd a hírhedt pesti Újépületbe szállították. Itt folytak az elfogottak pereit, és itt hozták az ítéleteket. 1849 őszén már zsúfolásig telt az épület az ítéletekre várókkal. Barsi József⁷, aki szintén radikális hangú hírlapi cikkei miatt került börtönbe, emlékiratában részletesen beszámol az Újépület foglyainak életéről. Pár sorban megemlékezik Hajdu Lajosról, s a vele történt itteni találkozásáról. „Több új ismeretséghez volt szerencsém nekem ... Szerencsémről beszélek; mert a közös hajótörésben is szerencse az, ha az ember rokonlelkűekkel köthet barátságot ... Egyik szobában Keszi Hajdu Lajos vendégelt meg több ízben, hol reggeli, hol uzsonna táján jó alföldi kenyérral és sajttal. Ő ismertetett meg Könyves Tóth Mihállyal, a nagy híró debreceni pappal, ki vöröspántlikás kalapú földijeit mint táborigyűlések lelkészök lekísérte volt Aradot ostromolni.”⁸

5 Beöthy Ödön (1796–1854), a reformkorban Bihar vármegyei ellenzéki képviselő, 1848-ban bihari főispán, majd erdélyi kormánybiztos. Világos után Angliába emigrált.

6 Vö: Kosáry Domokos és Németh G. Béla. (szerk.): A magyar sajtó története IV. 1848–1867. Bp., 1985. 241. p.

7 Barsi Józsefről Hajdu Lajos egyik cikkében (Hazánk s a Külföld, 1870. 140.p.) így ír: „Barsi (Neumann) József, bicseki plébános, szép tehetségű, gazdag ismeretű, szilárd jellemű férfiú, jelenleg a minisztériumnál tanácsos, a „Budapesti Szemle” munkatársa, a börtöndalok édes-bús költője, vasban.”

8 Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé. 1849–1856. Bp., 1890. 186–187. p.

1849. november 27-én Hajdu Lajost kötél általi halálra ítélték⁹ a forradalom alatt publikált hírlapi cikkei miatt, az Alföldi Hírlap más munkatársaival, többek között Könyves Tóth Kálmánnal együtt. Az ítéletet nem sokkal később húszévi vasban töltendő várfogságra, vagyon- és hivatalvesztésre módosították. Előbb Oltmützben, majd Josefstadtban raboskodott. Barsi József a már említett visszaemlékezéseiben részletesen leírja azt az 1850. évi januári estét, melyen Hajdu Lajos és társai Oltmützbe érkeztek. „Egy este, január elején úgy vettük ki a hosszabb tartamú zsvajjból s a porkoláb kulcsainak többszöri csilingeléséből, hogy ezúttal nagyobb csoport érkezett, és már a túlsó oldalt kezdik megszállni, a nagyobb helyiségekben, melyekben szükség esetén nyolc ágyat lehet egymás mellé sorakoztatni. Mikor a zaj elcsendesült, a kíséző katonák léptei pedig parancsszóra kifelé irányulva elhangoztak, mély sóhajjal üdvözlöttük az ismeretlen jövevényeket. Este sokáig beszélgettünk, találgatva az újonnan érkezettek neveit, s Hajdu Lajosét, a volt szentesi tanárét csakugyan helyesen találtuk el, mint másnap reggel meggyőződöttünk. Kegyelet útján ő is húsz évre volt elítélve.”¹⁰ Az oltmützi börtönről és az ott, raboskodók életkörülményeiről Hajdu Lajos több cikkben számolt be később: Egyik írásában a következőket olvashatjuk: „Oltmützbe éjjel érkezett meg a fogolyszállító vonat. A fogda a Katalin nevű várkapu mellett nyúlt el, mintegy 40–50 ölnyi hosszúságban, legnagyobb szélessége alig 2 öl. Ez volt a nagyszabású fogolysereg járdahelye. A foglyok a vár kazamatáiban laktak. A nagyobb szobákban 7–8-an, a kisebbekben 3–4-en laktak. A kisebb kazamaták szűk ablakaiból a Morva vizére és, a magas bástyafalakra van kilátás, a nagyobbak sűrű vasrostélyos ablakaiból az Orsolya apácák zárdafalai láthatók.”¹¹ Hajdu Lajos 1850. januárjától 1852. május 27-éig volt oltmützi várfogoly. Ezután átszállították Josefstadtba, ahol négy évet töltött. Az ottani állapotokról is sokat írt. Idézzük fel a legjellemzőbb dolgokat az ő megfogalmazásában: „A bánásmódot illetőleg, az államfoglyok sorsát, s állapotát tekintvè, előbb lágyabb, emberibb; majd szigorúbb rendeletek küldettek Bécsből. Kezdetben írás, olvasás, újságok járatása kedves övéikkel szabad levelezés is engedélyezve volt; később mindezek vagy igen szűk korlátok közé szorítvák, vagy végkép, főleg 1852. év óta, megtiltvák, mint például az írás: így a fogoly semminemű íróeszközöket sem tarthatott magánál. Ha mégis valaki valami művön dolgozni akart külön szobában, meghatározott órák alatt, felügyelet mellett dolgozhatott. Könyveket is csak azokat lehetett olvasni, melyek a térpanscnokság által megvizsgálva és megbélyegezve a foglyoknak a fogdába beadattak. A foglyok legnagyobb része szellemi működéssel, olvasással, főleg nyelvek és szaktudományok tanulmányozásával, kisebb része kézimunkák gyakorlatával rövidítette unasztó óráit. Voltak, kik bámulandó ügyességet fejtettek ki készítményeik előállításában; rabműveik a haza minden részeibe vitettek; sokan bírnak még most is ily fogsági búsemlékű kincsekkel. Esti kilenc órakor a világitásnak minden szobában meg kellett szűnni, a gyertyák eloltattak. Fűtésre november 1-től május 1-jéig fa adatott; a fűtéssel maguk a foglyok fáradoztak. Minden fogolynak külön vaságya volt, hozzávaló két lepedő, – mely minden hónapban kimosatott, –

⁹ A Hajdu Lajosra vonatkozó hadi törvényszéki ítéletet a Magyar Hírlap 1849. évi 24. száma közölte

¹⁰ Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé. 1849–1856. Bp., 1890. 211.p.

¹¹ Hajdu Lajos: Börtönkrónika In: Hazánk s a Külföld, 1870. 125–126.p.

szalmazsák-, szalmapárna- és szőrpokróccal. Levélírás, de csak egy megengedett, és a vezetés által bejegyzett egyénhez három hónapban egyszer, a térparancsnoki szobában, hová a fogoly katonai őrizet mellett vitetett ki, meg volt engedve, latin; francia, angol, német nyelven, de magyarul, saját nyelvünkön nem. Képzeltető, mily súlyos és fájdalmas volt ez azon hazánkfiaira, kik sem maguk, sem családtagjaik azon nyelvek egyikét se bírák, mily sértő egy nemzetre, melynek fiai legszentebb érzelmeiket saját nyelvükön kedveseik fájó keblekbe ki nem önthették. Pénz nem lehetett a fogoly kezénél, mit küldöttek neki, a térparancsnokságnál volt letéve és egy, e célra rendelt könyvbe bejegyezve; élelmezése javítására belőle naponként adatott 1 firtig, kiszabadulása esetében, ha mi még megmaradt, kezeibe adatott a fogolynak, hogy hazájába visszatérhessen. Kiknek fogságidejük vassal volt súlyosbítva, azoknak balkezén, és ballábán éjjel-nappal rajta volt a vas, melyet a zároló káplár este levetkőzésre megnyitott, és azután éjjelre bezárt, hasonlóan reggel felöltözésre kinyitotta, és újra bezárta; éji nappali barát volt a vashilincs.¹²

Egy josefstadi fogoly, Deák Farkas emlékiratából értesülhetünk arról, kikkel élt együtt ez alatt a négy év alatt Hajdu Lajos. „Mi öten (Papp János, Molnár József, Nagy Dániel, Horváth Gáspár és Deák Farkas) együtt laktunk, szobánk az egész fogdában mintája volt a rendnek és a tisztaságnak. Felettünk lakott Tóth Mihály, Schwendtner Mihály, Silye Gábor, Földi János és Hajdu Lajos. Úgy hiszem, hogy az egész börtönéletben nem volt szobatársaság, mely állandóbb jó egyetértésben élt volna, mint a miénk és a felettünk lakóké. Ennek oka pedig az volt, hogy ami kölcsönös rokonszenyünknek és barátságunk alapja tisztán szellemi volt; amennyiben a kilenc vagy tíz főt számláló kis társaság mindenik tagja tudnivaló és szorgalmatos tanuló egyén volt.”¹³

A foglyok sokat olvastak és tanultak a börtönben. „A börtönélet rideg és sivár volt, zordonságát azonban enyhítette a szellemi foglalkozás, főként a könyvolvasás, mely rövidítette a szenvedés óráit” – írta Hajdu Lajos. A foglyok börtönkönyvtárat hoztak létre, melynek felállításán ő is sokat fáradozott, hiszen „nem minden fogolynak levén azonban anyagi tehetsége, a szellemi képessége és tudományosságához mért könyveket, a magyar irodalom újabb termékeit megszerezhetni: több nemesszívű vagyonsb fogoly, nehogy a nemzeti irodalom iránt meghidegüljön a fogoly rabszive; nehogy hátramaradása legyen a haladni és tökéletesedni óhajtonak, halaszthatatlan honfíui kötelességül tűzték ki egy fogoly könyvtár fölállítását, és fönntartását!”¹⁴ Végül adományokból sikerült egy több száz kötetből álló gyűjteményt létrehozni, amelyet a bebörtönzöttek egészen 1856 végéig használtak. Hajdu Lajos, mivel 1856 tavaszán szabadult, nem értesült a könyvtár későbbi sorsáról, ezért felhívást intézett a *Hazánk s a Külföld* című lap hasábjain volt fogolytársaihoz: aki tud róla, írja meg, hová kerültek a könyvek. Németh László, volt erdélyi kormánybiztos 1870-ben azt a hírt közölte, hogy a börtönkönyvtár a sepsiszentgyörgyi gimnázium tulajdonába került.¹⁵

12 Hajdu Lajos: Börtönkrónika In: *Hazánk s a Külföld*, 1870. 174. p.

13 Deák Farkas: Fogságom története. Pest, 1869. 216. p.

14 Hajdu Lajos: Adalék Josefstadt börtönkrónikájához. In: *Hazánk s a Külföld*, 1870. 39. p.

15 Németh László: A josefstadi börtönkönyvtárról In *Hazánk s a Külföld*, 1870. 154–155. p.

Hajdu Lajos 1856. április 3-án, 41 éves korában csaknem 7 évi fogság után szabadult a börtönből. A kisújszállási református egyház hazatérése után azonnal megválasztotta a gimnázium vallástanárának: „a mártyrkoszorú iránt érzett tiszteletnek a hatása alatt, s hogy ily sokat szenvedett embernek nyugodalmas állást biztosítson.”¹⁶

Ezzel új korszak kezdődött életében. A harmincöt évig tartó tanári pálya első éveiben azonban nem voltak zavartalanok, mert a központi kormány, ha nem is nyíltan, de minden lehetséges eszközt felhasználva akadályozni próbálta a szabadságharcban részt vettek beilleszkedését. Hajdu Lajos tanári fizetését egyházi alapítványból kapta. Ezt az alapítványt a Helytartótanács közigazgatási úton lefoglalta és az 1858. évi 5449. számú leiratában elrendelte, hogy „Hajdu Lajos gymnasiumi tanár hivatalából felmentetik s fizetése beszüntetetik.”¹⁷ Az egyháztanács mindent megtett, hogy a tanárok kinevezésével kapcsolatos jogait az államhatalommal szemben megvédelmezze. Hosszadalmas levelezés kezdődött az ügyben, amely éveken át húzódott. A helytartótanács határozatát végül is nem hajtották végre, különféle ürügyekre hivatkozva húzták-halasztották a dolgot. Hajdu Lajos ezalatt mindvégig tanított, igaz, kizárólag vallástant és csak heti 12 órában. A bizonytalan helyzet azonban erősen megviselte.

A kisújszállási gimnázium 1861-ig négyosztályos iskolaként működött. 1861-ben nyílt meg az ötödik, az 1862/63-as tanévben pedig a hatodik osztály. Az iskola igazgatását 1863-tól kezdve az itt tanító négy tanár felváltva látta el. Hajdu Lajos is többször viselte ezt a tiszteletet. A *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* című folyóiratban 1870-ben jelent meg egy tanulmány Keszi Hajdu Lajos tollából,¹⁸ melyben a szerző összefoglalta a kisújszállási gimnázium történetét. Különösen érdekes az a rész, amely az iskola korabeli állapotát, azaz az 1870/71-es tanév adatait rögzíti. Miután közli a város elemi fiú- és leányiskoláinak fontosabb adatait, áttér a gimnáziumra: „Középtanoda 6 osztállyal, 4 rendes tanárral, kik jelenben: Koncz Lajos, museum őr is, Szabó Imre értekezleti jegyző, Silling Elek, jövő évi rector és könyvtárnok, és Hajdu Lajos. Rajzot Bondár Albert, mű éneklést Porteleki László és Bucsay István elemi tanítók tanítanak. Zene is tanítatik Bodnár Albert által az önként vállalkozóknak. Tanulók száma a tanév kezdetén 88, végén pedig 64 volt, kik közt 23 vidéki; mely számot Karczag, T.-Kevi, Madaras, Nádudvar, T.-Szöllős, T.-Abád, Szalók, T.-Igar, Rof, T.-Bő, Szolnok, Kenderes, Jászkisér, D.-Ványa, Vésztő helységek, Kakas és Borz puszták szolgáltatták. Tantárgyak azok, melyek a tiszántúli egyházkerület által meghatározottak, s a tanrendszer is az, melyet az egyházkerület megállapított.

Az igazgató-tanárság évenként változik. – A jövő tanév október 1-jén kezdődik, amikor a beíratás is kezdetét veszi – minden osztályok közvizsgái július 24-31-kéig tartottak a teljességben.

¹⁶ Pallagi Gyula: Keszi Hajdu Lajos In: A kisújszállási államilag segélyezett ev.ref. főgymnasium Értesítője az 1900–1901-ik tanévről. Kisújszállás, 1901. 5. p.

¹⁷ Pruzsinszky Pál: A kisújszállási ev.ref. főgymnasium története. Mezőtúr; 1890. 42. p.

¹⁸ Hajdu Lajos: A kisújszállási reformált egyház, és iskola múltja és jelene történelmi rövid rajza In: Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 1870. 475–476. p. Ez volt az első összefoglalás az iskola történetére vonatkozóan.

Segédeszközök: Szellemi tekintetben: A gimnasiumi könyvtár mintegy 600 darab könyvvel, az elemi iskolának is van külön könyvtára, melyekből a szegényebb, tanulóknak ingyen adatnak használatra tankönyvek. Museum. Természettani szerek, melyek beszerzésére az államköltsémből szokott fordíttatni. Jelesül van: természettani, termények, állatok, madarak 74, rovarok, – puhányok, csigák, kagylók 446, – kövületek 330, – ásvány 615, – csekély pénzgyűjtemény. Anyagi tekintetben: Ösztöndíjul és jutalmul szolgál az 1867-ben elhunyt Illéssy János nagykun kerületi kapitány 1000 frt. alapítványa, melynek 50 frt. kamata egy szorgalmatos, jó igyekezetű és szelíd erkölcsű kisújszállási születésű tanulóknak adatik. – Az egyház 6 osztályt, végzett oly helybeli 2 ifjúnak, kik a debreceni főiskolába mennek tanulmányaik folytatására, 12-12 frtot szokott adni, ha ilyen 2 nem volt, felsőbb osztálybeliek is részesülnek e jótéteményben.”

Az 1860 és 1883 közötti években érvényben lévő tantervekből megtudhatjuk, hogy Hajdu Lajos mit tanított az egyes osztályokban. Tudjuk, hogy ekkor már nemcsak vallástant, hanem latint, görögöt és magyar nyelvtant is oktatott. Heti óraszám a hatvanas években heti 25-26 óra. Nagy megterhelés lehetett ez az akkor már idős embernek.

A szűkszávú visszaemlékezések Hajdu Lajost melegszívű, gyermekszerető tanárnak festik, akit tanítványai tiszteltek és szerettek. A lusta diák iránt érzett hirtelen haragjában az „üssön meg a menkö, haszontalan fráter” fordulat könnyen kiszaladt a száján, de ahogy fiatalabb kollégája, Pallagi Gyula írja: „meleg szíve tele volt jósággal és szeretettel, s azt a pernahajder diák nagyonis jól érezte.”¹⁹

Tanári munkája mellett kevés szabadidejében írással foglalkozott. A hatvanas évek végétől, a politikai viszonyok enyhülésétől kezdve különböző lapokban publikált. Írásait három csoportra oszthatjuk. A szabadságharc utáni időszakra, a hazafiak bebörtönzésére vonatkozó írásai visszaemlékezései forrásértékűek, értékes adatokkal szolgálnak a Bach-korszak kutatói számára. Különösen fontosak a bebörtönzöttek neveit, fontosabb életrajzi adatait, és az ítéleteket pontosan tartalmazó jegyzetei. Az elítéltek további sorát is nyomon követte, és közölte a szabadulásuk után velük történt fontosabb eseményeket.²⁰

Érdeklődött a közoktatás-politika aktuális kérdései iránt is. Számos cikket tett közzé a gimnáziumi és tanítóképzés szervezeti és tartalmi kérdéseire vonatkozóan. Eötvös, Pauler Tivadar és Trefort minisztersége alatt, a hetvenes években középiskolai reformok egész sora született, számos törvényjavaslat látott napvilágot. Mindezek országszerte élénk vitát váltottak ki. A szaklapok sorra közölték a különféle véleményeket. Hajdu Lajos többször is hallatta, szavát ezekben a kérdésekben. Számos cikkében hangsúlyozta, hogy rendkívül fontos minél több nyolcosztályos gimnázium felállítását. Már 1875-ben, majd 1877-ben is felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a Tiszántúli Egyházkerületben csak három nyolcosztályos gimnázium működik. (Debrecen, Máramarossziget, Hódmezővásárhely) Véleménye szerint az egyházkerületben már működő négy és hatosztályos gimnáziumokat kell az egyház anyagi erejének összpontosításával nyolcosztályosakká fejleszteni. Már

19 Pallagi Gyula: Keszi Hajdu Lajos In: A kisújszállási államilag segélyezett ev.ref. főgymnasium Értesítője az 1900–1901-ik tanévről. Kisújszállás, 1901. 4. p.

20 A legfontosabb ilyen tárgyú írásai: Börtönkrónika In: Vasárnapi Újság, 1869.; Nemzeti halottak emlékezete In: Vasárnapi Újság, 1873.; Az 1848/49-i magyar államfogylok jozefstadti börtöne In: Hazánk s a Külföld, 1871; Magyar foglyok útja 1850-ben Budától Olmlützig In: Hazánk s a Külföld, 1872; Szilveszterér, 1849 In: Hazánk s a Külföld, 1872

csak azért is szükség volt erre, mert a „debreceni nyolcosztályú középtanodánk anyagi érdeke is igényli, hogy vidéken több, legalább 6 osztályú középtanodánk legyenek. Tegyük fel, hogy az említett 3 főközéptanodán kívül csak 4 osztályúak vannak. Mi lesz ennek következése, vagy az, hogy más felekezeti iskolákba oszlanak még ifjúkorú növendékeink, vagy az, hogy Debreczenben annyira felszaporodnak az 5-ik, és a feljebbi osztályok tanulói, hogy nemcsak 2, de talán 3 paralel osztályokat is kell felállítani. Ily magas szám mellett, a debreczeni egyház vajjon képes-e felállítani annyi tanszékeket, berendezni és szervezni annyi tantermeget? Vagy az egyes egyházak hoznák ismét, és újra áldozataikat? Nagy és nehéz kérdések!

Egyházi főkormányunknak hazafias szent kötelessége oda hatni, oda működni, hogy illő számú főleg 6 osztályú törvényszerűleg berendezett középtanodánk legyenek saját kormányzatunk alatt. Ezt várja, ezt igényli összes protestáns népünk a szegényebb szülék, ezt vidéki szegényebb tanulóink érdeke.²¹

Több esetben példának állítja a kisújszállási gimnáziumot, és az azt fenntartó egyházat hazánk többi iskolája elé. Felhívja a figyelmet arra, hogy az egyház és a város példátlan áldozatkészsége tette lehetővé, hogy nehéz viszonyok között is fennmaradhasson Kisújszállás középfokú tanintézete, és az alsófokú oktatási intézmények.

Érdekes és megfontolásra méltó javaslatokat tesz Hajdu Lajos a gimnáziumi tanterv és tananyagbeosztás kérdéseivel kapcsolatban is. Saját sokéves gyakorlati tapasztalataira támaszkodva állítja, hogy a vidéki gimnáziumokban, olyanokban, mint a kisújszállási, a szülők többsége gyermekeit csak a harmadik gimnáziumi osztály befejezéséig taníttatja. Az alsóbb osztályokban ezért a latin nyelv tanítása helyett „a három osztályban tüzetesebben adatnám elő a reális tantárgyakat, különösen nagy szorgalmat, gondot és figyelmet fordíttatnék a magyar nyelv, történelem és földrajzra. Azonban egy tudományos élő nyelvet is, jelesül a németet, ha csak pár óránként is egy héten, felvenném a tanulmányok sorozatába”. Akik nem, tanulnak tovább: „a latin nyelvnek valódi hasznát nem veszik, de hasznát veszik a nagyobb terjedelemben tanított reális tantárgyaknak. A kik folytatják tanulásukat, azokra nézve pedig „nem veszteség a latin nem tanulása, mert erősebbek lesznek a reális tananyagban.”²²

Ezután Hajdu Lajos részletesen szól a latin és görög nyelv tanításának kérdéséről. „A negyedik osztályban kezdődik a latin nyelv tanítása, így öt év marad ennek alapos megtanulására, mely időt elégnek tartok, e nyelv tökéletes elsajátítására, ki ennyi évi tanítás alatt sem szerzett magának kellő képességet, az 8 év alatt sem fog. A hellén nyelv tanítását a hatodik osztályon kezdeném. Három éves értelmes tanítás, és ernyedetlen tanulás mellett e cél elérhetőségére elengedőnek tartok, akár lelkeszi, akár tanári, vagy orvosi pályára is lép az ifjú.”²³

21 Hajdu Lajos: Összinté szó középtanodánk ügyében In: Evangyéliomi Protestáns Lap 1877. 146–147. p.

22 Hajdu Lajos: Egyházi és iskolai ügyeink In: Evangyéliomi Protestáns Lap 1877. 276–277. p.

23 Hajdu Lajos: Szerény vélemény gymnasiumaink szervezete kérdésében In: Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, 1879. 413. p.

Nemcsak a gimnáziumi oktatás ügyében hallatta szavát Hajdu Lajos, hanem többször kifejtette véleményét a tanítóképzés szervezeti és tartalmi reformjának szükségességéről. Főként, azt nehezményezi, hogy a tanulók a 4. gimnáziumi osztály elvégzése után kerülnek a tanítóképzőkbe. Ebben a korban az ifjak még túl fiatalok és éretlenek. Hajdu Lajos úgy látja, hogy a kisgyermek tanítása igényli a legtöbb szaktudást, a legmélyebb pszichológiai ismereteket. „Komoly figyelmet érdemel a tanítás mezőjén a kezdő tanulók vezetése, oktatása. Mint régiebb, úgy jelen korunkban is nagyobb részben úgy volt, és van, hogy a kezdő gyenge gyermekek tanítására tapasztalatlan első éves diákok, most már képezdészek alkalmaztatnak. Szerintem a kezdő gyermekek oktatása nemcsak a legfontosabb, hanem a legnehezebb is, pedig az ily osztály tanítását vették és tartották a legkönnyebbnek, és olyanak nézték, hogy azt a tapasztalatlan ifjú is könnyen taníthatja. Ellenkezőleg áll a dolog. A kezdők oktatásában a tanítóknak, akár a tanítandó tárgyakat, akár az értelem, s erkölcsi érzelmek fejlesztését tekintjük; valóságos pszichológusnak kell lenniök, oly bánásmóddal bírniök, mely vágyat, kedvet keltsen a gyermekek szívében az iskola, a tanulás iránt, oly leereszkedő édes nyelven kell hozzájuk beszélniök, miszerint szüleiknek nézzék tanítóikat, mintha csak otthon volnának szüleik, testvéreik körében. Ily hajlam, bánásmód, még hozzá végzetlen türelem csak érettebb korú, tapasztaltabb és gyakorlottabb tanítóknál található fel, 17, 18 éves ifjak természetöknél fogva nem képesek, nem alkalmasak. Azonban, lehetnek kivételes esetek, midőn e tulajdonok kezdő tanítóknál is feltalálhatók. A kezdő osztálybeliek vezetésére tehát minél avatottabb, tapasztaltabb, és pszichológus egyéneket kellene, a mennyiben lehető, kivált a többszintű iskolákban alkalmazni. A kezdő tanítás a legfontosabb, ha itt eltévesztetik a vezetést, káros volta meg fog látszani, a felsőbb osztályokban.” Mindezeket figyelembevételével azt javasolja, hogy „nem négy, hanem hat középtanodai osztály bevégezése után, történjék a tanítóképzésbe való felvétel. A tanfolyam hosszabbítás által képezdészeink érettebb, és gondolkozóbb fővel, szélesebb tudományismerettel, edzettebb akarattal és elszántsággal kezdendik meg fontos pályájukat. Az 5. és 6-ik osztályban magyar költészet, költői irodalmunk, s ennek története, magyar irálytan, szavalástan adatván elő, melyek a képezdének nem tantárgyai: elengedhetetlen feltétel nézetem szerint, hogy képezdészeink magyar irodalmunk bármelyik ágát is tanulják, azokban kellő ismeretet szerezzenek magoknak. Ők nemcsak gyermekek tanítói, hanem tanítói a népnek is.” Kifejti azt is miért lenne hasznos csak a hatodik-gimnáziumi osztályt végzettek felvenni a képzőkbe. „Magoknak a tanítóknak nagy előnyökre fog szolgálni, mert több tudomány ismerettel, érettebb korral lépnek fontos pályájokra, olyan alapot vethetnek, melyre építve saját szellemi erejükből is nevelhetik szerzett ismereteiket, élénkebb lesz bennök a tanulni, tudni vágyás. A gyakorlati téren is erősebbek, belátóbbak. A gyülekezet s a szülők méltánylóbb tisztelettel, nagyobb és erősebb bizodalommal, és kecsgetetőbb reménnyel viseltetnek a több képzettségű, és érettebb korú tanítók irányában. Láttam esetet, hogy egy népesebb egyházunkban a képezdét végzett ifjú azért nem választatott meg, mert csak 4-dik középtanodai osztályú volt. – Egyházaink mily nagy kincset s áldást bírnak az érettebb korú, s képzetesebb tanítóknak²⁴

²⁴ Hajdu Lajos: Szerény vélemény gymnasiumaink szervezete kérdésében In: Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, 1879. 414. p.

Pár évvel később, mikor törvényjavaslat született arról, hogy a tanítóképzés időtartamát három évről, négy évre kívánják felemelni, Hajdu Lajos ismét visszatért egy cikkében előbbi nézeteinek megismétlésére. Úgy véli, hogy sokkal célravezetőbb lenne, ha a négyéves tanítóképzés bevezetése helyett azt a változatot fogadnák el, hogy nem a gimnázium negyedik, hanem a hatodik osztály elvégzése után mennének a képzőbe a tanulók. „Érettebb ész, világosabb belátás, több tanulmány, ismeret, nagyobb előkészület szükségesek a képezdei tananyagok felfogására, mint a 4-ik osztálybelieké, kik a fogalmazás előismeretével is alig bírnak, kik hibátlanul írni nem tudnak. Nem csuda tehát, hogy az ily 4 osztályt végzett tanulók, átlátván szellemi gyengeségüket önként elhagyják az intézetet. És helyesen, és okosan cselekszenek. Tanítónak több tudományismerettel kell bírnia annál, mint a mennyit a kézikönyvecskéből tanult, és melyből nékie tanítani kell.” Azért is szükséges a leendő tanítók magasabb szintű képzése, mert „a tanító, nemcsak gyermektanító, hanem néptanító és tanácsadója is népünknek. Hányszor keresi fel népünk gyermekei tanítóját felvilágosításért, s jó tanácsért, mert kihez fordulhatna bizodalmas abban, mint a gyermeke értelmes, okos és tapasztalt tanítójához. E tekintetben is szükség gondot és figyelmet fordítani néptanítóink képzésére.”²⁵

Hajdu Lajos nemcsak a tanügy korabeli állapota iránt érdeklődött, hanem neveléstörténeti témájú tanulmányokat is publikált. Ő írta meg először a kisújszállási gimnázium történetét. A tanulmány függelékében közölt névsor, mely a gimnáziumban oktatott tanárok neveit tartalmazza 1717-től a saját koráig nagybecsű és alapvető dokumentuma a magyar nevelés történetének.²⁶ Egy másik cikkében a 16. századtól 1825-ig követi nyomon a Tiszántúli Egyházkerület iskoláinak²⁷ fejlődését, adatokat szolgáltatva a tanárokról, a tananyagról, a tankönyvekről.

Hajdu Lajos irodalomtörténeti tanulmányai is figyelemreméltóak. 1876-ban publikálta Simai Mező Istvánról szóló értekezését. Főként kéziratoss források alapján ismerteti a felvilágosodás korában élt református lelkész-költő életrajzát és irodalmi munkásságát.²⁸ Szemelvényeket is közöl költeményeiből, melyek közül legérdekesebb egy Simainak Csokonaihoz – egykori debreceni tanuló társához – írott verse. Egy másik tanulmányában Háló Kovács Józseffel, Csokonai egyik tanárával foglalkozik. Szintén főként kéziratoss források alapján fontos új adatokat szolgáltat az irodalomtörténet-írás számára Csokonai költészet-tanáráról.²⁹

A magyar irodalomtörténet egyik elhanyagolt területéről, az ún. „börtönköltészetről” közzétett tanulmányában így ír: „a rabdal is úgy születik, mint a népdal, el s kirepül, senki sem tudja, honnan, kitől. A szigorú ellenőrzés dacára is találékony a fogoly egyet-kettőt megmenteni az örök feledés és enyészettől”. Hajdu Lajos is több költeményt jegyzett le olmtüzi és josefstanti fogsága idején. Ezekből közöl részleteket az említett tanulmányban.³⁰

²⁵ Hajdu Lajos: Észmeccere tanítóképezdeink ügyében In: Evangyéliomi Protestáns Lap 1875. 292–293. p.

²⁶ Iskolai Figyelmező, 1870. 471–476. p.

²⁷ Hajdu Lajos: A reformátusok iskoláinak tanügyi állapota, főleg a Tiszántúli Egyházkerületben a reformációtól 1825-ig. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 1885. 249–255. p.

²⁸ Hajdu Lajos: Simai Mező István. In: Figyelő 1876. 213–222. p.

²⁹ Hajdu Lajos: Háló Kovács József, Csokonai költészet-tanáója In: Figyelő 1877. 193–196. p.

³⁰ Hajdu Lajos: A börtönadalokról In: Figyelő 1881. 74–78. p.

Irodalomtörténeti munkássága kiterjedt még a XVI–XVII. századi magyar irodalom külföldi visszhangjának vizsgálatára.³¹ Több költő életrajzát is közölte különböző lapokban.

Egyháztörténeti írásai közül kiemelhetjük a *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező*ben 1887-ben megjelent tanulmányát, amely a kisújszállási református egyházközség történetét dolgozza fel. 1718-tól kezdve közli az itt működött lelkészek névsorát és legfontosabb életrajzi adatait 1886-ig.

Keszi Hajdu Lajos 78 éves koráig tanított a gimnáziumban. 1891-ben nyugalomba vonult s ettől kezdve a kisújszállási ev.ref. egyház által adott 300 ft. nyugdíjából élt. Ekkor sem pihent, hanem apróbb cikkeket közölt a *Debrecen*, a *Kisújszállás*, a *Karczag és Vidéke*, a *Közérdek* és a *Vasárnapi Újság* c. lapokban. A *Vasárnapi Újság* melléklapjában, a *Politikai Újdonságokban* minden év végén rendszeresen közölte Kisújszállás városának az évi fontos eseményeit.

Rövid betegsége után, 1901. február 24-én halt meg. Február 26-án délután temették el gyászolók tömegétől kísérvé. „A szem alig látta el a hosszú sorát a menetnek, amint a gyászhely felé vezető úton kibontakozott. Sötét fátyollal leborítva lobogott legelől a főgymnasium máskor oly ragyogó selyemzászlója.”³² A város református tanítói kara énekelte a temetésen a gyásznéket. Dorogi Lajos esperes mondott beszédet. A gimnázium nevében Pallagi Gyula igazgató búcsúztatta. Beszédét ezekkel a szavakkal fejezte be: „Nyugodj békén, öreg ember! A rabbilincs csörgése, melyet hét kínos éven keresztül viseltél a hazáért, nem háborítja most már álmodat. Igaz nem deríti a lármás diákság zsvivaja sem, amely neked oly sokáig, oly kedves zene volt. Bizony a Te fajod kivész. Pénz, pénz, pénz után fut a mai napok hitványabb gyermeke. Az arany szent éhsége még az egyedüli indulat, ami tüzet tud gyújtani kapzsi szemében, s bút tud varázsolni az epekedéstől fakó orczáira. De Te csak pihenj, öreg ember, s álmodj egy jobb, egy szebb magyar hazáról, olyanról, aminőnek a Ti ifjúi képzelmetek ama főséges, rajongó napokban festette azt maga elé.”³³

Keszi Hajdu Lajos élete, tanári tevékenysége, politikai, tudományos és irodalmi munkássága példaként szolgálhat számunkra is.

31 Hajdu Lajos: Irodalmunk külföldi képviselője a XVI–XVII. században In: Figyelő, 1871. 44–46. p.

32 Pallagi Gyula: Keszi Hajdu Lajos In: A kisújszállási államilag segélyezett ev.ref. főgymnasium Értesítője az 1900–1901-ik tanévről. Kisújszállás, 1901. 6. p.

33 Pallagi Gyula: Keszi Hajdu Lajos In: A kisújszállási államilag segélyezett ev.ref. főgymnasium Értesítője az 1900–1901-ik tanévről. Kisújszállás, 1901. 8. p.

Szabó László

Negyed század a tudomány szolgálatában

– Bánkiné Molnár Erzsébet hatvan éves –

A maradandóság

Vannak nevek, amelyeket ha a világ bármelyik táján élő, magukat valamennyire is műveltnek tartó emberek körében kiejtünk, azok elmosolyodnak, büszkén kiegyenesítik derekukat, komoly átszellemültséggel bólintanak vagy éppenséggel dühösek lesznek, utálkoznak. Sophokles, Shakespeare, Bach, Mozart, Tolsztoj, Newton, Bartók, Einstein, Pelé neve fogalommá vált, alkotásaik, teljesítményük az egyetemes emberi kultúra része lett. Nem szükséges, hogy apai- és keresztnévét, címeit, foglalkozását nevéhez tegyék. Aki pedig egy nemzetbeli vele, földije, kortársa vagy éppenséggel ismerte is, annak büszkesége, jóérzése sokszorosára növekedhet.

Elérhet-e ember ennél többet?

A csúcsra csak kevesen jutnak fel. Sokszor évszázadok múlnak el, míg valamiről vagy valakiről kiderül, hogy igazi érték. Életműve vagy annak sokszor csekély hányada az egész emberi nem kincse; nélküle, felfedezése, alkotása nélkül nem tartanánk ott, ahol ma vagyunk; évszázadokat késhettünk volna, ha idejében nem ismerjük fel igazi valóját; szegényebbek vagy mások volnánk nélküle. Az egyetemes emberi közösséget számtalan kisebb-nagyobb közösség tagolja. A köznapi embernek ezek jelentik a közvetlen éltető közeget, táplálják mindennapjait. E közösségeknek is szüksége van kiváló emberekre, alkotókra; olyanokra, akik megteremtik vagy meg akarják teremteni munkásságukkal, szorgalmukkal, tehetségükkel mások számára az ideális létfeltételeket. Akik nemcsak éldegélnék a világban, élvezve a közösség adta jótékony meleget vagy éppen csak a maguk számára húznak hasznot a közösségi javakból, hanem azt gyarapítani is kívánják. Akár csak adok-kapok alapon, akár önzetlenül. Nélkülük a közösség egészének jótékony mozgása megfeneklene, nem tudná sem a jelen igényeit kielégíteni, sem értékeit a jövő számára felhalmozni.

Eddigi pályafutásom megtanított arra, hogy minden, bármily kicsiny teljesítményt, ha az a közérdeket szolgálja, s emberi érték van bennük, megbecsüljek. Az ilyen emberek neve ritkán terjed túl egy adott közösség határain. Alkotásaik sokszor annyira kötődnek egy adott közegehez, térséghez, korhoz, eredményeik oly mértékig a helyi viszonyokra szabottak, hogy másutt nem vagy alig értik, nem figyelnek fel rá. Máskor pedig csekély intenzitásúak, nincs olyan erő bennük, hogy áttörjék az adott közösség, térség vagy kor falait. Úgymond csak helyi jelentőségük van. Megszületésük pillanatában, helyén és emberi közegében tekinthető csak átlagon felüli teljesítménynek. Ám, ha ilyen emberek nevét egy jól működő, tradicionális közösségben kiejtjük, az emberek hasonló módon reagálnak rá, mint a fentebb elősorolt, alkotásaikkal az egész emberiséget gazdagító életművekre. Szabad viszonyok között ezeknek az embereknek a nevét határrészek, utak, utcák, intézmények, emléktáblák, szobrok jelzik, bizonyítván, hogy az utókor elismeri

őket, számon tartja munkájukat, de mondai vagy anekdotikus alakká, ballada hőssé válhatnak, legendás alakká nemesülhetnek a kortól, a viszonyoktól függően. Ha azt mondom Gyárfás, Györffy, Fodor a Jászkunság kutatói értően tekintenek egymásra, a Hornyik neve Kecskemétet, Szűcs Istváné vagy Zoltayé Debrecent, Lehoczkyé Bereget, Bunyitayé Nagyváradot, Bálint Sándoré Szegedet asszociálja megfelelő helyen és körökben. De ugyanígy nyugtázzák a jászakisérik Csete Balázs (néprajzkutató), a jászfákóhalmiak Lábadi („ekegyáros”), a jászárokszállásiak Pethes (jászkapitány, illetve színész) vagy Görbe (színész), Czettler (közgazdász professzor) nevét. Mindenesetre a hétköznapi meghaladó, a közösséget emelő, gazdagító erőfeszítés, beérlelt teljesítmény kívántatik meg egy név fennmaradásához.

Most, amikor az ünnepeltünknek ajánlott szép számú gratuláló és méltató írásokat, s a tiszteletére készített kötetet kézbe vesszük és bele lapozunk nem kerülhetjük meg azt a kérdést: Mivel és hogyan érdemelte ki a szakma jeleseinek tiszteletét? Meddig és milyen nagy körben világít tovább az utókor emlékezetében, lelkében az általa rakott és gyűjtött tűz fénye? Lesz-e aki az ünnepi tűz hamvadó paraszából még sok-sok idő múlva is újat akar vagy tud gerjeszteni, mert érdemesnek tartja?

Nagy dolog az emlékezetben alkotásra ösztönzően megmaradni.

Munkássága rövid szemléje

Előttem van jubilánsunk bibliográfiája, melyet akadémiai doktori értekezéséhez mellékelte 2005 első felében. Jókora életmű. Önálló könyveinek száma 11, a tanulmányok, közlemények azóta meghaladták a százat (itt 98), másfél oldalra rúg az újságcikkek listája, s kiegészítik ezeket szép számú lexikon címszavak, recenziók, rádió, tv riportok, nyilatkozatok, műsorok, s a kötet- és sorozat szerkesztések, illetve a róla, s munkáiról szóló írások, riportok. Számuk csak körülbelül adható meg. Az első megjelenési év 1979, az utolsó 2005. Huszonhat év termése. Az eddigi életmű minden szakkönyvtárban külön egységet alkot, s tetemesnek mondható. Már mennyisége is arra ítéli jubilánsunkat, hogy neve kétségtelenül fennmaradjon.

Nem közömbös az, hogy hol van, mekkora és kiből áll azoknak a köre, ahol híre-neve feltétlenül maradandó lesz. Ha azt nézzük, hogy mekkora és hol van ez a *táj* vagy *térség*, már munkáinak címe alapján is legalább a *Jászkunságot* kell megneveznünk, de úgy, hogy szervesen összekapcsolódjék más sajátos jogállású országrészekkel, s beágyazódjék az egész magyar területbe. Ha pedig *szakterületet* jelölünk meg, akkor minimum a *történelmet* és a *néprajzot* kell kiemelnünk, azzal a kondícióval, hogy Kiskunfélegyháza városa, mint sajátos egység és határozott kulturális arculattal rendelkező település maga kínálja és követeli meg, hogy az irodalom, a művészet, a földrajz, a jog és a közigazgatás, a vallás és egyház, illetve a teljes közművelődés oda vezető szálait, kapcsolódó területeit is kutatási terepének tekintse. Első rápillantásra ennyit mondhatunk. Ám ennél jóval mélyebbre kell ásnunk. Meg kell e nem kis méretű, negyedszázados életműben találnunk a belső rendszert, a valóságos összefüggéseket, hogy ne csak mennyiségi, hanem minőségi mércét is alkalmazhassunk. Nem tekinthetünk el attól a ténytól sem, hogy még épülőben lévő, lezáratlan életművel van dolgunk.

Szerencsés helyzetben vagyunk, mert Bánkiné maga fogalmazza meg eddigi munkásságának csúcspontját is jelentő akadémiai doktori értekezésében kutatásai célját, a hozzá vezető utat, s a mű munkásságában elfoglalt helyét. „Témakutatásom célja a Jászkun Kerület redempció után kialakult autonómiájának részletes feltárása. Kutatásom során a történelmi és néprajzi módszerek komplex alkalmazására törekedtem, s az autonómia igazgatástörténeti, jogtörténeti vonatkozásainak felmutatását az adott emberi közegben való érvényesülését, a kölcsönhatások elemzését tartom fontosnak. Ezekre koncentrálni próbálom meg bemutatni a jászkun autonómia jellemzőit a helyi társadalom és az egyes ember szemszögéből. Munkám épít az elmúlt huszonöt év során keletkezett előtanulmányaimra, amelyek a most kitűzött cél egy-egy részterületét tisztázták.”¹

A huszonöt éves tudományos kutatás minden eredménye egy munka érdekeit szolgálja. Széles alapokra épült piramis, amelynek minden egyes alkotórésze gondosan megmunkált, pontosan illeszkedik és egymást támogatja. Egyszerűnek látszó, mégis bonyolult erővonalú, szilárd és mozdíthatatlan építmény. Huszonöt évről beszélünk. Ám ahogyan a piramis nem a föld felszínétől a csúcsig tart, hanem alapja mélyen a talajba ágyazódik, ebben az esetben is sokkal korábban kell kezdenünk a vele és életművével való ismerkedést. Kötelez erre bennünket az a maga elé tűzött cél, hogy a vizsgált történeti jelenségeket *emberi közegben, a helyi társadalom és az egyes ember szemszögéből* kívánja megvizsgálni, s ehhez a velejéig történeti munkához a *néprajzot, mint társtudományt* hívja segítségül.

Alapok, alapelvek

Bánkiné Molnár Erzsébet régi tószegi fazekas családból származik. A Szolnoktól délre, kilenc kilométerre fekvő, fazekas iparáról is nevezetes Tisza menti kis faluba a XIX. század közepén költözött a Mezőtúron is e foglalkozást űző Molnár család, melynek apraja-nagyja még szerzőnk gyermekkorában is folytatta az ekkor már kihalóban lévő mesterséget. „Fazekas, tálas, korsós volt szépapámig felmenőm, talán még tovább is minden őszám. Fazekas volt minden rokon férfi körülöttem, akiket gyermekfejjel ismertem. A napsütésnek azért örültünk, mert száradtak az edények. Ha eső esett, megbolydult a fazekas családja: menteni a száradó tálát, köcsögöt, cserepet. A szélcsendes, csillagfényes estékről azt hallottam: égetésre való idő ... Dédapám korsós, nagyapám fazekas, apám tálas. Milyen kifejező a népnyelv. Változatos, mint a fazekas termékek, amiket a mester formál, a felesége öltöztet. Az agyagedények barna egyformaságát a fazekas feleségek díszítették fel virágokkal, levelekkel, csíkokkal, pettyekkel. Éjszakákon át virágozták a megszáradt edényt, hogy egy szélcsendes, csillagos éjszakán a félhomályban, lámpafényben festett virágok a fazekaskemence izzó tűzében elnyerjék megálmodott ragyogásukat. Az égetés a fazekas munka utolsó fázisa. Ünneppé, ami a fáradságos munkára a koronát helyezi. Emlékezem, mi gyermekek is milyen örömmel hancúroztunk a sötét udvaron a világító kemence körül! Égetéskor nem kellett korán lefeküdni, hiszen ünnep volt. Várakozással, izgalommal teli. Ekkor dőlt el, milyenek lesznek a sok-sok fáradsággal, szeretettel és hozzáértéssel elkészített köcsögök, tányérok, tálak, fazekak...

¹ Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun autonómia. Szeged, 2005. 12. p.

Fazekaskemencétől soha nem keletkezett tűz, a harangot nem verték félre tévedésből. A felszálló füst nem a tűzvések riadalmát, a munka becsületét hirdette ... Ma történészként úgy gondolom, tartozom az ősöknek, a falumnak az emlékeztetővel. S tartozom a tudománynak egy fazekas központ megmentésével ... Könyvem nem kívülről közelít a témához. Az átélő belső ismereteit próbálja a kutató felelősségével közvetíteni minden érdeklődő olvasóhoz.”²

E lírai sorok, melyek „A tószegi fazekasság” című kismonográfiáját bevezetik, tudományos módszeréről, erkölcsi tartásáról és íri tudásáról hiteles képet adnak. Ilyen belső – ha nem is ennyire személyes – ráhangolódással közelíti meg más témáit is. Amíg nem válik személyes élményévé is a szakszerű, pontos tudományossággal feltárt anyag, addig nem fog írshoz. Amint kutatásai során elérte a megfelelő szintet, tisztázta az összefüggéseket, személyesen is átélhetővé tette az anyagot, jöhet az írás. A szerkezetet maga a feltárt anyag természetes és valós összefüggései határozzák meg, az átélés foka pedig már megadja a hangnemet, kialakítja a stílust. Azt mondhatnánk, hogy ebben az esetben könnyű dolga volt, hiszen személyes élmények, a gyermekkorban megfigyelt, megtanult és átélt mesterség, a vele járó életforma szinte természetessé tette ezt a módszert. Azt mondhatnók, hogy nem is tehetett másként. Ritka egybeesés, egyszeri alkalom. A néprajz által a hagyományokba való belenevelődés tipikus esete, s ennek tudatosítása, intelligens közreadása. Ez azonban nem lenne igaz.

A tószegi fazekasságról szóló könyvét megelőzte ugyanis egy másik: „Polgárok Kiskunfélegyházán 1890–1913”. Ez nem az ő családjáról, az ő gyermekkorától jól ismert faluról szól. Az események egy századdal korábban élt kisvárosi, sőt német származású Kiskunfélegyházára máshonnan betelepedett, úgymond értelmiségi család mindennapjainak rajza. A szereplők már nem éltek, s ha néhány leszármazottat és a családot valamikor jól ismerő személyt módjában is volt megszólaltatni, emlékeit felidézni, azok csak az adatok pontosításában, néhány addig számba nem vett területen való kutatásra ösztönözhettek vagy a város korabeli életére vonatkozó ismereteit bővítették. Egy „véletlenül” fellelt háztartási könyvecskében lehetőséget látott, hogy egy száz esztendővel korábbi polgár család életébe betekintszen, s kizárólag magán célra készült napi feljegyzések elemzésével, a családi és városi viszonyokba való beágyazásával úgymond *mikrotörténelmet* írjon. 1890–1913 között vezetett vegyes tartalmú könyvecske elsősorban a család háztartásáról ad képet: kiadások-bevételek, időnkénti mérlegek, árak, munkabérek, egyes családtagokra és alkalmazottakra vonatkozó apró adatok, házi szükségletek, étel receptek, házimunkák apró fogásai, a családdal érintkező más családokra vonatkozó szórvány adatok, az ünnepek és hétköznapiak rendje, a társasági élet eseményei. Ezek korántsem állnak készen a könyvecskében. Jelentéktelennek tűnő feljegyzések válhattak lényegessé gondos elemzés, rendszerbeállítás, nevesítés, személyessé tétel, olykor beleérzés segítségével, s azzal, hogy a korabeli félegyházi társadalmat, a polgári kultúra tárgyait, a városi közeget, magán- és középületek külső és belső képét, a polgárosodó város légkörét egyéb források segítségével életre tudta kelteni. A jól válogatott illusztrációk, a sebtében megfogalmazott mondatok, szókapcsolatok,

² Bánkiné Molnár Erzsébet: *A tószegi fazekasság*. Debrecen, 1998. 5–8. p.

odavetett megjegyzések a szerző jóvoltából életre kelnek; az egyes családtagok személyes ismerőseinkké válnak; háztartásuk remekléseinek szinte érezzük az ízét, illatát; körül ölel bennünket egy régi világ légköre. A szerző elérte célját, sikerült személyessé tenni a történelmet a tudomány eszközeivel.

Bánkiné személyes történelmet írt e munkájában úgy is, hogy benne a feleség, a családanya, a háziasszony is megszólalt. Bizonyos dolgokra csakis ezzel az élettapasztalattal jöhetett rá, tehette eleve a több-kevesebb rendszerességgel odavetett, nem az utókornak szánt adatokat. Saját gyakorlata és élettapasztalata segített a kérdések megfogalmazásában, a szűkszavú megjegyzések kibontásában. Tipikus női, háziasszonyi munkát is írt, egész valója benne van, anélkül, hogy ez torzítaná a képet, retusálná az egykori valóságot. Már ahhoz is szükséges volt ez a szemlélet, hogy egy hányódó, magán célra készült kis „receptkönyvben” meglássa a lehetőséget, s ezt kellő alapossgal, történetileg is ellenőrizve kibontsa. Ez utóbbihoz pedig elhivatottság, a szakmában való benne élés is szükséges.

Ugyanezt a módszert még távolabbi, az élők emlékezetével már el nem érhető korra vonatkozóan is (XVIII. sz. vége) sikerrel alkalmazza, midőn Kiskunfélegyháza történetébe és társadalmába ágyazva szintén egy kéziratos, elsősorban gazdasági napló segítségével bemutatja egy redemptus gazda család életét. A Horváth család tagjai is közvetlen ismerőseinkké válnak, s mindennapi életük is megelevenedik, s ábrázolások, múzeumi tárgyak segítségével kézzelfoghatóvá is válik. Kibontakozik a város és ezen belül egy családi gazdaság egész tevékenységi rendszere, üzem- és munkaszervezete, a családtagok élete sorsa.³

A Kiskun Múzeum egyben börtön múzeum is. Az impozáns Kiskun Kerületi Székház egy bűnügy történetét bemutató gyűjteménynek és kiállításnak is helyet ad. A régi történeti történeti kiállítás számára -, hogy Betyár-terem holt tárgyai megelevenedjenek - Bánkiné korábbi félegyházi és kiskunsági levéltári kutatásaira és publikációira támaszkodva „Betyárok a Kiskunságban” címmel kis könyvecskét írt. Benne a társadalmon kívül élő, a közre veszélyes, a nép tudatában utóbb megszipított emlékü, de igen sanyarú sorsú embereknek állítva emléket. Igyekezett reális és pontos képet felvázolni róluk, rámutatva tévhitekre, pontatlan adatokra, de megszólaltatva az egykorú sajtót, bemutatva a peres iratokat, s mellé állítani a nép emlékezetében élő, sokszor idealizált alakokat. Nem feledkezett meg felhívni a figyelmet a hatóságok olykor bizony „szabálytalan” fogásaira, kegyetlen bánásmódjára, vádjaira is. E munkában ez a realitásra törekvő, igaz kép jelenti az „azonosulást”, a történelem „személyessé tételét”, „emberi közelségbe hozását”.⁴

A félegyházi polgár család anyagát feldolgozó kötetének bevezetőjében a történetírásról, a történelemről való felfogását a szerző bővebben is megfogalmazza. „Ebben a könyvben kísérletet teszünk arra, hogy társadalomtörténeti módszerekkel bepillantást nyújtsunk a századforduló Kiskunfélegyházájának és polgárainak életébe. Megjelenítjük azt a lendületes városfejlődést és polgárosodást, ami e két évtizedben bekövetkezett. Munkánk nem a teljesség igényével, inkább figyelemfelhívásként készült.

³ Bánkiné Molnár Erzsébet: Redemptusok (Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redemció első évszázadában). Debrecen 2000 – Részletesebben nem elemezzük e helyen, egyéb vonatkozásaira a későbbiekben még utalunk.

⁴ Bánkiné Molnár Erzsébet: Betyárok a Kiskunságban. Debrecen, 1999. 5–6. p.

A fő hangsúlyt az emberre, s az ő jobb életért folytatott örökös törekvéseinek bemutatására helyeztük. *Valljuk, hogy a történelem az egyes emberek tetteiben, sikeres és sikertelen, jó és rossz cselekedeteiben rejlik. Minden új eredményben benne van a megelőző korok küzdelme is, gazdaság és társadalom nem csupán térben, időben is folytonos kölcsönhatásban alakul, változik.* Ezért egy-egy háztartás belső folyamatai éppúgy részei egy város történetének, amint a város története része az országénak. Együtt elválaszthatatlanul tagolódnak be a nagy egészbe, amit úgy nevezünk, hogy történelem.”⁵

Felfogása nem ekkor alakul ki. A Hajnal István Kör rendezte „Rendi társadalom – Polgári társadalom” néven nevezett, évi konferenciáknak kezdettől fogva résztvevője, előadója. Tagja a társaságnak is, ahol a névadó munkásságának, a francia Annales-kör felfogásának szellemében éppen ez a történeti megközelítés jutott érvényre az 1980-90-es években, s kavarta fel a társadalomtörténet magas szintre emelésével a hazai történettudomány állóvizét. A Hajnal István Kör szervezte összejöveteleken, konferenciákon hasonló szellemű előadásokat hallhattunk, tarthattunk, s vehettünk részt különböző munkacsoportok munkájában.⁶ A sajátjává alakított szemlélet és módszer mindhárom eddig idézett munkájában tetten érhető. S hogy ez nem e cikk írójának belemagyarázása, arra bizonyosság, hogy kandidátusi értekezésében Hajnal István három meghatározó művét is érdemileg használja, említett könyveiben pedig az e szemlélet kialakításához hozzájáruló Max Weber, vagy a hasonló elveket valló magyar kutatókat bőségesen hivatkozva (Bácskai Vera, Tóth Zoltán, Gyáni Gábor, Mazsu János, Gergely András, Szabó László ...)’ „Redemptusok” című műve mottójául Marc Bloch idézetet választ: „A levéltárak porában és a múzeumok csöndjében is az élő embert kell keresni.”⁸ Másfelől a család és háztartás szerepe a társadalomban, a helyi társadalom szerepéről vallott felfogása győzhet meg arról, hogy tudatosan és nem csak a téma által vezérelve alkalmazza az e szemlélettel ekvivalens módszert. Ahhoz, hogy munkásságának nagyobbik, Jászkunságra vonatkozó részét lényegileg megérthessük, még kis ideig el kell időznünk a *család–közösség–társadalom–történelem* viszonyáról kifejtett gondolatainál.

„Amikor bepillantást engedünk egy család magánéletébe, hétköznapijaik és ünnepeik apró gondolataiba, örömeibe, a társadalom legalapvetőbb funkcionális egységét mutatjuk be” – írja a polgári család életéről szóló könyve bevezetőjében, majd így folytatja: „A családok, háztartások kutatása folyamatokra derít fényt. A család a konkrét szerkezeti egység, ahol a jövedelmet megtermelték, felhasználták. E felhasználás irányait a családban elfogadott értékrendszer és életvezetési mód határozta meg. A kialakult viselkedési módok azonban sohasem függetlenek a környezettől. Kölcsönhatásban állnak más értékrendszerekkel, magatartási normákkal és egymást támogatva, vagy egymás ellenére keresik létezésük térbeli és időbeli tereit, lehetőségeit. Az egyéni életvitel különbségei nem csupán az adott társadalmi rétegre, a korra is jellemzőek. A családok, családtagok magatartási mintái, a helyi kultúra, a gazdasági lehetőségek változásai együttesen alkotják

⁵ Bánkiné Molnár Erzsébet: *Polgárok Kiskunfélegyházán 1890–1913.* Debrecen, 1996. 7. – Kiemelés tőlem: SzL.

⁶ Az első konferencia Salgótarjánban 1987-ben volt, s ettől kezdve mindig másutt, de bővülő előadói gárdával került sor az évi rendezvényre. Anyaguk a „Polgári társadalom – Rendi társadalom” című sorozatban jelenik meg.

⁷ Bánkiné Molnár Erzsébet: *A jászkun kerület igazgatása 1745–1876.* Szolnok, 1995. 239. p.

⁸ Bánkiné Molnár Erzsébet: *Redemptusok.* (Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első évszázadában). Debrecen., 2000. 7.

a tágabb környezetet, formálják a várost, ahol élünk. Így történt ez a századfordulón is, amelynek két évtizede Kiskunfélegyházán nem csupán korszakváltást, hanem életmódváltást is jelentett.⁹

Világos beszéd, pontosan megfogalmazott alapelvek, körülírt fogalmak és rendszer. Ahhoz, hogy ezt kivitelezni is lehessen szükséges hozzá egy *belső (emberi)* és egy *külső (kutatói)* viszonyulás. A belső látást a személyes élettapasztalatok hasznosításán kívül (gyermekkori élmények, asszonyi, családanyai, gazdasszonyi lét), mint maga mondja, a néprajztudomány módszerének tudatos alkalmazása segítette elő, értve ezen a néprajz recens- és történeti vizsgálati módszereit is. A személyes tapasztalatok és a néprajzi módszerek tudatos alkalmazása nála elválaszthatatlanul egybeforr. A néprajzot, legalábbis módszeresen nem tanulta, hanem megélte. Falusi környezetben nevelkedett. Benne élt egy hagyományos világban, része volt egész családjával, korosztályával együtt egy eleven közösségnek, de mint iparos ivadék kissé el is különült annak magját, számszerűleg nagyobb hányadát alkotó paraszti részétől. Ez a benne élés ellenére bizonyos rálátást, távolságtartást is lehetővé tett. A falusi iparosok – még akkor is, ha már generációk óta valamely mesterséggel keresik meg kenyerüket – mégis csak a paraszti élet rendje szerint élnek. A tószegi iparosok is valamilyen formában kötődtek a földhöz, s birtokosai, részesei voltak a paraszti hagyományoknak.¹⁰ Másfelől Tószegen, Szolnok szomszédságában – különösen szerzőnk gyermekkorának idején – meglehetősen sokan dolgoztak a város gyáraiban, üzemeiben, hivatalaiban, s a helyi iparosokhoz hasonlóan kétlaki életet éltek, félig parasztok, félig munkások, alkalmazottak voltak. A falu ugyanakkor ódon külsejével, jellegzetes település szerkezetével, vízparti fekvésével tipikus alföldi falunak számított. Galgóczy Károly az 1870-es években a kertés település tipikus példajaként mutatja be, kiemelve víztől veszélyeztetett jellegét, ártéri gazdálkodásának jellemzőit is. Ma is a Közép-Tisza vidék áradástól leginkább veszélyeztetett része a tószegi szakasz, s a fazekasok mellett a legutóbbi időkig a háziiparszerűen széles körben folytatott vesszőfonás, a halászat, a vízhez kötöttségéről tanúskodik.¹¹ Ha a huszadik század közepére külső történeti erők hatására nem alakul át oly erősen a falu képe, a fazekasság, mint mesterség nem a felbomlása utolsó korszakába kerül, úgy lehet a családi és közösségi hagyományokat követve ma nem történetileg értékes mondatokat, sorokat, köteteket alkotna ünnepeltünk, hanem edényeket virágozna, rakosgatna rendbe. Megalkotná és nem tanulmányozná a díszes edényeket, megélné és nem vizsgálná a család és a közösség életét. Érhető hát, hogy miért sikerül munkáiban mélyen emberit alkotni.

Kutatói alapállásának kialakulásához bizonyára hozzájárult az, hogy olyan szakmabeli nagyság járt előtte, olyan ember, kutató és művész emlékét ápolja a félegyházi múzeum, mint Móra Ferenc. Köztudott, hogy maga is a megélt életét vitte magával a könyvtár, levéltár és múzeum falai közé, tette saját életét, élményeit és ismereteit vizsgálódása tárgyává, s keltette életre a földből kifordított vagy terepen begyűjtött tárgyak sokaságát,

⁹ Bánkiné Molnár Erzsébet: Polgárok Kiskunfélegyházán. 1890–1913., Debrecen. 1996. 7–8. p.

¹⁰ 1997-ben e kérdésről és a falusi iparosok típusainak meghatározásáról a Hajnal István Kör egyik konferenciáján külön előadást is tartottam. Szabó László: A falusi és mezővárosi kisiparoság házasodási szempontjai és a nők szerepe az iparos társadalom bezáródásában. In: Rendi társadalom – polgári társadalom 10. Salgótraján – Bp., 2003. 323–340. p.

¹¹ Galgóczy Károly: Pest–Pilis és Solt törvényben egyesült megye monographiaja. Bp., 1877. 3. p.; Soós Imre – Szabó László: Tószeg JNSZM. adattár II. Szolnok, 1990

s tette elevenné, az élő múlt részévé. A Daru utcából varázsolt néprajztudományt, régészetet. Móra Ferenc példája és tudatos követése nélkül ez Bánkinénak is kevésbé sikerült volna.

Tudást, konkrét alapokat azonban életének csak korai szakasza adhatott. Amikor Tószegről a Kiskunságba került, s annak meglehetősen különböző világával kellett azonosulnia. Ez az útravaló itt már kevésnek bizonyult.

Egy közösség birtokba vétele

Először az új lakóhelyet kellett alaposan megismernie. Ebben segítette végzettsége és foglalkozása. Fiatalos lendülettel vetette bele magát a munkába. A szó legjobb értelmében igazi népművelő, a közművelődés munkása lett. A Félégyházi Közlöny 1996-os február 16.-i számában Mátyus Imre ír az akkor még levéltáros Bánkinéről pályafutását bemutató meglehangú cikket, midőn elnyerte munkásságáért a *Kiskunfélegyházáért* kitüntető címet. „1967 tikkasztó augusztusának egyik napján a Debreceni Tanítóképzőn frissen diplomázott népművelő szállt le a vonatról. Kezében szerény kis útipoggyász, lelkében hatalmas lelkesedés és világrengető tervek, mint általában a végzetteknel ...” A kissé félre sikeredett „fogadtatás” nem szegte kedvét. Feltalálta magát és lázas munkába fogott. „... rögtön a mélyvízbe került ... Munkaterülete a művészeti nevelés, a kiállítások rendezése lett ... a művészeti nevelés mellett a gyermekfoglalkozások is tevékenységi körébe kerültek ... megtanulta a mozigépet kezelni, így járt tanyaközpontokról tanyaközpontokra, ismerkedve a tájjal, a benne élő emberekkel. Nagy és gazdag iskola volt ez számára ...” Nem elégedett meg ennyivel, beiratkozott az egyetemre (KLTE népművelés szak). Közben férjhez ment, majd megszületett első gyermeke, s immár nyugodtabb, kevésbé mozgalmas helyre vágyott. Mint egyetemet végzett kisgyermekes anya pályázta meg az épp megüresedett félégyházi levéltári állást (1974); „nyugodt helyre” került a Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskunfélegyházi Részlegébe. Míg népművelőként az élő, egykorú Félégyházát ismerhette meg, addig a levéltár a város múltját tárta fel előtte.

A levéltári munkába elődje Szabó Sándor vezette be, s tőle vette át a Kecskeméti Állami Levéltár kiskunfélegyházi részlegét, fiók levéltárát, ahol Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas iratai meglehetősen rendezetlen állapotban vártak valakire, aki rendbe rakja, kutathatóvá teszi. Az egyetem népművelés szakát elvégezte, de a levéltárban újabb erőpróba vár rá. Bele kell tanulnia az új szakmába és ehhez el kellett végeznie az ELTE levéltárosi szakát is. A tanulással egyidejűleg napi munkaként megkezdte az iratok rendezését. Volt mit csinálnia. A levéltár halasi és félégyházi része rendje adva volt, ám a Kiskun Kapitányság limbus, teljesen rendezetlen anyaga óriási munkát kívánt. Maga mondja: „A halasi és a félégyházi iratok rendje nem változott; a készülő új segédlethez kellett darabszinten cédulázni, darabszinten átnézni, azután meghagyni a régi rendjében és az új közigazgatási és levéltári elveknek megfelelő , a kutatókat segítő új segédletet készíteni. Tehát a rendezés papíron történt, fizikailag a régi helyen maradtak az iratok, így a régi lajstromokat is lehetett használni, mégis fondokra, állagokra bontva rendeztem elméletben. Ez egy kísérlet volt, ún. új típusú segédletet készítettem. Ezért meg kellett ismernem a jászkun közigazgatást és anyagot. Csak a kettő ismeretében lehetett a feladatot elvégezni, és az összekeveredettet helyre tenni.” Hatalmas feladat volt ez, s mondjuk meg eléggé kilátástalan küzdelemnek is tűnt. A szakmába az

egyetemen Sinkovics István, Bertényi Iván vezették be. Kiskunfélegyháza közművelődésének történetét kezdi kutatni. A közművelődés nem ismeretlen téma számára. Jó tíz esztendő szorgos munkájának kézzelfogható eredménye doktori értekezése (*Kiskunfélegyháza közművelődésének története 1867–1918*) és a mind használhatóbbá váló szakszerűen rendezett levéltár.¹² 1979–1980-ban két cikket tesz közzé a Levéltári Szemlében. Ezekben a levéltár történetét, egyes részeinek hányattatott sorsát, az elődök munkáját, a szükséges tennivalókat és az itt is nagy elánnal folytatott közművelődési munkát mutatja be. Jómagam ebben az időben ismerkedtem meg vele. Közös, azóta meghalt barátunk, kitűnő kollegánk Sztrinkó István szervezte Kiskunság kutatása programban Szabadszállás és Kiskunmajsai nyári táborainak részese lehettem hét éven át. Bizonyos anyagot Félegyházán kaphattam meg a levéltárban. A majsai munkába Bánkiné is bekapcsolódott, napokat töltöttünk együtt, s vitatkoztunk esténként a majsaiak eredetéről, a község újra telepedéséről, Félegyháza alapítóiról. Büszkén mutatta meg a már rendezett félegyházi anyagot, s felfedezését az első telepítők névsoráról. A becses anyagot – amely segít tisztázni a félegyházi családok eredetét – a Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve azonnal publikálta.¹³ Terveiről is beszámolt, s olyan elsöprő lelkesedéssel, hogy percnyi kétsége sem lehetett senkinek, hogy ezt meg is valósítja. A néprajzosokkal, a Jászkság kutatóival való egyre szorosabb kapcsolata kétségtelenül segítette abban, hogy a már vázolt módszere egyre tudatosabban körvonalazódjék, a néprajzi szemlélet érvényesülhessen a múlt kutatásában is. A debreceni indíttatású múzeológusokkal egyre szorosabbra fűződik a kapcsolata, s a néprajz felé fordítják gondolkodását. A helyi Móra hagyományokra vezethető vissza a személyes emlékek tudatos alkalmazása, a gyermekkori élmények beépítése a múlt kutatásába, s az emberarcú történelem megteremtésére való igény.

A kiskunsági néprajzi kutatások számára egyik legfontosabb hozadéka volt, hogy a táborba szállt tanítványait meglátogató Ujváry Zoltán egyetemi tanárral, a KLTE Néprajzi Tanszékének vezetőjével is megismerkedett. Évek múlva vele szoros munkatársi kapcsolatot alakított ki. Néprajzi ismereteit, módszerét a Kiskunságban dolgozó néprajzkutatókon túl lényegében az ő segítségével munkálta ki. A félegyházi születésű, de élete jelentős részét Debrecenben leélt festőművész, Holló László is összekapcsolta őket. A nagy könyvkiadói munkát végző professzor több művének volt ötlet- és tanácsadója, gondozója, néprajzi jellegének erősítője. Lehetőséget kapott idővel arra is, hogy az egyetemen előadjon, kollégiumához oktatási segédletet készítsen. Az egyetemen, mint hallgató, a levéltárban, mint a kutatókat kiszolgáló kollega szakmai barátságot köt. Az ő révén került szorosabb kapcsolatba azokkal a debreceni Szabó István tanítványokkal (Rácz István, Orosz István), akik a Jászksághoz hasonló külön jogállású közösségekkel foglalkoztak (hajdúk, Debrecen, hegyaljai mezővárosok). Egyetem utáni, munka közbeni rangos „továbbképzés” volt ez, amely kijelölte kutatásának biztos útját, formálta szemléletét, s amely korántsem zárult le, de most az akadémiai doktori minősítésben, s egy nagyszerű munkában csúcsosodik ki.

¹² Bánkiné Molnár Erzsébet: Kiskunfélegyháza közművelődése a dualizmus idején. In: Bács-Kiskun megye múltjából III. A kapitalizmus kora. Kecskemét, 1981.

¹³ Bánkiné Molnár Erzsébet: Kiskunfélegyháza újratelepítőinek 1744. évi lajstroma. In: Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. 1981. Szolnok

1979-ben a Levéltári Szemlében megjelent cikke már arról ad hírt, hogy a város történetét teljes mértékben és lényegileg birtokba vette, a forrásokat szinte darabonként ismeri és látja a helyét mind a magyar, mind a Jászkunság történetében. Ebben az egyik első írásában még az előírásokhoz, szabályokhoz való erős ragaszkodást hangsúlyozza. Ez később is jellemzi nemcsak levéltári, hanem múzeumi tevékenységét is. Az utolsó két bekezdésben azonban a hivatalos elvárás meghaladása iránti igény is hangot kap, s egy komplexebb, a tudományos kutatást és a közművelődést is adaptáló tevékenységre utal.¹⁴

A múltbeli élet apró mozzanatait kis közlésekben, újságcikkekben adja közre, folytatva ezzel elkötelezett népművelő munkáját, s egyben eleget téve az ismeretterjesztés szempontjainak, s a mindennapok iránti érdeklődésének (tizedesek, vakterok, boltosok, mesterlegények, tisztségviselők, tudománytörténet, stb.). Ezen az úton haladva természetes társa lesz társadalomtörténetünket megújító (vagy inkább megteremtő?), főként levéltárosok köréből kikerülő történészeknek, akik a Hajnal István Körben tömörültek, s akik minden érdekeltnek teret engedtek. A főként múzeológusokból szerveződő kiskunsági kutatógárda, s az inkább levéltárban dolgozó történészek köre rendszeres vitauléseket szervezett, tagjai állandó viták tüzeiben edzették gondolataikat, s sokat publikáltak. A nyolcvanas évek elejétől kezdve Bánkiné is magvas előadásokkal, közlésekkel, cikkekkel, tanulmányokkal válik csapatok polgárává, hogy aztán majd ő is háziasszonya lehessen rangos konferenciáknak.

1991 fordulópont tudományos pályáján. Ekkor jelenik meg levéltárosi munkásságának jelentős dokumentuma Kiskunhalas és Kiskunfélegyháza feudális kori társadalmának és önkormányzati igazgatásának története.¹⁵ Határkő azért, mert vállalt munkája oroszlánrészét egy rendezett, kutatható levéltár kialakításával elvégezte. Maga az anyag birtokosává vált. Időközben megjelent cikkeinek jelentős részét is beépítve megkezdhette az elemző munkát, összefoglalhatta mindazt, amit a sivárnak tűnő, úgymond „kuli munka” közben felismert. Megkezdhette a helyi anyag bizonyos vonatkozásainak bővebb kifejtését, félegyházi és kiskunsági helytörténeti tényeknek a Jászkunság és magyar történelem egészével való szembesítését.

Munkatempójára jellemző, hogy nem kellett soká várni a kielélt műre sem. 1995-ben lát napvilágot kandidátusi értekezése. (*A Jászkun Kerület igazgatása 1745–1876. Szolnok, 1995.*)¹⁶

Az értekezés közvetlenül nőtt ki a levéltári munkából. Előzménye az 1991-ben és 1996-ban megjelent két levéltári segédlet, amely az iratrendezési munkák lezárását is jelentette. Érthetően a közigazgatás rendszere szabja meg az értekezés rendszerét, belső- és külső összefüggéseit. Az igazgatástörténet ekkor már évtizedeken keresztül mostoha gyermeke volt hazai történetírásunknak. A kor nem kedvezett neki, lényegét és a vele összefüggő öngazgatás, autonómia kérdését pedig éppenséggel nem igyekeztek felvetni, holott ez a

14 Bánkiné Molnár Erzsébet: A levéltár és a levéltáros munkakörének alakulása Kiskunfélegyházán. LevéltáriSzemle. 1979. 3. sz. 562. p. – Bánkiné Molnár Erzsébet: A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiskunfélegyházi részlegeinek közművelődési tevékenysége. Levéltári Szemle. 1980. 1–2. sz.

15 Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkun Kerület és önkormányzat igazgatása 1745–1848. Kiskunhalas és Kiskunfélegyháza feudális kori levéltára. Gyula, 1991. – Bánkiné Molnár Erzsébet: A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiskun kerületi fondjai 1848–1876. Repertórium. Kecskemét, 1996

16 A munka visszhangja nemcsak jó volt, de újra kiadta az Etnica Kiadó Debrecenben 1996-ban.

Jászkunság történetének egyik kulcskérdése.¹⁷ Amennyiben foglalkoztak vele az kimerült a levéltárosi szempontok érvényesítésében: iratképző helyekként fogták fel a közigazgatás rendszerét, amely a visszakeresi lehetőséget, iratrendezést könnyíti meg. Bánkiné, miközben újra rendezte a levéltárat e szemléletnek nyilván jó hasznát vette, de amint kibontakozott előtte a közigazgatás egész szerkezete, lényege, rögtön felismerte egyéb vonatkozásait is. Akadémiai doktori értekezésének bevezetőjében megjegyzi, hogy őt az igazgatástörténeti kutatások ébresztették rá az *autonómia kérdésének fontosságára*, a szabadparaszti közösségek szabadságjogainak lényeges voltára, s következképp a redempció jelentőségére is. Ezért kap kitüntetett helyet nála a szabadparaszti fejlődés, a mentalitás, amely a hétköznapi történéseiben fogható meg leginkább.¹⁸

Az iratképző szervek rendszere, az igazgatás és intézmény történet, az autonómia, a társadalom és gazdaság szabadságfoka, mindezekből kialakuló magatartási formák és ezeknek mentalitással való összefüggéseit szerzőnk szerencsés politikai szituációban ismerte fel. Az átalakulóban lévő magyar és kelet-európai társadalom a gondolatok szabad kifejtését tette lehetővé. Az önkormányzat, az autonómia kérdése, a közösségek újrászerveződése, a hétköznapi történéseinek emberi közelségbe kerülése, az egyén és társadalom viszonyának tisztázása, az emberi és közösségi jogok újra tárgyalása, más megvilágításba helyezése nemhogy megengedett, hanem megkövetelt történeti kutatói feladattá lett. A korábban elkezdett, akkor még más célokra kitűző munka a kutatót lépéselőnybe hozta, mintegy kiemelte más kutatók közül. Megkülönböztette munkásságát mindazokétól, akik ekkor, bizonyos konjunktúrális lehetőséget látva e témákban, kezdtek el ezekkel a kérdésekkel foglalkozni. Ő sine ira et studio folytatta addigi vizsgálatait, s ezért elért eredményeit minden szakmabeli hitelesnek tekinti. Ez nem kis dolog.

Mielőtt még egy minden eddigi kutatását összegző nagy munkához látna meglepő lépésre szánja el magát. A levéltárosként megpályázza és elnyeri 1997-ben a Kiskun Múzeum megürülőben lévő igazgatói székét. Más ember – midőn 22 éves kemény munkával rendbe rakott egy intézményt, ahol szinte behunyt szemmel tud tájékozódni, ahol a napi feladatai minimálisra csökkentek, s a nyugodt kutatásnak szentelhetné minden idejét – maradna, de ő pályát módosít, ismeretlen területre lép, ahol megint kezdődhet minden ott, ahol elkezdte. Ismerkedés a múzeumi feladattal, a múzeum anyagával, sokrétű, szerteágazó gyűjteményével, kiállításokkal, új feladatokkal, munkatársakkal, más szakmabeliekkel. Igaz ugyan, hogy mint népművelő, mint levéltáros barátságban volt Fazekas Istvánnal, a távozóban lévő igazgatóval, sőt a megyei múzeum munkatársi gárdájával Kiskunmajsán és másutt is együtt dolgozott, mégis más feladat és ismeretlen terület várt rá. Nagy lelkesedéssel, tervekkel látott munkához. Nemcsak az anyag revízióját végezte el munkatársaival, hanem az épületegyüttest is megújította, új állandó kiállításokat készített, értékes tárgyakat restauráltatott, kiadványokat és sorozatokat hozott létre, *Múzeumőr* néven lapot indított, folytatta és megújította kitűnő elődei munkáját. Kilenc év alatt a Kiskun Múzeum tudományos műhellyé vált, anyaga megjelent a nagyközönség előtt, tudományos munkássága új színnel gazdagodott.

¹⁷ Révai József: Irodalmi tanulmányok. Budapest, 1952. A Jászkunsággal való valamelyes foglalkozást az tette lehetővé – ez egyben megszabta a kutatás lehetséges irányát is –, hogy Révai József, mint korábban, de felemás módon kapitalizálódott (redempció: 'magántulajdon' korai létrejötte) területnek – ideológiai szempontból jelentőséget tulajdonított.

¹⁸ Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun autonómia. Szeged, 2005. 12–13. p.

Visszapillantás egy magaslatról

Már idéztük ünnepeltünknek azt a véleményét, miszerint „A jászkun autonómia” című munkája eddigi munkásságának foglalata. Valamennyi korábban megjelent írása közvetlenül vagy közvetve ezt az egyet készítette elő. Ennek előzménye. A kisebb nagyobb írások, olykor könyvek ennek egy-egy részkerdését tisztázzák, oldanak meg bizonyos feladatot, hártanak el akadályokat vagy erősítik az addig gyengének látszó pilléreket. Az első pillanatra gyakran jelentéktelennek tűnő kérdések kapnak fontos szerepet; telítődnek bizonyító erővel; a részek egymást támogató vagy tagadó ok-oksági rendbe állnak, s láthatóvá válik sajátos szerkezetük.

A már bemutatott köteteket elsősorban szemlélete alakulásának stációiként értékeltük, figyelve arra, hogy milyen szerepet töltött be egy-egy munka, megoldott feladat, kifejtett kérdéskör történelemről alkotott felfogásának kialakulásában. Munkájának bevezetőjében és záró részében ezeket a stációkat, mint okságilag egymásba kapcsolódó kérdésköröket is felvázolja. Könyve szerkezetét, a fejezetek sorrendjét és arányait ez alakítja ki. A fő célja, hogy feltárja az autonómia lényegét és az emberre, az emberi közösségre gyakorolt hatását, bemutassa konkrét megnyilvánulásait. Hivatkozik korábbi munkáira, amelyek e viszonyoknak egyrészt feltételei, másrészt okai. Így szól a redempcióról, mint a jászkunok jelentős vállalkozásáról. Újabb kutatásai megerősítették korábbi véleményét, mely szerint „... a Jászkun Kerület 1745 utáni politikai és gazdasági életét, társadalmát s annak mentalitását a redempció határozta meg.” Feltárja a megvult (vagy elhalványult) és az elnyert szabadságjogok szerepét, majd az ezt követő társadalmi fejlődésben, a kialakult közigazgatási és jogszolgáltatásban. Mindezeket konkrét példákkal érzékelteti és igazolja. A redempcióban, mint kifejti, a földtulajdon szorosan összeforrt a társadalom szerkezetével, a politikai jogokkal és az autonómia kérdésének egészével. Ebben az összegző műben a korábban külön-külön feltárt összefüggések helyükre kerülnek, s egységes egészet alkotnak.

Egy szószerinti idézettel szeretném megjelölni Bánkiné doktori értekezésének helyét a közelmúlt gazdag történeti irodalmában. Pölöskei Ferenc akadémikus 2005 őszén a „Jogszabályok – jogszokások” című kiskunfélegyházi konferencián elnöki bevezetőjében a következőket mondta. „... elnöke lehettem tudományos akadémiai doktori fokozata védésének; jelenlevők közül többen is részt vettek, opponensek voltak, bíráló bizottság. Elmondhatom azt, hogy igen nagy sikerű volt ez a védés, ritka nagy sikerű. A válasza pl. mindenkit meghatott, engem is, a bíráló bizottság tagjait is, az opponenseket is; és ezt elmondtuk az Akadémia osztályülésén is, sőt Orosz István révén a Doktori Tanácsban is, hogy a válasza egészen kiemelkedő volt. Ilyen magas színvonalú, összeszedett, összefogott, világos, tiszta logikájú választ én még doktori védéseken nem tapasztaltam ...”

Negyed század, huszonöt év következetes és szigorú munkája nem volt tehát hiába való. A legmagasabb szinten is elismerték, céhbélivé fogadták, s adnak szavára, elért eredményei a magyar történeti kutatásoknak szerves részévé váltak.

Akinek megadatott az a lehetőség, hogy a tudomány szervezésbe is cselekvően bekapcsolódjon jól tudja azt, hogy nem elegendő anyagi lehetőséget teremteni arra, hogy létrejöjjön egy konferencia. Ahhoz pedig, hogy sorozatban rendezzen valaki rangos tanácskozásokat nagy-nagy erőfeszítéseket kell tenni. Gyakran még a nagy nevek is

csalódást okoznak. Nem mindegy ugyanis, hogy milyen erők mozgósíthatók, kik az előadók, s azok milyen színvonalon szólalnak meg. Megesik, hogy mégoly rangos személy is elegendőnek tartja, ha csak megjelenik és oda vet valamit, esetleg munkássága kis melléktermékét adja el márkásnak mondható névvel. Aki akár csak egy figyelemre méltó tanácskozást is meg tud szervezni, már nagyot teljesített: egy kérdéskör tisztázását, fontos probléma megoldását segítette elő, vitt közelebb a tisztázáshoz. Ahhoz, hogy valaki rendszeressé tegyen tanácskozásokat, rangos kutató gárdát mozdítson meg időről-időre, komoly erőket mozdítson meg annak érdekében, hogy a kutatás előrébb léphessen, magának is súlyának kell lenni. Önmagának is rendszeresen meg kell újulnia, hiszen a szervező lényegi kérdéseket kell, hogy feltegyen, amit majd megfelelő tudású szakemberek válaszolnak meg. Egy konferencia előzetes programja ismeretében vállalnak a kutatók feladatot, egészítik ki korábbi megfigyeléseiket, megállapításaikat, s érnek el együtt eredményeket, majd készítenek a jövőre vonatkozó újabb programokat. Egy-egy jól sikerült konferencia híre elterjed a szakmában, újabb jelentős erőket mozgósít. Komoly tudományszervezői munka ez, amelyet csak az képes magas szintre emelni, aki maga is hiteles és színvonalas munkássággal rendelkezik.

Bánkinének már korábbi munkássága is vonzó erejű volt, s hívására sokan megjelentek, sikeres tanácskozásokat, majd konferencia sorozatot tartott. Sikerrel folytatta a „Jászkság kutatása” néven futó konferencia sorozatot, jó jázsági és nagykunsági társakra lelvén felélesztette és megújította, kiadványait rendszeressé tette. Az utolsón a 25 előadó között négy akadémikus, hét akadémiai doktor, kilenc kandidátus, illetve PhD minősítésű kutató bogozgatta a Jászkság és a privilegizált közösségek jogszabályait, jogszokásait. Kicsit mintha szavatolták volna azt, hogy munkássága jó része maradandó. Orosz István akadémikus szekció elnöki zárszavában azt ajánlotta, hogy ezek a tanácskozások – lévén, hogy már eddig is országos kitekintésűek voltak – a jövőben úgy szerepeljenek, mint a külön jogállású, az átlagostól eltérő fejlődésű területek társadalomtörténeti kérdéseivel foglalkozó, interdiszciplináris tanácskozások. Ha határozottabban és pontosabban fogalmazzuk meg a feladatot még elmélyültebb kutatásokat és jobb erőket tud megnyerni a tudomány számára. Úgy véljük, hogy ünnepeltünk ezt is meg fogja valósítani! Jó erőt és egészséget, töretlen munkakedvet kívánunk hozzá!

*Bánkiné Molnár Erzsébet
előadást tart
a jászkun konferencián
Orosz István elnöksége alatt
– 2005 – (Fotó: Órsi J.)*

*A jászkun konferencia résztvevői (Kiskunfélegyháza, 2005)
– elől Bánkiné Molnár Erzsébet és Paládi Kovács Attila (Fotó: Örsi J.)*

IRODALOM

Bánkiné Molnár Erzsébet

A levéltár és a levéltáros munkakörének alakulása Kiskunfélegyházán. Levéltári Szemle. 1979. 3. sz.

A Bács-Kiskun megyei Levéltár Kiskunfélegyházi részlegének közművelődési tevékenysége. Levéltári Szemle. 1980. 1. 2. sz.

Kiskunfélegyháza újratelepítőinek 1744. évi lajstroma. In: Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. 1981. Szolnok

Kiskunfélegyháza közművelődése a dualizmus idején. In: Bács-Kiskun megye múltjából III. A kapitalizmus kora. Kecskemét, 1981

A Bács-Kiskun megyei Levéltár fondjainak és állagának jegyzéke. Kecskemét, 1991

A Jász kun Kerület igazgatása 1745–1876. Szolnok, 1995

Polgárok Kiskunfélegyházán 1890–1913. Debrecen, 1996

A tószegi fazekasság. Debrecen, 1998

Redemptusok. (Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első évszázadában). Debrecen, 2000

Betyárok a Kiskunságban. Debrecen, 1999

A jászkun autonómia. Szeged, 2005

Galgóczy Károly

Pest-Pilis és Solt törvényben egyesült megye monográfiája. Budapest, 1877

Soós Imre – Szabó László: Tószeg. In: Adatok Szolnok Megye történetéből II. Szolnok, 1990

Szabó László: A falusi és mezővárosi kisiparosság házasodási szempontjai és a nők szerepe az iparostársadalom. In: Rendí társadalom-polgári társadalom. 10. Salgótarján – Bp., 2003. 323–340. p.

Bencsik Ferenc

Liska József

1883. április 6-án született Resicabányán. Apja Kohómérnök, édesanyja tisztviselő család gyermeke volt. Liska József először a helyi iskolát végezte el, majd 1900-ig a fehértemplomi gimnáziumba járt. Műszaki tanulmányait a bécsi műegyetemen kezdte, majd a Budapesti Műegyetemen fejezte be, ahol gépészmérnöki oklevelet kapott. Elektrotechnikát Karlsruhe-ban tanult oly sikerrel, hogy egy év alatt szerezte meg kitűnő minősítéssel az elektromérnöki oklevelet. Katonaévei után laborasszisztensként sokat foglalkozott a villamos gépek szénkeféivel, s e témából írt disszertációjával doktori fokozatot szerzett. Gazdag tapasztalatait 1908-tól itthon hasznosította. A GANZ Villamossági Gyárban helyezkedett el próbatermi mérnökként, majd 1914-ig a számítási osztályon dolgozott. Közben cikkei jelentek meg a szinkron és egyenáramú gépek, valamint a fékmágnesek témájában. *Az Egyenáramú motorok nagy vasúti lokomotívokon való alkalmazása* című dolgozatával elnyerte a Zipernowsky-díjat.

1921-től 1927-ig a Villamossági és Műszaki RT igazgatójaként műhelyt rendezett be, és megkezdte a transzformátor és szénkefe gyártását. Publikációi nemzetközi elismerést váltottak ki. 1927-től 1939-ig a Villamossági és Ipari RT műszaki igazgatója volt. Ekkor a nagyfeszültségű transzformátorok, kapcsolóberendezések műszaki fejlesztésével foglalkozott.

Tervezett transzformátorállomásokat és elosztóhálózatokat közép- és kisfeszültségre. Az ő műszaki irányítása alatti időben cége részt vett a Budapest-Hegyeshalom vasútvonal villamosításában. Már 1914-től tanít a József Nándor Műszaki Egyetemen, majd 1926-ban rendes tanári címet kap. 1937-ben a Műegyetem II. Elektrotechnikai Tanszékének helyettes tanára lett. Ettől kezdve rendszeresen tart előadásadásokat, majd 1939-ben egyetemi professzorként működik, és a Villamos gépek és mérések tanszék vezetője.

A második világháború évei alatt nagy sikerű előadásokat tart „A transzformátorok üzemi sajátosságairól” címmel. Ebben az időben a gépészmérnöki kar dékánja. A háború után elsőként szorgalmazza a Műegyetemen a romok eltakarítását, a tudományos munka és oktatás megkezdését.

1945-ben megjelenik első könyve „Villamos gépek vektorábrái” címmel, majd 1948-ban a „Villamos gépek” sorozatának első része. Ezt 1951-ig még további négy rész követi.

Akadémiai székfoglaló előadását a „Szinkronizált indukciós motorok” címmel tartotta. Műveiben a tudományos következetesség, rendszerezettség, precizitás érthetőséggel, tömörséggel és gyakorlati szemlélettel párosul.

Liska József érdemeit a tudományos élet és a kormányzat több alkalommal is elismerte. 1951-től az MTA doktora, 1958-tól levelező tagja. Éveken át az Akadémia Erőssáramú Villamos Bizottságának elnöke. 1953-ban és 1961-ben Munka érdemrendet kap, 1954-ben Kossuth-díj ezüst fokozatát, 1958-ban pedig a Munka Vörös Zászló érdemrendet kapja meg. A Budapesti Műszaki Egyetem Liska professzor tanári munkásságát 1954-ben aranydiplomával, 1964-ben gyémánt oklevéllel ismerte el.

LISKA JÓZSEF

Liska József 1967-ben hunyt el. A magyar tudományos élet, az erősáramú elektrotechnika és ipar, a felsőoktatás és sok-sok tanítványa hálával emlékezik rá.

Névadó ünnepségünkön, 1987. március 15-én volt tanítványa, dr. Retter Gyula, a Budapesti Műszaki Egyetem tanszékvezető professzora így emlékezett Liska Józsefre:

„Milyen tanulságot hagy ránk nagyszerű tanítónk, Liska Professzor? Talán azt: Az ember legnagyobb kincse és öröme a tudás, a megismerés, és a boldogság titka az örömmel és becsülettel végzett munka. Ennek feltételei: a szerénység a jellem és az embertársaink iránti tisztelet. De mindenek előtt a tudás. A tudás, amelynek öröme nemcsak a társadalmat viszi előre, de az egyént is kiegyensúlyozottá, derűssé, ily módon közszeretetté és boldog emberré, munkájával örök gyermekként boldogan játszó nemes emberré teszi.”

Liska szoba Jászberényben

Nemes András

Laki Kálmán életének szolnoki vonatkozásai*

*„Oly igen szép erős Szolnok vára vala,
Egyfelől az Tisza alatta foly vala,
Másfelől a Zagyva alatta foly vala,
Vár alatta két víz összeakadva vala.”*

(Tinódi Lantos Sebestyén)

Laki Kálmán 1909. február 1-jén Szolnokon született. A Tisza és a Zagyva folyó, mint egy sziget öleli körül ezt a tájat. Szolnok igen régi város. Ásatási leletek szerint őseink előtt megtelepedtek más népek, sőt történelem előtti kultúrák nyomai is előkerültek.

A honfoglaló magyarok az összeszűkülő tiszai árterületnél lévő átkelőhely jelentőségét ismerték fel. Szent István, várral megerősített ispánsági központot alapított Szolnokon. Nevét Zounok ispántól kapta, aki Kelen-hegynél (Gellért-hegy) Szent Gellért püspökkel együtt – 1046-ban a Vata-féle felkelés során – halt vértanúhalált.

A város történelme folyamán többször pusztult el és épült újjá. Címerének középpontjában a fiait vérevel tápláló pelikán madár áll. Szimbolikus jelentést hordoz: a pusztulás és az önfeláldozás gesztusát. A pelikán mítosz Laki Kálmán életét és munkásságát is jelképezi, hiszen sorsa a XX. századi magyar történelem.

Szülei régi dunántúli elszegényedett nemesi család sarjai. Édesanyja a Pápa környéki Kispiritről, édesapja pedig Dunaradványról származott. A Laki család nevét eredetileg ipszilonnal írták. Református vallásúak voltak. Az édesanyáról tudjuk, hogy 1903-ban, fiatal lányként egyedül hajózott át az Egyesült Államokba, ahol két évet dolgozott Clevelandban. Az édesapa Szolnokon kapott tisztviselői állást. A szülők 1908-ban kötöttek házasságot a Tisza-parton álló, neogótikus stílusú református templomban, hol négy gyermeküket is keresztelték.

Ebben az időben a város viszonylag korán kibontakozó gyáriparának köszönhetően kiemelkedett a mezőgazdaságból élő alföldi települések sorából. Ahogy a város múltjával sorsával szorosan és természetes módon kötődik a Tiszához és a Zagyvához, Laki Kálmán élete is elválaszthatatlan e folyóktól és Szolnoktól.

Közel a két folyó torkolatához a sajátos hangulatú régi Tabánban, a Felső Malom utcában nőtt fel. Kertjük végében folyt a Zagyva. A Tabán földbe süppedt, sűrűn egymáshoz nőtt házacskaival, zezugos utcáival, útvesztőivel festőien szép volt. Laki Kálmán számára örökre emlékezetes maradt a csillogó víztükör, a villanó, fehér falú házak előtt száradó halászhalók látványa.

Házukkal szemben – a Zagyva túloldalán – volt a Váromkert és a Művésztelep. A táj varázslatos színei és fényei nemcsak a fiatal Laki Kálmánt kápráztatták el, hanem legkiválóbb festőinket is megihlette.

* Szolnoki Tudományos Közlemények VIII. Szolnok, 2004.

Az 1902-ben alapított Szolnoki Művésztelep a magyar plein-air, majd impresszionista törekvések hazai fellegvára volt.

Mi vonzotta a művészeket Szolnokra? 1909-ben Zádor István festőművész erről így vallott: „... különös vonzása van itt a levegőnek, amely a legtisztább napsütésben is ezüsthályokkal vont be mindent, itt nincsenek nyers színek, itt valami csendes harmónia tölti meg az atmoszférát, s magyarázza meg, mit találtak itt a művészek, ahol a laikus számára nincs egyéb unalmas, egyhangú Alföldnél. Megragadták őket a Tisza kanyarulatai, füzesei, az Alföld különös felhőképződései, a Zagyva-parti tanyák, vagy a szolnoki Tabán zegzugos utcái, halászkövek öreg házaival, amelyek között úgy eltéved az idegen, mint Velence síkatoraiban. ...”

Szolnokon élő húga elmondása szerint washingtoni dolgozósobáját és otthonát a Tisza-partról festett képek díszítették. Kevesen tudják, hogy nem csak a hazai orvosok Egyesült Államokbeli kutatásait támogatta, hanem Baranyó Sándor neves szolnoki festőművész amerikai útjait is.

Lélektani axióma, hogy az embert élete folyamán a legerősebben és legmaradandóbban a gyermekkor közössége formálja, amelynek legfontosabb színtere a család, tágabb értelemben az iskola, a város, a nép és annak kultúrája.

A Laki család életét a szülők személyiségéből áradó protestáns-puritán egyszerűség, a hazugságoktól való idegenkedés és a becsületesség jellemezte. Ezt jól példázza, hogy az édesapja az I. világháborúban súlyos karsérülést szenvedett, majd gyógyulás után azonnal kérte, hogy helyezték vissza harcoló alakulatához, ahol a csatatéren hősi halált halt.

A család ezután Abádszalókra költözött. Laki Kálmán itt végezte el az elemi iskolát. A gyermekeit egyedül nevelő édesanyja – a nagy szegénység ellenére – legfontosabbnak azt tartotta, hogy mind a négy gyermeke továbbtanuljon. Lajos református lelkész, Ernő agrármérnök lett. Irén a nyíregyházi református diakónusképzőbe járt.

Mind az édesanya, mind Laki Kálmán életének felemelő élménye volt, amikor – 15 év kényszerű távollét után – 1963-ban Párizsba szóló repülőjegyet küldhetett édesanyjának, hogy találkozhassanak és meghallgathassa világhírű tudós fiának előadását egy nemzetközi konferencián.

Laki Kálmán a szolnoki Verseyhy Ferenc Katolikus Főgimnáziumban kezdte el középfiskolai tanulmányait 1921-ben. Gimnáziumi éveit ugyanabban a tabáni házban lakott keresztszüleinél, ahol korábban a Laki család is élt.

Szolnok klasszikus iskolaváros volt. Az alma mater névadója Verseyhy Ferenc szolnoki születésű szerzetes költő és író, a Marseilleise első magyar fordítója volt. A jakobinus összeesküvéshez csatlakozott, melyért hosszas várfogságot szenvedett.

A Tisza-parton álló gimnázium szelleme a fegyelmet, az igényességet, az önálló gondolkodásra nevelést sugallta, amely lehetővé tette Laki Kálmán tehetségének kibontakozását. Ebben segítségére voltak legendás tudós tanárai. Olyan országos hírnévű tanáregyenységek tanítottak itt, mint a későbbi híres antropológus egyetemi tanár dr. Balogh Béla, a tiszai hajósélet tudósa, dr. Betkowski Jenő, vagy a polihisztor Winter András és Muray Lipót.

Kálmán a gimnáziumot nem Szolnokon fejezte be, mert keresztszüleivel Ceglédre költözött, és 1929-ben a helyi gimnáziumban érettségizett. Egyetemi tanulmányait ugyanebben az évben Szegeden kezdte meg.

Laki Kálmán először 1967-ben látogathatott haza. Ezt követően sűrűn felkereste Szolnokon élő édesanyját és húgát. Az édesanya 95 éves korában halt meg, Szolnokon temették el.

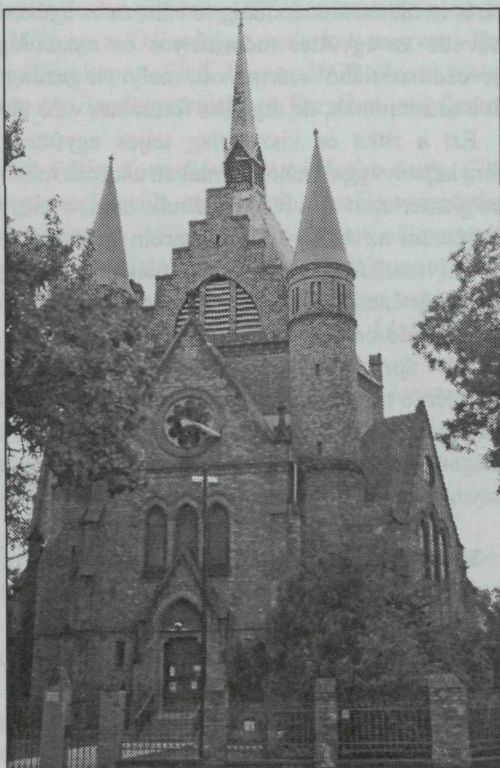
Laki Kálmán hazalátogatáskor sorra járta gyermek és ifjúkora színhelyeit. A régi Tabán eltűnt, hajdani házuk helyén ma az aradi vértanúk kopjafái állnak. Tervezte, hogy a Zagyvaparton vásárol lakást.

Az akkori politikai légkörre jellemzően a város vezetése – mint disszidenst – gyanakodva fogadta. A paranoiára jellemző, hogy amikor az állandóan magával hordott esernyőjét a városházán felejtette, a rendőrség tüzetesen átvizsgálta, lehallgató készülék és kamera után kutattak.

A méltó megemlékezésre még sokat kellett várni. Szolnok városa tudományos díjat alapított 2001-ben, és „A Szolnokért Egyesület” emléktáblát helyezett el a Sóház út 1. számú ház falán. A Pogány Gábor Benő szolnoki szobrászművész tervezte és alkotta dombormű a város legszebb részén álló református templom és a Verseghy Ferenc Gimnázium mellett látható.

Laki Kálmán rajongásig szerette Szolnokot és Abádszalókot. Büszkén vallotta magyarságát és szülőföldjét szerette a világban. Élete és küzdelme örök példa arra, hogy a legnehezebb időkben is meg lehet maradni igaz embernek. A német megszállás alatt segítette az üldözötteket, a fenyegető sztálinista diktatúrát sem tudta elfogadni, ezért menekülnie kellett az országból.

Sikeres tudományos tevékenysége egy kis ország hozzájárulása a világ teljességéhez. Élete annak igazolása, hogy magyarnak lenni nem balsors, hanem óriási lehetőség és igazolja azt is, hogy az identitás az emberi gondolkodás az érzelmek és a cselekmények leghatásosabb kollektív mozgató ereje.

A szolnoki református templom

Füvessy Anikó

Egy vidéki körorvos emlékanyaga

2003-ban dr. Kuthy Lajosné a Kiss Pál Múzeumnak apósa, dr. Kuthy Eleknek orvosi rendelőjének berendezését, orvosi műszereinek egy részét megvételre felajánlotta. A jelképes vételár feltétele az volt, hogy a berendezési tárgyak Tiszafüreden – ahol apósa több mint ötven évig praktizált – maradjanak akár a város, akár a megyei önkormányzati fenntartású múzeum tulajdonában.

A vételre felajánlott tárgyak több okból is megőrzésre méltóak. Ritka egy olyan együttes, mely részben fényképen is megőrkítve az 1920-as évek elejéhez kötődik. A helyben őrzés fontos szempontja volt az is, hogy az orvos Tiszafüreden, illetve a tiszafüredi járás területén hosszú ideig és változatos egészségügyi területeken tevékenykedett. Tovább növelte az együttes tudományos és muzeológiai értékét az a tény, hogy Kuthy Elek orvosdinasztiából származott, melynek gazdag dokumentációs anyagát ugyan nem adták át a múzeumnak, de digitális formában való tárolásához hozzájárultak.

Ezt a ritka és viszonylag teljes együttest a hozzá kapcsolódó dokumentációs és fényképanyaggal méltó formában akartuk mind a szakmával, mind a múzeumlátogatókkal megismertetni. A vétellel célunk nem a tárgyszám növelése volt, hanem segítségével bemutatni az 1838–1970-ig három generáción átívelő városi, tanyavilágbeli és községi orvosi munkát. A gazdag dokumentációs anyag és Kuthy Elek több mint 150 évet átívelő családtörténeti írása nem csak egy időszaki kiállítás alapanyaga volt, hanem egy hozzá kapcsolódó orvostörténeti tanácskozás részét is képezte.

2004 áprilisában a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatásával 50 ezer forintért a tárgye gyüttes megvásároltuk. 2005. április 19-én a Nemzeti Kulturális Alap és a Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány, valamint megyei önkormányzati és számos magán támogatásból tanácskozással egybekötött időszaki kiállításon mutattuk be az anyagot.

Kuthy Elek és orvoselődei

A Kuthy-család többgenerációs értelmiségi familia. Tagjai a történeti Magyarország változatos helyein (Felvidék, Alföld, Erdély és Délvidék) éltek. A tágabb rokonság soraiból ügyvédek, jogászok, mérnökök, jegyzők, orvosok, gyógyszerészek és tanárok kerültek ki. A XIX. század végétől a női családtagok nagy része is diplomával rendelkezett, s ez a tendencia házastársi kapcsolataikban is érvényesült. A családtagok egymással szorosabb kapcsolatot tartottak, életükben a rokonság, a családi események számontartása igen fontos szerepet játszott. Az intenzív kapcsolattartás fontos láncszeme volt Kuthy Elek, a családtörténetet az ő szemén keresztül látjuk.

Kuthy Elek szűkebb familiáján keresztül egy olyan családdal ismerkedhettünk meg, ahol az értelmiségi életforma az egészségügy szolgálatával kapcsolódott egybe. A Kuthy-család orvosdinasztia.

A nagyapa, *Kuthy Lajos* (Losonc: 1809 – Szarvas: 1869) felvidéki mestercsaládból származott. Apja, *Kuthy András* Losoncon szerszámkovács műhelyet működtetett, de 1825 körül feleségével együtt meghalt. Fiát, *Lajost* a család kereskedő barátja vette magához, és taníttatásáról gondoskodott. Orvosi diplomáját 1834-ben szerezte meg. Ezt követően rövid ideig a Felvidéken kirendelt koleraorvos volt. Itt ismerkedett meg későbbi feleségével *Okolicsány Okolicsányi Szidóniával*. Házasságkötésük után 1869-es haláláig Gyomán, majd Szarvason praktizált. Egyéni vereszetű vörös márvány síremlékét az 1960-as években a szarvasi temetőben dédunokája, *Kuthy Lajos* még megtalálta.

Házasságukból hét gyermek, két lány és öt fiú született. A lányok tisztviselőhöz és főjegyzőhöz mentek férjhez. A fiuk továbbtanultak. *Dezső*, az ízeltlábúak kutatója Budapesten. *Béla* vasútépítő mérnök lett, majd MÁV felügyelőként dolgozott Debrecenben. *Kuthy Lajos* öccséhez, *Istvánhoz* hasonlóan jogot végzett.

Legfiatalabb gyerek fiú, *Elek*, 1850-ben Szarvason született. Szarvason, *Selmecbányán* tanult, *Pápán* érettségizett. Az orvosi egyetemet Pesten végezte, 1875-ben kapott diplomát. Segédorvos a Rókus Kórházban, majd 1878-ig a Délvidéken volt katonarvos. Ezt követően *Mezőkovácsházán* községi orvosi állást kapott. *Első, Krecsmári Etelkával* kötött házasságából két gyermeke született; *János*, aki banktisztviselő és *Erzsébet*, aki fizika-matematika szakos tanár lett.

Válása után, 1891-ben új házasságot kötött *Pálka Kornéliával*. Az idősebb *Kuthy Elek* népszerű, köztiszteletben álló és anyagilag megbecsült orvos volt *Mezőkovácsházán*, 1885–1890 között 60 hold földet tudott vásárolni. 1894-ben álláshelyet változtatott, *Szeged-Feketeszélen* külterületi orvosi állást vállalt. Haláláig, 1914-ig itt dolgozott.

Fia, *Elek* családtörténetében szüleiéről így írt: „Édesanyám tipikus cipszer szepességi asszony volt, a felsőbb leányiskolát *Iglón* végezte. (...) Minden munkában, háztartásban ügyes, szorgalmas, takarékos asszony volt. Szépnek tartották. Ismerte a magyar klasszikusokat, de inkább német könyveket olvasott, bár jól beszélt magyarul, észrevehető volt az idegen akcentus. (...) Apánk középtermetű volt, inkább sovány, szikár ember, korán kopaszodott, nagy bajuszt viselt. A nép nagyon szerette, honoráriumot csak a jómódúaktól fogadott el. Kézipatikája volt, sok gyógyszert kiadott ingyen. Rendkívül mozgékony, fáradhatatlan, szorgalmas volt, bejárta a tanyavilágot, gyalog is látogatta betegeit.”¹

A második házasságból négy gyermek született: *Elek*, *Aranka*, *Pál* és *Gizella*. *Pál* még gyermekkorában elhunyt, *Aranka* nem tanult tovább, *Gizella* elvégezte a gyógyszerészeti egyetemet.

Kuthy Elek (1891–1982)

A második házasságból született első gyermek. Kezdetben, míg a tanyán új iskola nem épült, magántanuló, majd *Aradon* az evangélikus iskolába járt. Egy évig *Poprádfelkán*, anyai nagyszüleinél tanult a német nyelv elsajátítása céljából. Gimnáziumi tanulmányait *Szegeden* kezdte, *Szarvason* érettségizett.

Apjától, aki jó tornász, kitűnő úszó és lovas volt, örökölte a sport, a természet szeretetét. Édesapja mellett nagy hatással volt rá unokatestvére, *Dezső*, aki országos hírvé tudósspecialista,

¹ Kiss Pál Múzeum (ezután: KPM) Vegyes Adattár 2261–2005: *Kuthy Elek: Családom – életem*.

számos szakcikk, könyv írója. Berlinben évekig az első tüdőbeteg szakorvos.² Korányi Sándorral az Országos Tuberkolózis Egyesületet, majd ennek útján az Erzsébet Tüdőbeteg Szanatóriumot létesítették, melynek első igazgatója lett.

1910-től Budapesten medikus. 1913 júliusában megkapta katonai behívóját Innsbruckba, az első számú császári és királyi császárvadász ezredhez, ahonnan október 1-én szerelt le. Édesapja ekkor már súlyos beteg volt, s 1914 márciusában meghalt. Apja halálával családfővé vált. Lánytestvéreit rokonságuknál helyezte el, ő pedig folytatta egyetemi tanulmányait.

Július 26-án kitört az első világháború. Kuthy Eleknek is jelentkeznie kellett ezredénél. Az egyik gyakorlaton megfázott, tüdőgyulladást kapott, tartalékkórházba utalták. Gyógyulása után ebben a kórházban dolgozott, s szabadsága idején Pesten letette a második szigorlatot, majd 1915. május 27-én doktorrá avatták.

Másnap már utazott is vissza Innsbruckba. Innen Grázba a VII. helyőrségi kórházba segédorvosnak, majd július végén az olasz harctérre került. A világháborút ennek különböző helyszínein élte át. 1918 októberében spanyolnáthát kapott, melynek mellékhatását Budapesten gyógyíttatta. Itt értesült a világháború végéről.

A háború alatt naplót vezetett, fényképfelvételeket készített. Felvételeinek egy része túlélte a háborús eseményeket. 1918 novemberében Debrecenben a Salvator katonai kórházban dolgozott, majd december 1-én leszerelt. Ugyanitt segédorvosként, majd a bábaképezdében 1920 áprilisáig szülésként dolgozott. Innen ajánlotta dr. Fráter Imre kórházigazgató tiszafüredi községi orvosnak.

A város főterén, a Piac-téren bérelt egy kis lakrészt, itt alakította ki magánrendelőjét. Az ekkor megnyitott orvosi rendelő bútorzata az évek során alig változott, s a család hagyománytisztelete miatt nagyrészt meg is maradt. 2004-ben ezeket a tárgyakat vette meg a múzeum.

Rendelői bútorzat, vizsgálati eszközök és gyógyászati segédeszközök

A kezdeti évekről így vallott: *„Elégedett voltam, már régebben is vonzott a községi orvosi munka, követtem nagyapám, édesapám munkáját, akik hivatásérvésből gyógyítottak egész életükön át, falun és a tanyákon. Megszerettem Tiszafüredet, engem is megszerettek, így megmaradtam. Még részese voltam a régi hagyományos körzeti orvosi gyakorlatnak úgy a gyógyításban, mint az azzal járó megerőltető munkában. Végeztem szülészeti műtéteket házaknál, a legprimitívabb körülmények között, jártam a betegekhez nappal és éjjel, hőségben, viharban és fagyban. (...) Munkaterületemen én vezettem be a modern orvoslást és a megelőzést, az egészségvédelmet. Én voltam az első orvos, aki Tiszafüreden intravénás injekciót adott. Én szoktattam orvoshoz és folyamatos kezeléshez a betegeket.”³*

Ez az orvosi szemlélet teszi még értékesebbé a múzeumba került tárgyakat, s egyben magyarázatul is szolgál a sokrétű tevékenységhez köthető orvosi műszerek beszerzésére. Ezekben az években a községi orvos valóban általános orvos volt, sebész, szülész, fogorvos. Ezért nőgyógyászati vizsgálóasztal és vizsgálóműszerek éppúgy találhatóak

² Legidősebb apai nagybátyjának, Dezsőnek a fia.

³ KPM Vegyes Adattár 2261-2005.

rendelőjében, mint fogászati szék, infúziós állvány, érvarró tűk. Kis szekrénykében házipatika, érzéstelenítő- és fertőtlenítőszeres. A tárgye gyűttes a XX. század első felét idézi; még orvosi táskája is az eredeti, első darab.

A megmaradt bútorzat szinte teljes. Egységesen törtfehér olajfestékkel kenték le. A viszonylag nagyobb méretű *íróasztal* fenyődeszkából készült, asztallapját eredetileg üveglap borította.⁴ Az íróasztalhoz fémvázaz szerkezetű karfás *orvosi szék* tartozik, melynek támláját és ülőkéjét lószőr tömésű fehér viaszosvászon fedi.⁵ A vizsgálatra jelentkező beteg fenyőfából készített *karosszékre* ülhetett, melynek lábait – miután a magánrendeléssel Kuthy Elek felhagyott – beteg felesége számára megrövidítettett.⁶ Az asztalon állt a majolikából készült kis *recepttartó*, melynek tetején a tollnak félhenger alakú tartót képeztek ki. A kis fehér, lapján rózsaszín alapfestésű majolika tárgy bécsi manufaktúra terméke, melyet színes, kézi festésű virágok díszítenek. Alján gyári jel: Hartmuth Vienna 588, 651.⁷

Orvosi *vizsgálóágyát*, ami szintén fenyőfából készült, lószőrtömésű világosbarna viaszosvászon borítja.⁸ *Fogorvosi-széke*, *nőgyógyászati vizsgálóasztala* szintén fehérre festett csővázaz szerkezetű. A szék ülését, a vizsgálóasztal fekvőfelületét szintén lószőr tömésű viaszosvászon fedi.⁹ Csővázaz az *infúziós-állvány*, a *kézmosó* és tartozékai, a fertőtlenítőszeres és vizes tartályok függesztése. A hozzá tartozó ovális *mosdótál* fehér zománcos kerámia, alján a víz leeresztéséhez lyukkal.¹⁰ A szappantartók, a tartályok nem maradtak meg. Vastag vaslemezből készült a falra függeszthető polcos, üvegajtós *házipatika* az orvosi műszerek tartására szolgáló szintén üvegezett ajtajú, üvegpolcos *műszerszekrény*hez hasonlóan.¹¹

A családban számos vizsgálati eszközt és segédeszközt őriztek meg. A korabeli nőgyógyászati eszközök egy része megmaradt. Közéjük tartozik a *szülészeti magzatfogó*, a *feltáró lapka*, a *méhszájtágító*, a *medencemérő*.¹² Orvosi műszereinek korai darabja a fából készült *magzati szívhallgató*.¹³ Lila selyembélésű felnyitható dobozban, eredeti környezetében őrződött meg a fülvizsgáló *otoszkóp-készlet*.¹⁴ Szintén fülészeti eszköz a *fülmosó-farkasfecskendő*.¹⁵ Korabeli, de már elektromos *sterilizáló-készülékek* tartoznak még a nagyobb eszközök közé.¹⁶ Az apróbb segédeszközök közé *fecskendők*, *lázmérők*, *ollók*, *csipeszollók*, *sebvarrótűk*, *sebkapcsok*, *üveg vesetál*, *fajsúlymérő*, *különböző pipetták*, *csipeszek* tartoznak. A sebvarrótűk és sebkapcsok szintén eredeti csomagolásban találhatók.¹⁷

4 KPM történeti-dokumentáció (ezután: tört.-dok.) 2004. 1. 1.

5 KPM tört.-dok.: 2004. 4. 1.

6 KPM tört.-dok.: 2004. 2. 1.

7 KPM Tört.-dok.: 2004. 14. 1.

8 KPM tört.-dok.: 2004. 8. 1.

9 KPM tört.-dok.: 2004. 3. 1.; KPM tört.-dok.: 2004. 2004. 9. 1.

10 KPM tört.-dok.: 2004. 1–2.

11 KPM tört.-dok.: 2004. 7. 1.; KPM tört.-dok.: 2004. 30. 1.

12 KPM tört.-dok.: 2004. 18. 1.; 2004. 22. 1–3.; 2004. 23. 1.

13 KPM tört.-dok.: 2004. 11. 1.

14 KPM tört.-dok.: 2004. 15. 1–6.

15 KPM tört.-dok.: 2004. 20. 1.

16 KPM tört.-dok.: 2004. 19. 1–3.; 2004. 21. 1–3.

17 KPM tört.-dok.: 2004. 25. 1–9.; 2004. 26. 1–13.; 2004. 27. 1–2.

Kuthy Elek *orvosi-táskája* is megbecsült darab, melyet még tiszafüredi rendelőnyitása után vásárolt, s egész orvosi ténykedése alatt használt. A vászonbélésű, barna bőrből készült, szétnyitható, sárgaréz zárszerkezettel ellátott táska belsejében az egyes fontos vizsgálati eszközök számára rekeszt alakítottak ki.¹⁸ Ebben tartotta *vérnyomásmérőjét, lázmérőjét, ollókat, csipeszollókat*, továbbá legutolsó *orvosi pecsételőjét*, melyet mint járási tisztiorvos használt. A pecsételő szétnyitható nikkelezett kerek tokban állt. A gumi pecsételő felirata: *JÁRÁSI TISZTIORVOS TISZAFÜRED*, középen az 1956 utáni címer.¹⁹

A hagyatékhoz tartozott, de mint veszélyes hulladék, leltározásra nem kerülhetett számos injekcióstű, fiola, kézi gyógyszerár pirulái, különböző fertőtlenítő- és érzéstelenítő folyadék, gyógyszer, bizonytalan tartalmú kis orvosságos üvegcsék, megkezdett kötszerek, különböző kiszerelésű megkezdett vattacsomagok.²⁰

Az előbbieken bemutatott tárgye gyűttest Kuthy Elek 1920-tól tiszti orvosi kinevezésig használta. 1925-ben vette feleségül *Schleiminger László*, füredi nyugdíjas főorvos – orvos-elődje – lányát, *Máriát*. Apósától, aki a füredi birtokos Justus-családba nősült s több mint 800 hold földdel rendelkezett, nászajándékként szintén a Piac-téren, a Justus-kúria szomszédságában egy nagy, de régi házat kapott. Ettől kezdve itt működtette rendelőjét. Menye és unokája ma is ezt a házat lakják.

A megvásárolt tárgyi anyag mellett a múzeum ún. *Virtuális fotó- és adatgyűjteményébe* 411 tételben őrizzük a család tulajdonában maradt archívfotókat, a négy orvosi diplomát, orvosi avatásának, arany-, gyémánt- és vasdiplomájának áradására szóló meghívóit, világháborús és szakmai kitüntetéseit, I. világháborús fotóalbumát, számos apróbb dokumentumot, igazolványait.

További életút

„*Községi orvosi működésem alatt nagyon sokat dolgoztam, 15 éven át se éjjelem, se nappalom nem volt. Kocsin, szekéren jártam a falvakat, lóháton a kócsi tanyákat. (...) Az orvosok is gyakran hívtak konzíliumra.*” 1936 júliusában nevezték ki tiszafüredi járási tisztiorvosnak. A kinevezés magánpraxisának megszűntét is jelentette. Összekötetésnek köszönhetően sikerült megszerveznie Tiszafüreden az egészségügyi szolgálatot és a tüdőbeteg-gondozót. Ez utóbbi 1938-ban az erre a célra készített új épületben nyílt meg.

A II. világháború végére egyedüli orvosként dolgozott Tiszafüreden, a többi orvost – zsidó származásuk miatt – munkaszolgálatra vitték. Bár az orvosok egy része 1945 őszéig fokozatosan visszaérkezett, Kuthy Elek ismét községi orvosi feladatokat látott el. „*Az orvosok megérkezéssel némileg csökkent nálam a betegforgalom, de nőtt a tisztiorvosi, közegészségügyi és szervezési munka. (...) Minden intézmény tönkrement, újjá kellett szervezni a tüdőbeteg-gondozót, az egészségvédelmi szolgálatot.*”

18 KPM tört.-dok.: 2004.10.1.

19 KPM tört.-dok.: 2004.13.1-2.

20 Ezúton mondunk köszönetet dr. Komáromi Zoltán főorvosnak az orvosi műszerek és segédeszközök azonosításáért.

ÉLETUTAK – MEGEMLÉKEZÉSEK

1952-ig már három körzeti orvos dolgozott Tiszafüreden rajta kívül, aki tiszti főorvos volt. Ezt a feladatát 1962-ig látta el, amikor funkciójáról beosztottja javára lemondott, s ettől kezdve nyugdíjba vonulásáig egészségügyi felügyelőként dolgozott tovább. 1968-ban „Érdemes orvos” kitüntetést kapott. 1970. szeptember 1-én, 78 éves korában vonult nyugdíjba.

Az évek folyamán *arany-* (1965), *gyémánt-* (1975) és *vasdiplomáját* (1980) megkapta, de ez utóbbit már idős kora miatt személyesen nem tudta átvenni. 1981-ben a város nagyrabecsülése jeléül „Tiszafüredért” emléklappal tüntette ki. 1982. november 28-án Tiszafüreden hunyt el.

Az igen ritka és értékes tárgyegyüttest a múzeum 2005-ben orvostörténeti konferenciával egybekapcsolt időszaki kiállításon ismertette meg a szakmával és a látogatókkal. A hagyaték megvásárlásával és méltó bemutatásával egy 1834-1970-ig három generáción és a fél Nagy Magyar Alföldön átívelő városi, községi és tanyavilági orvoslástörténetnek is emléket állíthattak.

A kiállítás megnyitása

EGY VIDÉKI KÖRORVOS EMLÉKANYAGA

Kuthy Elek orvosirendelőjében

Műszeres szekrény

Örsi Julianna

A kutató és a helyi közösség kapcsolata

– Szűcs Sándor emlékére –¹

A Nagykunság „fővárosa” sokat tett és tesz azért, hogy a helyi, nagykunsági értékeket az itt élő emberek megismerjék, megőrizzék. Bizonyítják ezt a köztéri szobrai, kiadott könyvek, újságok, ünnepek, a maihoz hasonló tanácskozások, a hagyományörző egyesületek és kulturális intézmények, iskolák munkája. Értem ezalatt a jelent, de a múltat is. Ehhez mindenkor kellett, kell a városvezetés kulturális értékorientált szemlélete, hagyománytisztelete, de az itt élők hagyományörző magatartása, aktív tevékenysége is. Köszönet illeti mindkét felet ezért. Nevesíthetjük is a kiemelkedő személyeket. Bátky Zsigmond, Kinnach Ödön, Soós Adorján, Szász Béla, Kurucz János gimnáziumi tanárok, Nagy Erzsébet Berta (Szűcs Sándorné), Cs. Kovács Imre, Kulcsár Pálné, Rapi Lajosné általános iskolai tanárok, Györffy István, Szűcs Sándor, Bellon Tibor néprajztudósok, Mándoki-Kongur István nyelvész Joó András református lelkész, Szentesi Tóth Kálmán, Fazekas Sándor polgármester, Garai Katalin kulturális főtanácsos, Kása Erzsébet könyvtáros, Körmenyi Lajos író, Györfi Sándor szobrászművész, Kántor Sándor, F. Szabó Mihály és a többi neves fazekas, Csíkos Sándorné, Oláhné Lipták Ilona, de sorolhatnám tovább az önkéntes gyűjtőket, a népi iparművészet terén kiemelkedő munkát végző személyeket, közösségeket, a honismerti szakköröket, együtteseket, vezetőiket, fiatal tanárokat, mestereket. Az idő rövideje miatt ettől eltekintek. Arra azonban szeretném felhívni a figyelmet, hogy ezen személyek nélkül és természetesen az önzetlen lakosok támogatása nélkül nem született volna meg (kétszer is) és gazdagodott volna a karcagi Nagykun Múzeum. Ha formálisan nincs is a városban múzeumbaráti kör, egyesület, alapítvány – bár ennek alakítására biztatnám a jelenlévőket – a múzeumnak mégis vannak barátai, tisztelői szép számmal. A helyi szellem több néprajzkutatót kinevelt, beleértve magamat is, de a sors fintora, hogy sosem került karcagi születésű a Györffy István Nagykun Múzeum székébe 1950 óta. Tisztelet és becsület az elődöknek (Péter László, Szűcs Sándor, Bellon Tibor), hogy megértették a Nagykunság és Karcag népének hagyományokhoz való ragaszkodását és e szellemben végezték múzeumépítő, gyűjteményfejlesztő tevékenységét. Nem könnyű időszakban dolgoztak. Péter László itt talált menedéket 1950-ben és elvégezte a múzeumalapítás szükséges lépéseit. A rövid itt tartózkodása után ugyan szülővárosába, Szegedre távozott, de szerencsére átadhatta a staféta botot Szűcs Sándornak, a szomszédos Sárrét szülőltének. Szűcs Sándor ekkor már jelentős tudományos kapcsolatokkal, több évtizedes gyűjtési tapasztalattal rendelkezett. De milyen közeg is nevelte Szűcs Sándort néprajztudóssá? Nem tisztem Szűcs Sándor részletes életrajzát, tudósi életútját, múzeumigazgatói tevékenységét bemutatni, így inkább csak az előadásom témájához tartozó mozzanatokot emelem ki.

¹ Az előadás elhangzott a Magyar Néprajzi Társaság és a Szűcs sándor tájkutató Alapítvány által szervezett Szűcs Sándor emlékülésen – Karcagon, 2007. június 7-én.

„Biharnagybajomban születtem a század elején, 1903. október 23-án. Egy faluszéli nagyportán álló fehér falú, nádfedeles hosszú és széles házban, amelyik az idén tölti be 214. esztendejét. Édesanyám szülőháza ez. A múltban az ő elődeinek a tulajdona volt.”² – kezdi önéletrírását 1973-ban – majd így folytatja: „Kisgyermek koromban sokszor és nagy kíváncsisággal kutattam a pókhálós, poros ócskaságok, elfeledett nevű, lommá lett tárgyak, eszközök, szerszámok között. Az egyik szarufára akasztva – emlékszem –, rozsdás bilincs lógott, amely meg-megcsörrent betyárjárásos éjszakákon.”³ „Elődeim kisbirtokos parasztok voltak. Idők során többször igyekeztek kitörni ebből, a múltban nehéz és mostoha életsorból. Egy-egy tanult ember: jegyző, ügyvéd, pap került ki a familiából. ... Családunk múltjáról és egyik-másik tagjáról sok érdekes, a korra is jellemző történetet hallottam gyermekkoromban. Ezek a történetek szájhagyományként éltek a család, meg a rokonság körében, meg a bajomi öregek emlékezetében. Annak idején érdeklődéssel hallgattam ezeket, elsősorban azért, mert a népi epika terjengős előadásmódja, ki-kitérő részletessége révén, a múlt idő furcsaságairól tájékoztatást nyújtottak számomra. A múltat közelebb hozták a mához. Közvetlen vonatkozásokkal kapcsolva össze a kettőt. Történeti érzékemet ébresztgették.”⁴

„Korán kezdtem a gyűjtéshez. Amikor a bajomi elemi iskolában elsajátítottam a betűvetés tudományát, piros és kék fedelű irkákba jegyezgettem a szülőfalum öregeitől hallott hagyományokat. Ezek az öregek, fiatal éveikben még részesei voltak annak a sok ősiséget őrző életformának, amelyek a Sárrét elzárt mocsárvilágában, meg a szabályozatlan Berettyó és Körös kiöntéseiről fennmaradtak egészen a múlt század derekán végrehajtott ármentesítésig. Látva, mennyire szeretem hallgatni visszaemlékezéseiket, valósággal elárasztottak a hajdani pákások, rétipásztorok, szigetszántók történeteivel, meg a népi hitvilágban gyökerező sejtelmes históriákat.” – idézhetem Szűcs Sándortól.⁵

Olyan millió ez, amely a hagyomány átadás-átvételt biztosította, hagyományápolást elősegítette. Sajnos a XX. század végére ezek a természetes közösségek megszűntek, illetve e funkciójuk háttérbe szorult. Sajnos ma már a kisgyerekeknek ritkán mesélnek a szülők, nagyszülők, pedig a csöpségek nyiladozó értelemmel legszivesebben a saját családjuk történeteit hallgatják ma is. Szűcs Sándornak olyan szerencséje volt, hogy egy évszázadra visszamenőleg, azaz az 1800-as évekről hallhatott a sárréti, kunsági, hajdúsági öregektől. Átvette izes tájnyelvüket, emlékezetébe véste, lejegyezte történeteiket, majd irodalmi alkotássá vagy éppen néprajzi szakkikké formálta azokat és visszadta a közösségnek, az utókornak. Azt mondtam, hogy a hely szelleme segítette őt a hagyomány megismerésében. Itt a családja, a biharnagybajomi pákások, pásztorok, elaggott honvédek mellett a nagy időt megért ősi családi házra valamint a templomban, a parasztházakban őrzött öreg iratokra, verses füzetekre, krónikákra is gondolok, amely a keze ügyébe került. Olyan „iskola” volt ez, amely az egyéni írói tehetséggel ötvözve inspirálta Szűcs Sándort a népi kultúra minél jobb megismerésére és megismertetésére. 13 éves korában került a kezébe először az Ethnographia, amely rányitotta a szemét arra, hogy egy tudomány is foglalkozik

² Dankó Imre (szerk.): Szűcs Sándor: A pusztai utolsó krónikása. Túrkeve, 2003. 14. p.

³ Dankó Imre (szerk.): Szűcs Sándor: A pusztai utolsó krónikása. Túrkeve, 2003. 14. p.

⁴ Dankó Imre (szerk.): Szűcs Sándor: A pusztai utolsó krónikása. Túrkeve, 2003. 14–15. p.

⁵ Dankó Imre (szerk.): Szűcs Sándor: A pusztai utolsó krónikása. Túrkeve, 2003. 17–18. p.

a népi kultúra megismerésével. „Ettől kezdve egyre tudatosabban kezdtem gyűjteni ezeket. Elindultam arra a hosszú gyűjtőútra, amelyik jószerint még ma sem ért véget. Nagyon-nagyon sok időt fordítottam erre. Még annak a rovására is, amit közhasználatú kifejezéssel, jól felfogott önérdeknek szokás nevezni. Kisdiákságom vakációs nyarain kezdtem meg a barangolást a tiszántúli tájakon, határain, pusztáin megismerkedve a tanyák, pásztorszállások nagyszerű népével. Kétségtelen, hogy eleinte még mint gyermek, a kóborlások érdekes romantikája is vonzott. Ezt azonban mihamar túlnőtte bizonyos kötelességérzet. Annak a közvetlen tapasztalatnak folyamányaként, hogy a múltbeli népi műveltség emlékei rohamosan halványulnak, feledésbe merülnek. Menteni kell még ami menthető belőle. Emlékszem, egy időben, diákkoromban egyik szakában, ez szinte a félelem nyugtalanságával a féltés érzeteként nehezedett rám és sarkallt. Barangolásaimról senkinek sem beszéltem. Azok a falumbeli kevesek, akik tudomást szereztek rólam, a maguk elgondolása szerint értelmezték. Belőle számomra jó jövőt nem jósoltak. Családunkhoz közelállók, akik célját is tudták, azok haszontalanságnak, bolondságnak tartották. Mondta egyik öreg rokon: – Mi fene az a néprajz? Ha felnősz, még majd ráíratod az udvarodat, mint nagyapád az oskolára. – Eddig csak magamat írtam rá. Bár a jövődőt előre nem tudhatjuk. Csak édesanyám bízott benne, hogy néprajzskodásomból komoly eredmény kerekedik majd ki. Első könyveim megjelenéseit még megérte. Azokat megnyugvással lapozgatta.” – emlékezik vissza Szűcs Sándor 1973-ban.⁶ Mások se nagyon értették a tájon barangoló, embereket megszólító kutatót. „A Földrajzi Intézetben eltöltött évek után nem is jutottam álláshoz egészen 1944-ig. Akkoriban amúgy is nehezen ment az ilyesmi. A megélhetés gondja, munkái itthon terhesebb volt. Az tette számomra elviselhetőbbé, hogy az általam kutatott tájban laktam. Együtt éltem a táj népével. Meg az a tudat, hogy ebből a néprajznak is van talán némi haszna. A hatósági embereknek persze nem volt ebből semmi hasznuk. Nekik csak a munkájukat szaporítottam. Néprajzi gyűjtés során faluszéli ki házakban, várostól távoli tanyákon nagyon sok kérvényt, beadványt, fellebbezést, panaszos levelet megírtam embereimnek. Elébe tart ügyes-bajos dolgaikat megtárgyaltam velük. Valahányszor kértek: okosítson fel már, mit kellene tennem. Így lettem vándor ügyvéd. Egy füzesgyarmati jó öreg vallotta be, hogy ő ennek vélt. Csak azon tüsténkedett hívő lélek vajon, ha fizetséget nem fogad el. Érdekes, hogy ő is pártkasszára gondolt. Persze nem a kormánypártéra. De vélték engem egyébként is. Vándor fényképezésnek, képes levelezőlap csinálónak, mérnöknek, mert régi házakról, pásztorépítményekről méreteket vettem, alaprajzot készítettem. Volt, aki becsüsnek nézett. Felmérem a határt, hogy milyen termésre van kilátás. Volt, aki felügyelő úrnak titulált, fogalmam sincs miért, mert teljes bizalommal volt hozzám, márpedig ez felügyelővel szemben nem szokás. De voltak sokkal érdekesebb vélekedések is. Eleinte, amikor még éltek babonás hiedelmeket hordozó öregek, többször előfordult, hogy garabonciás diáknak néztek. S mihielyt betoppantam, valahova faluszéli kis házba, tanyára, azonnal hoztak nagy köcsög tejet, kínálgattak erősen. Jaj istenem, csak jégeső ne lenne már – sopánkodtak. Az utóbbi időben szinte rejtélyes, de korszerű elképzeléssel egyszer-egyszer kémnek, ejtőernyősnek gondoltak. 1944 nyarán, bizonyos feladatokkal megbízott személyek a karcagi határból

⁶ Dankó Imre (szerk.): Szűcs Sándor: A pusztai utolsó krónikása. Túrkeve, 2003. 18–19. p.

azért kísérték be a rendőrségre, mert látták, hogy megálltam egy dűlőút melletti fa alatt, elővettem a zsebórámat, megnéztem és abban a minutában megjelentek az ég alján a szovjet repülőgépek. A rendőrkapitány ismert, hiszen a helybeli ONCSA igazgatója voltam akkor. Kérdezte, van-e valami panasza a bekísérésből kifolyólag. Nem volt. Sőt, így legalább beszélhettam a városba. Egyébként a légiriadó hosszú tartama alatt az útszélén kellett volna kuksolnom. Feltételezem, hogy személyes ismeretség hiányában nem végződött volna ilyen egyszerűen az ügy. Aligha fogadták volna el határbeli járkálásom indokául, hogy néprajzi adatokat gyűjtök. A néprajz viszonylag fiatal tudomány lévén, csak nem régeből fejtett föl a köztudatban, hogy tényleg van valami ilyesmi, hogy néprajz. Lényegét, célját gyakran még ma is félreértik. Úgy gondolom, ennek kettős oka van. Egyik oka maga a néprajz. Csak tanulmányozta a népet, mint a földrajz a földet, a természetrajz a növény és állatvilágot, de szólni nem szólt hozzá. Másik okát könyv kiadásunk statisztikájában fedezhettük fel. Tudjuk hány könyv jelenik meg évente és milyen példányszámban. S hány néprajzi témájú könyv milyen példányszámban.” – így sorolja a példákat a már diplomát szerzett tudós.⁷ Ekkorra már túl volt az első publicisztikáin, hiszen 17 éves korától jelentek meg írásai vidéki és fővárosi lapokban. Munkáira felfigyeltek a néprajz és földrajz kiváló szakemberei. Fontos szerepe volt néprajzi érdeklődésének tudatos tanulmányozóvá alakításában Györfy István 1922-ben megjelent Nagykunsgai krónikájának. Még egyetemi tanulmányait folytatja, amikor összeismerkednek Györfy Istvánnal, akivel a néprajzprofesszor haláláig támogató barátsággá fejlődik kapcsolatuk.

Erre a támogatásra, biztatásra pedig nagy szüksége volt a magányos, depresszióra hajlamos tudósnak. Szerencsére a szakma néhány hivatásos (Balassa Iván, Dankó Imre, majd Bellon Tibor) és önkéntes (Bereczki Imre) kutatója, későbbi munkatársai a Szolnok megyei múzeumszervezetben (Kaposvári Gyula, Györfy Lajos) biztatásai és a tudás átadásának vágya segítette Szűcs Sándort ahhoz, hogy 1942-től haláláig több könyvet megírjon és szakkikkeket publikáljon. Hogyan is fogalmazza meg hitvallását első könyvei bevezetőjében?

„Kis diák voltam még, amikor már tudatosan ápolt ismeretséget kötöttem a Sárrét, a Nagykunsgai meg a Hajdúsági, vagyis az előttünk élők nyelvén együtt nevezve: a „három föld” népével. Vénseges sárréti pákászok, öreg számadók a Hortobágy „mellyéki” karámoknál, határszülőtte nagyidejű kunsgai tanyások még akkor hagyományuk örökébe fogadtak. S ez örökbefogadás, fajtám szeretete, életreszólóan elkötelezett, hogy e pusztuló, idő árjától sodort örökség gondját hordozzam. Idestova két évtizede már, amióta jegyzőkönyvvel, fényképezőgéppel széltebe–hosszába barangolom ezt a tájat, faluját, városát, nagy kerek pusztáját s leltárba igyekszem venni mindazt, amit értéknek tekint a néprajztudomány.” – kezdi a Pusztai krónika című könyv első lapját 1946-ban.⁸ Majd 1957-ben szándékát így összegzi a Pusztai szabadok című könyvében: „Amit e témáról itt elmondok, azt e tájak népi múltjának és jelenének tanulmányozásán, e tájakon évtizedek óta folyamatosan végzett néprajzi adatgyűjtő munkámon alapuló tárgyilagossággal és kritikával mondom. Éppen ezért adataimat – könyvem előadásmódjának a szakirodalomban

⁷ Dankó Imre (szerk.): Szűcs Sándor: A pusztai utolsó krónikása. Túrkeve, 2003. 19. p.

⁸ Szűcs Sándor: A Sárrét. In: Dankó Imre (szerk.): Szűcs Sándor: A pusztai utolsó krónikása. Túrkeve, 2003. 22. p.

még szokatlan volta ellenére – nyugodt lelkiismerettel bocsátom a néprajztudomány használatára. Munkám egészét pedig, éppen e szándékosan választott előadásmódjánál fogva, népük olvasmányául szánom, azzal az óhajtással, hogy bár ne sikertelen kísérlet lenne ez részemről nép múltunk és hagyományaink szélesebb körben való ismertetése.”⁹

Ma is aktuális, sőt megszívlelendő a néprajztudomány művelői és a könyvkiadók tudományos műhelyek és múzeumok számára Szűcs Sándor műfajának a továbbvitele. Szükségességét az is mutatja, hogy nemcsak megszűntek a természetes mesélés alkalmai, de már az a tárgyi környezet sem veszi körül a felnövekvő nemzedéket, amelyből megértené a népi kultúrát, a népi ihletettségű irodalmi, képzőművészeti alkotásokat, amely segítené a szülőföld történelmének megismerését, az elődök, a múlt tiszteletét.

Ugyanakkor figyelmezteti is a kutatókat a veszélyekre, mikor ezt írja: „Egyszer így fogadtak egy ilyen faluban. Bizonyosan etnografus tetszik lenni. Mit tetszik gyűjteni? Népdalt, mesét, szokásokat, babonát, kuruzslást? – Babonát – mondtam, csak úgy. Akkor Maris nénihez tessék menni. Én szokásokat közlök, az uram meg mesét. A mi szakmánk ez. Nem mentem sehová, csak el a faluból, ahol az adatközlők már szakosítva voltak. Útjaim során sohasem hivatkoztam néprajzos voltomra. Nem hangoztattam, hogy adatokat gyűjtök. Mindenkit meghagytam a maga hitében. Hiszen számtalan módja, lehetősége van ennek, hogy az emberekkel szót váltsunk. Elbeszélgettem velük elsősorban arról, ami őket érdekelt. Majd ezután a szó kiforgatta azt is, ami engem érdekelt. Igaz, ehhez idő és türelem kellett, meg egy nagyon fontos körülmény. Az általam kutatott terület számomra nem terep volt, ahová ki kellett szállnom, hanem szülőföld, ahol éltem és élek. Már korán feltettem magamban, hogy nem csupán a néprajztudomány számára hordok össze anyagot, hanem ennek egy részét cikkekben, könyvekben feldolgozva vissza is adom azok utódainak, akiktől szereztem: a népnek. Oly elgondolással, céllal, hogy kallódó időből, korból kieső hagyományai igazi értelmének, értékének megismeréséhez ezáltal is közelebb jusson.”

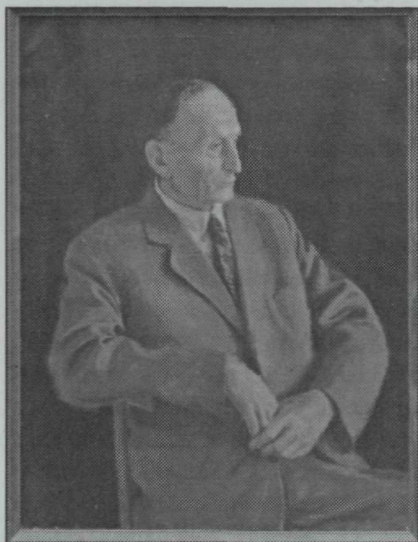
Szűcs Sándort elsősorban a folklór műfajaiban közölt írásai tették a néprajz tudomány számontartott, de nem eléggé megbecsült kutatójává, de a Nagykunságon muzeológusi munkáját is ismerjük, elismerjük és becsüljük. Túlajdonképpen ő alapozta meg a karcagi Györfly István Nagykun Múzeum néprajzi gyűjteményét, adta meg a múzeum profilját és jelölte ki az utána következő muzeológusoknak a feladatát. Bellon Tibor ezt megértve ezen az úton haladt és gazdagította, fejlesztette tovább a Szűcs Sándor által létrehozott gyűjteményt. Ez az út ma is járható, tehát a Szűcs Sándor által meghatározott múzeumi feladatok ma is vállalhatók.

Eddig elsősorban arról beszéltem, hogy a kutatónak mit adott a helyi közösség és mit adott a kutató a helyi közösségnek. Arra is utalnom kell azonban, hogy a kutató a belső értékek tudatos tanulmányozására csak akkor képes, ha nemcsak belülről, hanem kívülről is látja a közösséget. Erre szolgáltak Szűcs Sándornak a Sárreuten kívüli gyűjtései (Nagykunság, Hajdúság, Derzstomaj, Tiszamente). Ezt segítették a kortárs néprajzkutatók támogató útbaigazításai. Ennek a kutatói álláspotnak az elcsajátítását jaavsolhatom az önkéntes néprajz és helytörténetgyűjtőknek, a fiatal kutatóknak, de a múzeumvezetőknek és fenntartóknak is.

⁹ Szűcs Sándor: A Sárreuten. In: Dankó Imre (szerk.) Szűcs Sándor: A pusztai utolsó krónikása. Túrkeve, 2003. 23. p.

A KUTATÓ ÉS A HELYI KÖZÖSSÉG KAPCSOLATA

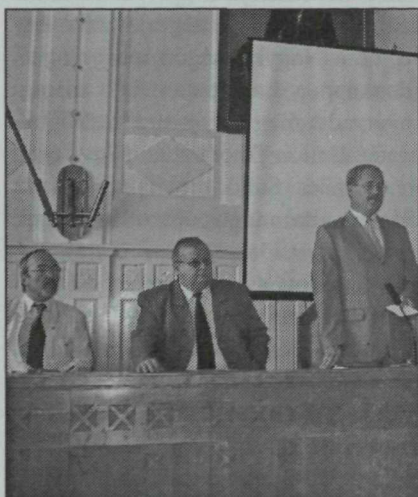
Napjainkban, amikor fel-felvetődik a kérdés, kié legyen a a vidéki tájmúzeum akkor a felelős döntésekhez figyelembe kell venni, hogy mit jelent a múzeum a település, a kistérség a néprajzi csoport részére, milyen értékeket hoztak létre az elődök. Ezen értékek megbecsülése, e munka támogatása a jelen emberének kötelessége a jövő nemzedék magyar nemzeti értékorientált szemlélete magatartása formálása, ismereteinek gazdagítása érdekében.

Farkas Ádám: Szűcs Sándor

*Örsi Julianna előadását tarja
(Fotó: Kapás János Zsolt)*

*Dr. Fazekas Sándor polgármester
köszönti a Szűcs Sándor emlékülés
résztevőit*

*Szűcs Sándor emlékművét koszorúzzák
a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumszervezet és
a Tájkutató Alapítvány Kuratóriuma (Karcag, 2007)*

Szabó István

Egy síremlék története

A hetven esztendeje, 1937. november 29-én elhunyt Pólya Tibor festőművészt nemcsak a Szolnoki Művésztelep, de az egész város saját halottjának tekintette. „Ezrek kísérték utolsó útjára – olvashatjuk nekrológia címét.¹ A nagy magyar festőművészt a Művésztelep kiállítási termében ravatalozták fel, koporsóját „Munkácsy-lepel” borította. Temetésére a magyar irodalmi és művészeti élet színe java képviseltette magát.”

A városatyák egymást túllícitálva ígértek utcát, szobrot, síremléket nagy halottjuknak, amiből halála idején semmi nem valósult meg. 1938 áprilisában – rendezte meg az Ernst Múzeum emlékkiállítását², amelyet Szolnokon is bemutattak. Ez az esemény némiképp felélesztette főként a síremlék-állítás körüli lelkesedést. A híradások szerint Kisfaludi Strobl Zsigmond felajánlotta „Ad Astra” című szobrát, „a Pólya síremlék céljaira. A hatalmas bronz szobrot azonban nem lehet elhelyezni a református temetőben, az özvegy és a szobrászművész beleegyezett abba, hogy a szobrot, mint Pólya Tibor emlékművet a művésztelepi parkban állítsák fel úgy, hogy a talapzatára Pólya Tibor bronz-reliefje kerülne. A temetőben pedig emlékkövel jelölnék meg a sírt ...”³

1941-ben ismét hangot kapott a sajtóban, hogy a négy esztendeje elhunyt Pólya Tibor sírját még mindig csupán egy fakereszt jelzi. „Ezt a hiányt fogja az idén a Szolnoki Művészeti Egyesület pótolni, mert előreláthatóan ebben az esztendőben ünnepélyes keretek között fel fogják avatni Pólya Tibor síremlékét, amelyet a művész régi hűséges barátja, Falus Elek művész tervezett és amibe az elhunyt művész plakettjét Borberek K. Zoltán, a telep kiváló szobrászművésze készíti el ...”⁴

A háború, kétszeri rendszerváltozás után végül is „a Szabadság tértől az Ady Endre út elejéig vezető, az 1880-as évektől 1934-ig Festő utca 1934-től 1950-ig Harsányi Gyula utca, 1950-től Pólya Tibor”⁵ nevet kapta. S fél század elteltével a síremlék gondolata is testet öltött. Hogy miképpen, azt Pólya Tibor Párizsban élő Katalin leánya, becenevén Gogo ismertette velünk párizsi beszélgetéseink során.

„Olaszországban jártam, Firenzében ... Atya Úristen! mikor is volt? ... Úgy a hatvanas években valamikor ... Egy múzeumban megszólított egy férfi. Baranyó Sándor volt. Megismert, én nem emlékeztem rá. Megszólított és diskurálni kezdtünk. Miután elváltunk, sokáig nem hallottam felőle semmit. Aztán egy szép napon csengett a telefon. Ő hívott és azt mondta: itt lóg az ágyam fölött az édesapja festménye.

– Ez nagyszerű! – mondom. – És hol van az ágya?

– Szolnokon. – mondta.

1 Szolnok és Vidéke, XIX. évf. 100.sz. 1937. december 5. (vasárnap) 4.p.

2 Az Ernst-Múzeum kiállításai. Pólya Tibor emlékkiállítás. 1938. január 23 – február 13. Budapest, 1938. január hó

3 Nemzeti Jövők, VI. évf. 1938. augusztus 24. 2. p.

4 Szolnok és Vidéke, XXIII. évf. 1941. március 5. 2. p.

5 Cseh Géza: Szolnok város utcanevei. Szolnok, 1993. 84. p.

Vagyis hát, Szolnokról hívott fel. Hogy mi inspirálta, azt bevallom, nem tudom megmondani. A lényeg az, hogy ettől az időtől kezdve kapcsolatban maradtunk. Újra és újra invitált, hogy jöjjenek le Szolnokra ...

Féltem elmenni...”

Emlékezett vissza 2001-ben első haza jövetelére Pólya Gogó. Férjével, Károlyi Istvánnal 1947-ben hagyta el Magyarországot és ezt követően csak 1994-ben lépett hazai földre. Távozásának, távolmaradásának oka többféle volt, hazatérésének azonban legfőbb indítéka az, hogy mindenek előtt látni kívánta édesapja sírját a szolnoki temetőben, és befejezni – teljessé tenni, apja portréjával véglegesíteni a Pólya Tibor-síremléket.

A Baranyó Sándorral fentebb említett kapcsolatfelvétel eredményezte, hogy a „Pólya Tibor 1886–1937.” feliratú, egykor felállított márvány sírkő üresen hagyott mezőjébe, melybe az 1937-es gyász hevületében barátok és város ígérete ellenére sem került oda sem a Kisfaludi Stróbl Zsigmond, sem a Falus Elek által ígért Pólya Tibor bronzrelief; Gogó Simon Ferenc szobrászművészt kérte fel a portré megmintázására. „... Tavaly télen megtisztelő ajánlattal keresett fel Pólya Gogó, a művész Párizsban élő lánya, akivel korábban sohasem találkoztam – nyilatkozta Simon Ferenc szobrászművész a Jászkun Krónika munkatársának. – Természetesen örömmel fogadtam a felkérést a dombormű elkészítésére. Sok képes anyagot kaptam Pólya Gogótól, s ezek alapján kezdtem el készíteni édesapja portréját. Ilyen esetekben, amikor az alkotó nem ismeri az illetőt, akit megmintáz, ez a szokásos eljárás, bár a képbőség olykor zavaró tud lenni.”⁶ – mondta. A küldött, mintául szolgáló fotók bekerültek a Damjanich Múzeum gyűjteményébe. Valóban impozáns a választék, hiszen Pólya Gogó valóban határtalanul segítőkész volt. Az apjáról küldött dokumentáció legkorábbi darabja egy 1916-os datálású, fiatalkori önarckép. A pályakezdő festőt még fekete, félrefésült kissé göndörödő hajjal, kihajtott gallérú fehér ingben, lilás-vörös kabátban illetve házi köntösben látjuk. Majd időben egy erősen kopaszodó, csokornyakkendős fiatal férfi lezser nyári zakót viselő mellképe következik, melyre Gogó azt írta: „Zachariás (úgy hiszem híres fényképész) műve. Fiatal korában, Szolnokon.”

A többi fényképet a Gogó – interjúk alapján úgy kell elfogadnunk, amint azokat az akkortájt épphogy serdülő leánya emlékezete, számunkra pedig a vele folytatott beszélgetések során a magnószalag rögzítette.

Pólya Katalin Budapesten született, ahol édesapja festő-, plakátrajzoló-, karikaturista karrierje egyre magasabbra ívelt. Először a Csáky, majd a Falk Miksa utcában bérelt műtermet, utóbbiban lánya visszaemlékezése szerint „egy egész emeletes apartmant. Körbe ment a lakás az egész emeleten. Ott volt inasunk és szakácsnő, szobalány és nekem német kisasszony és osztrák kisasszony és szóval ... ott tényleg nagy luxusban éltünk.”⁷ – emlékezik.

Pólya Tibor öröklött szívbetegsége miatt orvosi tanácsra szülővárosába, Szolnokra költözött. Itt végezte leánya a négy polgárit majd a budai Baár Madas református liceumban folytatta tanulmányait, ott is érettségizett. A nyarakat viszont rendre Szolnokon töltötte.

⁶ Jenei Gyula: Pólya Tiborra emlékeznek szülővárosában, Szolnokon. Domborműavatás és kiállítás. Jászkun Krónika III. évfolyam, 136. sz., 1995. június 13. (kedd), 7. p.

⁷ Párizsi beszélgetés Pólya Gogóval 1994. november 24-én. Kézirat.

A síremlékhez Simon Ferenc szobrászművésznek megküldött további fényképek a harmincas évekből Szolnokon, már az egyre betegebb Pólya Tiborról készültek. 40 évesen, 50 év felé, 50 évesen, hátoldalukon Gogó kommentálásával. „Így látta magát”, „Rosszul fűtött műteremben. Utolsó év”, „A Tisza parton. – Egyike utolsó fényképeinek”.

Volt tehát a kései művésztelepi kollegának „bőséges” segédanyaga, nem véletlen, hogy az idézett interjúban Simon Ferenc „zavaró képbőségről” beszélt. A képek közül a szobrászművész Pólya Tibor két fotója mellett döntött. Mindkettő az ötven év körüli művészt ábrázolja. Az egyik szemből, a másik jobb profilból. Mindkettőn monoklival. „... monoklit hordott. Nem divatból, vagy hóbortból, hanem mert az egyik szeme rossz volt. És furcsa módon nekem is az a szemem a gyengébb ...” – olvashatjuk kiegészítésül Gogo egyik nyilatkozatában.

Ezekről a fotókról készített a szobrász a sírkő, rendelkezésre álló üres márvány négyszögébe kör alakúra tervezett méretarányos ceruzarajzokat, majd nekikezdett a körrelief agyagban történő megmintázásához. Mikor elkészült megkérte Gogót, nézze meg. Pesten találkoztak.

„Simon Ferenc olyan kedves volt, felajánlotta, hogy idejön Pestre. Megmutatja a dombormű agyagformáját, hogy véleményt mondjak róla. Amikor tavaly Szolnokon jártam, már láttam a formát, s ajánlottam neki egy-két módosítást. Tudja, ő nem ismerte az apámat, s egy idős embert formázott.” – mondta Pólya Gogó az első agyagformáról az Új Néplap munkatársának.⁸ Igen – erősítette meg Simon Ferenc is a közölt telefonhírt. – „Kicsit idegenkedett tőle, ugyanis a relief egy kései önarckép alapján készült, s meglehetősen öregembernek mutatta, noha Pólya alig múlt ötvenesztendő, amikor meghalt. Így aztán, – ahogy Gogó mondta: „meg kellett egy kicsit fiatalítani”... A szükséges alakításokat Gogó jelenlétében végeztet el, s mondhatom, a kész változattal nagyon meg van elégedve ...” – közölte a szobrász.⁹

A „hitelesítés” megtörténte után szétfutottak az értesítések nemcsak a szolnokiak, de rajtuk kívül még nagyon sok hazai és külföldön élő érdeklődő is megelégedéssel és megnyugvással olvashatta. „1995. június 15-én 14.30 órakor leplezzük le a Simon Ferenc szobrászművész által alkotott reliefet Pólya Tibor festőművész síremlékén, a szolnoki Körösi úti belső református temető 3-as táblájában.”¹⁰ A díszvendégek között ott volt Pólya Gogó második férjétől, Jacques Remy filmírótól született két fia, a szintén filmíró és filmrendező Olivier Assayas és az író-újságíró Michka Assayas is.

Több mint fél század múltán került hát pont a sírjel-állítási procedúra végére, melynek egyházi szertartási részét Hamar István református lelkész celebrálta. A sírrelief avatása után a megjelentek nagy része a Városi Művelődési Központ Galériájába vonult, ahol a díszvendég, Catherine de Károlyi alias Pólya Gogó a festőművész Párizsban élő lánya jelenlétében Egri Mária művészettörténész, a kiállítás kurátora nyitotta meg a szintén régóta hiányzó „Pólya Tibor, a „magyar Breughel” címmel összeállított impozáns kiállítást,

⁸ CS. (Csáti Ibolya): „Újra kell tanulnom Magyarországot”. A telefon túlsó végén Pólya Tibor festőművész leánya. Új Néplap, VI. évfolyam, 95. sz., 1995. április 24. (hétfő), 2. p.

⁹ Jenei Gyula: Pólya Tiborra emlékeznek szülővárosában, Szolnokon Jászkun Krónika, 1995. június 13. i.m. 7. p.

¹⁰ Hivatalos értesítés a sírköavatásról.

EGY SÍREMLÉK TÖRTÉNETE

melyet a nyitás után Párizsba visszatért Gogó Egri Máriának küldött alábbi soraival nyugtázott: „Marikám, még egyszer és majd még többször, nagy bravó! és sok köszönet. Légy oly jó és add meg FAX utján a kitűnő Ildikó teljes nevét és a másik szőke hölgy nevét (Györgyi) is. Szeretném nekik is külön – külön megköszönni kedves és lelkes közreműködésüket. Kaposvári Gyula szolnoki címét is légy oly jó megadni, akinek a temetőben elhangzott beszédéért szeretnék köszönetet mondani.

Szeretettel ölel Gogó.”¹¹

A Pólya Tibor halálának évfordulója, hosszas sírkőállítása körül keringő történetünk szomorú vége ismét egy gyászjelentés. Elhunyt Catherine de Károlyi divattervező, aki 1967-ben megtervezte a HERMES, híres párizsi divatcég első pret-a-porter divatkollekciónak, majd ehhez tervezett utolsó éveig kellékeket. A HERMES cég világszerte ismert „H”- betűje is az ő alkotása. A „pret-á-porter” finomkonfekció. Eredetileg Amerikából származik a fogalom, ready to wear néven ott alkalmazták, de fenti fogalomként Párizsból terjedt el. Az ötvenes évek végétől lett általánossá. Azok a nagy cégek, mint amilyen a HERMES is finomkonfekció, bizsu, bőrárú, parfüm, toalett cikk kollekciókat forgalmaztak. Gogó ebből először a pret-á-porter tervezésnél, később a bőrárúnál volt alkalmazva.

Catherine de Károlyi Pólya Tibor festőművész egyetlen lánya, Károlyi István gróf felesége volt, tőle született fiának köszönhető a csurgói Károlyi kastély felújítása. Gogó Párizsban élt, a nyár egy részét rendszeresen Csurgón, fiával és annak családjánál töltötte. Élvezettel kapcsolódott a Károlyi kastély kulturális programjainak tervezésébe, számos elképzelése volt Pólya Tibor életművének feldolgozására, műveinek felkutatására. Apja halálának 70. évfordulójára saját anyagából kiállítást tervezett Szolnokon. Unokahúga, a szintén szolnoki Hunyor Katalin felajánlotta ennek az anyagnak a kölcsönzését a Damjanich Múzeum jubileumi kiállításához. Így Pólya Gogó utolsó kívánsága teljesülni fog.

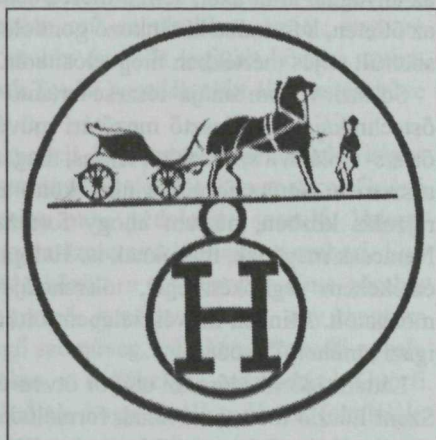
¹¹ A kért nevek Tózsémé Szigeti Ildikó igazgatóhelyettes és Kiss Györgyi igazgató Szolnoki Városi Művelődési Központ. Kaposvári Gyula a szolnoki Damjanich János Múzeum nyugalmazott igazgatója.

Simon Ferenc: Pólya-portré

Gogó párizsi lakásán telefonál

*A Hermes divatcég emblémája
(részlet)*

Egri Mária

Laudáció Györfi Sándor Szervátiusz-díjához*

Igen tisztelt díjátadó Bizottság, tisztelt Közönség, kedves Megjelentek!

Őszinte örömmel értesültem, hogy a most alapított Szervátiusz-díjat elsőként Györfi Sándor szobrászművésznek ítélte a hivatott grémium. Megtisztelve érzem magam, hogy a művész bemutatásának feladata nekem jutott, bár kissé zavarban is vagyok. Képtelen vagyok művészetéről elfogultság nélkül beszélni; Györfit ugyanis a legkiválóbbak között rangsorolom. Szobrázsként, művészetszervezőként, kultúramentő és teremtőként, emberként.

Életrajza röviden összefoglalható.

1951-ben született Karcagon. 1969-ben elvégezte a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumot, 1978-ban a Képzőművészeti Főiskolát. Munkásságát elismerő jelentősebb díjai; 1979-82 Derkovits- ösztöndíj, 1986-ban Munkácsy-díj 1998-ban Mednyánszky-díj. Évtizedek óta vezetője a Nyiregyháza Sóstói Nemzetközi Éremművészeti és Kisplasztikai Alkotótelepnek, s a Mezőtúri Művésztelepnek.

Tanulmányai befejeztével szülővárosától műtermet, ösztöndíjat kapott.

Azóta Karcagon él. Ritkán születik a világra ilyen formátumú tehetség, mint Györfi Sándor. Akiből a köznyelven szólva ilyen gazdagon árad „az isteni szikra”. Minden munkájánál lenyűgöz az a briliáns mesterségbeli tudás, ahogy uralja az anyagot, amilyen könnyedséggel elénk teríti a legkülönbözőbb plasztikai megoldásokat. Láthatóan azt csinál az anyaggal amit akar, sem a méret, sem a technika nem befolyásolja. Valójában minden az ötleten, a formába kívánckozó gondolon múlik, s alig van olyan elképzelése, amit nem sikerült teljes mértékben megvalósítania.

Sokszor voltam tanúja-részese teremtő varázsának. 1981-től a viaszveszejtési bronzöntés őstechnikáját újraélesztő mezőtúri művésztelepen, ahol ifjú Vulcanusként éjszakákon át őrizte-táplálta a szobrokkal terhes, magarakta kemencék tűzét. Ahol a képlékeny agyagból a szemem láttára formálta újra, költötte át művészbárataim ismert vonásait. Figyeltem rajzolás közben, néztem ahogy formáz, ecsetel, samottoz, majd a legvégén cizellál. Nemcsak magának, másoknak is. Hallgattam szűken mért, s talán épp azért fontos szavait, érzékelttem segítőkészségét, toleranciáját, szándékainak mindannyiunk számára fontos mozgatóit. Minden művésztelepen töltött nap csoda volt. A teremtés, a közös munka, az igazi „műhely” csodája.

Láttam időről időre az utóbbi ötven év legszuggesztívebb köztéri alkotásának, Györfi Szent László lovas szobrának formálódását, anyagból eszmévé változását, szimbólummá emelkedését. Láttam több szoborállítását, élveztem újabb műveiből megrendezett kiállításait. Egyszóval elfogult vagyok Györfi Sándorral szemben, ezért bármennyire szűkítem is mondanivalómat, elnézésüket kérem, ha hosszabban rabolom idejüket.

* Elhangzott 2003. november 28-án a Hilton Szálloda Anjou termében a Szervátiusz-díj átadásakor

Már csak azért is igen nehéz ismertetni Györfi munkásságát, mivel a háromméteres bronz emlékműtől a vegyes technikájú, többrészes térplasztikáig, portréktól reliefekig, fali fém-domborításokig félszáz körüli csupán köztéri munkáinak száma. S akkor még nem beszéltünk érmeiről, kisplasztikáiról, amelyekben kötelmek nélkül, szabadon bontakozik ki alkotó zsenije. Györfi a tér kis és nagy felületét egyaránt uralni képes. Mind a két, mind a három dimenzióban egyaránt otthonos.

Hosszasan elemezhetnénk egy-egy munkáját, mint ahogy ezt megtette már sok kiváló művészeti író, irodalmár, történész. Beszélhetnénk például a *Ménesek emlékére* címmel 1980-ban Karcagon felállított első megbízásáról. Arról, miként tartanak izgalomban mindmáig a dobogó, rohanó lábak, horkanó állatok, vágató, egymásba kavarodni látszó lótestek, s az egyikük tomporán kapaszkodó, hozzájuk–belőlük kinőtt, őket uralni próbáló aprócska ember. Vagy említeni kellene a „Nagykunság krónikásának”, a néprajzkutató *Györffy Istvánnak* 2,5 félméteres ülő szobrát, amellyel alkotója kiérdemelte a Munkácsy-díjat, s amely monográfusa szerint kompozícióját, felfogását, technikáját illetően az egész magyar köztéri szobrászatban jelentős. Ha Györfi munkásságának részleteibe bocsátkozhatnánk, kihagyhatatlan karcagi II. világháborús emléke, a *Nagykun piéta*. Az anya két karja mandorlaként öleli, zárja egységbe a teret ölében hasán fekvő, halott fia körül. A korpusz két oldalra lehulló lábai, karjai – karcsú ujjai – véglegesítik a kompozícióban sűrűsödő történetet. A sovány, csontos fiatal mezítelen fiútestre rádobott katonaköpeny drámai kor-meghatározó. A mű a keresztény Piéták ellenképe; ott egy ember adta életét az emberiség üdvéért, itt százezrek hulltak el értelmetlenül.

Ha Györfi monumentális munkáiról beszélünk, kihagyhatatlan a legutóbbiak között a Kisvárdán felállított háromméteres *Szent László* lovasszobra. Nem lehet csupán néhány szóval leírni a recski bányából hozott szikla posztamensen álló királyszobor fenséges hatását. A kompozíció nemes szépségét, elegáns kecsességét. A legkisebb részletek finomságára is figyelő technikai bravúrt. Az egész mű szimbolikus erejét, sugárzó szellemiségét. Ha létezne egzakt értékítélet, az utóbbi évek öt legjobb köztéri szobra között haditetteiről is híres, szentté avatott királyunk Tordai hasadék előtt álló emlékműve biztos helyet kapna.

Képmásaiban – még királyportréiban is – a modell legnemesebb jellemzőit képes megjelölni. A jót, a bölcsét, a mások számára hasznosat cselekvőt. Ugyanakkor Györfi minden portréjában van valami esendő, gyermekien naiv, védelemre szoruló. Valami vonzóan kedves apróság, amitől a bronzember nagyon szeretnivaló, nagyon emberi. Egy csíkos térdzokni a túrabakancs és a buggyos nadrág között, a tar koponya sima gömbje alatt gallér mögé rejtő haj csík, ormóttan gyógycipő, konfekcióöltöny, egy magasra emelt, kétségbeesetten elszánt tekintet, orron billegő szemüveg, büszkén kerekedő pocak, baseball sapka és sorolhatnánk vég nélkül azokat a kellékeket, amelyekkel Györfi szívünkbe csempészi alakjait. Akik mindeközben tudjuk, hogy kiváló tudósok, feltalálók, irodalmunk, történelmünk nagyjai.

Györfi nem ismeri a konvenciót, a kötelező szabályokat, alkotás közben nem igazán kötik ortodoxiák. A szobrászat eszközeiben ősi technikákat alkalmaz, kézművesként dolgozik minden munkáján. Az első perctől az utolsóig maga teremt. De ebben a folyamatban nem

ismer kötelmeket. Több dimenzióban, ha kell vegyes anyaggal, technikákkal varázsolja elének mindazt, ami alkotásra ösztönzi. Sokszor olyan gondolatokat is megmintáz, amelyk addig a festészet privilegizált területe volt. A művész táj szobraira gondolok itt elsősül. A *Vihar*, a *Szántás a Köröspart*, illetve az *Életfa* című bronz plasztikájára, a holt Körösök archaikus növény és madárvilágának bronz lenyomataira.

Györfi tájai mesélnek. Csodaszarvasról, táltosokról, mindent tudó öregekről. Soktornyú várakról, eleven felhőkről, karcsúlábú madarokról, pillangókról, ágaskodó fákról, nyújtózó gyökerekről. Kihalt mocsaras vidékről, és gömbölyű, szántó ökröcskékről. Györfi sajátos lírai átírásban, bronzban, bronzal „festi” a tájait reliefsjein, érmein. A viaszveszejtési technika értő kezek között a legfinomabb részletek megőrzésére is képes; Györfi pedig igazi mestere ennek az eljárásnak. És nemcsak érzékeny, műves gonddal készített kisebb munkáin.

Néhány szóban még ki kell térnünk az egy gondolat köré szervezett „töredék” objectjeire. Ide tartozik a fél-szavakból, mondat részletekből szövődő gondolatok mintájára kerekedő, patára-szarvra komponált *Csodaszarvas* legenda. Emlékezetünkéből fel-feltörő képek füzereként kibomló *Apám emlékére*, lemezből domborított, megkettőzött lovas alakja, vagy a Villendorfi Vénuszra komponált *Befejezetlen sorozat I-től VI-ig* munkája.

Mindannyiunkban él a vágy, hogy legalább aprócska jelet hagyjunk magunkból, magunk után a jövő számára. Ez kinek-kinek adottsága, képessége, lehetősége szerint sikerül. Györfi saját, személyes „emlékjele” a „*XX. századi lelet. Györfi műhely, Karcag*” munkája. Ahol a kompozíció homok-ágyában, mint egy bronzkori öntőműhely régészeti feltárásán félig-háromnegyedig takarva pihennek korábbi szobrainak gipsz, terrakotta, bronz darabjai, életművének „töredékei”. A művész azonban nemcsak a jelent, de a múltat is képes átmenteni a jövőnek. A kun őstörténet, a már közös magyar történelem szobrokba koncentrált évezredek őrzik az elkövetkező idők számára a magyarság létét.

Ha végigtekintünk Györfi Sándor műveinek során, nem akármilyen konklúziót som-mázhatunk. Főként történelmi indíttatású munkáit tekintve Györfi szervesen összetartozó világot teremtett. Lényegében a semmiből. Egy fogódzók, egy tárgy és objektumok nélküli ködös semmiből, egy csupán tudott, de csak zsigereiben érzett homályvilágból, a kun legendából.

Mégpedig azt is egyedi módon, makacs következetességgel és minden példa nélkül.

A kunok egykor saját nyelvvel rendelkező, de idegen népcsoportként a már letelepedett magyarok közé egy-egy számukra kijelölt feltöretlen területen korábbi, vándorlásaik során kialakított életformájukat élve nemcsak gazdagították befogadó országukat, de össze-csiszolódva környezetükkel fokozatosan feladva különállásukat jelző önálló nyelvüket, vállalták választott gazdáikkal a sorközösséget is. Minek fejében jobbágyi kötelmektől mentes szabad állapotban éltek jó négyszáz éven át. S mikor az elveszett, saját, önerőből összegyűjtött pénzen vásárolták vissza függetlenségüket, végrehajtották a redempciót. A megváltkozást szervező jászok a három egyenlő népcsoport élére állva vezéri szerep-körük révén megkezdték saját történelmük intézményrendszerének kialakítását. A Hármaskerület összes rangos épületének (kerületi székház, főtemplom, fogadó, később szálloda, gimnázium, múzeum, banképület, ártézi kút) helyéül jelölték központjukat, Jászberényt, melyekben megindult múltkutatásuk nemcsak manifesztálódott, de láttatható is lett.

A kunok nem rendelkeztek ilyen építményekkel. A különféle tudományokkal foglalkozó lelkes kutatóknak kellett összegyűjteniük a kun emlékeket, régészeti, történeti, nyelvészeti és néprajzi elemeket, amelyekből összeállhatott a kunok Kárpát medencei történelme.

Györfi Sándor ezekből az emlékekből épített fel egy vizuálisan is értékelhető világot, tette láthatóvá az ősök emlékeit. Megjelenítette a kun-kutatás nagyjait, a kunok beolvadásának, magyarokká válásának csomópontjait, s a már magyarrá lett közös történelem kiemelkedő személyiségeit. Olyan személyiségeket formált bronzba, akik tevékenységükkel alakították, gazdagították a közös történelmet. Tevékenysége során a Nagykunság, azon belül is központja, Karcag ma legalább annyira ismert kun vonatkozásairól, mint Jászberény a jászokéiról.

Györfi nagy elődei véleményét vallja: a közvetlen környezete értékeinek mélységben való felmutatása a fontos. Akik nélkül nemcsak a Nagykunság maradt volna az ország előtt mindmáig ismeretlen, de akiknek tevékenységével alapvető eredményekkel gazdagodott tudományos életünk nem egy területe (néprajzi, nyelvészeti, biológiai, orvosi kutatás).

Mert vitathatja-e valaki, hogy Györffy István nagykunsági témájú írásai irányították néprajzkutatóink figyelmét állattartásunk, népi építkezésünk, táplálkozási szokásaink legősibb, még Ázsiából hozott és sokszor napjainkban is megfigyelhető jellegzetességeire? Vagy kétségbe vonhatja-e bárki is Németh Gyula egzakt nyelvészeti bizonyítékait őseink ázsiai török törzsekkel való rokonsága esetében?

Aligha. Mert ezek nyilvánvaló, megdönthetetlen értékű és súlyú bizonyító anyagok. Ám csak egy nagyon szűk, nagyon kis létszámú, tudományok iránt érdeklődő néhány ember számára. Szemmel látható, tapintható, körbejárható igazoló emlék viszont mindezekre vonatkozóan nincs. Nem maradt semmi. Sem földön, sem földben. Sem a népvándorláskori nomád népekhez hasonló életmódot folytató, vegyes összetételű honfoglaló magyaság, sem a később érkező kunok esetében nincsenek építészeti objektumok, anyaguknál fogva nem őrződtek meg néprajzi tárgyak, s régészeti leleteknek is igen híján vagyunk, ami pedig gyakran perdöntő vitás kérdésekben. Csak a betelepült ősök ivadékai őrzik még talán zsigerekben, egyre halványodó intenzitással e távoli múltba nyúló kapcsolatok emlékét. A Györfi Sándorok. Akik száma kevés. Tevékenységük nem látványos, de ezeknek a kun településeknek az itt élő embereknek az életében meghatározó. Például a református hit felvételével megjelenő általános írástudás, egy árvizekkel rendszeresen sújtott terület járhatóvá tétele érdekében emelt kőhíd építése, egy járványokat megelőzni képes orvos működése a pusztai, kiégett vidéken, vagy a vízmentesített és elszikesedett talaj hasznosítására tett növénynemesítési kísérlet.

Györfi Sándor közel harminc éve módszeresen állítja szobrait az ebben az irányban működő elődök megismertetésének szolgálatába. Bemutatja az első írástudók egyikét, *Varró Istvánt*, az első karcagi nótáriust. Az épületeket, templomokat, hidakat tervező építész *Kása Józsefet*. A növénynemesítő *Vezekényit*, a néprajztudós *Györffyt* és a nyelvész *Németh Gyulát*, *Mándoki Kongurt*. De itt nem áll meg: mert a tudós múzeumigazgató, *Szűcs Sándor*, a népművészet egyik megújítója, *Kántor Sándor*, a szobrásztárs, *Papi Lajos* is szerepelnek repertoárjában, csakúgy, mint azok a névtelen emberek, akikről ezeket az ismereteket szerezte, elsajátította. Kevi, mezőtúri emberek, parasztok, kubikusok. És

LAUDÁCIÓ GYÖRFI SÁNDOR SZERVÁTIUSZ-DÍJÁHOZ

természetesen közvetlen felmenői nagyapja, apja, családja tagjai. Keze alatt ezek a meggyúrt és testközelbe hozott embercsodák, már nemcsak valóságok, és szemlélhetőek, de már beszélnek is: elmondják, hogy mikor és mit cselekedtek. S így érdemeik már nemcsak olvashatók, de szemlélhetőek is. Györfi Sándor általuk megeleveníti, láthatóvá teszi a múlt egy-egy darabját, megeleveníti a történelmet. S mivel visszafelé is építkeznek, vagyis, hogy visszanyúl az említettek útmutatásai, munkái alapján az ősi gyökerekhez, megismerjük azt a kun világot, amilyen az a befogadásukkor lehetett.

Ennek a célnak szentelte Györfi az 1995-ben átadott *Kun emlékhely* szobrait. A kétszáz éves jászkun redempcio évfordulójára állított szoborcsoport közepén ülő kun kánt és feleségét körben 8 harcos vigyázza, kezükben áldozati edénnyel, s a kun települések címerével. A Karcag határában, a 4-es műútról jól láthatóan, őroszlopokként emelkedő, Belső-Ázsia hatalmas halott-emlék kőszobrait idéző alakok úgy vonzzák a szemet, mint a régi településeken a templomtorony.

S láthatjuk azt is, ahogy ez az immár szemmel látható kun világ, a kun kultúra megőrizte értékek hogyan kapcsolódnak bele a magyar történelembe, hogyan válnak annak részévé. Úgy, ahogy azt a két kultúra összetalálkozását, a két nép egymás felé közeledését két remekbe szabott lovas figurája, a magyarokat képviselő befogadó IV. Béla és a vadnak, zabolázatlannak tűnő ázsiai lovon felé karját nyújtó kun vezér, Kuthen találkozásánál Györfi megfogalmazta. A kettős kompozíció a különböző népek együttlését, a toleranciát, a megbékélést is jelzi. Amely az egyedül lehetséges út Európa népei számára is.

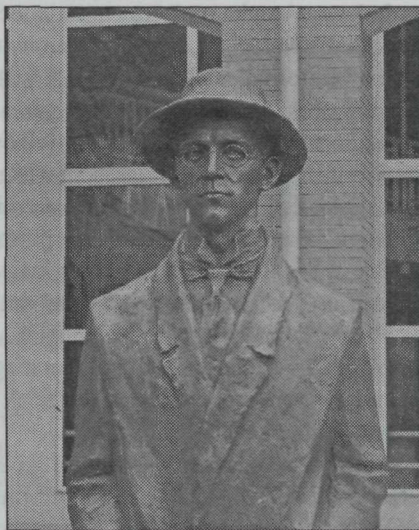

Kun emlékhely – részlet (Kapás János Zsolt felvétele)

Egri Mária

Lakatos Aranka szobrászművész*

Az aradi születésű Tóth Árpád családjával 1889-ben telepszik Debrecenbe. Itt végzi középiskoláit, majd tanulmányait 1905-től a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán folytatja. 1909-ben tér vissza, ahol a Debreceni Független Újság színikritikusa, majd a Debreceni Nagy Újság rendes munkatársa lesz. 1913-ban a Nagy Újság megszűntével költözik újra Budapestre. A huszadik század eleji magyar líra egyik legnagyobb mesterét ezek az évek kapcsolják közvetlenül Debrecenhez. Hogy mi mindent jelentett életében, írói munkásságában ez az emlékeztetésben is mindig vissza-visszatérő időszak, azt úgy vélem Önök nálam sokkal jobban tudják. Szűkre szabott életében verseiből négy önálló kötet jelent meg, s egy a műfordításaiából, amely tevékenységét költészetével egyenrangúnak ítélik. Monográfusa a „legfájdalmasabb magyar elégikus, legáncstalanabb és leglelkiismeretesebb modern versművészünk” -ként aposztrofálja Tóth Árpádot, aki „... bizonyos értelemben mindvégig gyermek maradt, kívül a felnőttek társadalmán, s főleg távol azoktól a nyersebb, valóságos erőktől, amelyek emberi sorsokat formálnak.”

Tóth Árpád szobor – részlet

Lakatos Aranka Debrecenben született, életè, munkássága ide kötődik, ő maga is a félszázados jubileumát ünneplő Tóth Árpád gimnázium diákja volt. Gyerekkorában édesanyjával a Nagyerdőn sétálva, meg-megálltak a költő siremléke előtt. Az Erdő, táblába vésett két sorát nosztalgiával idézi:

*Jó így csendesen nézni a fákat,
Érezni a derűt, mely mindent áthat;*

Debrecenben felállított szobrai között éppen a Nagyerdőn helyezte el a város Györfi Sándorral készített II. világháborús emlékművét.

A nyolcvanas évek végétől a Nyíregyháza-sóstói illetve a Mezőtúri Alkotótelepek állandó résztvevője. Mindkét kolónia a viaszveszejtési bronzöntés műhelye. Ennek a mintázási-öntési eljárásnak a legnagyobb előnye, hogy a bronzszobor öntőformáját maga

* Elhangzott: 2006. szeptember 28-án, E. Lakatos Aranka szobrászművésznék a debreceni Tóth Árpád gimnázium előtt felállított Tóth Árpád emlékműve leleplezése alkalmával.

a művész készíti, így kikerülhet a homokformázás minden szakmai és technikai nehézsége, időigényessége. Eredménye viszont egy sokkal szebb, érzékenyebb és vékonyabb felületű öntvény. Mivel az eljárás során a megmintázott viasz formáját teljes egészében felveszi a rákent samott, majd égetésekor a kifolyt viasz helyére öntött bronz - a művész a legaprólékosabb, finomabb, lírai formázást is véghezviheti.

Lakatos Aranka mestere ennek a technikának, melynek révén belső invenciója szerint alakíthatja anyagát. Legalább olyan nyitott formai kérdésekben, mint ahogy Tóth Árpád is volt a versformák alakítása terén. A költő a nevéhez kapcsolt nibelungizált alexandrinustól a magyaros versalakokig több veresformában kipróbálta magát. Számos stilisztikai eszközt használt, a halmozott jelzős szerkezetektől az alliterációig, hangutánzó, hangfestő szavaktól az enjambement-ig.

Lakatos érmeken, kisplasztikákon mintázza légiés nőalakjait, gazdagon burjánzó vegetációját. Talán legerősebb oldala a portré. Szelíd empátiával közelít modelljéhez, átérezve annak teljes karakterét. Lakatos nagy erénye, hogy összességében képes megidézni modelljéről azt a képet, benyomást, amely ismereteink révén mindannyiunkban él.

Hogy csak művészportréit említsük, Krúdy, Kölcsey, Holló László, Márai, Dali különbözőségükkel bizonyítják, milyen magas fokon képes átélni alanyának személyiségét. Mindegyik mű más és más, eltérőek annyiban, amennyiben modelljeik különböznek egymástól.

A közönség számára igényelt külső hasonlóságok mellett a művész tökéletesen érzékelteti alanya belső jellemzőit. Mintázásának finom modulációval teremti meg azokat az asszociációkat, amelyek felvillantják előttünk a személyiség belső jegyeit.

Ez az az alkotói sajátosság, elmélyülő megközelítési mód Tóth Árpád műfordításainál is követhető. Mint ahogy Lakatos Aranka mélyed bele egy-egy megformálandó művészember életébe, életművébe hogy annak jellemző jegyeit plasztikába ültetve teremtsen meg annak szobor-egyéniségét, úgy szívja magába a költő választott francia, német vagy angol költőjének egyéniségét, versének szóképét, ritmusát, hangulatát tökéletes fordításaihoz. Gondoljunk csak Goethe *Vándor éji dalára*, vagy Verlaine *Őszi chansonjára*, illetve az eredetivel tökéletesen összezsengő magyar változatára.

Lakatos Aranka elsőként Tóth Árpád síremlékére mintázta meg a költő portréját, majd egy kiváló büsztben mintázta meg fejét.

Míg az „impresszionista” poéta könnyedén formált, lebegő levelekkel kísért arcmása az *Április capriccio* játékos, hangutánzó rímeit idézi, a néhol alig érintkező részletekből mintegy „impressziókból” összerakott portréval szemben a költő egészalakos emléke már a gyötrődő, az érett költőt mutatja.

A saját maga rajzolta önarcképéről ismert kerekkarimájú kalap, a kemény ingnyak, a nyakkendő, a szemüveg s a finomvonalú, keskeny arc formai jegyei azonnal azonosíthatóvá teszik a költőt. Vékony alkatát minden cifraság, díszítmény nélküli hosszú, szűk felöltő öleli körül.

Köztünk sétál, töpreng valamelyik verssorán. Talán az *Esti sugárkoszorún*, a világ legszemérmesebb-legcsodálatosabb szerelmi vallomásán.

Aztán megáll, felnéz, balja megfeszül zsebében, jobbjának ujjai szinte a megtalált rímre mozdulnak. A művész, mintázás közben azt mondta, Tóth Árpád akár szobrász is lehetett volna, olyan erőteljes keze van. A szoborkezet nézve felrémlenek a sorok:

*Szavak szobrásza, én,
ki sokszor álmodoztam
Faragva finom ígén*

Lakatos Aranka és a költő bennem élő képe sokban hasonló.

Zárkózott, gyötrődő. Kevésszavú, töprengő. Befelé forduló, szemérmes. A művészet iránt viszont alázatos, önemésztő. Éppen azért, mert mindig a tökéletes felé tör. Lakatos éppúgy gyötrődik alkotás közben, mint ahogy a költő megszenvedte szinte minden sorát addig, amíg a maga mértéke szerint elfogadhatónak találta. Kardos László monográfiájában számos példával illusztrálja azt a folyamatot, amíg variálva, átírva, többszörös javítások rétegén át letisztult egy-egy szakasz. A megnemértés, a vélt sérelmek, a visszautasítás, mindkettőjüket kínozza. Nézzük a költő alakját köpenyébe zárt magányában, és felzsongnak bennünk a *Lélektől lélelig* sorai.

*Ó, csillag, mit sírsz! Messzebb te se vagy,
Mint egymástól itt a földi szivek!
A Sziriusz van tőlem távolabb
Vagy egy-egy társam, jaj, ki mondja meg?*

*Ó, jaj, barátság, és jaj, szerelem!
Ó, jaj, az út lélektől lélelig!
Küldözzük a szem csüggedt sugarát,
S köztünk a roppant, jeges úr lakik!*

Ma nemcsak a város, de az egész ország egy kitűnő szoborral lett gazdagabb. S ez nemcsak Lakatos Aranka érdeme. Mert ahhoz, hogy a művész létezhessen, alkothasson, s keze nyomán ilyen nagyszerű mű születessen, szükséges az az értő közeg, amely mindehhez a feltételeket megteremti. Ezért a város vezetését illeti elismerés. Értékeinket őriznünk szükséges, nem lerombolni. Építeni kell, alkotni, emlékművet állítani a jövőnek. Mint ahogy mindezt Debrecen teszi.

Meggyőződésem, hogy ez az egyetlen járható út mindannyiunk számára.

Víg Márta

Tanulmányúton Izraelben a jeruzsálemi Yad Vashemben*

Az Oktatási Minisztérium 2005 tavaszán pályázatot írt ki kéthetes izraeli tanulmányútra azoknak a pedagógusoknak a részére, akik az iskolai oktató–nevelő munkában hangsúlyllyal kívánnak foglalkozni a holokauszttal és ezzel összefüggésben a zsidóság történetével.

A pályázathoz vázlatos beszámolót kellett mellékelni arról a munkáról, amelyet az adott témakörben eddig végzett az illető pályázó (történeti, helytörténeti kutatás, tankönyvírás, taneszköz-készítés, kiállítás rendezése, projekt szervezése, szakkör működtetése, a téma képzőművészeti, irodalmi, filmes vagy egyéb feldolgozása).

Magyarországról 20 fő vett részt az akkreditált (100 órás) továbbképzésnek számító tanfolyamon ingyenesen. Jász-Nagykun-Szolnok megyét egyedül képviseltem. Kolléganőmmel, Pozsgai Gézánnával készített helytörténeti munkánk alapján (*Emberek az embertelenségben: Emlékezés a kunhegyesi zsidóságra és a holokaust áldozataira*) és 2004-ben a településünkön a 60 éves évforduló kapcsán a városi megemlékezés megszervezőjeként, valamint a helyi zsidótemetőben emlékmű állítása kezdeményezőjeként kerültem a csoportba.

A kéthetes szeminárium alatt megismerkedtünk a jeruzsálemi Yad Vashem (az *Emlékezés dombján* a náci által meggyilkolt zsidókért emelt emlékhely és kutatási, oktatási központ – hely és név a szó jelentése) pedagógiai filozófiájával: a holokausztot kell és lehet tanítani, mivel emberi történet. A meggyilkolt hatmillió áldozat mindegyikének volt neve, arca, élete – az egyéni életekből kell kiindulni, nem csupán statisztikai adatok ők. Mindent dokumentumokra és történelmi tényekre kell alapozni, és az életkori sajátosságokat figyelembe véve kell eldönteni, hogy mennyit és hogyan közlünk. Magyar és angol nyelven (fordítás biztosítva volt) hallgattunk előadásokat a holokauszt előtti európai zsidók életéről, majd szenvedéséről és elpusztításukról a második világháború idején. Dr. Rafi Vago történelmi előadásban ismertette a náci ideológiát és a modern antiszemitizmust. Dr. Szita Szabolcs magyarországi csoportvezetőnk a magyar zsidók haláltáborokba való deportálását lehetővé tevő magyarországi politikai helyzetet elemezte. Előadásban ismertük meg a lengyel gettók világát, a magyar munkaszolgálatos egységek és a zsidó embermentők tevékenységét, Szenes Anna alakját és a cionista mozgalmat is. Hava Baruch izraeli csoportvezetőnk egy mai középiskolásokból álló csoport számára készített pedagógiai műhelymunkájának (workshop) bemutatásával a sztereotipikus gondolkodás és antiszemitizmus kezelését ismertette meg velünk. Bemutatásra került a holokauszt oktatásáról egy általános iskolásoknak készült pedagógiai egység is *Emlékek a doboz mélyén* címmel. Több alkalommal találkoztunk Izraelben élő túlélőkkel, akik egyéni sorsának megismerésén keresztül még közelebb kerültünk a múlt eseményeihez. Elemeztünk antiszemita szövegeket, régi dokumentumfilmeket, megtekintettük a Jad Vasem új történelmi múzeumát, könyvtárát és levéltárát. Bemutatásra került a

* Ez az írás megjelent a Kunhegyesi Nagykun Kalendárium 2006 c. kiadvány 243-245. oldalán

Jad Vasem honlapja és az azon található pedagógia anyagok. (www.yadvashem.org) Találkoztunk egy náci vadással a Wiesenthal Központból, egy izraeli pszichológussal, aki a túlélők problémáiról beszélt (édesanyja túlélő), s egy debreceni születésű izraeli íróval, aki bergen-belseni túlélő és magyar nyelven is jelennek meg művei, megzenésítik verseit (Jákov Báziljai: Hajnali gyertyafény című kötetét – Kassák Kiadó, 2005. – dedikálta számunkra.). Esténként megismerkedtünk idegenvezető segítségével Jeruzsálem óvárosi (Siratófal, Szentsír bazilika, Olajfák hegye, Gecsemáné kert stb.) és új nevezetességeivel (Izrael Múzeum, Herczl hegyi hősök temetője). Hétféteken (péntek–szombat) autóbussos kirándulást tettünk Izrael különböző nevezetes városaiban és gyönyörű tájain. Jártunk Tel-Avivban az egyetemen és a Diaszpóra Múzeumban, a magyar nagykövetségen és a tengerparton, Jaffán az óvárosban Cfáton a Magyar Nyelvterületről Származó Zsidóság Múzeumában, Haifán, Názáretben az Angyali üdvözlés templomában és a József műhelye fölé emelt templomban, a Genázareti-tó partján, ahol Jézus három csodát is tett (lecsendesítette a hullámokat, járt a vízen és megvendégelt öt kenyérral és két hallal sok-sok embert), a Jordán folyónál, ahol ma is folyik a keresztények keresztteljedése. A Júdeai-kősisivatagban láttunk beduin lakhelyeket. Maszadán a sziklatömb tetején emelkedő Heródes által i. e. 37-31 között megerősített és hatalmassá tett erődítményhez felvonóval jutottunk fel, a Holt-tengernél még a levegő sóssága is figyelemre méltó volt, nemcsak a vize. Kumrában is jártunk, a múzeumban, ahol bemutatták az 1947-ben egy beduin fiú által a barlangokból előkerült holt-tengeri tekercecseket, s itt tevelésre is nyílt lehetősége a turistáknak a vásárláson kívül, s töltöttünk egy éjszakát a lengyel gettóharcosok kibucában.

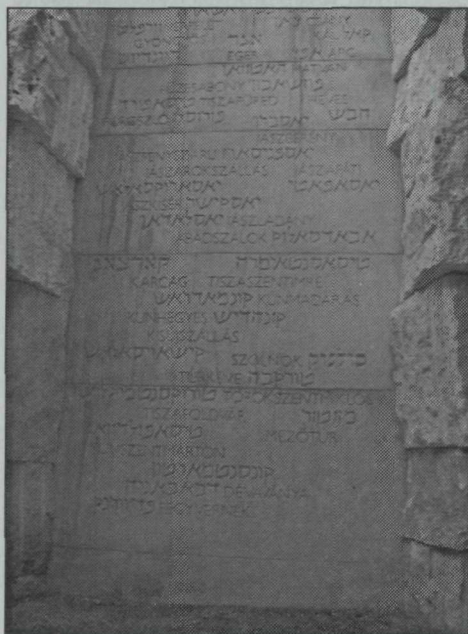

Csoportkép

Beszámolóm természetesen hiányos, mindenre nem térhettem ki. Szólnom kell azonban arról a törődésről, gondoskodásról amellyel a Yad Vashem Emlékhely és Tanulmányi Központ tanárai, munkatársai velünk szemben tanúsítottak és emlékezetessé tették számunkra a két hetet a színvonalas oktatással, biztonságunk megteremtésével egy életre szóló élménnyel gazdagítottak bennünket szabadidős programjaik által is. A tanfolyam minden résztvevője 200 dollár értékű ajándékot (oktatási segédanyagot: könyv, CD-ROM, térkép, fotóalbum stb.) kapott a Yad Vasem Nemzetközi Holokauszt Oktatási Központtól.

Külön köszönetemet szeretném kifejezni csoportvezetőnknek, Hava Baruchnak, aki szakmai tudásával, „anyai” gondoskodásával tette emlékezetessé a 9. magyar csoport tanulmányútját. (Kint létünk alatt Somogyi Ferenc magyar külügyminisztertől jelenlétünkben vette át a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetés munkásságáért.)

Oktatási Minisztériumunk ennek a továbbképzési lehetőségnek biztosításával olyan egyedülálló lehetőséget teremt a magyar pedagógusok számára, amely által a felnövekvő, különböző életkorú nemzedék nevelésében hasznosítani tudják a képzés által a napjainkban is fel-felbukkanó antiszemizmus, rasszizmus és egyéb negatív, népcsoportokat megkülönböztető jelenségek kezelését a nevelés folyamatában pedagógiai projektek alkalmazásának segítségével, hogy meg ne ismétlődhessen a múlt, mely a holokauszthoz vezetett.

*Kunhegyes neve
az Emlékezés völgyében Jeruzsálemben*

*A túrkevei Blatt nővek által hímzett
tóra takaró a cváti múzeumban*

Örsi Julianna

Elismerés Erdély kutatóinak

Tizenöt éve alakult újjá az Erdélyi Múzeum-Egyesület, amely a romániai magyar kutatók civil szervezete. Az eredetileg másfél évszázada létrejött szervezet szinte a Magyar Tudományos Akadémia és más állami tudományos intézetek és közművelődési intézmények feladatait látja el. A romániai magyar értelmiség legszélesebb átfogó szervezete, amely a román támogatás mellett jelentős anyaországi támogatással tud csak működni. Ha a támogatások késnek vagy csökkennek, ez zavart okoz a működésükben – hangzott el a 2006. március 11-én megtartott közgyűlésükön.

A több mint négy ezer tag a tudományok minden területét képviselve szakosztályokban (1. Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, 2. Természettudományi Szakosztály, 3. Orvostudományi és Gyógyszerésztudományi Szakosztály, 4. Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály, 5. Műszaki Tudományi Szakosztály, 6. Matematika-Informatikai Szakosztály, Agrártudományi Szakosztály) és Fiókszervezetekben (nagyváradai, szatmári, marosvásárhelyi, zilahi és szilágysomlyói fiókszervezetek) működik. Kutatóintézetében négy főállású kutató és 3-4 ösztöndíjas doktorandusz-hallgató végez alapkutatásokat. Az EME munkacsoportokat hozott létre jelentős közös vállalkozások (Erdélyi Szótörténeti Tár, Erdélyi Oklevéltár, Romániai Magyar irodalmi lexikon, 1956-os kutatás stb.) megvalósítására. Rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványaik (Erdélyi Múzeum, Orvostudományi Értesítő, Erdélyi Tudományos Füzetek valamint az újabb és újabb kiadásra váró könyvek, tanulmányok szerzői joggal vetik fel a kérést, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület önálló kiadóként is akkreditáltassa magát. Itt azonban jogi nehézségekkel állnak szemben csakúgy, mint az egyesület egykori ingatlanjainak és egyéb vagyonának visszaszerzésének kérdésében. Jelenleg is szép könyvvállománya van az EME-nek, amely több épületben van elhelyezve. Az egyesület jelenlegi központi és egyéb kolozsvári épületei is felújításra szorulnak. Az EME több hazai és anyaországi civil szervezettel, alapítvánnyal, intézménnyel áll kapcsolatban (Pl. Arany János Közalapítvány, Illyés Gyula Közalapítvány, gróf Mikó Imre Alapítvány, Országos Széchenyi Könyvtár, MTA Kisebbségkutató Intézete, Debreceni Akadémiai Bizottság, Debreceni Egyetem stb.). A közgyűlésen képviseltette magát az Országos Széchenyi könyvtár, a DAB (prof. Lipták András elnök, dr. Fekete Károly titkár, dr. Örsi Julianna elnökségi tag)

A Protestáns Teológiai Intézetben megtartott közgyűlésen dr. Egyed Ákos elnök többek között beszámolt a 2005. évi munkáról és sor került a tisztújításra is. A közgyűlés ismét bizalmat szavazott dr. Egyed Ákosnak. Alelnökök lettek: dr. Brassá Zoltán, dr. Péntek János, dr. Sipos Gábor, dr. Gyenge Csaba. A főtitkári posztot dr. Bitay Enikő tölti be. Az új elnökség felvállalva a másfél évszázados hagyományokat, de az új kihívásokat, a tagság közakarátát is figyelembe véve kezdi meg a 2006. évi munkát.

A közgyűlésen sor került díjak átadására és tiszteletbeli tagok választására. Neves tudósokat ért a megtiszteltetés. Tiszteletbeli taggá választották dr. Antal Árpádot, dr. Benkő Samut, dr. Gazda Klárát, dr. Péter Mihályt. Először került átadásra a Teleky József-díj, amelyet Erdély talán legidősebb társadalomkutatója, a 90 éves dr. Jakó Zsigmond kapott. Több személy munkáját Mikó Imre-plakettel ismerték el. Valamennyiőjüknek gratulálunk az kitüntetésekhez.

A közgyűlésen jelen volt az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület képviselőjében dr. Örsi Julianna elnök, aki együttműködési megállapodást kötött az Erdélyi Múzeum-Egyesület képviselőjével.

Az EME közgyűlésének résztvevői – 2006

Örsi Julianna

A Kunságtól a Bácskaig

Nagykunsági gondolatok a 2005. évi Ünnepi Könyvhéthez

A Nagykunságon, sőt az egész Jászkunságon a könyvet, az újságot, az írott forrásokat mindig kiemelt figyelem, író, kiadóit, nyomdáit tisztelet övezte. A legrégebben kiadott nyomtatott termékek a jászkun jogrendet és közigazgatási rendet meghatározó jogszabályok, a jászkun történelemmel, a kunok és jászok eredetével, nyelvvel foglalkozó könyvek. Nagyműveltségű, a kerületekben, településeken felelős pozíciót betöltő személyek (Horváth Péter, Gyárfás István, Hild Viktor, Soós Adorján, Vadász Pál – hogy csak néhányat említsünk közülük) vagy őseik, a szülőföld iránt elkötelezett tudósok (Györffy István, Mándoky-Kongur István) voltak az alkotók. E könyvek iskolai tananyagká, mindennapos olvasmánnyá váltak és beépültek az ittlakók műveltségébe. A XIX. század második felében (1868) újjára indították a Jászkunság című lapot, melyet követtek a kerületi lapok (pl. Nagykunság) majd a századfordulótól a városi újságok. A kiegyezés után vidékünkön is kinyitották kapuikat az olvasókörök, amelyek szinterei lettek az olvasásnak, a véleménycserének, így a helyi politizálásnak. (Egymás után alakultak meg a különböző pártok, ipartestület, más csoportosulás körei. Ezek a település foglalkozási és társadalmi szerkezetét is tükrözték.) A második világháborút követő rendszerváltás sem a helyi könyvkiadásnak, sem a köröknek nem kedvezett, sőt megszüntetésre ítélte azokat. Az olvasókörök anyaga átkerült a helyi könyvtárak állományába.

A civil szervezeteket megszüntették, melynek aktívabb tagjai valamely intézmény (pl. művelődési ház, múzeum) vagy a Hazafias Népfront védőszármányai alatt tevékenykedhettek. Szolnok megyében a Jászkunság című folyóirat (alapítója, első szerkesztője: Kaposvári Gyula, melynek kiadója a TIT) és a megyei újság adott publicitást e tevékenységnek. Az 1970–1980-as években a településeken (elsősorban a városokban) felmerült az az igény, hogy saját múltjukat, értékeiket megismerjék, megörökítsék, hirdessék. Ennek kielégítésére felfigyeltek vidéken dolgozó (elsősorban múzeumokban és levéltárakban) kutatók és kutatóteameket alkotva egymás után hozták létre városmonográfiákat, faluköteteket. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végzett (Gunda Béla tanítványai) néprajzos muzeológusai élen jártak mind a szervezésben, mind a csoportos munkában.

Külön ki kell emelnünk a szolnoki Szabó Lászlót, aki a Tiszazug kutatást irányította, a karcagi Bellon Tibort, a tiszafüredi származású Szilágyi Miklóst, vagy Füvessy Anikót, akik tudásukat átadva egy újabb nemzedéknek (Barna Gábor, Novák László, Örsi Julianna, Bathó Edit stb.) hoztak helyzeti előnybe. Az 1980-as években így születtek meg a városi monográfiák, tanulmánykötetek, sorozatok (Tiszazugi Füzetek, Jászsági Füzetek, Nagykunsági Füzetek, Kisújszállás és Túrkeve monográfiái – hogy csak néhányat említsünk vidékünkéről. Ugyancsak jelentős a karcagi Barbaricum könyvműhely kiadói

tevékenysége (amely különösen Körmen di Lajoshoz kötődött, de hozzájárult Bartha Júlia kutató, valamint több író, költő), amely elsősorban a Nagykunsághoz kötődő irodalmi alkotásokat és a kunok testvérnépeihez kötődő műveket jelentet meg.

Az 1989-es rendszerváltás aztán szabad teret adott a civil kezdeményezéseknek. A civil törvény hatálybalépése után önállósodhattak az egyesületek, és újabb közösségek, alapítványok jöhettek létre. Mindebből következett, hogy a helyi kutatások és az ott született eredmények kiadása elől is elgördültek az akadályok. 1988-tól egymás után jelentek meg a helyi lapok. Mindez hozzájárult a jászkun települések imázsteremtéséhez. Az önálló arculat megfogalmazása nemcsak kiadványokban, de köztéri alkotásokban, rendezvényekben is megnyilvánult. A településszintű programokat nagykunsági, jászsági, kiskunsági és jászkunsági összefogáson alapuló rendezvények (redempciós ünnepség, jászkun konferencia stb.) követték. Ezek generálásában nagy szerepe volt, van a múze-umoknak (Jászberény, Túrkeve, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Karcag). Mindez aktivizálta a civil szervezeteket, amely ugyancsak lecsapódott a civil szféra megerősödésében. Ma már valóságos könyvműhely kapcsolódik a jászberényi Jász Múzeumhoz, a túrkevei Finta Múzeumhoz és kisebb mértékben a tiszafüredi múzeumhoz és hagyományőrző szervezeteikhez. A jászberényi Városvédő és Szépítő Egyesület kiadásában 2005-ben jelent meg a Jászsági Füzetek számaként Bathó Edit: Jász viselet című könyve. Tiszafüreden Fűvessy Anikó a Tariczky Alapítvány kiadványainak szerkesztője. Túrkevéen az 1990-ben megalakult Túrkevei Kulturális Egyesület vállalt fel kutatászervező és kiadványozási tevékenységet. 1996–2002-ig szerkesztette a Túrkeve című városi újságot, 2004-től megjelentet Múzeum-pont címmel egy Észak-alföldi múzeumturisztikai regionális lapot. (Mindkét lapnál Örsi Julianna a főszerkesztő.) Az anyagi és a szellemi tőke létrehozásában együttműködik a Finta Múzeum, a Túrkevei Kulturális Egyesület és a Finta Múzeumért Alapítvány. Az első időkben önálló kötetekként jelentek meg Örsi Julianna írásai (Földközelenben, Emberszötte háló). A Finta Múzeum 10 évenként esedékes évkönyvei (Túrkevei emlékkönyv 4.; Túrkevei emlékkönyv 5.) mellett, a Finta Múzeum által szervezett tudományos kutató-közösség munkái új könyvsorozatok indítására sarkallta a kiadókat. Az 1992–1996–2000-ben megjelent Túrkeve földje és népe után egy országos támogatottságot nyert kutatási program megvalósítása került sorra 2001–2004 között. E nagykunsági kutatás konzorciumban folyt (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok, Tessedik Sámuel Főiskola Mezőgazdasági Kara (Mezőtúr), Karcag Város Önkormányzata, Alföldkutatásért Alapítvány) a kutatók széles körű összefogásával. Az Örsi Julianna által megalkotott és irányításával megvalósult kutatási projekt egy olyan tudományos innováció, amely hazai méretekben példaértékű és nemzetközileg is figyelembe veendő. A programban több olyan pont van, amely az európai kutatásfejlesztési trendeknek megfelel: a.) a felvállalt kutatási program olyan alap kutatás, amelynek eredményeinek társadalmi hasznosíthatósága prognosztizálható; b.) a létrehozott konzorcium tudományos kutatóhely, oktatási intézmény, önkormányzat és civil szervezet együttműködésén alapul, így a disszeminációja különböző szférákban hat; c.) a kutatók (mind területi mind tudományágak közötti) integrációjával magasabb szintű szellemi érték valósul meg; d.) a tudomány területén a néprajz és más tudományágak számára a jelen-kutatásban való sikeres együttműködést példázza; e.) a vidéki múzeumok egyik fejlődési

úttára (nemzetközi trend) az antropológiai múzeum megvalósítására egy példa a túrkevei. A kutatás hozadéka az a gyűjtött anyag (interjúk, felmérések, kéziratok, dokumentumok, fotók, kiállítás és kiadványok, amelyek a Finta Múzeumban kerültek elhelyezésre) közvetlen tudományos eredményeit pedig a Nagykun Kistérségi Tanulmányok sorozat három kötetében tették közzé. 1. kötet: Kulcsemberek. Az egyén helye és szerepe a változó társadalomban, 2. kötet: Család – família – nemzetség. A vérségi kapcsolatok szerepe a változó társadalomban, 3. kötet: Nagykunsági közösségek. A lokális kapcsolatok szerepe a változó társadalomban. A három kötet 51 tanulmányt tartalmaz. A kutatásban résztvevők és eredményeiket feldolgozók közül kiemeljük Örsi Juliannát, Szendrei Esztert, Fűvessy Anikót, Vadász Istvánt, Bartha Júliát, Hekliné Herbály Katalint, Krizsán Józsefet, Tóth Albertet, akik több tanulmányban is megfogalmazták kutatási eredményeiket. Mindannyian olyan kérdésekre adtak választ, amelyek segíthetnek a helyi közösségek (települések, kistérségek) jövőképeinek megalkotásában, stratégiájuk felállításában vagy újragondolásában. A vidékfejlesztési koncepciók megalkotói, a törvényalkotók számára pedig a kistérségek újragondolását javasolja e kutatási program eredménye. A kutatás élesen felveti a Nagykunság területi egységének megőrzését, a magyar kulturális örökség megmentését, az Európai Unióban és kiáll a globalizációs folyamatban a nemzeti értékek megőrzése mellett. A kötetek szerkesztője Örsi Julianna. E három kötet most együtt megtalálható az ünnepi könyvhét kínálatában. További információk olvashatók a Finta Múzeum honlapján (www.fintamuzeum.hu) valamint megrendelhetők, megvásárolhatók a Túrkevei Kulturális Egyesületnél (5420. Túrkeve, Attila u. 1.)

A Finta Múzeumért Alapítvány, a Túrkevei Kulturális Egyesület és a Finta Múzeum másik közös kiadvány sorozata az Alföldi könyvtéka, amely 2004-ben indult. Ebben a sorozatban egy-egy alkotónak az Alföldhöz kapcsolható írásaiból állnak a kötetek. Az 1. kötet Örsi Julianna: A társadalom kihívásai – a mikroközösségek válaszai, a 2. kötet: Szűcs Sándor: A pusztá utolsó krónikása, 3. kötet: Pénovázt Antal: „Jaj de széles, jajj de hosszú ez az út ...”

E legújabb kötet a Kunságból a Bácskába több mint két és fél évszázada kitelepültek utódainak folklór anyagából ad izelítőt. A közölt balladák népzenei és tájnyelvi adalékul is szolgálnak, amelyeket hasznosíthatnak a népdalkörök, népzenei együttesek, hagyományőrző csoportok és a kutatók is egyaránt. A Vajdaságban gyűjtött anyag nagykunsági kiadása a két tájegység népeinek együttműködésére is szép példa. A kiadvány könyvheti bemutatójára a Verseghy Könyvtár Irodalmi műhelyében Szolnokon, az Arany János könyvtárban Kisújszálláson kerül sor. Szerbiában pedig Pacséron és Bácsstopolyán szerveznek könyvankétot a kötet megjelenése alkalmából. Az Alföldi könyvtéka sorozat köteteit is a Túrkevei Kulturális Egyesület terjeszti.

Harmadik túrkevei könyvsorozat a Finta Múzeum katalógusai, amelyben a Finta Múzeum állandó és időszakos kiállításvezetőin kívül a Nagykunság művészeti értékei is megtalálhatók magyar és idegen nyelveken egyaránt.

Valamennyi kiadvány létrejöttében nagy segítséget jelentettek a pályázati támogatások (NKFP, NKA, NCA, Mobilitás, Pro Renovanda ... stb.). A kiadványok technikai kivitelezése, a sokszorosítás a Karcagi Nyomda munkáját dicséri.

A Jászkunság és azon belül a Nagykunság gazdag kínálatot várja – csak úgy, mint minden évben – az idén is az ünnepi könyvhetet.

Örsi Julianna

A MEGÚJULÁS KULCSA

– Egy másfél évtizedes együttműködés tapasztalatai –

A nemzetközi kitekintésre vállalkozó Ébli Gábor 2005-ben „Az antropologizált múzeum” címmel megjelent könyvében számos igen hasznos megállapítást tesz a múzeumok fejlődési irányára vonatkozóan. Bírálata azonban a jelenlegi magyarországi megyei és különösképpen a tájmúzeumokra vonatkozólag a jelenlegi konferenciával is cáfolható. Nem állja meg a helyét, hogy az intézmények vezetői húzódnak a közéleti kapcsolatoktól, hogy nincsenek ráhangolódva, felkészülve kommunikációs és marketing szemléletre, hogy historiográfiai szemlélettel XIX–XX. századi szemléletmódot közvetítenek a XXI. században. A változtatásra való fogékonyság, az állandó megújulás kényszere eddig is és most is jelen van – hogy elsősorban a magam háza táján seperjek – a tájmúzeumok életében. E rövid bevezető után lássunk egy alföldi példát, a türkevei Finta Múzeumét!

A rendszerváltásig az állandóan létszámihiánnyal küzdő és anyagi források szűkében tartott intézmény építhetett a művelődési ház égisze alatt működő múzeum–baráti körre, az iskolákra és a szocialista brigádokra. A megváltozott körülmények és a társadalmi szemléletváltás azonban máról–hónapra új helyzet elé állította a múzeumvezetést. Szembesültünk azzal a ténnyel, hogy a múzeum társadalmi támogatottsága csak úgy tartható fenn továbbra is, ha új módon keressük a kapcsolatot a civil szférával, az intézményi és önkormányzati szervekkel egyaránt. Ennek lehetséges útja az emberek személyes érintettségének fokozása, az identitástudat erősítése, a kapcsolatháló kiterjesztése. 1990-ben szükségességét éreztük egy civil szervezet, a Türkevei Kulturális Egyesület létrehozásának, majd a Finta Múzeumért Alapítvány megalapításának. A két szervezet létrehozása, a múzeumi munkát támogató közhasznú feladatok felvállalása (kutatás, ismeretterjesztés, rendezvényszervezés, kiadványok megjelentetése stb.) mind a helyi, mind a Nagykunság társadalmát példát mutatva mozgósította. A Türkevei Kulturális Egyesület a helyi öntevékenységet vállalókat fogja össze, míg az Alapítványt a városból elszármazók támogatják elsősorban. Egy 10 ezer lelkes, nagy munkanélküliséggel küzdő városban működő megyei fenntartású kulturális intézmény társadalmi támogatottságának megszerzése és megőrzése nem könnyű feladat, de mégis gyümölcsöző. Nézzük az összefogás módjait és eredményét! A rendelkezésemre álló idő rövidsége miatt inkább csak utalok az eszközrendszerünkre és projektor segítségével a Türkevei Kulturális Egyesület tagja Könyvűné Gion Ida vizuális betekintést ad a megvalósítás módjára.

1.) *Kiállítások, gyűjteménygyarapítás* – időszaki kiállításaink tematikáját úgy állítjuk össze, hogy azok különböző érdeklődésű embereket vonzanak. Mivel múzeumunk törzsgyűjteménye szerény, így azt gyakran kiegészítjük tematikus gyűjtéssel és a lakosság saját anyagának kölcsönzésével. Az egyéni érintettséggel az érdeklődést, a látogatottságot, de még az adományozást is fokozzuk. Példaként említhetem a családtörténeti, a lakodalmi,

* Az előadás elhangzott 2005-ben a Nemzeti Múzeumban az „Önkéntesek és barátok” – országos múzeumi konferencián

a '48-as, a redempciós és a helyi alkotók képzőművészeti bemutatóját. Az anyaggyűjtésbe az egyesületünk által szervezett alkotótáborokon keresztül helyi fiatalok és egyetemi, főiskolai hallgatók egyaránt bekapcsolódnak. A kiállítások megnyitója rendezésében az egyesület és az alapítvány is szerepet vállal. Itt ne csak a megvendéglésre gondoljanak, hanem a kulturális műsorokra, az egyesület által létrehozott történelmi ruhakészlet felhasználására, a kiállításvezetők megjelentetésére stb. Az állandó kiállításunk is nagy társadalmi összefogással jött létre. Nem lebecsülve a tulajdonosok épület felújításban és bővítésben felvállalt szerepét és a NKÖM egymilliós pályázati támogatását, hangsúlyoznom kell a helyi festők, vadászok, varrónők, gyűjtők adományait és öntevékeny munkáját. Különösen kiemelem az ifjúság segítségét, akik munkájára építve valósult meg az Ifjúság 2000–2006 nemzetközi projekt keretében az audovizuális szemléltetés a videofilm a filmes Korda-testvérek életéről. A látogatók aktivizálását jól szolgálja a szobrász Finta-testvérek adattárban és raktárban lévő, a kiállítást érintőképernyős eszközzel power-pointos bemutatóval társult ismeretbővítése.

2.) Itt már rátértem szemléletmódunk másik jellemző sajátosságára: *a komplex programokra épülő projektek készítésére és megvalósítására*. A Túrkevei Kulturális Egyesület a Finta Múzeummal, majd az alapítvánnyal együtt ilyen projekteket dolgozott ki: „Szülőföldem a Nagykunság”, „Együtt a család”, „Van-e önálló arculata a Jászkunságnak?”, „Értünk Kunság mezején”, „A magyar felvilágosodás nagykunsági képviselője: Laczka János” „Miénk a múzeum, miénk a könyvtár”, „Hírünk a világban”, „Észak-Alföldi Muzeális Innovációval a közös európai és magyar örökséghez kapcsolódó kulturális utak létesítéséhez”, „Menyasszony, vőlegény, be szép mind a kettő ...” stb. A programokban kiállítások, kulturális és ismeretterjesztő rendezvények, kiadványok egyaránt helyet kaptak.

3.) Nyomtatott, audovizuális és elektronikus úton történő művek megjelentetése: *Könyvek, katalógusok, újságok, film létrehozása, kiadása és terjesztése*. Kiadványaink, sorozataink mind közös produktumok. A tudományos kutatási eredményeinket bemutató városi monográfia (Túrkeve földje és népe 3 kötetben), a tíz évenként megjelenő múzeumi évkönyvek (Túrkevei emlékkönyv) és egyedi könyvek (Földközelen, Ki volt Laczka János? A Nagykunság 1848/49-ben, Jászkun összefogás stb.) után következtek a sorozatok: Nagykunsági Kistérségi Tanulmányok, Alföldi Könyvtéka, a Finta Múzeum kiállításvezetői, valamint a „Művészeti értékek a Nagykunságon” című 6 nyelven megjelent katalógus és 3 nyelven kiadott film. A városi újság szerkesztése több évig jó lehetőséget adott a múzeum és a múzeumbarát civil szervezetek munkájának népszerűsítésére. A Túrkevei Kulturális Egyesület második éve jelenteti meg a Múzeumpont. Észak-Alföldi múzeumturisztikai lapot, amely eddig tudomásunk szerint egyedülálló az országban. Amellett, hogy a múzeumokat és muzeális intézményeket népszerűsít, hírt ad múzeumbarát civil szervezetekről és jótékonyan hat a régióban működő múzeumszervezetek kapcsolaterősítésére is. A kiadványok és kiállítások megvalósításában igen hasznos a Nemzeti Kulturális Alap Múzeumi Kollégiumának támogatása, amelyet ezúttal is köszönök, nem hanyagolható azonban el a civilszervezetek pályázati úton való támogatása sem. A Finta Múzeum közösen működteti a www.fintamuzem.hu honlapot a Túrkevei Kulturális Egyesülettel és a Finta Múzeumért Alapítvánnyal.

4.) *Városi, kistérségi rendezvények, hagyományőrző alkalmak.* A kiállítás-megnyitókön kívül előadássorozatok, pályázatok, jászkun honismereti nap, város napja és egyéb ünnepek közös megrendezése is összeköt bennünket. Legtöbbször az említett szervezeteken kívül más egyesületekkel, alapítványokkal, múzeumokkal, intézményekkel és önkormányzatokkal is összefogunk. Legszelebb összefogásra a Jászkun redempció 250. évfordulójának közös megrendezésekor került sor. Ennek kezdeményezői a túrkevei, a jászberényi, a karcagi, a kiskunhalasi és a kiskunfélegyházi múzeum vezetői voltak. Meggyőződésem, hogy a mintegy 31 település egy évig (1995) tartó rendezvénysorozata nagyban hozzájárult a térség civil fejlődéséhez, az identitástudat erősítéséhez, a múzeumok presztízsének növeléséhez. A város napja megrendezését a Finta Múzeum és a Túrkevei Kulturális Egyesület kezdeményezte 2000-ben a többi civil szervezet bekapcsolódására építve. Három év múlva az önkormányzat hivatalos városi ünneppé nyilvánította. Egyesületünk és múzeumunk évek óta fáradozik a múzeum udvarán megvalósítandó szabadtéri pódiumos rendezvények beindításán, amelynek ebben az évben talán már a technikai feltételei is meglesznek, azaz a múzeum új kerítést kap.

5.) *Kutatások, konferenciák, szakmai találkozók.* A városi monográfia közel fél évtizedes kutatását a Finta Múzeum, később a Túrkevei Kulturális Egyesülettel közösen szervezte. Az 1996-ban megrendezett redempciós tanácskozásokat és az 1997-ben megtartott Alföldi Családkutatók tanácskozását követték azok a tudományos konferenciák, amelyeket Túrkevén, Szolnok és Budapesten rendeztünk meg számot adva egy nagy, K+F kutatási program („A lokális közösségek, a vérségi kapcsolatok és az egyén helye, szerepe a változó társadalomban”) eredményeiről. Ebbe a kutatásba a Finta Múzeum és a Túrkevei Kulturális Egyesület jóvoltából a vidék önkéntes kutatásra vállalkozó értelmiségije és az ifjúság is bekapcsolható volt. Konzorciumi partnerként részt vett az Alföldkutatásért Alapítvány is. A 3 évig folyó kutatás teljes fotó és dokumentumanyaga a Finta Múzeum gyűjteményét gyarapította. A projekt elkészítésének, a program lebonyolításának egyik deklarált célja volt a jövő múzeumának fejlődési lehetőségeként egy út kijelölése, amely Ébli Gábor könyvének címeként is használt „antropologizált múzeum” kifejezéssel is meghatározható. A vidéken élő kutató értelmiség összefogásán alapuló projekt a múzeumokban meglévő ismeretek (és tárgyak) felkínálása hasznosításra az osztársadalom fejlesztése számára. Ugyanakkor ezzel az egyetemi néprajzi oktatást és a fiatal értelmiségiek közéletre nevelését is segítettük a kutatótáborok megszervezése révén. A Jankó János díjasok találkozájának 2004-ben való megszervezése munkánk szakmai bemutatásaként is felfogható.

6.) *Humán erőforrás fejlesztése.* Már a közös kutatások is mutatják, hogy a tájmúzeumunkban meglévő szerény szakemberlétszámot a szakemberek alkalmankénti összefogásával bővítettük. A nagy kutatásunk pedig lehetőséget adott a helyi nyugdíjas, munkanélküli, vállalkozó értelmiség munkájának bevonására és az egyetemi hallgatók (Budapest, Debrecen, Szeged Kolozsvár) szakmai gyakorlatának segítésére. Mivel az említett projektünk konzorciumban valósult meg, így az Alföldkutatásért Alapítvány, Egyesületünk, a Finta Múzeumért Alapítvány a Tessedik Sámuel mezőtúri mezőgazdasági Főiskola és a Karcagi Önkormányzat együttműködésére is sor kerülhetett. 2004-ben az Észak-Alföldi Régióban

működő három múzeumi szervezet, az alapítvány és a főiskola adott be újabb K+F pályázatra régiós tudományos kutatási tervet, sajnos ezúttal azonban nem nyert, jóllehet az intézmények összefogásával a régiós együttműködés fejlesztését szeretnénk volna demonstrálni. Mivel a Finta Múzeum ad helyet a Túrkevei Kulturális Egyesületnek és a Finta Múzeumért Alapítványnak, így annak tagjai szervesen bekapcsolódnak a múzeum mindennapi munkájába. (kiadványértékesítés, propaganda, rendezvényszervezés, kiállításörzés stb.). Írd és mondd 4 állandó státusszal (takarítótól a múzeumigazgatóig) nem is tudnánk másképpen ellátni a két épületben 13 helységben bemutatott kiállítások működtetését és mindazt a sokoldalú tevékenységet, amit végzünk.

7.) *Anyagi támogatás.* Le kell szögeznünk, hogy múzeumunk működéséért nem lenne, ha nem lennének civil szervezeteink. Ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy a megyei múzeumszervezetre vagy a városi önkormányzat támogatására nem lenne szükségünk, hiszen az alapbiztonságot mégis ők nyújtják (alkalmazotti fizetés, gyűjtemények és épületek fenntartása). Mindez azonban napjainkban már kevés. A pályázatok útján megvalósuló segítségek, az egyéni adományok és az önkéntesség, a partnerség elengedhetetlen ahhoz, hogy múzeumunk ellássa a feladatát. Bár pályázatok révén a Finta Múzeum eszközparkja elég jó, de a legkorszerűbbeket mégis a Túrkevei Kulturális Egyesület biztosítja számunkra. Az első filmfelvevőt, fénymásolót lejegyző diktafont az egyesület bocsátotta rendelkezésünkre. Jelenleg pedig DVD felvevőt, plakát nyomtatáshoz szükséges plottert és filmkészítésre is alkalmas eszközparkot szerzett be saját erőforrást, egyéni adományt és NCA támogatást is felhasználva.

8.) *Kapcsolatháló, partnerség.* Talán már a fentiekből is kiderült, hogy a Finta Múzeum és civil szervezetei eredményesen együttműködnek és szervesen beépülnek a helyi társadalomba. Alkalmi és rendszeres kapcsolatban vannak más civil szervezetekkel, az önkormányzatokkal és intézményekkel. A várostól kapott támogatás a pályázati önerő biztosítását segíti, az 1 %-os támogatás egy-egy közös cél megvalósításához ad némi segítséget. Más civil szervezetekkel való együttműködés eredménye volt 2004-ben az Európai Unióhoz való csatlakozásunk jegyében egy Kisújszálláson megrendezett tudományos konferencia és kulturális bemutató „A Nagykunság európai értékkel címmel”, valamint egy olaszországi közös kulturális bemutató (kiállítások, kiadványok magyar, német, angol, francia, olasz és lengyel nyelveken, film magyar, angol és olasz változatban, idegen nyelvű előadások, kézműves foglalkozások) a Keviföld Alapítvánnyal és a Korda Vince Alapfokú Művészeti Iskolával együttesen. E nemzetközi színre lépésünkhöz hoztuk létre a Nagykun Szellemi Műhelyt, amelyet közösen működtetünk. A Túrkevei Kulturális Egyesület 2005-től tagja a Kistérségi Fejlesztési Tanácsnak is, amely szerepben képviselni tudja a többi civil szervezetet is és nem utolsó sorban a múzeum kulturális örökség védelme érdekében tett erőfeszítéseit. A civil szervezetek képzésébe való bekapcsolódásunk pedig közvetve segíti a Finta Múzeum szellemi megújulását, bővíti kapcsolathálóját és ily módon beépül a civil társadalom információs hálózatába is.

Összegzésül eredményeinket a Finta Múzeum megújulásának kulcsaként így fogalmazhatok: Civil szervezeteinkkel való együttműködés segíti a múzeum társadalmatiságát, növeli a múzeum presztízsét. A helyi, kistérségi és önkormányzati szervekben tudatosítja

A MEGÚJULÁS KULCSA

a múzeum tevékenységének hasznos voltát és így támogatottsága is nő. Mindez elősegítette a Finta Múzeumot a talpon maradásban és a pozitív jövőképek megalkotásában. A tájmúzeumok életképessége demonstrálásának ilyen példáira pedig az egész múzeumügynek, sőt a magyar kulturális életnek szüksége van. Mondandóm bizonyára meggyőzte a hallgatóságot és az előadásom elején tett kritikám megalapozottságának jogosultságát is alátámasztotta. Köszönöm a tanácskozás szervezőinek, hogy lehetőséget adtak erre a beszámolóra.

Kézgyességi foglalkozás, 2006

Kötöny népe – diákok történelmi bemutatója, 2005

Bartha Júlia

Egy vidéki kisváros kulturális és művészeti egyesületének hatása – a Barbaricum Könyvműhely, Karcag

A vidéki lét előnyökkel is jár. Emberléptékű az élet, lakható a város. Az emberek köszönnek az utcán, figyelik egymást. Olykor „muszáj-herkulesként” vívják harcukat, de a sikert közösen élik meg. Örömmel. A Barbaricum Könyvműhely létrejötté és immár egy évtizednyi működése szép példája annak, hogy egy kisváros életére, de tágabb környezetére is, mondhatnánk hazánk keleti felére milyen hatást gyakorol a könyvkiadó egyesület. Az ötletgazda egyszersmind az egyesület lelke, Körmendi Lajos József Attila és Arany János-díjas író, költő, műfordító volt. Egész munkássága arra példa, hogy a tájhoz kötődő, a kunsági emberért felelősséget vállaló író miként jobbíthatja az övéi életét. Jóllehet, hogy a magyar művelődéstörténetbe Karcag neve a XIX. században bevésődött, azonban Körmendi Lajos idestova harminc éves írói munkássága nyomatékosá tette azt.

A Barbaricum Irodalmi és Művészeti Egyesület 1995 októberében alakult. Megszervezését az indokolta, hogy a vidéken élő és alkotó művészek, főként az írók, költők műfordítók nehezen jutnak kiadási lehetőséghez. A jelentős orgánumnak számító országos lapok, kiváltképpen a művészeti folyóiratok csak ritkán tettek említést azokról a megjelent irodalmi művekről vagy képzőművészeti alkotásokról, amelyek a vidéki műhelyekben születtek és semmivel sem képviselnek kisebb értéket, mint bármely fővárosi alkotó munkája. Sértettség, vagy a realitásérzék hozta létre ezt a civil szervezetet? – tehetnénk fel a kérdést. Mindkettő igaz lehet, bár az eltelt évek alatt megjelent kötetek azt igazolják, hogy a jó helyzetfelismerés, a jó időben indult egyesületi szerveződés azt a reális igényt elégíti ki, amely az elmaradottnak tűnő keleti országrész alkotóerőit mozgósította és juttatta olyan publikálási lehetőséghez, hogy 1998 óta nemcsak az országos, hanem a nemzetközi könyvpiacra, így a Frankfurti Könyvvásáron is megtaláljuk a Barbaricum kiadványokat.

Miért választotta az egyesület a Barbaricum nevet? Magyarország keleti felét, az elmaradottabb, az iparfejlesztés idején mostohán kezelt tiszántúli részt szokás a rómaiaktól kölcsönzött szóval Barbaricumnak nevezni. A Jannus Pannónius-i gondolatától vezérelve azért választották ezt a nevet, hogy daccal és öntudattal felmutassák a keleti országrész értékeit. A Könyvműhely jelképe a nagyszentmiklósi kincsek között lévő, hátra tekintő bika formájú ivóedény. Az alakuló ülésen arról is döntöttek, hogy minden egyesületi tag, a befizetett tagdíj fejében megkapja a Barbaricum kiadványait. Az egyesület fő célja tehát: az ország keleti felén létrejött értékek támogatása, a szomszéd- és rokonnépek irodalmának, kultúrájának megismertetése. A fő tevékenysége a könyvkiadás.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az egyesület nonprofit szerveződés. A mecenatúra meglehetősen kényes kérdés. Elsősorban pályázatok útján sikerül a kiadáshoz kellő összeget megteremteni. A Barbaricum Könyvműhely kiadványait a Magyar Könyv Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap támogatja és azok a szponzorok, akiket a szerzők

maguk meg tudnak nyerni. Nehéz dolog a mai világban irodalmi alkotásokhoz támogatókat keríteni. A reklámújságok ömlenek az ajtónk elé, többségük színes nyomatú, drága papíron, s fel sem merül, hogy ezek költségének tizedrészéért lehetne komoly munkákat kiadni. Vagy versesköteteket megjelentetni. Sohasem volt könnyű a költők élete, ám ma igazán nehéz. De mi lenne velünk nélkülük? ...

Az egyesület tisztviselői díjazás nélkül, csupán egyszerűtetből vállalják a munkát. A szakmai és a jogszervi működési feladatokat a vezetőség látja el. Tiszteletdíjat senki sem kap az előkészítő munkáért, csak a tördelő-szerkesztő és a nyomda. Más módon nem is lehetne működtetni ezt a műhelyt, hiszen a még oly „baráti árat” számoló nyomda mellett is jelentős a könyvkiadás költsége. Ez a helyzet egyébként jellemző a vidéki kulturális egyesületekre. A szükség hozta őket létre, s csak úgy tudnak fennmaradni, ha a belső tartalékokat is felélik. A Barbaricumhoz hasonló példát számtalant tudnánk említeni, de itt csupán egyet emelek ki, a Jászok Egyesületét, ami ugyancsak jelentős könyvkiadást vállal, népzenei CD-romokat jelentet meg. Sorolhatnánk még a példát, hiszen a kulturális intézmények mellett szinte mindenhol működik valamiféle egyesület vagy alapítvány ami megteremti a kiadáshoz kellő anyagi háttérrel. Itt valójában nem is a pénz számít. A fő motiváció itt is a lokálpatriotizmus. Jásznak, vagy a mi esetünkben kunnak lenni, – hiszen a Barbaricum Karcag székhellyel elsősorban a Nagykunság kulturális életének szervezését vállalta fel, – nagyon erős érzelmi kötődést jelent a tájhoz, az itt élő kultúrához.

A Barbaricum Könyvműhely a könyvkiadás mellett jelentős rendezvényeket is szervez. Írótábort első ízben 1999-ben rendezett Berekfürdő önkormányzatával közösen. A meghívott írók, költők, műfordítók, kritikusok, irodalomtörténészek, szerkesztők között vannak Kossuth-díjasok, József Attila-díjasok, de határon kívül élő magyar írók, fiatal szerzők is. Az egyesület jelenleg 130 tagot számlál. Bárki tagja lehet, aki a belépési nyilatkozatot kitölti és befizeti az évi 2000.- Ft. tagdíjat. A forrásteremtés a már említett pályázatok illetve a tagdíjak útján valósul meg. A tagdíj egyszerű tagságra jogosít és arra, hogy a megjelenő kiadványokat megkapja az egyesületi tag, tehát, mintegy előfizetésnek is felfogható.

Az egyesület vezetősége tárgyal és dönt a programokról, a kiadásra leadott kéziratokról, a szerzőkkel való megállapodásról. Laza szervezet, amelyben a kapcsolatteremtés elsősorban a szakmai barátságokból indul ki, s ez a záloga annak, hogy már évek óta viszonylag stabilan működik az egyesület. A gazdasági feladatokat hivatásos könyvelők végzik. A nyomdaszámlák kifizetése banki átutalással és a pénzügyi szabályoknak megfelelően több aláírással történik. Az egyesület, az alapszabályban rögzített módon működik, évente elszámol a tagságnak.

Az egyesületen belül egyéni karierről nem beszélhetünk, mert minden tagnak főfoglalkozású munkahelye van, itt csupán ötletekkel, egyszerűtetettel járul hozzá a műhely sikeréhez. Talán az a nagy gond, és bizonyos értelemben csapdahelyzet, amelyben valószínűleg minden kulturális egyesület vergődik, hogy a kiadott könyvek nem kerülnek könyvesbolti forgalomba. A Könyvtárellátó listáján olykor-olykor felbukkan néhány itt megjelenő munka, de többségük megmarad, illetve a tagok terjesztői leleményeire hagyatkozik. Nagyon nehezen forog vissza a befektetett tőke. Bár kis példányszámban

jelennek meg a könyvek (500 db), nagyon hosszú az eladás folyamata, így bármily nemes céllal jött is létre az egyesület, csak a feladata egy részének tud eleget tenni: a kiadásnak. A terjesztés már alig jut túl a megyehatáron, így Barbaricum értékeit Magyarországon aligha ismerik meg. Ez azonban nem szegi a szervezők kedvét. A lobbizás olykor a baráti kapcsolatok révén erősebb, mecénást is jobban lehet találni, ha az „ügynek” nyerek meg az embert, és nem a honorárium a tárgyalás központi kérdése. Honoráriumot nem fizet a Barbaricum. A kiadott könyv szerződésben lefektetett példányszámát kapja meg a szerző.

Elgondolkodtató a helyzet. Azzal, hogy a nagy kiadókat privatizálták, a könyvpiac felbomlott, a terjesztők aluljárókba húzódtak, a könyvesboltok elsősorban a piac igényét követik, hiszen meg kell élniük, a kis példányszámú, ám igényes könyvekre csak egy szűk réteg számíthat, s ezt a kis kiadók, illetve vidéken az egyesületek, civil szervezetek becsületére és kiadói bravúrára van bízva.

A Barbaricum Irodalmi és Művészeti Egyesület a megalakulása óta, tehát az elmúlt közel tíz évben mintegy száz könyvet jelentetett meg. Kisvárosi kulturális egyesületből mondhatni a keleti országrész kiadója lett. Nagyon fontos, hogy vállalja a pályakezdő költők, műfordítók s az irodalom egyéb területén munkálkodók kötetének megjelenítését, mert számukra szinte nincs is publikálási lehetőség a megyében.

Vessünk egy pillantást a környékbeli kulturális lapokra is. A regionális folyóirat, a *Jászkunság*, megalakulása óta (1950-es évek) egészen 1995-ig helyt adott az irodalomnak is, irodalmi és művészeti folyóiratként jegyezték, az 1995-öt megelőző néhány évben főszerkesztője az a Körömdi Lajos volt, aki a Barbaricum Könyvműhely életre hívója és lelke volt. Azonban a *Jászkunság* folyóirat kiadását a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Önkormányzat kiadta a kezéből, a Megyei Tudományos Testület jelentette meg. A folyóirat változó színvonalú, és szinte kizárólag társadalomtudományi ismeretterjesztő írásokat közölt. Öt évvel ezelőtt, hézagpótlóként Szolnok megyei központtal, egy fiatal költő, Jenei Gyula főszerkesztésével, először a *Parnasszus* mellékleteként, majd önálló formában megjelent az *Eső* című folyóirat, amely Jász-Nagykun-Szolnok megye önálló irodalmi lapja. A Könyvműhely és az *Eső* irodalmi folyóirat jól kiegészítik egymást, szép színfoltjai a megye kulturális életének. Most az újrainduló *Jászkunság* folyóirat újra hozza a régi erényeit.

A Barbaricum irodalmi egyesületként működő szervezet figyelme körébe von minden olyan irodalmi alkotást, amelynek Közép-Európa kultúráját tekintve fontos vonatkozásai lehetnek. Különös hangsúlyt helyez az ifjúságot érintő nemzeti kultúra (néprajz, történeti, nyelvészeti művek) népszerűsítésére. Feladatának tekinti a finnugor és a török népek irodalmának megismertetését, népszerűsítését.

A kunsági kultúra szempontjából, mivel a XIII. században betelepülő kunok műveltségének elemei napjainkig színezik a Kunság népi kultúráját, fontosnak tűnik a kunokkal kulturálisan rokon közép-ázsiai kipcak török népek megismerése.

A Karcagon indított Keleti örökségünk sorozat (szerk. Bartha Júlia és Pálóczi Horváth András) két kötetét jelentette meg a könyvműhely, így *Bartha Júlia: Keleti tanulmányok* (1998) és *Torma József: Bérem bellő, ikem igő* (1999) című köteteket. Az első néprajzi az utóbbi nyelvészeti elemzéseket tartalmaz, az összehasonlító kutatásokhoz alapvető segédletet nyújtva.

A kazak kultúra körébe sorolandó *Körmendi Lajosnak A puszta fiai* (1996) című költészeti antológiája, amely a kazak nemzeti költészet keresztmetszetét adja, szinte a kezdetektől, a XIX. századtól, Abaj Kunanbajev költészetétől Oldzsasz Szülejmán műveig, tehát napjainkig.

Ugyancsak közép-ázsiai utazások ihlették *Körmendi Lajos Kurgán* című verseskötetét, ami 1997-ben jelent meg.

Cseh Károly Mezőkövesden élő kitűnő műfordító a török, tatár, és csuvas költészetből válogatott verseit hozza a *Kihunyó augusztus* című, szintén a Keleti örökségünk sorozatban 1998-ban megjelent könyv.

Amu-Darja széles vize válogatás a török népek folklórjából Mándoky Kongur István fordításában címmel kazak, kumük, karakalpak, kazáni tatár, dobrudzsai tatár népköltészeti alkotásokat sorol, 2002-ben jelent meg Bartha Júlia szerkesztésében. Karcagon, ahol a turkológiának immár hagyományai vannak, hiszen a század elejétől, Németh Gyula fellépésétől folytonosnak tekinthető a turkológiai kutatás, természetesnek tűnik, hogy a török népek szellemi kultúráját bemutató könyvsorozat jelenik meg, s ennek kiadását nem is vállalhatta más, mint a helyi kulturális egyesület. Miként a helytörténet szempontjából oly fontos, *Őrsi Julianna: A Nagykunság 1848–49-ben* (1998), *Elek György: Egy város a hátszágban* (Karcag 1848–49-ben) című köteteket is. Az esszé műfaját képviseli *Rideg István: Alföld és irodalom* című munkája.

Utassy József: Ötvenöt ördög című kötete, Bényi Árpád festőművész illusztrációival a gyermekirodalom egyik gyöngyszeme. A dráma műfaját és egyben a szomszédos román nép irodalmát képviseli *Szlafkay Attila* egyfelvonásosok fordítása *Fordulatra várva* címmel.

A vallásos költészetet *Ötvös László: Októberi orgonailat* című verseskötete, az ifjabb nemzedék pedig *Jenei Gyula: A víztorony vitorlái*; *Merényi Krisztián: A múlhatatlan ma* című verseskötetei által mutatkozik meg. A szociográfia műfajában *Körmendi Lajos: Öt perc az élet* című kötete, a kisregény műfajában *Sarusi Mihály: Csuba Ferke* című kötete hozható példának. *Sarusi Mihálynak a Körmendi – Sarusi szabadcsapat* című kötete a két író barátságának szép dokumentuma. Ugyancsak az egyesület adta ki *Körmendi Lajos: Az álom fonákja* című válogatott írásokat tartalmazó posztumusz kötetét. A Barbaricumnál hasonlóan kiadásban jelent meg a *Biblia* Hanauban, 1608-ban nyomtatott kiadása.

A kiemelt példákban is kitűnik, hogy egy kisvárosi kulturális egyesület is működhet nagy hatósugarú körben, és felvállalhat olyan hézagpótló feladatot, amely nagy szolgálatot tesz a magyar művelődésnek. Példaértékű az a társadalmi bázis, amely immár közel egy évtizede támogatja ezt az egyesületet. Ez a biztosítéka annak, hogy minden nehézsége ellenére is fenn tud maradni.

A megőrzött hagyomány

Bartha Júlia: Lâle: Hagyományok a mai török társadalomban, az emberélet fordulóinak népszokásai. Szolnok, 2006. 208 p.

Lâle – Tulipán a címe annak a szép kivitelű kötetnek, amelyben dr. Bartha Júlia orientalista, néprajzkutató tette közzé a török népszokások vizsgálat eredményeit. A karcagi eszmélésű szerző érdeklődése alapos nyelvi és néprajzi stúdiumok mellett húsztendeje fordult a török népek, pontosabban Törökország népei, néprajzi csoportjai kultúrája felé. 1988 óta szinte évi rendszerességgel folytatott gyűjtőmunkát Anatólia településein, de Kazakisztán tájaira is eljutott.

Törökország néprajzát bizonyára nem könnyű kutatni, hiszen, ahogy ez a könyvben olvasható, az országon belül „47-féle táji-etnikai-vallási csoportot tartanak számon”, amiért aztán akár falvanként eltérőek lehetnek a szokások, vagy azok egyes elemei. Itt-ott még élnek nomadizáló csoportok, amelyek szokásai ma is sok archaikumot őriznek, míg a városokban már felbomlóban van a régi örökség szokásrend: „... kétféle Törökország létezik – írja a kutató –, a keleti és a nyugati mintájú, de az utóbbin átszüremlik az örökség, ettől kap olyan különös varázst.” E varázslatosnak nevezett világot takarja az ország jelképe után adott Lâle (tulipán) cím, a kötet tematikája pedig a tartalmi összefoglalót adó alcím szerint „Hagyományok a mai török társadalomban, az emberélet fordulóinak népszokásai”. A könyv végén 483 tárgyszó segít az eligazodásban, visszakeresésben vagy a tájékozódásban, s ez is mutatja, hogy a – születés–házasságkötés–halálozás – eseményeire tagolt összefoglalás igen bőséges és szerteágazó anyagot tartalmaz. Különösen vonatkozhat ez a temetkezési szokásoknak a gyásztól a sírjelek, temetők jelképrendszeréig összegyűjtött, rendszerezett bemutatására. A földrajzi tényezők mellett az iszlám teszi még távolibbnak, zártnak, s ezzel együtt rejtelmesnek ezt a világot, ami azonban a könyvet olvasván nagyon közel kerülhet hozzánk, s megláthatjuk, hogy a miénkhez hasonlóan a kopártól a csodásig minden árnyalat meglelhető benne, s e kultúrában irigylésre méltó, hogy „noha átvesz mindent, amit a nyugati világ rázúdít, a fontos dolgokban a saját tradícióját tekinti mértéknek és mércének”.

A gazdag, tematikus bibliográfiát és közel mintegy száznolcvan illusztrációt, fényképet felvonultató kötet a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 61. darabjaként jelent meg.

Elek György

**Balogh Balázs – Fülemile Ágnes:
Társadalom, tájszerkezet, identitás**

Akadémiai Kiadó, Bp. 2004.

Kalotaszeg, a néprajzi tájak időben, térben tagolható, sokváltozós (etnikailag, vallásilag, kulturálisan, társadalmilag szerveződő) rendszerében a módszeres kutatások kezdetétől kitüntetett helyet foglal el. Jankó János 1890-es években írt monográfiájától napjainkig a szakma különféle tárgykörének vizsgálati terepe ez a vidék, amely a társadalomtudományi kutatások rekonstrukciós szándékának érvényesítését, és a reliktumokban bővelkedő, a néprajz által óhajtott „klasszikus néprajzi kor”, ha omladozó, de azért mégiscsak csábító együttélésének képzetét erősíti a tudományos gondolkodásban. Balogh Balázs és Fülemile Ágnes jelen munkája, ennek a társadalom- és bölcsészettudományi módszertanokkal alaposan és régóta kutatott – tehát a klasszikus néprajz „százholdas pagonyának” tekinthető tájnak-, társadalom-néprajzi ösvényekkel szabdaltnak tartalmazzák. A könyv címadásában jelzett tematika (társadalom, tájszerkezet, identitás) a kalotaszegi házassági kapcsolatok térbeli architektónikája mentén kerül kifejtésre: az alulról szerveződő emberi kapcsolatok legorganikusabb egysége (a társadalmi reprodukciót biztosító család) által objektíváló táji és tudati struktúrák képezik tehát a tárgyát ennek a könyvnek. A házassági kapcsolathálóknak térbeli szerveződésének tendenciáiról (ezek lokalizálásának problematikájáról), valamint a működését befolyásoló tényezők közelmúltbéli viszonyrendszeréről kaphatunk szintetikus képet a kiadvány négy, filológiai alapos egységében. A könyv első fejezete – Házassági kapcsolatrendszerek Kalotaszegen és környékén – a hagyományos(nak vélt?) házassági gyakorlatok térbeli kiterjedését és ezeknek a dekoncentrikus kapcsolatoknak a meghatározó tényezőit, változékony konfigurációit mutatja be. A szerzők egyfajta retrospektív konstrukcióban, időben az 1920-as évekig terjedően tekintik át Kalotaszeg „gazdasági-társadalmi-etnikai érintkezéseinek komplex térhálóját”, amely többek között, a néprajzi táj mikrostruktúráinak, a kulturális, etnikai peremterületek átfedéseinek számbavételével igyekszik a makro-táj körülhatárolásának kérdését körültekintően megoldani. Így a szakirodalomban „Kalotaszeg”-ként aposztrofált néprajzi kulturális zónát (Felszeg, Alszeg, Nádas mente, néha az ehhez társított Kapusvidék, Átmeneti-vidék), a szerzőpáros olyan társadalmi organizmusok szerint tagolja, amelyek a kulturális kapcsolatok kistáji struktúrájának centrumába tartozó településeket, valamint az ebből kifelé integrálódó kapcsolathálóknak településrendszereit egyaránt a vizsgálat látókörébe vonják. Ebből is láthatjuk, hogy a szerzők árnyaltabban kezelik a kulturális régió fogalmát, mint ahogyan azt a korábbi néprajzi szakirodalomban megszokhattuk. Ennek lényege, hogy figyelmen kívül hagyják a kultúra térbeli diszkontinuitását, s arra a viszonyra koncentrálnak, amely alapján elvégezhető akár különböző, történetileg változó kiterjedésű társadalmi, felekezeti, etnikai csoportok koherens, sajátos identitással rendelkező közösségeinek szétválasztása és lokalizálása. A házassági kapcsolatok iránya, intenzitása szerint négy integráns kistájat különítenek el: az elsőt Kalotaszeg délnyugati felének magyar falvai (a „Felszeg”), a másodikat a terület

északnyugati része (az Alszeg, valamint az Almás völgye és Hídalmás közötti települések), a harmadikat és negyediket pedig Kalotaszeg északkeleti és délkeleti felének települései (Kapus völgye, a „Nádas mente” és a Kajántó-patak völgye; Fenes-patak, valamint a Kis-szamos völgye) képezik. Ezek a mikro-régiókon belül is egy finomabb kulturális háló meglétére hívják fel a figyelmet, amelyek nem csupán a házassági körökhöz kapcsolt preferenciáknak, a települések presztízs-hierarchiájának a kialakulására, de a lokális önazonosság-tudatok meglétére, és a kollektív tájszemlélet építményének különféle rétegeire is utalnak.

A könyv második fejezetében a társadalmi státuszuknál fogva (nemes, iparos), vagy az etnikai–felekezeti hovatartozásuk miatt a „kalotaszegiség” fogalmán önmagukat kívül helyező települések bemutatása következik. Ezt követően az etnikai „tér szerzési játék” során változó magyar településterületek beszűkülését láthatjuk, végül pedig Erdőalja konkrét példáján, a vizsgált néprajzi tájszerkezethez területileg szervesen nem kötődő, de bizonyos kulturelemek révén mégiscsak kapcsolódó néprajzi kistáj társadalmának, térszemléletének elemzése következik.

A kalotaszegi, alulról építkező társadalmi egységeknek, vagyis a házadási körök terepszemléjének jelentős része kvantitatív adatfelvételeken alapulnak, s a nyelvjárási jelenségek elterjedésének illusztrálásánál alkalmazott kartográfiai módszerrel vannak szemléltetve. Nagyon jól áttekinthető és látványos formában jelennek meg ily módon az olvasó előtt a kutatás során megfigyelt tendenciák. Ezzel összefüggésben azonban meg kell jegyeznünk, hogy a kvantitatív források kiértékelésén, a statisztikai számok arányain nyugvó tájszerkezeti modellek meghatározása, illetve a kapcsolathálózati rendszerek felállítására módszertani óvatosságra intenek. Minden bizonnyal felesleges hangsúlyoznunk azt a közismerten döntő fontosságú alapelvet, hogy a mintában szereplő populáció száma és ennek a számszerű adatnak a reprezentatív képessége a mennyiségi kutatásoknál, a tendenciózus jelenségek bemutatásában elsőrangú. Talán éppen ezért indokolt lett volna, ha a kalotaszegi falvak házassági köreit és a falvak közötti presztízs-hierarchiát bemutató részben, a könyv szerzői legalább utalásszerűen jelezték volna, hogy a vizsgált településeken rendszerint milyen számú populációt vettek fel a vizsgálati mintába, s hogy a válaszadók köre kikből került ki. Annak ellenére ugyanis, hogy általános és nagyon lényeges folyamatok, kapcsolathálók szerveződését ábrázolják a közölt térképek és táblázatok, a mikro-tájak interakcióinak intenzitásán alapuló korpusz összeállításának elveibe (a lekérdezett mintába tartozó populáció nagyságrendjébe, a szelekció szempontjaiba) egyáltalán nem látunk bele. (A mintegy hetven kutatóponton elvégzett gyűjtőmunka megbízhatóságát ez a körülmény, véleményünk szerint jelentős mértékben csökkenti.)

Az eddigiekből láthattuk, hogy a munka szerzői az adott kulturális kistáj térbeli szerveződésének, a házassági kapcsolatok sűrűsödésének, ritkulásának időbeli metszetét vették figyelembe. Ez egy térbeli kiterjedés diakronikusan változó határmozgásának dokumentatív szándékát jelenti, vagyis többek között azt, hogy nyitott tájstruktúrák meghatározott társadalmi mozgások, irányított kulturális impulzusok paraméterei mentén leírhatók. Az egész könyvet áthatja a társadalomnéprajznak ez történeti rekonstrukcióban

kifejeződő személelmódja. Sok esetben ez a társadalom-néprajzi eszközkészlet csapdájának tekinthető, elsősorban azért, mert nem a vizsgálati anyag egységes elméleti aspektusainak kedvez, hanem a töredékes szemlélelmódoknak. A makroszintű társadalomkutatói vizsgálatokban – esetünkben Kalotaszeg emberi kapcsolathálózatának történeti kutatása során –, valószínűleg nem elég annak tudatában lennünk, hogy sokváltozós, folyton változó rendszerek alakítják a kutató tapasztalatait. Minden bizonyos szem előtt kell tartanunk, hogy ezekben a tapasztalatokban a különféle megközelítések időbeli esetlegességei, a konstrukció nyitott rendszerének labilitásai is kifejeződnek. Hiszen a vizsgált néprajzi táj definiatív finomításnak ez a diakron módja a szempontrendszer állandó bővítését hordozza magában, a tényezők folyton bővülő megvilágító szerepe pedig rendszerint az objektív hozzáférés bizonytalanságát fokozzák. Akaratlanul is rávilágít ez az eljárás arra a konfliktusra, amely a pozitivisták tényhalmozás soha el nem készülő rendszereiben korábban szintén megnyilvánult. (Metaforikusan visszaulva a pozitívizmus alapígéretére, és egyidejűleg a könyv olvasása közben felmerült társadalom-néprajzi eszközhasználat alapkutató-jellegére ez a fajta tudományos kijelentés előttünk a következőképpen hangzik: Bábel tornyáról csak a kőhordás végén lehet látni a nagy összefüggéseket. De vajon mikor épül fel ez a gigantikus Bábel? Jelen esetben az a tapasztalatokból, megfigyelések útján gyűjthető tényekből épített omladék, amely nem csupán a (társadalomtudományi) objektum külső látványához (a megjelenés külső formáihoz), hanem a szerkezet belső (kulturális) „értelméhez” is hozzá tud férni? Valószínűleg soha, s ez nem a funkcionalista, hermeneutikai kritikája ennek a szemlélelmódnak. Csupán annak kifejezése, hogy a felületek és a valóban lényeges általános tendenciák eléggé általánosak ahhoz, hogy a mélyfúrások előtti tájékozódásnál jelentősebb tapasztalatokká ne válhassanak.) Természetesen valószínű, hogy az előttünk tudományos, ismeretelméleti problémákat felvető hozzáférési eljárás nem is az általunk ismertett könyv konkrét problémája, hanem valójában a mennyiségi mutatókkal operáló *klasszikus néprajz* módszeré. A klasszikus kifejezés, magukat progresszívebbnek minősítő néprajzi berkekben, a „konzervatív” eufemizáló szinonimája, amely valószínűleg inkább a kollegiális összetartozás konszenzusának szól, mint annak az őszinte békés közelítésnek, hogy egymás diszciplinájának elméleti apparátusát kombinatív módon valamennyien igénybe vegyék. Mostani szóhasználatunkban, a könyv jellemzése kapcsán a „klasszikus” kifejezés azt jelenti, hogy a szerzőpáros által kitűzött rekonstrukciós kísérlet gyakorlata szolgáltat elméletet a társadalom-néprajzi vizsgálathoz. Mondhatnánk talán úgy is, hogy a kanonizált kérdésfelvetések, a leírásnak és megfigyelésnek begyakorlott aktusai alakítják azt a beszédmódot, diszciplináris metódust, amely a könyv tárgyát tagolja. Ez a munka harmadik és negyedik társadalomtörténeti fejezetében (Kalotaszeg és tágabb területének története a középkorban; valamint: Etnikai feszültségek a magyarok és románok egymásról alkotott képében, és ennek előzményei az 1940-44 közötti korszak konfliktusaiban) érhető leginkább tetten. Itt ugyanis az eseményekbe ágyazott történet-mondás, illetve az eseménytörténeti háttérrel való „rendelkezés”, azt a (napjainkban lefelé szálló) társadalomtudományos képzetet erősíti, hogy már az értelmezés egyik fontos részletéhez érteztünk, miközben valójában még „csak” a

kulturális tartalmak körülményeit, adalékait sajátítjuk el. Ezeknél a fejezeteknél az a benyomásunk támad, hogy a szerzők a történelmi körülmények, vagy az azokat reprezentáló történések kronológiai összeállításával az ok-okozati összefüggések, vagy a belső kulturális változások valamilyen implicit „magyarázat”-át kívánják tudatosítani. Bár a szerzők a könyv elején kinyilvánítják: „munkánkban nem egy hagyományos kronológiai gondolati rendet követtünk, hanem ennek a kikristályosodott rendszernek kerestük az előzményét, a kialakulásában szerepet játszó tényezőket, és ehhez viszonyítva mutatjuk be a táji struktúra elemzésének egyéb lehetőségeit” – az eseményekkel jellemzett kulturális specifikumok valamennyi esetben a szubjektív történelmi narráció veszélyével fenyegetnek. Ezzel a módszertani ösvénnyel jutunk el a Klaniczay Gábor által emlegetett sajátos történelemírás dilemmájához: a regényes történelem vagy/és a történelmi regény műfaji határsávjainak összemosódásához. Az irodalomtudományban ez a nyelviség problémájához vezet el (nem a „rég” történetek újszerű nyelve hozza a tudományt zavarba, hanem a történet tartalmának, és narratív aktusának az írásbeliséggel elvesztett korábbi jelentéstartományai), a néprajztudományban pedig két metodológiai szemléletmód párharcához.

Balogh Balázs és Fülemlé Ágnes igényesen megírt könyve, a tradicionális népi kultúra igen fontos helyszínének, Kalotaszegnek, alapvető fontosságú társadalmi és kulturális organizmusát, a házasodási kapcsolatok szerveződésének modelljeit vizsgálja. A szerzők, a „kalotaszegi” identitásban, a zárvány és a belső kultúrák személyközi vagy interetnikus kapcsolataiban kifejeződő tájszerveződési struktúrákat mutatják be szemléletes formában, monografikus ígérennyel. Maga a könyv azonban, erényei ellenére sem vet fel annyi kérdést bennünk, amennyit a társadalomnéprajz klasszikus szemléletmódjának, és a kulturális antropológia attitűdjének a szembeállításával az olvasó, a könyv kapcsán két tudomány viszonyáról megfogalmazhat. Vagyis az ismertetett kiadvány alkalmasabbnak mutatkozik a klasszikus társadalom-néprajzi, és az ettől igencsak eltérő nyugati szociálintropológiai irányzatok probléma-felvetési, ismeretelméleti technikáinak összevetésére, mint az eddigi kalotaszegi néprajzi kutatások eredményeinek revolúciójára.

Borbély Sándor

Bódi Erzsébet

Gondolatok a Mikroközösségek. Társadalom- és gazdaságtudományi eredmények és módszerek innovációja című, Túrkevéen megjelent kiadványról¹

Az április elején Túrkevéen megjelentetett *Mikroközösségek. Társadalom- és gazdaságtudományi eredmények és módszerek innovációja* (szerkesztette: Örsi Julianna, Túrkeve – Szolnok, 2007)² kiadványról szóló alábbi vélekedés elhangzott a könyv első bemutatóján, melyet április 23-án már meg is rendeztek.³ Ugyanis ennek a napnak estéjére időzítették találkozót a *Kriza János Néprajzi Társaság tagjai* saját székhelyükön, Kolozsvárott a Mikes (jelenleg Croitorilor) utcán található, nem régen felújított tanácskozó teremben. A könyvbemutatóra sokan eljöttek. A tágas helyiség sokunk örömeire valóban megtelt. A Babe³-Bolyai Tudományegyetem (BBTE) lelkesen érdeklődő magyar hallgatói között a Szervezőkön túl a könyvbemutató-találkozót megtisztelte *Péntek János* nyelvész, *Neményi Ágnes* szociológus, *Keszeg Vilmos*, *Tánczos Vilmos* néprajz professzorok *Gazda Klára* néprajzkutató, továbbá az *Erdélyi Múzeumi Egyesület* munkatársai valamint a közelmúltban átadott új állandó kiállításra méltán büszke lehető *Kolozsvári Néprajzi Múzeum* muzeológusai. A bemutatót rövid párbeszéd követte. Az esemény azzal még szélesebb körű publicitást nyert, hogy *Nemzetközi tapasztalatokat ötvöző kötet* cím alatt egy újságcikk vitte hírét a romániai *Szabadság* napilap április 26-i számában.

Az est házigazdája *Szabó Árpád Töhötöm* a *Kriza János Néprajzi Társaság* fiatal néprajzkutatója volt.

Magyarországról a kötet szerkesztője *Örsi Julianna*, szerzői közül *Szendrei Eszter* muzeológus, *Kenyeres Sándorné* művelődési szakértő (OKM), *Kapás János* muzeológus (Túrkeve) és *Bódi Erzsébet* főmunkatárs (Debreceni Egyetem) vett részt.

A kolozsvári könyvbemutató bevezetőjében előbb tájékoztattuk a Kedves Hallgatóságot arról, hogy hogyan is született meg a *Mikroközösségek. Társadalom- és gazdaságtudományi eredmények és módszerek innovációja* címet viselő kiadvány.

Ami egy konferencia-kötet. A konferenciát két megnyert nagypályázat – az NKFP 5/162/2001 és az EU-os *Nemzedékek kutatóúton ROP-3.3.1-05/1-2006-02-0007/37* – birtokában bátran, de ugyanakkor kellő anyagi és komoly tudói felelősséggel *Örsi Julianna* valósította meg Túrkevéen 2006 szeptemberében.

Erre a tanácskozássra több külföldi szakembert is meghívott. Így bemutatta kutatásait a poszsonyi egyetem tanszékvezetője, *Marta Botíková*, tanítványaival együtt *Neményi Ágnes*

¹ A könyvbemutató beszéd elhangzott 2007. április 23-án Kolozsvárott.

² A könyv megjelenését az NKTH Apponyi Albert programja tette lehetővé.

³ A könyvbemutató része volt az MTA JNSZ M Tudományos Egyesület és a Kriza János Néprajzi Társaság együttműködését segítő projektnek, melyet az NCA Nemzetközi Kapcsolatok Kollégiuma támogatott.

a Babe"-Bolyai Tudományegyetem szociológusa, *Elena Colta Rodica* az aradi multikulturális konferenciák szervező muzeológusa, de ott volt *Sárkány Mihály* is, akit méltán nevezhetünk a klasszikus szociál- és kulturális antropológia magyarországi legjobb ismerőjének, *Szabó László* neves társadalom-néprajzkutató is beszámolt eredményeiről. Magyarországon kívül négy országból érkeztek előadók, tanárok, tapasztalt kutatók, tanítványok, Ph.D. kurzuson résztvevők. Összesen 28 előadás hangzott el. A nagyszámú hallgatóságot jórészt debreceni egyetemisták, szolnoki és mezőtúri főiskolások tették ki. A kétnapos tudományos ülés *workshop* típusban zajlott le. Ami most nem a hazaiak és a meghívott külföldi előadók közötti kölcsönös adok-kapok szellemi eszmecekerét, munkaértekezletet jelentette, hanem a kutatói munkát kipróbálni szándékozó egyetemi s főiskolai hallgatók és a már eredményes kutatásokat prezentáló, tapasztalt előadók közötti kapcsolat kialakulását, szótértését, de legfőképpen az ismeretek átadását, felkínálását. A konferencia ezzel elérte célját, ami a „*Nemzedékek kutatóúton*” pályázat teljesítéséhez felkészítő elméleti és módszertani ismeretek elsajátítását akarta segíteni jól megszervezett szellemi műhely keretében. Előadások után tanulságos párbeszéd alakult ki, főleg a társadalmi tények jelenkori sokirányú átalakulásáról, tanulmányozásának lehetőségéről, értelméről. Ezek a viták, felszólalások sajnos nem kerültek be a kötetbe, de reménykedhetünk abban, hogy a jelenlevők gondolataiban rögződtek.

A megjelent kötet tematikai vezérfonalát *mikroközösségek* adják. Három nagy fókuszról: társadalomkutatási és gazdaságkutatási eredmények szemszögéből valamint olyan tanulmányozási eljárások, módszerek kipróbálásával, tipizálás megismertetésével, ami, vagy amik megkönnyíthetik, megújíthatják, kitágíthatják a témakör kutatásait, felfrissíthetik a kutatók eddigi ismeretelméleteit, érdekes ötleteket adhatnak a mai valóság, ezen belül is a felértékelendő mikroközösségek tökéletesebb kutatásához és megértéséhez.

A kötet szerkezete is hármas tagolású. Elsőben *projekteket* mutatnak be a szerzők. Második részbe kerültek a *lokális közösségekkel* és *civil szervezetekkel* foglalkozó tanulmányok. A harmadikban található a *családkutatások*.

Bár a kötet szerkesztője és felelős kiadója, *Örsi Julianna* arra kért, hogy ezen alkalommal (Kolozsvárott) elsősorban az erdélyi vonatkozású tanulmányokat mutassam be, mégsem hagyhatom szó nélkül azt a rendkívüli képességet, kimunkálást igénylő erőfeszítést, amiket mostanság a jelentősebb pályázatok megkövetelnek. *Örsi Julianna* néprajzkutató muzeológus *Krizsán József* mezőtúri főiskolai tanárral összefogva ezeket a követelményeket „gyúrta alá és győzte le”, aminek kapcsán a formai rovatokat elhagyva a pályázatok tartalmi kidolgozását ezért az erényekért mindenkinek például ajánlhatom. Annál is inkább, mert a pályázók megmutatják, hogy az EU által is elmaradotként nyilvántartott Észak-Alföldi Régióban a gazdasági étellel – az alternatív energiahordozók, az innovációk, a tájgazdálkodás és más gazdasági vállalkozások létjogosultságával, az élelmiszertermeléssel és feldolgozással mennyire szorosan összefüggnek a *mikroközösségek*, azokból eredő problémák, melyek interdiszciplináris társadalomtudományos szemléletű kutatással kerülnek felszínre. Azt sem hagyhatom figyelmen kívül, hogy ebben az esetben miképpen hangolódik rá egy *vidéki kismúzeumnak* sztereotipizált intézmény tudományos szellemisége és közéleti kulturális műhelye a jelenkor kihívásaira. Érdemes

elolvasni, hogy milyen utakon járva és milyen értékű háttérrel tud kiépíteni egy ún. *antropologizált múzeum*, hogyan és mit kell cselekednie ahhoz, hogy a helyi hatalmi elit ne kérdőjelezze meg létjogosultságát és szaktudományos körökben országosan, sőt azon túl is elismerjék s értékeljék működését.

Mint már említettem, a *Mikroközösségek. Társadalom- és gazdaságtudományi eredmények és módszerek innovációja* c. kiadvány második része lokális közösségekről és civil szervezetekről szóló tanulmányokat tartalmaz. Az EU bármennyire is szorgalmazza a civil szervezeteket, a szakértők felmérése szerint még Magyarországon nem minden településen létezik civil szervezet. Városokban bár több is van, azért a szervezetek száma ott is jelentősen csökkent az utóbbi két évben anyagi támogatások megszűnése miatt. Az alulról szerveződő civil szervezetek bármennyire is komoly és pótolhatatlan feladatokat látnak el a helyi társadalomban, működésük, formális fennmaradásuk még most is a hatalmi elittel, az ország gazdasági helyzetével közvetlenül összefügg, annak ellenére, hogy többféle forrásból igyekeznek erkölcsi és anyagi támogatásokat nyerni. Ebben a rovatban olvashatunk az *Alföldkutatásért Alapítványról*, benne az ún. kunhalmok értékéről és védelméről, a túrkevei gazdasági és természetvédő szervezetekről valamint a kulturális örökségeket közvetítő egyesületekről. Ezek mind-mind nélkülözhetetlen egyesületek a vidéki településeken. Pótolhatatlan szerepet vállalnak fel, különösen a kultúra és a hagyományozódás ápolása terén.

A mikroközösségek legklasszikusabb formális csoportjai a *családok*. Családkutatásokat majdnem minden társadalmi szaktudomány végzett, végez. A mezőgazdasági munkából élő családokat, azok típusait, jellegzetességeit a néprajztudomány vizsgálta, vizsgálja. Gondoljunk csak *Milovan Gavazzi Zadruga* – délszláv nagycsalád szervezet monográfiájára, majd ugyan ilyen nevet viselő horvát antropológiai folyóirat köré csoportosult tanulmányokra. A történelemtudomány híres főúri családok történetét tárja fel. A szociológia az ipari társadalom családjait mutatja be és a jelenkori családszervezettel összefüggő, megoldásra váró kérdéseket teszi közzé országos szintre kiterjesztve. Mindezt azzal a szándékkal cselekszi, hogy a döntéshozók figyeljenek oda a családokat súlyító problémákra. Hajdan a polgári társadalmi réteghez tartozó családokat, – akiknek munkáját még ma is élvezzük, még ma is látható vagy szellemi értékük után jelenleg is számon vannak tartva – általában leszármazottaik lelkiismeretfurdalásából eredő kutatásokból ismerjük meg.

A kötetben publikált előadásokról is majdnem ilyen képlet állítható fel. *Marta Botíková* a huszadik századi szlovák családkutatásokat összegzi, *Szabó László* családtípusokról értekezik, miközben értékítéletet is mond korunk liberalizált társadalmi viszonyairól. Szerinte ez a viszony mostanra polarizálódott, leegyszerűsödött az egyén és a tömeg két pólusára. A kettő között a család eddigi funkciói majdhogya a semmiben lebegnek. Más formális csoportok sem segítik az egyént családi jellegű problémáinak megoldásában: az élethez nélkülözhetetlen létbiztonság, gyermeknevelés, rekreáció, a folytonosság stb. megteremtésében. A család alapvető rendeltetéseivel szemben maga az egyén került.

A szociológus *Neményi Ágnes* előadását egy nagyon részletes interdiszciplináris kutatás előzte meg. A szerző munkatársaival Erdélyben négy olyan kistérségben végzett

felméréseket, ahol mindegyik sajátos, környezetüktől eltérő földrajzi és történeti adottságuk alatt hosszú időn át alakult ki. Tehát nem az EU által meghúzott új vonal mentén, mint ahogyan ez Magyarországon némely helyen megtörtént. Erről az erdélyi kutatásról könyv is született: *Társadalom és politika. Etnikai folyamatok Románia négy kistérségében* címmel. Ezek a kistérségek: *Gyimesek, Székelykeresztúr, Kalotaszeg és Magyarpécska*. Földrajzi helyzetük révén kiválóan alkalmasak az etnikai folyamatok felmérésére, az összehasonlításra, a háztartások, a család struktúrájának kimutatására, az ott élő magyarok stabilitásának és mobilitásának értékelésére. Azt kell megállapítani, hogy az ilyen vizsgálatok hasonlítanak legjobban, ezek állnak legközelebb az ismertetésre szánt kiadvány elején bemutatott „*Nemzedékek kutatóúton*” című EU-os megnyert pályázathoz. Ugyanez mondható el *Fazakas Réka* és *Varga Enikő Torockón* és *Torockószentgyörgyön* végzett empirikus kutatásairól is. Szemléletes ábrákat bizonyára a debreceni, mezőtúri, szolnoki diákok is követni fogják a foglalkozási struktúra bemutatásánál, amikor saját kistérségi tapasztalatukat szeretnék írásban megörökíteni, elemezni, a rendkívüli folyamatokra rávilágítani.

A politikai rendszerváltás tömegeket sodort a szegénységbe egzisztenciálisan és talán még többeket a kilátástalanságba. Egy szóval az élet minőségének a romlásába. Főleg szociológusok, Magyarországon pl. *Ferge Zsuzsa*, emelnek szót ez ellen a tömegeket súllyesztő folyamat ellen. A valóságban még mindig keveset és kevesen írnak róla. A rendszerváltással társadalmilag és egyénileg egyaránt a munka elvesztette megszokott értékét az emberi élet értelmében. Egy ember életében olyan változások történtek, amik érthetetlenek és igaztalanok. Társadalmilag mégis csak egy folyamat részeként kezelik a bekövetkezett változást. A munkanélküliség, ebbe beleértve az ilyen jogon támogatottakat, a szocialista korból származó nyugdíjasokat, a szociális segílyen élőket stb., megállíthatatlanul maga után vonzza a szegénységet, az élet minőségének romlását napról napra, hónapról hónapra. Demográfiaiilag ez egy olyan horderejű tényező a mai társadalomban, amivel lépten-nyomon találkozunk a jelenben élő, gondolkodó ember. Akikről minden társadalmi tudománynak szólni kell: egyénre, csoportra, családra, településre, nemzetre stb. való tekintettel. Arad szegényeiről készített példaadó tanulmányt *Elena Rodica Colta* muzeológus szaktudományos tipizálással és konkrét esetek leírásával. *Szendrei Eszter* írásával együtt értékes tanulságokkal szolgálnak ezek a kutatások, érdemes ezeket részleteiben is követni.

Külön figyelmet érdemel *Ambrus Juditnak* a családkönyvekről írt tanulmánya a történelmi igényű családkutatásokhoz. A Ph.D. hallgató Ambrus Judit azon kívül, hogy felfedezte ennek a történeti jelentőségű forrásanyagának a használhatóságát, arra is kísérletet tett, hogy megállapítsa a családkönyvekből miképpen lehet következtetni a XIX. századi háztartások szerkezetére, típusaira. Ő konkrétan az 1883-tól vezetett magyarvistai családkönyveket tanulmányozta. Az ugyancsak Kolozsvárott Ph.D. hallgató (BBTE) *Vajda András Írásfunkciók és írásszerepek alakulása egy családban négy generáción keresztül* címmel betekintést ad elméleti felkészültségéről, a néprajzszakra vonatkoztatott elvi gondolatokat rejtő fogalmak magyarázatáról valamint egy sáromberki család – a Berekméri familia írásgyakorlatának konkrét tanulmányozásáról. Módszertanilag

példaadó *Vajda András* írása. Az összefüggéseket szintekre osztva jelzi, ezután jut el a megnevezett család írástudó férfi tagjaihoz, akik egymást követő leszármazottak voltak, és az íráskészséget örökölték. A tanulmány választ ad arra, hogy ez az íráskészség mikor és mire teljesedett ki és hogyan vált maradandóvá.

Az erdélyi szerzőkön kívül *Szőke Anna* és *Nagy Abonyi Ágnes* Vajdaságról szóló tanulmányaival, előadásaival gazdagították még a magyarországi ismereteket. Mindkét írás újszerű megfogalmazású, Bánát és Bácska magyar falvainak problémáit hozta közelebb a jórészt *Észak-Alföldi Régióhoz* tartozó hallgatóságnak.

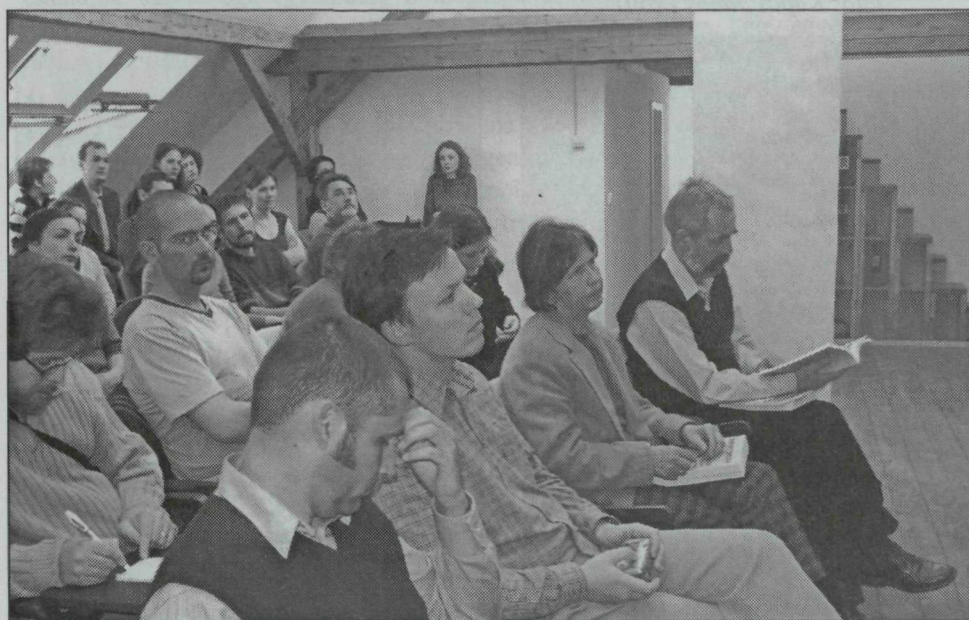
Tiszteletben tartva a jelenlevő Vendégek idejét s türelmét, ezen az esti összejövetelen nem eshetett szó mindegyik tanulmányról. A kiragadottak példáján kívántuk érzékelteni, kívántam rávilágítani arra, hogy a kolozsvári szellemi élet eredményeit, kutatói elképzeléseket, társadalomkutatásokat figyelemmel kísérjük és azok mennyire fontosak számunkra, debrecenieknek, szolnokiaknak, mezőtúri főiskolásoknak és nem utolsó sorban a megnyert pályázatokban kutatásokat szervező, irányító, az eredményeket számon kérő túrkevei múzeumi műhely tudományos tevékenységéhez.

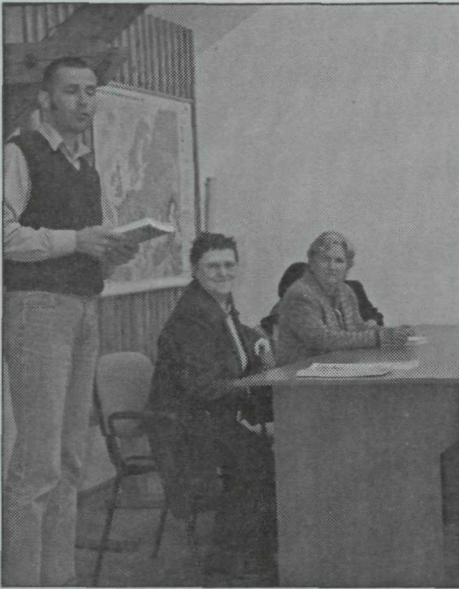
*Bódi Erzsébet Kolozsvárott bemutatja a Mikroközösségek című könyvet
(fotó: Kapás János Zsolt)*

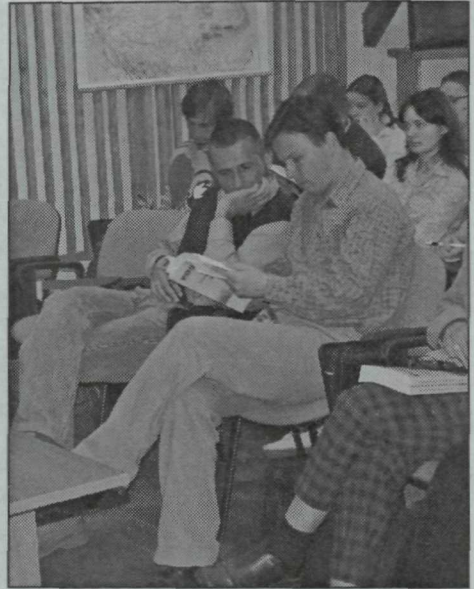
Kolozsvári közösség (fotó: Kapás János Zsolt)

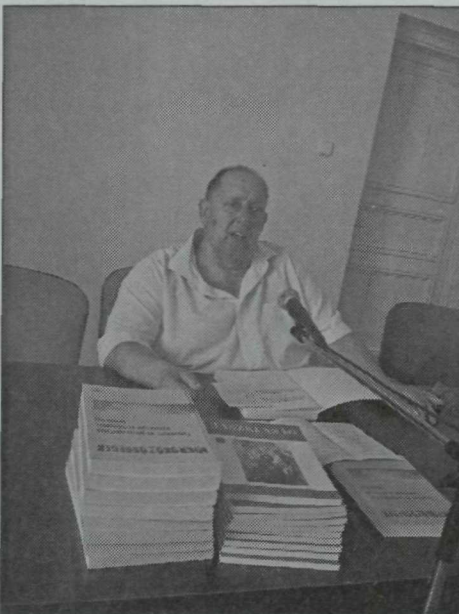
Kolozsvári közösség (fotó: Kapás János Zsolt)

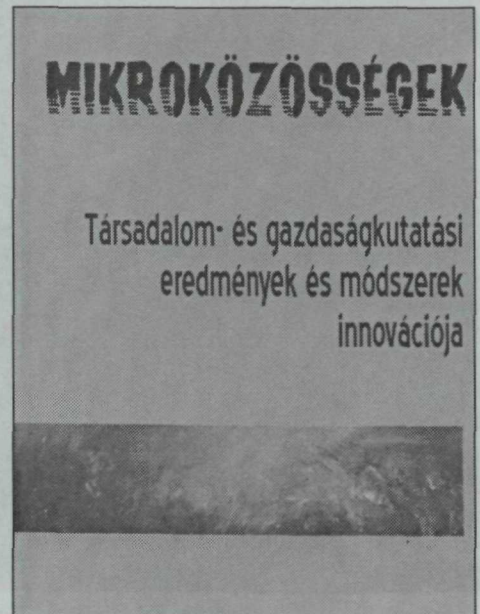
*Szabó Árpád Töhötöm köszönti az olvasókat és a szerzőket
(fotó: Kapás János Zsolt)*

*Ismerkedés a könyvvel
(fotó: Kapás János Zsolt)*

*Szabó László az Ünnepi Könyvhét szolnoki rendezvényén bemutatja a „Jászkunság”
Könyvtéka 1. köteteként a Mikroközösségek könyvet*

Bálint Sándor

Van min gondolkodni! A világ legyen a mérce*

Kivonat

A szerző több kutató-szakértő problémamegismerő problémamegoldó munkájának tézisszerű felhasználásával igyekszik válaszokat fogalmazni több olyan kérdésre, amin szerinte is érdemes gondolkodni. A világ legyen a mérce: Milyen a világ ma? Miként viszonyulunk a világhoz? A jövő kulcsa: az agykapacitás, a szellemi termelési mód, a tudástöke értéke, ára, hozzáférhetősége és a tudatlanság kockázata! S hol van Magyarország, hová, merre megyünk, a felemelkedés esélyei? Igaz-e, hogy az EU nagy szenvedés lesz számunkra?

Van min gondolkodni! A világ legyen a mérce

Az emberi létezés alapkérdésire keressük a választ. Válaszokat adni az embereket érdeklő új kérdésekre, az a gondolkodó, kutató értelmiség egyik alapvető feladata. Van min gondolkodniuk azoknak az egyéneknek, társadalmi intézményeknek, akiknek igazán az emberi élet fontos: akik felelősséget éreznek az emberek sorsának alakulásáért; akiknek az vagy az lesz a dolguk, hogy elfogadható szép-jó-igaz választ tudjanak adni az emberi lét időszerű problémáinak megismerésére és megoldásaira; akiknek nemcsak önmaguk és családjuk szabadsága-egyenlőség-boldogsága fontos, hanem másoké is, akiknek az emberek fölemelkedési esélyeinek biztosítása létkérdés; belátva, hogy egyéni-társadalmi létünk jobbítása az igazi tét, amiért érdemes cselekedni, tenni.

Lét a tét – halljuk sokszor ezt a kijelentést hazánkban. Ám az embereket a konkrét létezésük mikéntje és hogyanja, valóságos életmódja érdekli: miből él jól-rosszul, gazdagon-szegényen, egészségesen – betegen, munkából – lopásból – csalásból, hogyan él; emberhez méltóan-szinten, emberhez-polgárhoz méltóan; hol él: milyen szociális-kulturális viszonyok és körülmények között, milyen minőségű a szocializációja, mobilizációja, felemelkedésének esélyei stb.

Tény: hogy hazánkban az utóbbi években a szabályozott biztos élet utáni vágy felértékelődött, a lét – a jog és a közbiztonság igénye nőtt. Az ember életének minőségét szeretné megemelni, kívánja jobb élete legyen, életminőségének, problémáinak megoldása előtérbe kerülhessen: az oktatói-szociális-gazdasági-egészségügyi folyamatok kezelésében és a környezetvédelemben. Ám a magyar demokrácia mai szintjén még igen sok egyén és emberi-csoport szintjén sincs az emberek kezében saját sorsuk igényeik szerint történő alakítása. Mert ki vannak szolgáltatva nemcsak természeti (árvíz, aszálykár, tűzkár) erőinek, hanem más egyének – csoportok, gazdasági-politikai-jog érdek-érték érvényesítő döntéseinek, intézkedéseinek, azok egoizmusának, melyeknek kordában tartása is nehéz.

1.) A világ legyen a mérce. Milyen a világ ma? Mivel kell itt szembenézni? Kutató és közgondolkodást formáló értelmiségi vélemények szerint az önmagát és környezetét alakító embereknek cselekedeteik folyamatában szembe kell nézniük azzal, hogy a világ a

* Szolnoki Tudományos Közlemények VII. Szolnok, 2003. CD-ROM

századfordulóra megváltozott. Világrendszerek, változatok, birodalmak kerültek vezetési, politikai–gazdasági–szociális válságba, a nemzetközi, kontinentális, és regionális terror, a háborús észjárás, az erőszakos, olykor a fegyveres küzdelem és a természeti–társadalmi környezet pusztító viszonyok közé. Ez a folyamatosan változó, olykor igen zűrzavaros kor alkotja az emberi gondolkodás és tömeges emberi cselekvés, sokféle emberi magatartás hátterét. Helyenként pusztító, máshol meg-megújuló mozgástérben többé-kevésbé eltérő szabadság és kényszer szinten létező emberek élnek együtt. Még sokak számára többé-kevésbé idegennek érzett világban élve, igazságtalan érzülettel gondolnak arra, hogy változtatni kell az élt rendszeren, az új világon és önmagunkon, hogy igazán itthon, otthon érezze magát ebben a változó – felgyorsult világban, hazában. Európa felé tartva a választás nagyobb szabadságra ítélve, bonyolult, többbrétű, összetett. Rejtettebb életvilágunkban, több–nagy társadalmi reform megoldására készülve, tömeges életmódváltást is igényelve, sok mindent újra kell gondolni, újra kell fogalmazni. Sok munka vár népünkre, a tudat és létformáló értelmiségre. Hiszen a többség nem eléggé nyitott még–már a világra, kultúrára, az új tudásfajták megszerzésére, kevés ember kíváncsi az újra, a tudományra. Az emberek közül sokan rosszul reagálnak a társadalmi feszültségekre, rosszul viselik el a változásokkal együtt járó bizonytalanságot, köztük a versenyt, az emberi méltóságuk sérülését, szegénységüket, a lelki bajukat (szenvedélybetegségek), és azt, hogy a szociális különbségek továbbra is gyorsan nőnek (Bűntudatos gazdag, irigy szegény mentalitás kényszer vagy lehetőség, mobilitás, szűkülés–társadalmi szerkezet megmerevedni látszik, karrieraggodalmak). Hiányzó belátás és a világra való kilátás. Szűkössége ma még jelentős mértékben megnehezíti fölemelkedésünket a fejlettebb–modernebb világhoz. Hazánk, s megyénk többféle dilemma előtt áll: nőni vagy kisebbedni, nyilni vagy zárkózni, lepusztulni–csődbe jutni vagy építkezni az EU piacán boldogulni, vagy nem. Több kutató és vezető személyiség szerint nem lehet belenyugodni abba, hogy csak az USA-nak legyen világpolitikai felelőssége. Európa, az EU is lehet a világszínpadon, ha lenne stratégiája és kellő ereje. Az EU jövője és ereje a túgulásban a tőke, munka, tudás versenysikerében, és a demokráciák világszövetségében van. Ám sok itt a tennivaló, nagyon sok.

2.) Kulcs a jövőhöz! Az agykapacitás, a szellemi termelési mód, a tudás tőke működése! Van min gondolkodni nekünk magyaroknak azon is, hogy a kapitalizmus egy-egy országban akkor válik általános társadalmi rendszerré, amikor az ipari tőke, a kereskedelmi tőke és a pénztőke összefonódik. Ám mi magyarok még ma sem tartunk itt! Franciaországhoz és Németországhoz képest késve jött létre, és a hazai termelőerők és az igen ellentmondásos termelési (tulajdon-, érdek-, osztály- réteg és érdekelttség) viszonyok torz szerkezete és kevésbé progresszív működése okán változtatni kellett a válságba, a háborúkba került rendszereken. Nem lehetett a régi ipari-, mezőgazdasági-, kereskedelmi és azokra épülő politikai-, jogi-, erkölcsi, stb. felépítményt megtartani, mert mindazok működése számos deficitet hozott. A tőke, a tudás, a munkaerő útjában akadályokat, falakat hozott létre. Kérdés, hogy a négyféle tőke és a magyar munkaerő érvényesülésének útjában álló akadályokat az arra alkalmas intézmények milyen intézkedéssel tudják lebontani az EU-hoz csatlakozva, globálisan gondolkozva és regionálisan cselekedve.

Ma a világban egyre inkább az innovációs hullám, a tudástőke, az agykapacitás, a szellemi termelési mód működése a legnagyobb húzóerő, ha a tudás lesz az ásványkincs? A magyarság leggazdagabb tőkéje a tudástőke, a legjobban működő termelési módja a szellemi termelés. Ám mindeddig húzóerő nagy jelentőségű nemzeti problémánk az, hogy a potenciális tudástőkénket kevésbé tudtuk az idehaza épülő gazdasági, és kulturális viszonyaink modernizációjában alkalmazni. Az értelmiség fontos feladata foglalkozni a szellemi termelési mód hatékony működésének logikájával, és dialektikájával, köztük olyan keresett tudásgondolkodásfajtákkal, mint: a technikai innováció, a szervezési tudás, a szimbolikus és az alternatív gondolkodás, a másként gondolkodás szabadsága, a lojalitás, szolidaritás, a verseny és a jólét biztosítása, s mindezek a tudáselemeknek a versenyen alapuló megjelenése a teljesítményekben! Hiszen végső soron: ki mit tesz, annyit ér! – kellene legyen a mérce egy fejlett demokratikus köztársaságban. Ám ha az emberek közötti kapcsolatokat a félelem, a frusztráció, a zaklatás és a törtetés alakítják, akkor az embereknek sem a kreatív, sem pedig a produktív potenciálját nem lehet mobilizálni. Ehhez szükséges: rendelkezés a tudás fölött, a tudás átfogó értékrendbeli sorolása, értékek személyes közvetítése – mert értéknihil van –, a tudás szelektív értékelése a használhatóság alapján. A jövő jelenleg látható kihívásai, az EU-hoz csatlakozás, érték-norma választás és a szociálstrukturális átalakulás, hazai értékváltással jár együtt, melyek jóvőképességeinket meghatározzák.

3.) A tudás értéke és ára, hozzájutás lehetősége – kényszere, háttere, – teljesítmény és haszonelvűsége a tudatlanság kockázata!

Sokan állítják, hogy a jövő alakításában a tudástőke lesz a legnagyobb húzóerő. Sőt már napjainkban is szinte minden társadalmi tevékenységi területen a korszerű tudás az alap. Hiszen a munkába történő elhelyezkedés elemi feltétele az adott munkának megfelelő tudás birtoklása. Egy életen át tartó helyállás pedig egész életünket átfogó folyamatos újratanulást és felejtést igényel. Ám az újabb társadalomtudományi kutatások nemcsak az ipari kereskedelmi és a pénztőke mibenlétét – működését elemzik, hanem az úgynevezett tőkevagyon, a kulturális–szociális és a tudástőke és/vagy a kapcsolati tőke (mint funkcionális elit tőke) szerepét–működését is. E kutatások föltárták, hogy növekvő szerepe van a tőkevagyon mellett a kulturális és kapcsolati tőkének (köztük a versenyképes tudástőkének) az emberi–hatalmi, munkáltatói–munkavállalói (szolidaritási–egyenlőségi–emberi méltósági) viszonyok kapcsolatok milyenségének is. Mert egy fennálló intézménynek, normáknak nemcsak funkciói, hanem diszfunkciói – hátrányos hatásai – is lehetnek. Hiszen például kizsákmányolás sem mehet minden határon túl, vagy az adóztatás. Vagy a negatív privatizáció (korrupció), ami utal a hatalmi elit egy részének jog és erkölcsstelen (diszfunkcionális) működésére és egy-egy nomenklatura bukására. De nem minden kulturális és nem minden kapcsolati tőke működése rossz. Maga a tudás sem mindenható tényező. A tudáshoz való hozzájutás és az elsajátított tudás hasznosítása nem független a szociális–kulturális–lélektani környezettől, attól a háttértől, melyben a tanuló–dolgozó személyiség él s tanul, ami őt körülveszi, motiválja, pozitív vagy negatív módon szocializálja. Gazdagság és szegénység, a tőkevagyon, egy-egy család szociális léthelyzete,

jövedelme, ingerszegény–ingerdús kultúrája, kapcsolati és emberi bánásmód tőkége, szokás- és viselkedéskultúrája, intelligencia szintje, tudatlanságának kockázatai, a helyi óvoda és iskola működésének minősége, mind-mind determinálja az ifjak birtokba vett tudás értékét–árát, hozzájutás anyag és mozgásformáját, konkrét lehetőségét. Ám a tudás és a tudatlanság maga és determináltsága változtatható, alakítható. Ebben fontos az egyén motivációs felelőssége, erős akarata, belátása, szorgalma, ambíciója, teljesítménye és ezek folyamatos értékelése, elismerése és sikerélménye. Az EU-ban megnyílik a tér: a szakértelem, tehetség, vállalkozói kedv, ízlés, életminőség, leleményesség, és az elme versenye előtt.

A tudásnak pedig értéke–önértéke van, s kell, hogy legyen, mert az önálló–autonóm gondolkodás és döntéshiány területei nagyok még hazánkban. Kulcskérdés: milyen az iskola jövője, a jövő iskolája, kik, milyen értékű ifjak járnak oda, milyen tudású emberek lépnek be a munkafolyamatba?

Van min gondolkozni, hogy mit tanítsunk, milyen tudás hasznosítható–emészthető, hogy az iskola mit fejleszt, mit s kit gyakoroltat, hogy az emberek az EU-ban, s a világban versenyképesek legyenek.

Figyelembe véve azt is, hogy a tudás érték, de nem áru, ám pénzbe kerül, illetve a tudás nemcsak teljesítmény és nemcsak haszonelvű érték, hiszen a nyugdíjas is olvas, tanul, művelődik.

4.) A felemelkedés esélyei! Hol van Magyarország, hová merre megyünk? Igaz-e, hogy az EU nagy szenvedés lesz?

Van min gondolkodni a magyar embernek most, amikor ismét Nyugatot követő társadalommá válik. Szembenézve azzal, hogy Nyugat az alapvető demokratikus értékek szövetségeit jelenti, a papi, a feudális vagy hatalmi diktatúrákkal szemben és hogy a demokráciák a világ kisebbségét, egyenegyedét alkotják.

A felemelkedés, a jobb élet megteremtésének reményében csatlakozunk az EU-hoz, új irányt szabunk hazánk fejlődésének, tudva, de még kevésbé érezve, hogy új dimenziók várnak ránk és utódainkra. Bízunk abban, hogy felemelkedésünk lehetőségei és esélyei megteremtődnek, reméljük, jobb idők, nagyobb verseny-, és mozgástér vár ránk.

Hiszen tudjuk: jobb időkben, kedvezőbb körülmények, jobb lehetőségek között a társadalom dinamikája magával ragadja az embereket, megemeli jövedelmüket, életük mennyiségi–minőségi feltételeit.

Felemelkedésünk esélyeit vizsgálva kutatók–szakértők kitekintve a világra jelzik, hogy az EU-hoz csatlakozva a világ kell, legyen a mérce, az igazi zsinórmérték a demokráciák világszövetsége, amihez mérjük önmagunkat – másokat. Ám a világban kialakult emberi civilizáció működése környezeti (ökológiai–gazdasági–szociális értelemben nem fenntartható. Az elhúzódó ökológiai válság találkozása a gazdasági–szociális válsággal és a háborústerrorisztikus észjárással nem fenntartható, az eddig járt út tovább nem járható, más utat kell választani. Tét: a világrendszer átalakítsa. Ugyanakkor a jelenlegi folyamatok folytatódása esetén Európa alig tud 2010-re a világ leginkább versenyképes tudásalapú gazdasággá válni. A sikerek a már elhatározott, ám vontatottan haladó strukturális reformok keresztülvitelén túl további erőfeszítésekre is szükség lehet.

Ezekben az években drámai változásokon ment és megy át a magyar társadalom. Kialakultak a demokrácia és a piacgazdaság intézményei, de meg kell tanulni működtetni őket. Hosszú tanulási folyamat előtt állunk. Hazai–megyei–társadalmi folyamatok átrendeződtek, ezek hozadékával és hordalékával kell itt szembenézni. Sokan állítják, s gondolják, hogy Magyarország és megyénk sok szempontból nézve a rendszerváltás előtti állapothoz hasonló helyzetben van. Hiszen az emberek 80%-a hazánkban rosszabbul él, mint 1988-ban. Szakértők szerint hazánk szétszakadó, egyenlőtlen, igen drága, pazarló, sok pénzbe kerülő társadalom: 1,2–1,4 milliő ember a költségvetésből él, a munkaképes társadalom 40%-a inaktív, a társadalmi egyenlőtlenségek és a mobilitás szűkülés miatt az aktív népesség csak egyötöde tud karriert építeni, az elhúzódó–növekvő szegénység pedig nagymérvű szociális–kulturális–lelkimentális feszültségeket termel, ezért sem versenyképes. Gondunk, hogy energiafálgó a magyar gazdaság. A fajlagos energiafelhasználás duplája, mint az EU tagállamaiban. Az energia árak pedig nyugati szintűek lesznek, a takarékoság szorgalmazása kormányzati szinten most került előtérbe. Nagy a lemaradásunk az életminőséget is meghatározó igen drága környezetvédelem területén. Sok ember létét veszélyezteti hazánkban–megyénkben is az árvíz, fagy, aszály, tűz, víz- és levegőszennyezés. A jelzett problémák miatt is sok megpróbáltatással jár az EU-hoz történő csatlakozásunk. Valószínű, hogy sok kis- és nagyvállalkozás megy majd tönkre a kiszorító piaci versenyben. Hogy ne következzen be, a vállalkozásoknak kellő stratégiával kell rendelkezniük. A fejlődés pedig alapvetően egyenlőtlen, ezért lesznek helyek, amelyek elnéptelenednek, és lesznek, amelyek dinamikusn változnak–fejlődnek. Vajon a közigazgatási vagy államreform útján lesznek-e befutó régiók, működőképes kistérségek, kiürülő megyék, és a fejlődésben lemaradt területek, szellemfalvak, gettósodó telepek, egyes városokra rázúduló bevándorlók, a vidéki létből menekülők. Ahol például a helyi adók magasak lesznek, oda nem megy a külföldi tőke, tőke nélkül pedig nincs fejlődés. Sajnos nálunk a vállalkozóknak nemigen van tőkéjük. Miből is lenne? Ezért itt a tőkeinjekciója elengedhetetlenül fontos, ami kihat a bérekre, fogyasztásra, és az adókra. Társadalmunk fölemelkedését fékezik az olyan problémák, mint: a családok széthullása, helyi közösségek hiánya, a szolidaritás hiánya, agresszív – regresszív viselkedések, itt-ott működő bűnözési hullám, az a tény, hogy iszunk, dohányzunk, drogozunk. A társadalom hibás működése utal arra, hogy: szabadság van, de mentalitás kerete nincs, a társadalmi tudat több területe mély válságban van, egy demokratikus (polgári) magatartáskultúra kialakítása igen lassan halad. A szocializációs rendszerek és intézmények (család, iskola) a politikai–közéleti–hatalmi–közigazgatási szervek, a tömegkommunikációs szervezetek nem vagy igen nehezen, kis hatékonysággal töltik be a hivatásukat, a többdimenziós nevelésben. Sok a tennivaló, hogy megteremtsük az önmagunk szüntelen formálása és környezetünk tudatos alakítása–védelme közötti egyensúlyt és relatív harmóniát, mert mindkét lét itt a tét! Van min gondolkodni!

Felhasznált irodalom

- Bálint Sándor* Búcsúzók – Érkező – Maradó magatartásformák Szolnoki Tudományos Közlemények IV. CD-ROM
- Bokros Lajos* Büntudatos gazdag, irigy szegény. Népszabadság 2001. márc. 3. 17. p.
- Demén Sádor* A felemelkedés esélyei. Néplap 1999. márc. 25. 11. p.
- Garai László* Manipuláció áldozatai. 168 óra 2002. május 23.
- Glatz Ferenc* A világ legyen a mérce, Népszabadság 2002. nov. 4.
- Gombár Csaba–Vasalin Hédi* Nem élhetek birodalom nélkül. Helikon-Korridor Kiadó, 2002
- Hankiss Elemér–Lengyel László* Kétszög. Helikon Kiadó, 2002
- Hankiss Elemér* Egy lehetséges közszolgálati televízióról. Népszabadság 2002. aug. 31.
- Hankiss Elemér* A Tízparancsolat ma. Helikon Kiadó, 2002
- Inotai András* Magyarország a rajtvonalon. Népszabadság 1999. jún. 19.
- Inotai András* A jövő jelenleg látható kihívásai. Magyar Tudomány 1966. máj. 14. p.
- Kapitány Gábor* Marx: Az anyagi és szellemi termelési módról. Hipotézis. Előadás az MH ficeumi konferencián. 2002. május
- Keller László–Karácsony Ágnes* Privát birodalmak és „imázs építés” vagy „országépítés”. 168 óra 2002. május
- Konrád György* Nagy Európa vagy kis Európa? Népszabadság 2003. aug. 9.
- Lórant Ferenc* Egyenlőtlenség–tudás–iskola. Előadás az MH ficeumi konferencián. 2002. május
- Jonas Ridderstale–Kjell A. Nopdström* Agyak háborúja. KJK-Kerszöv Kiadó, 2001
- Orbán Viktor* A felemelkedés esélyei. Őszinte könyv az EU-ról. 1999
- Szalai Erzsébet* Baloldal-új kihívások előtt. Aula Kiadó, 2003
- Tamás Gáspár Miklós* A karrier-építés felelőssége. Előadás az MH ficeumi konferencián. 2002. május
- Tölgyessy Péter* Háborús észjárás igazgat. Népszabadság 2000. jún. 24.

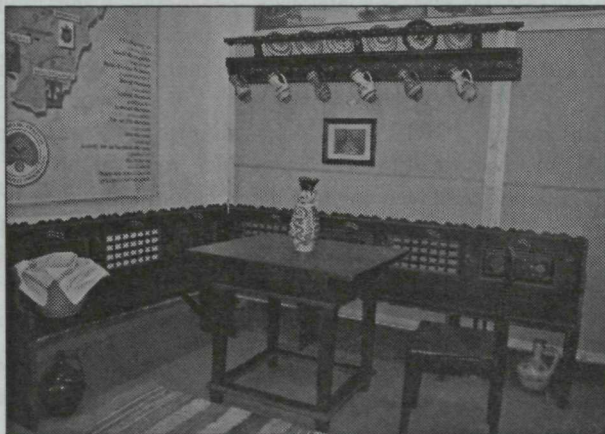
A Jászságtól Beregig – Az Észak-Alföldi Régió népművészete

2004-ben, a régió szervezésekor, szinte elsőként mutatta meg a Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumi szervezet azt, hogy miként lehet régióban gondolkodva együtt dolgozni.

Közös kiállítást rendeztünk, amely az Észak-Alföldi Régió népművészetét mutatja be. Kiállításunk múzeumok közötti együttes szellemet igyekszik elősegíteni azáltal, hogy reprezentáns formában jeleníti meg a kistájak népművészeti jellemzőit. A kiállítás forgatókönyvének összeállításában és a rendezésben az érintett múzeumok kitűnő szakemberei garantálták a kiállítás színvonalát.

A régió területéhez tartozó három megye múzeumainak anyagából válogattuk a kiállítás tárgyait, így a nyíregyháza Sóstói Múzeumfalu, a nyírbátori Báthori Múzeum, a vásárosnaményi Beregi Múzeum, a kiskvárdai Rétközi Múzeum, a mátészalkai Szatmári Múzeum, a tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum, a debreceni Déri Múzeum, a jászberényi Jász Múzeum, a karcagi Györffy István Nagykun Múzeum és a szolnoki Damjanich János Múzeum anyagából válogattuk a tárgyakat. Mivel nagy területet érint a bemutatott népművészeti örökség, a kiállítást vándoroltattuk. Szolnok után 2004 szeptemberétől Debrecenben a Déri Múzeumban, majd 2005 tavaszától Nyíregyházán a Jósa András Múzeumban volt látható. A mobil installációs rendszer miatt terveink szerint a múzeumok nemzetközi kapcsolati keretében külföldre is vittük, hiszen reprezentatív megjelenése miatt bárhol megállta a helyét. Romániában Csíkszerezdán, Marosvásárhelyen, Nagybányán, Avasújfaluban, Constancán és Szatmárnémetiben mutattuk be az anyagot. A kiállításhoz kapcsolódóan, interaktív CD-t is szerkesztettünk, amely bőven informál az érintett területek történeti–néprajzi sajátosságairól. A látogató bőven talált információt a népi építészet, vallás, díszítőművészet egyes területeiről. Tapasztalataink szerint a látogatók éltek az interaktív lehetőséggel, örömmel barangoltak a népművészet világában.

Bartha Júlia

Nagykun szobabelső (kiállításrészlet) – fotó: Őrsi Julianna

„HATÁROK NÉLKÜL”

*Hagyományörző kézművesség Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Sajó völgyében,
Háromszéken, a Vajdaság északi tájain*

*A fazekasság
2005. május 5.–2006. március 31.*

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület és a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatóságának szervezésében
Fő támogatónk a Kárpátok Alapítvány

A KORONG MESTEREI

A program leírása

Négy helyszínen, Szolnokon, Kézdivásárhelyen, Jabloncán, Szabadkán, szervezzük meg programjainkat a térség egész területéről bevonva a kézműveseket. J-Nk-Szolnok megye ma élő fazekasainak hagyományos módon készített termékeiből rendezünk kiállítást Szolnokon majd a másik három település egy-egy múzeumában. Ebben külön egységet alkot a gyermekeknek, fogyatékosoknak berendezett rész (megfogható szerszámok, termékek). A tárlaton fotókról, CD-lemezeiről ismerhetik meg a látogatók a kézművesség múltbeli fogásait, múzeumokban őrzött tárgyait, dokumentumait, a népi díszítőművészet megőrzésre méltó elemeit. A megnyitót Szolnokon május 20-án vásár követi, ahová a másik három térség kézműveseit is meghívjuk. A kiállítás ideje alatt folyamatosan szervezünk bemutatókat, foglalkozásokat meghívott kézművesekkel. A programokat különböző célcsoportoknak szánjuk, melyek között első helyen szerepelnek a régió lakói, múzeumbarátai mellett a turisták. A foglalkozásokkal mindenekelőtt a gyermekek, nyári gyermektáborok, fogyatékosok, pedagógusok felé szándékozunk nyitni a hétköznapi látogatók mellett. A térség vállalkozóit, kereskedőit ugyancsak megkeressük, mivel a bemutatott kézműves áruk további értékesítésének biztosítását a program lényeges elemének tartjuk.

A program Szolnokon indul 2005. május 5-én kiállítással, vásárral, bemutatókkal s két hónap után a kiállítás továbbszállításával Szabadkán, majd újabb két hónap elteltével Rozsnyón, s végül Kézdivásárhelyen folytatódik. A három külföldi helyszínen a magyar kiállítás kiegészül az illető tájegység fazekasságának történetével, legjellegzetesebb termékeivel. A megnyitót követő vásárokra Romániába, Szlovákiába valamint Szerbia-Montenegroba is meghívjuk a kézműveseket.

KIÁLLÍTÁS

A program célkitűzései

Alapvető célunk felkutatni a sok évszázados hagyományra épülő kézműves mesterségek jelenkori értékeit, s kiállításokkal, bemutatókkal, foglalkozásokkal, vásárokkal lehetőséget adni termékeik népszerűsítésére a lehető legszélesebb körben. Nem kevésbé fontos hozadéka lehet a programnak a tömegárúk mindent elárasztó dömpingjével szemben helyreállítani a MESTERSÉGEK és MESTEREK társadalmi elismertségét. A rendezvényeinken és új kapcsolataink révén szakmai tapasztalatokhoz juthatunk, a kézművesek pedig olyan ismeretekhez, melyek segíthetnek mesterségbeli tudásuk bővítésében, más régiók, népek népművészeti emlékeinek felfedezésében, s a nyolcvanhárom évvel ezelőtt lezárult hagyományos kulturális és kereskedelmi „utak” megnyitásában.

ESEMÉNYNAPTÁR

SZOLNOK

A korong mesterei. Fazekasság J-Nk-Szolnok megyében

c. kiállítás 2005. május 5. és június 26. között

Kézműves vásár fazekasoknak 2005. május 20.

Bemutatók, foglalkozások a kiállítás ideje alatt 2005. máj. 5.-jún 26.

Adventi vásár 2005. december 3-4.

SZABADKA

A korong mesterei. Fazekasság J-Nk-Szolnok megyében, a Vajdaságban

c. kiállítás 2005. július 8. és augusztus 31. között

Kézműves vásár 2005. augusztus 28.

Foglalkozások, bemutatók a kiállítás alatt 2005. júl. 8. és aug. 31. között

ROZSNYÓ

A korong mesterei. Fazekasság J-Nk-Szolnok megyében, Gömörben

c. kiállítás 2005. október 5. és december 31. között

Kézműves vásár 2005 decemberében, (karácsony előtti utolsó hét végén)

Foglalkozások, bemutatók a kiállítás alatt 2005. okt. 5. és dec. 31. között

KÉZDIVÁSÁRHELY

Kézműves vásár 2005. október 26-án

A korong mesterei. Fazekasság J-Nk-Szolnok megyében

c. kiállítás 2006. január 12. és március 30. között

Foglalkozások, bemutatók a kiállítás ideje alatt

2006. jan. 12.–márc. 30.

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága
Szolnok, Kossuth tér 4. Tel.: 06/56/421-602, www.djm.hu

Pusztai Gabriella

45 év a fazekaskorong mellett

– Szűcs Imre fazekas népi iparművész,
a Népművészet Mestere gyűjteményes kiállítása Tiszafüreden –

Szűcs Imre a hazai fazekas népi iparművészet meghatározó egyénisége. 1962-ben lett a karcagi Kántor Sándor tanítványa. Kántor Sándor 1953-ban elsőként kapta meg a Népművészet Mestere címet, s elévülhetetlen érdemet szerzett a klasszikus tiszafüredi fazekasság motívumkincsének átmentésében. Szűcs Imre számára a Kántor-műhelyben töltött időszak a tanulás és útkeresés éveit jelentette. Tiszafüredre költözve főként a régi, hagyományos füredi edényeket készítette. Művészetében a fordulópont az 1970-es évektől következett be. Színvilágában egy visszafogottabb, motívumkincsében egy összetettebb stílus jelent meg. A fehér alapon zöld és fekete színösszeállítás mívés, szerkesztett vagy szabad rajzú virágcsokrokkal, madarakkal a jellegzetes és összetéveszthetetlen Szűcs-stílust teremtette meg. Mellette hagyományos és figurális kerámiák is készültek műhelyében, tálak, szilkék, butykosok, forma- és színgazdag butellák, miskakancsók, változatos méretű és funkciójú tyúk- és kakasfigurák. Termékskálájában napjaink igényeit is kielégítő ét- és italkészletek gazdag választéka jelentős helyet foglal el.

Magyarországon és külföldön több mint száz kiállításon ismerkedhetek meg művészetével. Az elmúlt évtizedek alatt számos rangos díjban és kitüntetésben részesült. Magyar és nemzetközi pályázatok rendszeres résztvevője, melyeken mindig kiemelt díjjal ismerik el igényes darabjait.

1987-ben kapta meg a Népművészet Mestere címet. Szaktudását először feleségének, Nagy Erzsébetnek, majd két lányának, Andreának és Juditnak adta tovább. Mindhárman fazekas népi iparművészek, Andrea 2002-től a Népművészet Ifjú Mestere.

Füvessy Anikó

Kötetünk szerzői

- Dr. Bagi Gábor** a történettudomány kandidátusa, történész muzeológus
– Damjanich János Múzeum (Szolnok)
- Dr. Bálint Sándor** ny. főiskolai tanár – Szolnoki Főiskola (Szolnok)
- Dr. Bartha Júlia** Ph.D., osztályvezető muzeológus
– Damjanich János Múzeum, Néprajzi Osztály (Szolnok)
- Bencsik Ferenc** helytörténetkutató, középiskolai tanár (Jászberény)
- Borbély Sándor** Ph.D. hallgató
– Debreceni Egyetem – Bölcsészettudományi Kar, Néprajz Tanszék (Debrecen)
- Dr. Habil. Bódi Erzsébet** kutató munkatárs – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
- Cseh János** régész muzeológus – Damjanich János Múzeum (Szolnok)
- Prof. dr. Csikos Mihály** egyetemi magántanár
– Szegedi Egyetem – Orvostudományi Kar (Szeged)
- Dr. Ducza Lajos** ny. főiskolai docens
– Szolnoki Főiskola Műszaki és Mezőgazdasági Fakultás (Mezőtúr)
- Dr. Egri Mária** művészettörténész – Szolnok
- Elek György** helytörténetkutató, újságíró – Karcagi Hírmondó (Karcag)
- Dr. Habil. Fehér Katalin** egyetemi docens
– ELTE Pedagógiai–Pszichológiai Kar (Budapest)
- Fodor István Ferenc** helytörténetkutató, ny. polgármester – Jászfákóhalma
- Dr. Fülöp Tamás** Ph.D. történész, főiskolai tanár – Szolnoki Főiskola (Szolnok)
- Dr. Fűvessy Anikó** a néprajztudomány kandidátusa, néprajzkutató, ny. múzeumigazgató
– Kiss Pál Múzeum (Tiszafüred)
- Kapás János Zsolt** muzeológus – Finta Múzeum (Túrkeve)
- Dr. Nemes András** gyermekneurológus és gyermekpszichiáter
– Hetényi Géza Megyei Kórház, Gyermekosztály (Szolnok)
- Dr. Habil. Örsi Julianna** néprajzkutató, c. főiskolai tanár, múzeumigazgató
– Finta Múzeum (Túrkeve)
- Dr. Péntes Ibolya Rózsa** Ph.D. – Szolnoki Főiskola (Szolnok)
- Pusztai Gabriella** múzeumigazgató – Helytörténeti Gyűjtemény (Kunszentmárton)
- Prof. Dr. Szabó László** néprajzkutató, ny. egyetemi tanár
– Debreceni Egyetem – Bölcsészettudományi Kar, Néprajz Tanszék (Debrecen)
- Dr. Szabó István** történész, ny. osztályvezető – Damjanich János Múzeum (Szolnok)
- Szikszai Mihály** levéltáros, osztályvezető
– Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (Szolnok)
- Dr. Tóth Csaba** Ph.D. egyetemi adjunktus,
– Debreceni Egyetem, Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék (Debrecen)
- Vígh Márta**, helytörténetkutató, könyvtáros (Kunhegyes)
- Dr. Zádorné dr. Zsoldos Mária** megyei levéltár igazgató
– Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (Szolnok)

**MIKROKÖZÖSSÉGEK. TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGKUTATÁSOK
EREDMÉNYEI ÉS MÓDSZEREK INNOVÁCIÓJA – „JÁSZKUNSAÉG”**

KÖNYVTÉKA 1. sz. (Örsi Julianna (szerk.)

Túrkeve – Szolnok, 2007

A könyv már címében is jelzi, hogy nem mindennapos olvasmányt kínál Olvasóinak, hanem valami újat, rendhagyót. Elsősorban azokat szólítja meg, akik hajlanak az új eredmények befogadására, alkalmazására.

A mikroközösség-vizsgálatok világába kalauzolja el az olvasót. 27 tanulmány tárja fel a különböző tudományok hazai és nemzetközi módszereit, eredményeit. A közös bennük az, hogy kis közösségeket – legyenek azok lokális (non-profit szervezetek), vagy vérségi közösségek (családok) – vizsgálnak. Leírják jellemzőiket, típusaikat, működésüket. Bemutatják sikereiket, de nehézségeiket is. Mindez például, de tanulságul is szolgálhat a társadalomnak.

Jelen kutatási eredmények egyéni vagy közösségi műhelyekben születtek – legyenek azok határon inneniek vagy túliak –, mutatják a néprajz, a szociológia, a kulturális antropológia, az agrárgazdaságtudomány újabb hozzájárulását a boldogabb jövő megteremtéséhez. A kiadást pedig egy tudományos egyesület vállalta ezzel is jelezve a non-profit szféra jelenlétét a tudományos kutatásban és a közéletben.

A Jászkunsaég 2006. évi '56-os különszáma és a 2007. 1–2. száma valamint a könyv megvásárolható vagy megrendelhető az alábbi címeken:

Postacím:

MTA JNSZ M. Tudományos Egyesület 5001 Szolnok, Kossuth tér 4. Pf. 128.

Finta Múzeum 5420. Túrkeve, Attila u. 1.

E-mail cím: mustkeve@enternet.hu; jorsi@enternet.hu; jorsi@level.datanet.hu

Web: www.fintamuzeum.hu

Telefon/fax: 06 (+36) 56-361-183; mobil: 06 (+36) 30-9383-777

A Mikroközösségek című könyv ára: 3500 Ft+ postaköltség

Jászkunsaég 2006. 56-os különszám ára: 500 Ft+ postaköltség

Jászkunsaég 2007. 1–2 szám ára: 1000 Ft+postaköltség

A Jászkunsaég folyóirat és a „Jászkunsaég” Könyvtéka következő számai is előjegyezhetők a fenti címeken.

